

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
DERGİSİ

ATATURK UNIVERSITY

JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Yıl / Year: Temmuz / July 2019 **Cilt / Volume:** 33 **Sayı / Number:** 3

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi / Owner

Atatürk Üniversitesi İİBF Adına
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU
Dekan / Dean

Editörler / Editors

Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ (Baş Editör / Editor in Chief)
Dr. Öğr. Üyesi Ensar AĞIRMAN
Dr. Öğr. Üyesi Özge BUZDAĞLI
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÖZCAN
Arş. Gör. Fatih UÇAN
Arş. Gör. Müge YÜCE

Cilt / Volume : 33
Sayı / Number : 3
Yıl/ Year : 2019
ISSN : 1300 - 4646 /2147 – 7582

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi yılda 4 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, ekonometri, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, yönetim bilişim sistemleri, sosyal hizmet, uluslararası ticaret ve lojistik ve ilişkili alanlarda makaleler yayımlar. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Tüm hakları mahfuzdur.

TÜBİTAK / ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) dahildir.

EBSCOhost tarafından taranmaktadır.

The Cite Factor, Scientific Indexing Service (SIS), Google Scholar, Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index, ResearchBib, SOBİAD, Acarindex, Araştırmaz ve Directory of Research Journals Indexing (DRJI) tarafından indekslenmektedir.

Dizgi

Arş. Gör. Müge YÜCE

Sekreteryaya

Arş. Gör. Fatih UÇAN

İletişim

E-posta: iibfdergi@atauni.edu.tr

Telefon: 0 442 231 15 86 / 231 27 41

Belgegeçer: 0 442 231 19 07

Adres: Atatürk Üniversitesi İİBF 25240 / ERZURUM

Copyright © Temmuz 2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
DERGİSİ**

Yıl / Year: 2019

Cilt / Volume: 33

Sayı / Number: 3

İÇİNDEKİLER

- 687 Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri / *Bilge CANBALOĞLU*
- 699 Stres ve Girişimcilik Niyeti: Bir Uygulama / *M. Kürşad TİMUROĞLU, Büşra YILMAZ*
- 715 Sanal Marka Toplulukları ve Marka Sadakati: Nikon Örneği / *Mehmet Can DOĞANER, Ece ARMAĞAN*
- 737 Yeşil Depo Yönetimi Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi / *Gökhan AKANDERE*
- 755 Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange / *Koray TUAN, Metin BORAK*
- 773 Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries / *Alper Tolga BULUT*
- 791 Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme / *Cengiz YILDIRIM, Dilek GÖZE KAYA*
- 813 Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma / *Ercan ÖZÇOBAN, Ahmet Sait ÖZKUL*
- 829 Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi / *Ebru ÖZGÜR GÜLER, Dilek VEYSİKARANI*
- 849 OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi / *Ali ALTINER*
- 871 Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama / *Elif ÇİL, Alirza AĞ*

- 891 Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi /
Ömür AYDIN
- 919 Kriptopara Birimleri Piyasasında Pump&Dump Manipulasyonlarının İki
Aşamalı Analizi / *Tuna Can GÜLEÇ, Hüseyin AKTAŞ*
- 933 Avrupa'da Mülteciler, Yükselen Aşırı Sağ ve Seçim Süreçleri /
Elif ÇOLAKOĞLU
- 963 Müslümanlara Yönelik Medya Algısı: İngiliz Yazılı Basını /
Hülya KINIK, Emel İLTER
- 977 Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci
Örneği / *Elifnur TERZİOĞLU, Fatma GEÇİKLİ*
- 995 Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'de Wagner Yasası ve
Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi / *Tuncer GÖVDELİ*
- 1011 *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik
Bir Analiz / Ömer YILMAZ, Şeyda ÜNVER*

THE REPUBLIC OF TURKEY
ATATURK UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Yıl / Year: 2019

Cilt / Volume: 33

Sayı / Number: 3

CONTENTS

- 687 Determinants of Banking Sector Profitability in Emerging and Developing Europe Countries / *Bilge CANBALOĞLU*
- 699 Stress and Entrepreneurial Intention: An Application / *M. Kürşad TİMURÖĞLU, Büşra YILMAZ*
- 715 Virtual Brand Communities and Brand Loyalty: The Case of Nikon / *Mehmet Can DOĞANER, Ece ARMAĞAN*
- 737 Green Warehouse Management Practices Effect on Business Performance / *Gökhan AKANDERE*
- 755 Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange / *Koray TUAN, Metin BORAK*
- 773 Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries / *Alper Tolga BULUT*
- 791 Development of R&D Expenditures: An Evaluation on TR-EU / *Cengiz YILDIRIM, Dilek GÖZE KAYA*
- 813 The Effect of Basic Motivation Resources on Entrepreneurial Tendency: A Research on Süleyman Demirel University Students / *Ercan ÖZÇOBAN, Ahmet Sait ÖZKUL*
- 829 Statistical Analysis of the Effect of Burnout and Job Satisfaction on Academicians / *Ebru ÖZGÜR GÜLER, Dilek VEYSİKARANI*
- 849 The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the OECD Countries: A Symmetric and Asymmetric Panel Causality Analysis / *Ali ALTINER*

- 871 An Application for Determination and Accounting of Quality Costs by PAF Model in the Framework of Total Quality Management / *Elif ÇİL, Alirza AĞ*
- 891 Presidency of Religious Affairs and Discussions of Representation / *Ömür AYDIN*
- 919 A Two Stage Analysis of Pump & Dump Manipulations on the Cryptocurrency Market / *Tuna Can GÜLEÇ, Hüseyin AKTAŞ*
- 933 Refugees, Rising Far-Right Movements and Electoral Processes in Europe / *Elif ÇOLAKOĞLU*
- 963 The Perception of Muslims in British Printed Media / *Hülya KINIK, Emel İLTER*
- 977 The Role of Media in Perception Management: The Case of European Union-Turkey Negotiation Process / *Elifnur TERZİOĞLU, Fatma GEÇİKLİ*
- 995 Public Expenditures and Economic Growth: Empiric Analysis of Wagner Law and Keynesian Hypothesis in Turkey / *Tuncer GÖVDELİ*
- 1011 The Relationship Between Human Capital and Economic Growth: An Econometrics Analysis on Turkey / *Ömer YILMAZ, Şeyda ÜNVER*

BİLİM DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Adem DURSUN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet SÖZEN / *Doğu Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet UZUN / *Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN / *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Aysel ERCİŞ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Cevat GERNİ / *Doğu Üniversitesi*
Prof. Dr. Cusup PRİMBAYEV / *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*
Prof. Dr. Dursun KAYA / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ / *Kırıkkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI / *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Erkan OKTAY / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Erol ÇAKMAK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. E. Gül KİBAR / *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Gülenber AZİZOVA / *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
Prof. Dr. Hatice Birsen HEKİMOĞLU / *Istanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE / *Bülent Ecevit Üniversitesi*
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Kerem KARABULUT / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Mahmut KARTAL / *Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. M. Kemal DEĞER / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. M. Sinan TEMURLENK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. M. Suphi ÖZÇOMAK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Muammer YAYLALI / *Erzurum Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Murat ÇAK / *Istanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Murat NİŞANCI / *Erzincan Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Müslüm İBRAHİMOV / *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ / *Beykent Üniversitesi*
Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer YILMAZ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer F. İŞCAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Sabri AZGÜN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Selahattin SARI / *Beykent Üniversitesi*
Prof. Dr. Sevdâ YAPRAKLI / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL / *Kâtip Çelebi Üniversitesi*
Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Şükrü YAPRAKLI / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN / *Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Uğur YAVUZ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR / *Kırklareli Üniversitesi*
Prof. Dr. Üstün ÖZEN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI / *Kocaeli Üniversitesi*
Prof. Dr. Vedat KAYA / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf AKAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Yunus KİSHALI / *Kocaeli Üniversitesi*
Prof. Dr. Zerrin KARAMAN / *Dokuz Eylül Üniversitesi*

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI / *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Gülgün Nazan GÜNAY / *Ege Üniversitesi*
Prof. Dr. H. Birsen HEKİMOĞLU ÖRS / *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet Abdülkadir VAROĞLU / *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Nihat IŞIK / *Kırıkkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer ÖNALAN / *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Selçuk BALI / *Selçuk Üniversitesi*
Prof. Dr. Suat YILDIRIM / *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*
Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Tevfik Şükrü YAPRAKLI / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT / *Atatürk Üniversitesi*
Doç. Dr. Ali Kemal ÇELİK / *Ardahan Üniversitesi*
Doç. Dr. Ali SOYLU / *Pamukkale Üniversitesi*
Doç. Dr. Başak IŞIL ÇETİN / *İstanbul Üniversitesi*
Doç. Dr. Eda BOZKURT / *Atatürk Üniversitesi*
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU / *Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi*
Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI / *Ordu Üniversitesi*
Doç. Dr. İbrahim TURAN / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Doç. Dr. Levent ÇİNKO / *Marmara Üniversitesi*
Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN / *Kocaeli Üniversitesi*
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU / *Harran Üniversitesi*
Doç. Dr. Özge SEZGİN ALP / *Başkent Üniversitesi*
Doç. Dr. Salih Börteçine AVCI / *Atatürk Üniversitesi*
Doç. Dr. Vedat BAL / *Celal Bayar Üniversitesi*
Doç. Dr. Zihniye OKRAY / *Lefke Avrupa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÖLCÜ / *Selçuk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜZEMEN / *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ali ACARAY / *Recep Tayyip Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe EREN ÖZDEMİR / *Akdeniz Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Esra PEKER / *Fırat Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Bahar TÜRK / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ÖREN / *Atatürk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin YILDIRIM / *Balıkesir Üniversitesi*
Dr. Arş. Gör. Mahmut Sami İŞLEK / *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERTOK ONURLU / *Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.*
Dr. Öğr. Üyesi Selman Selim AKYÜZ / *Selçuk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Tuba ŞAHİNOĞLU / *Atatürk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ / *Atatürk Üniversitesi*

Editörden,

Ülkenin döviz kurlarını etkileyen önemli etkenlerden biri de ihracat ithalat dengesidir. Yani bir başka ifade ile ihracatın ithalatı karşılayıp karşılamamasıdır. İstenen bu oranın bire eşit olması yani ihracat ithalatı tam olarak karşılıyor olmasıdır. Ancak söz konusu oran birden küçükse ihracat ithalatı karşılayamıyor, birden büyükse fazlasıyla karşılıyor demektir. Gelişmekte olan bir ülke olarak ihracat ithalat dengesi her zaman hükümetlerin önemli ekonomik politikaları olmuştur. Ancak yine de arzu edilen denge tam olarak sağlanamamıştır. Son açıklanan TÜİK'in verilerine göre ihracat 2019 yılı Nisan ayında, 2018 yılının aynı ayına göre %4,6 artarak 14 milyar 480 milyon dolar, ithalat %15,1 azalarak 17 milyar 462 milyon dolar olarak gerçekleşti. Bu rakamlar aslında ihracat/ithalat oranının artıyor olduğunu gösterse de yeterli değildir. Nitekim dövizdeki yükselişin tam olarak durdurulamaması da bunu gösteriyor.

Temmuz 2019 sayımızda yine titiz bir hakem süreci sonunda 18 adet özgün makale yayınlamış bulunmaktayız. Dergimizde yayınlanan çalışmalar arasında “Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri”, “Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi” ve “AB Göçmen Politikasının Uyumlaştırılması: Doğu ve Batı Avrupa Temelinde Kamuoyunun Yaklaşımı” gibi çok çeşitli ekonomik ve sosyal konuları içeren konular yer almaktadır.

Bu vesile ile yayınlanan makalelerin bilim dünyasına yapacağı katkıların önemli olmasını ümit ederek hakemlerimize ve yazarlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Gelecek sayıda buluşmak umuduyla esen kalın...

Saygılarımızla

Temmuz 2019
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ

Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri

*Bilge CANBALOĞLU**

Alınış Tarihi: 07 Haziran 2018

Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2019

Öz: Bu çalışma bankacılık kârlılığının bankaya özgü (mikro) ve makroekonomik belirleyicilerini, Yükselen ve Gelişen Avrupa ülkelerinden seçilen 11 ülkede (Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Türkiye) faaliyet gösteren 232 ticari banka adına 2004 –2015 dönemi için incelemiştir. Ekonometrik yöntem olarak sabit etkiler modeli altında panel veri analizinin kullanıldığı bu çalışmada bankacılık kârlılığı, aktif kârlılık oranı (ROA) ile ölçülmüştür. Ampirik bulgular; mikro düzeyde likiditenin ve özkaynak rasyosunun artmasının bankacılık kârlılığını arttırdığını, ancak kredi riskinin artmasının ve gider yönetimi etkinliğinin azalmasının ise bankacılık kârlılığını azalttığını ortaya koymuştur. Makro düzeyde ise bulgular hem ekonomik büyümedeki hem de enflasyondaki artışın bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Kârlılığı, Yükselen ve Gelişen Avrupa, Bankacılık Sektörü, Panel Veri

Determinants of Banking Sector Profitability in Emerging and Developing Europe Countries

Abstract: This study investigates the bank-specific (micro) and macroeconomic determinants of banking profitability of 232 commercial banks operating in 11 Emerging and Developing Europe countries (Albania, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Hungary, Kosovo, FYR-Macedonia, Poland, Romania, Serbia and Turkey) for the period of 2004 – 2015. As for methodology, panel data analysis is employed under fixed effects models, and the banking profitability is measured by return on asset (ROA) ratio. The empirical findings suggest that as for the micro variables, increases in liquidity and equity ratio raise banking profitability, whereas an increase in credit risk and a decline in cost management efficiency decrease the profitability in banking sector. At the macro level, the findings suggest that increases in economic growth and inflation have positive impact on banking profitability.

Keywords: Banking Profitability, Emerging and Developing Europe, Banking Sector, Panel Data

*Anatürk
Üniversitesi*

I. Giriş

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için finansal sistemlerin etkin bir biçimde çalışmasının gerekliliği kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü finansal sistemler özellikle de bankalar fon fazlası ile fon ihtiyacı olan birimler arasında aracılık (intermediation) göreviyle, mevcut kaynakların etkin bir biçimde dağılmasında önemli rol oynayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunurlar (Levine, 1997). Bu nedenle finansal açıdan sağlıklı bir ortamda bankacılık sisteminin işlevlerini etkili bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü

Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri

biçimde yürütebilmesi önem arz etmektedir. Özellikle son yıllarda bankacılık sisteminin finansal piyasalarındaki ve ekonomideki niceliğinin ve öneminin artması birçok araştırmacıyı bankaların performanslarını incelemeye yöneltmiştir. Bu yüzden hem bankacılık performansı arttırmak hem de bankacılık sistemi üzerinden ekonomik kalkınmayı destekleyecek adımları izlemek adına bankacılık kârlılığına etki eden bankaya özgü (mikro) ve makroekonomik belirleyicileri inceleyen çalışmalar akademik literatürde önemli yer tutmuştur.

Bu bağlamda bu çalışmanın motivasyonu, özellikle bankacılık sisteminin öneminin giderek arttığı Yükselen ve Gelişen Avrupa ülkelerinden seçilen 11 ülkede (Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Türkiye) faaliyet gösteren 232 ticari bankayı 2004 – 2015 dönemleri için inceleyerek, bankacılık kârlılığına etki eden mikro ve makro düzeydeki etkenleri belirlemektir. Ekonometrik yöntem olarak sabit etkiler modeliyle panel veri analizinin kullanıldığı bu çalışma, hem geniş örneklem veri seti ile hem de güncel zaman dilimi ile sunduğu ampirik bulgular ile mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde farklı ülke grupları için bankacılık sektörlerindeki kârlılığı etkileyen mikro ve makro değişkenleri inceleyen literatüre yer verilirken, üçüncü bölümünde ise veri setine ve ekonometrik modelde kullanılan değişkenlere detaylı bir biçimde yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise ekonometrik model sunulmuş ve ampirik bulgular değerlendirilmiştir. Beşinci bölümünde ise çalışma sonuçlandırılmıştır.

II. Literatür Taraması

Bankacılık sektörünün kârlılığını belirleyen faktörler, bankaların finansal piyasalarında giderek artan önemiyle birlikte birçok araştırmacının odağı haline gelmiştir. Bu bağlamda çeşitli ülkelerdeki bankacılık sektörlerindeki kârlılığı belirleyen bankalara özgü ve makroekonomik etkenler, mevcut literatürde gerek ülkeler tek tek seçilerek gerekse panel veri setleri altında birden fazla ülke grubunun biraraya getirilmesi ile incelenmiştir.

Bankacılık sektöründeki kârlılığı belirleyen etkenlere odaklanan çalışmaların başında, 1972 – 1974 yılları arasında Kanada, Batı Avrupa ve Japonya ülkelerini inceleyen Short (1979) ile 1972 – 1981 yılları arasında Avrupa, Güney Amerika ve Avustralya ülkelerini araştıran Bourke (1989) gelmektedir. Sonrasında yürütülen birçok çalışma ile literatür zenginleştirmeye devam etmiştir. Kaya (2002), 1997 – 2000 yıllarını incelediği Türkiye çalışmasında kredileri, mevduatları ve likiditeyi bankacılık özkaynak kârlılığını belirleyen mikro değişkenler arasında olarak bulurken, enflasyonu ve bütçe açığını bankacılık kârlılığını makro düzeyde anlamlı olarak etkileyen faktörler olarak tespit etmiştir. Diğer taraftan Alper ve Anbar (2011), yine

Türkiye'deki bankacılık sektörünü 2002 – 2010 yıllarını için araştırdıkları çalışmalarında banka aktif büyüklüğünün ve faiz dışı gelirlerinin bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisini anlamlı ve pozitif bulmuş, ancak kredi portföyü büyüklüğünün ve takipteki kredilerin bankacılık kârlılığı üzerindeki etkilerinin negatif ve anlamlı olduğunu öne sürmüşlerdir. Makroekonomik açıdan ise sadece real faiz oranlarının banka kârlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit etmişlerdir. Akbas (2012) ise 2005 – 2010 dönemini incelediği Türk bankacılık sektöründe kredi riskinin ve enflasyonun artmasının, diğer taraftan gider yönetimi etkinliğindeki azalmanın bankacılık aktif kârlılığını üzerindeki etkisini negatif ve anlamlı bulmuştur.

Bu çalışmaların yanı sıra, Ana vd. (2011) Hırvatistan bankacılık sektöründeki kârlılığa etki eden mikro etkenleri 2003 – 2008 yılları arasında inceleyerek, yüksek kredi büyümesinin ve yüksek özkaynak sermayesinin, ihtiyatlı kredi ve pazar riski yönetiminin bankacılık kârlılığını arttırdığına dair bulgular sunmuşlardır. Benzer şekilde Hırvatistan'daki bankaları örneklem seti olarak seçen Pervan vd. (2015), 2002 – 2010 yıllarını inceledikleri dönem için aktif büyüklükteki, ödeme gücü riskindeki, sektör yoğunluğundaki, pazar büyümesindeki ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'daki artışların bankacılık kârlılığında artışa neden olduğunu savunurlarken; kredi riskindeki, operasyon giderlerindeki ve enflasyondaki artışların ise kârlılığı düşürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Andries ve Cocris (2010) Romanya'daki bankacılık sektörünün etkinliğini Çek Cumhuriyeti'ndeki ve Macaristan'daki bankacılık sektörü ile karşılaştırdığı çalışmalarında özellikle Romanya'nın dikkat çektiği bu üç Doğu-Avrupa ülkelerinde bankacılık sektöründe teknik ve maliyet etkinliğinin düşük seviyelerde olduğunu, bununla birlikte bankacılık sektöründeki etkinliği, bankaların aktif büyüklüğünün, varlık kalitesinin, enflasyonun, bankacılık reformlarının, faiz liberalizasyonunun ve mülkiyet durumunun belirlediğini öne sürmüşlerdir.

Bankacılık sektöründe kârlılığı belirleyen faktörleri ülkeleri gruplayarak panel veri altında inceleyen çalışmalarda mevcut literatürde önemli yere sahiptir. Özellikle farklı Avrupa ülkelerindeki banka kârlılıklarını etkileyen faktörler ampirik bulgularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Molyneux ve Forbes (1995) 18 Avrupa ülkesindeki bankacılık performansını belirleyen faktörleri inceledikleri çalışmalarında, 1986 – 1989 yılları için özsermaye kârlılık oranı üzerinde nominal faiz oranlarının ve bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın pozitif etkisi olduğunu bulmuş, aynı zamanda kamu bankalarında özsermaye kârlılığının özel bankalardaki özsermaye kârlılığına kıyasla daha fazla olduğunu ortaya koyarak mülkiyet durumunun bankacılık sektöründeki önemi vurgulamışlardır. Güneydoğu Avrupa bölgesi'nde yer alan Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Romanya, Sırbistan-Montenegro ülkelerinin dahil edildiği çalışmada, 1998 – 2002 yıllarını baz alan Athanasoglou vd. (2006) bankacılık aktif kârlılığı

Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri

üzerinde likidite rasyosunun etkisini pozitif ve anlamsız, sermaye rasyosu ile aktif büyüklüğün etkisini pozitif ve anlamlı olarak bulmuşlardır. Ayrıca kredi riski ve operasyon giderlerinin bu ülkelerdeki bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulmuşlardır. Makro faktörlerin etkisinin de incelendiği aynı çalışmada enflasyonun bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunurken, ekonomik büyümenin etkisi pozitif ancak istatistiksel olarak önemsiz bulunmuştur. Bucevska ve Misheva (2017)'nin altı Balkan ülkesini (Bosna Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Montenegro ve Makedonya) 2005 – 2009 zaman dilimi için inceledikleri çalışmalarında maliyet etkinliği değişkeninin ve özkaynak oranının, bankaların aktif kârlılık rasyosu üzerinde etkisini pozitif ve anlamlı bulunurken, banka aktif büyüklüğünün etkisi de pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Ayrıca banka kârlılığı ile kredi riskini temsil eden kredi zarar karşılığını değişkeni arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Makroekonomik değişkenlerin de göz önünde bulundurulduğu çalışmada ne enflasyonun ne de ekonomik büyüme değişkeninin Balkan ülkelerindeki bankaların aktif kârlılık oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmuştur.

Avrupa'daki bankacılık sektörünün kârlılığını inceleyen güncel çalışmalar sayesinde mevcut literatüre katkı devam etmektedir. Buna örnek olarak, Menicucci ve Paolucci (2016) Avrupa'nın en iyi 35 bankasını inceleyerek bankacılık kârlılığını belirleyen bankaya özgü değişkenleri 2009 – 2013 yılları için araştırmışlardır. Çalışmalarının ampirik bulguları, banka büyüklüğü, özkaynak oranı ve mevduatlar ile banka kârlılığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu gösterirken, kredi zarar karşılıklarının toplam kredilere oranının yüksek olduğu bankalarda kârlılığın daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Petria vd. (2015) ise 27 Avrupa Birliği ülkesini veri seti olarak seçtikleri çalışmalarında 2004 – 2011 yılları için banka kârlılığını etkileyen mikro ve makro etkenleri araştırmışlardır. Çalışmanın ampirik bulguları, banka aktif büyüklüğündeki ve özkaynak oranındaki artışın banka aktif kârlılığını arttırdığını ancak kredi, likidite riskindeki artışın ve gider yönetimi etkinliğindeki azalışın bankaların kârlılığını düşürdüğünü ileri sürmüştür. Bunların dışında, bankacılık sektöründe piyasa yoğunluğundaki artışın bankacılık sektöründeki aktif kârlılığı negatif etkilediği bulunmuştur. Makroekonomik düzeyde ise, enflasyondaki artışın bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi pozitif ancak anlamsız, ekonomik büyümedeki artışın etkisi ise pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

III. Veri Seti

Bu çalışmanın veri seti, 2004 – 2015 yıllarını kapsayan dönemde Yükselen ve Gelişen Avrupa ülke sınıflandırmasında yer alan 11 ülkede (Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Türkiye) faaliyet gösteren 232 ticari bankadan oluşturulmuştur. Yükselen ve Gelişen Avrupa (Emerging and Developing Europe) kapsamında seçilen ülkeler IMF'nin ülke sınıflandırmasına göre belirlenmiştir. Bankalara ait yıllık finansal tablolar Bankscope Bureau van Dijk veritabanından elde edilmiştir.

Literatürde birçok çalışmada da kullanıldığı üzere, bankacılık sektöründe kârlılığı gösteren en önemli değişkenlerden biri aktif kârlılık oranıdır (return on asset, ROA) ve bu çalışma kapsamında bankacılık kârlılığı, aktif kârlılık oranı (ROA) ile ölçülmüştür (Athanasoglou vd., 2006; Bucevska ve Misheva, 2009; Alper ve Anbar, 2011; Petria vd., 2015). Bu çalışmada bankacılık sektöründe kârlılığı etkileyen faktörler incelenirken hem bankaya özgü hem de makroekonomik gözetilmiş ve bu değişkenlere ait detaylar Tablo 1'de sunulmuştur.

Mikro boyutta yani bankaya özgü değişkenlerden ilki bankaların büyüklüğünü temsil eden bankanın toplam aktif büyüklüğüdür (TA). Tüm bankalar için aktif büyüklüklerinin doğal logaritması alınmıştır. Bankaların aktif büyüklüklerinin bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi hem pozitif hem de negatif olabilmektedir. Büyük bankaların ölçek ekonomisinden (economies of scale) verimli bir şekilde faydalanmaları durumunda banka büyüklüğü ile banka kârlılığı arasında ilişkinin pozitif olması beklenmektedir. Ancak ölçek ekonomisinden yeterince faydalanamama ve bankanın büyüdükçe bürokrasinin artması ve esnekliğin azalması durumlarının banka performansını düşürdüğü de iddia edilmektedir (Athanasoglou vd., 2006; Ana vd., 2011; Petria vd., 2015).

Bankaya özgü seçilen değişkenlerden biri de bankanın finansal yapısının ortaya koyan özkaynak oranıdır (ÖO). Bu çalışma kapsamında özkaynak oranı, özkaynakların toplam aktiflere oranlanması ile ölçülmüştür. Bu oranın yüksek olması, bankanın oluşabilecek riskler karşısında ödeyebilme gücünün ve bankanın kredibilitesinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir. Böylece, yüksek sermaye oranına sahip olan bankalar daha ucuz maliyetle fon bulma imkanları olduğu için özkaynak oranı ile banka performansı arasında ilişkinin pozitif olması beklenmektedir (Akbas, 2012; Bucevska ve Misheva, 2017).

Likidite riski bankacılık sektörünün temel risklerinden biri olduğu için likidite oranı da bankacılık sektöründe kârlılığı belirleyen en önemli değişkenlerden biri olarak seçilmiştir. Bourke (1989)'un çalışmasında olduğu gibi likidite oranı (LDT), toplam likit varlıkların toplam aktif büyüklüğüne oranı olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Olumsuz şartlarda bile etkin likidite yönetimi, bankanın müşterilerine

Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri

karşı yükümlülüklerini yerine getirmede ve operasyonel amaçlı sermaye gereksinimlerini karşılamada bankanın fonlara ulaşma imkanını kolayca sağladığı için, bankanın likidite oranı ile bankacılık kârlılığı arasında ilişkinin pozitif olduğu savunulmuştur (Alexiou ve Sofoklis, 2009).

Diğer bir bankacılık riski olan kredi riskinin banka kârlılığı üzerindeki etkisi de mevcut literatürde oldukça dikkat çekmiştir. Kredi riski (KR) bu çalışmada kredi zarar karşılıklarının toplam kredilere oranı ile ölçülmüştür. Bankaların kredi verdikleri müşterileri, olası bir durumda bankaya karşı yükümlülüklerini yerine getiremedikleri zaman banka bu zararlar adına karşılık ayırmaktadır. Bu oranın yükselmesi bankanın kredi riskinin arttığına işarettir ve banka kârlılığı üzerinde negatif etki yaratmaktadır (Pervan vd., 2015; Petria, 2015).

Bankacılık kârlılığı üzerinde etkisi bulunan bankaya özgü değişkenlerden sonuncusu ise yönetim etkinliğini (YE) temsil eden gider gelir oranıdır. Gider gelir oranı, bankanın faaliyetlerini yürütebilmesi adına operasyon giderlerinin de içinde bulunduğu banka genel giderlerin gelirlerine oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Banka gelirlerine göre özellikle operasyon giderlerinin fazla olması banka yönetiminin etkinliğinin düşük olduğunu, bunun da bankacılık kârlılığı üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ileri sürülmektedir (Alexiou ve Sofoklis, 2009; Akbas, 2012; Petria, 2015).

Bankacılık kârlılığı üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisinin de önemli olduğu yapılan ampirik çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu değişkenlerden çalışmalara en çok dahil edileni ekonomik büyüme ve enflasyon oranlarıdır. Kişi başına GSYİH'daki yıllık artış oranı ile enflasyon oranı verileri tüm ülkeler için Dünya Bankası'nın veritabanından (World Development Indicators) elde edilmiştir. Bu çalışmada, ekonomik büyüme (EB) değişkeni kişi başına düşen GSYİH'daki yıllık artışın yüzdesel oranı olarak ölçülmüştür. Ekonominin iyi olduğu dönemlerde bankalardan talep edilen kredi miktarı ve bankalara yatırılan mevduat miktarlarında artış olması bankacılık faaliyetlerini olumlu yönde etkileyerek bankacılık kârlılığı üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme ile bankacılık kârlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olması beklenmektedir (Alper ve Anbar, 2011; Bucevska ve Misheva, 2017). Makroekonomik çevreden seçilen ve yaygınlıkla kullanılan diğer bir değişken ise enflasyon oranıdır. Bu çalışmada enflasyon (ENF), GSYİH deflatörü (GDP deflator) olarak ölçülmüştür. Enflasyonun beklendiği durumlarda bankalar, gelirlerini maliyetlerine kıyasla daha hızlı arttırmak adına uyguladıkları faiz oranlarında gerekli ayarlamaları yapabilmektedirler. Böyle bir durumda bankacılık kârlıları enflasyon oranındaki artıştan olumlu yönde etkilenebilmektedir (Athanasoglou vd., 2006; Alper ve Anbar, 2011).

Tablo 1. *Değişkenlerin Tanımı*

Bağımlı Değişken	Tanım
Aktif Kârlılığı (ROA)	Net Gelir / Ortalama Toplam Aktif Büyüklük (%)
Bankaya Özgü Bağımsız Değişkenler	Tanım
Aktif Büyüklük (TA)	Ln (Toplam Aktif Büyüklük)
Özkaynak Oranı (ÖO)	Özkaynaklar / Toplam Aktifler (%)
Likidite (LDT)	Likit Varlıklar / Toplam Aktifler (%)
Kredi Riski (KR)	Kredi Zarar Karşılıkları / Toplam Krediler (%)
Yönetim Etkinliği (YE)	Genel Giderler / Gelir (%)
Makroekonomik Bağımsız Değişkenler	Tanım
Ekonomik büyüme (EB)	Kişi başına GSYİH' daki yıllık artış oranı (%)
Enflasyon (ENF)	GSYİH deflatörü (%)

Kaynak: Bankscope, World Development Indicators (WDI) veritabanı

IV. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Yükselen ve Gelişen Avrupa ülke grubundan seçilen 11 ülkede faaliyet gösteren 232 bankanın kârlılığına etki eden mikro ve makro düzeydeki belirleyicilerini, 2004 – 2015 yılları kapsamında panel veri analizi ile incelenmek adına nihai ekonometrik model Denklem (1)'deki gibi kurulmuştur.

$$ROA_{it} = \mu_i + \beta_1 TA_{it} + \beta_2 ÖO_{it} + \beta_3 LDT_{it} + \beta_4 KR_{it} + \beta_5 YE_{it} + \beta_6 EB_{jt} + \beta_7 ENF_{jt} + v_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde $i=1, 2, \dots, 232$ olup her bir bankayı, $j=1,2,\dots,11$ ise bankaların bulunduğu 11 ülkeyi temsil etmektedir. t indisi ise 2004 – 2015 arasındaki yılları kapsamaktadır. μ_i ve v_{it} notasyonları ise sırasıyla her bankanın birey etkisini (individual effect) ve hata terimini temsil etmektedir. Öncelikle sadece bankaya özgü yani mikro düzeydeki değişkenler ile ana model (model 1) tahmin edilmiş daha sonra makroekonomik değişkenler de dahil edilerek nihai model (model 2) tahmin edilmiştir. Veri seti hem birey (banka) hem de zaman kesitini içerdiği için, panel veri analizi yapılırken, sabit etkiler (fixed effects) veya rassal/tesadüfi etkiler (random effects) modellerinden birisinin kullanılması gerekmektedir (Baltagi, 2005). Bu nedenle hangi modelin uygun olduğuna karar vermek adına Hausman (1978) testi uygulanmıştır (Baltagi, 2005). Tablo 2'deki Hausman testinin sonuçlarına göre, her iki modelin rassal etkiler modeli olduğunu varsayan yokluk hipotezleri (H_0) reddedilmiştir (ki-kare değerleri %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur). Böylece

Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri

çalışmanın analizlerine standart hatalarının robust olarak hesapladığı sabit etkiler modelleri ile devam edilmiştir.

Tablo 2’de yalnızca bankaya özgü değişkenlerin ele alındığı model 1’in sonuçları incelendiğinde, banka büyüklüğünü yansıtan toplam aktiflerin bankacılık aktif kârlılığı üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülmüş ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan özkaynak oranının, bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç güçlü sermaye yapısının bankacılık performansını arttırdığına dair ampirik bulgu sunmaktadır. Benzer şekilde likidite oranının, bankacılık aktif kârlılığı üzerindeki etkisi beklenildiği gibi pozitif ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Etkin likidite yönetimi ile bankalar olumsuz şartlarda bile ihtiyaç duydukları fonlara rahatlıkla ulaşabildikleri için, likidite oranı ile bankacılık kârlılığı arasındaki pozitif ilişki bu çalışmada da ampirik olarak desteklenmiştir. Kredi riskini temsil eden değişkenin bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi negatif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Kredi riskinin artması ile birlikte kredi zarar karşılıklarındaki artışların bankacılık kârlılığını üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Son olarak yönetim etkinliği ifade eden değişkenin bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi negatif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yönetim etkinliğini ifade eden değişken genel giderlerin gelire göre oranlanmasıyla ölçüldüğü için, bu orandaki artışın (giderlerin gelirlere kıyasla daha fazla artması durumunun) bankacılık kârlılığını azaltması beklenen bir durumdur.

Bankaya özgü değişkenlerin bulunduğu modele, bankacılık kârlılığını en çok etkilediği düşünülen makro düzeydeki ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenleri eklenerek model 2 elde edilmiş ve bu nihai modelin sonuçları da Tablo 2’de verilmiştir. Bu modeldeki bankaya özgü değişkenlerin katsayıları ile model 1’deki değişkenlerin katsayıları benzerlik göstermektedir. Bu modelde de aktif büyüklüğün bankacılık kârlılığı üzerindeki etkisi pozitif ve anlamsız bulunurken, diğer bankacılık değişkenlerinin katsayıları anlamlı ve model 1’deki katsayılarla aynı yönde bulunmuştur. Makroekonomik değişkenlere gelince ekonomik büyümenin arttığı zamanlarda bankacılık kârlılığında da artış gözlemlenmektedir ve bu artış %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yükselen ve Gelişen Avrupa ülkelerinde ekonomik büyümenin bankacılık faaliyetlerini üzerindeki etkisinin pozitif olduğu desteklenmiştir. Diğer taraftan enflasyondaki artışın yine aynı ülke grubundaki bankacılık sektöründeki kârlılığı arttırdığını ve bu artışın %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bahsedilen ülkelerde enflasyonun arttığı zaman, kârlarını arttırmak amacıyla bankaların uyguladıkları faiz oranlarında gerekli düzenlemeleri yapabildiklerine işaret etmektedir.

Tablo 2. Sabit Etkiler Modelleri Test Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	ROA (1)	ROA (2)
Aktif Büyüklük	0.366 (0.344)	0.612 (0.389)
Özkaynak Oranı	0.073** (0.030)	0.076** (0.030)
Likidite	2.250* (0.741)	1.189*** (0.717)
Kredi Riski	-0.081* (0.027)	-0.066** (0.029)
Yönetim Etkinliği	-0.027* (0.004)	-0.026* (0.003)
Ekonomik Büyüme	--	0.041* (0.013)
Enflasyon	--	0.113** (0.045)
Banka Sayısı	232	232
R ² (R-Kare)	0.299	0.316
Hausman Test İstatistiği	28.95 (0.000)	39.97 (0.000)

*Robust standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *,**,*** notasyonları sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

V. Sonuç

Bu çalışma, Yükselen ve Gelişen Avrupa sınıflandırmasında yer alan 11 ülkedeki (Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Türkiye) faaliyetlerini yürüten 232 ticari bankayı inceleyerek bu ülke grubundaki bankacılık sektörünün bankaya özgü ve makroekonomik belirleyicilerini 2004 – 2015 dönemi için araştırmıştır. Yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada, sabit etkiler modeli altında panel veri analizi uygulanmıştır.

Bankacılık kârlılığının, aktif kârlılık oranı ile yani ROA değişkeni ile ölçüldüğü bu çalışmada, kârlılığın mikro düzeydeki anlamlı belirleyicileri özkaynak oranı, likidite oranı, kredi riski ve yönetim etkinliği değişkenleri olarak tespit edilmiştir. Ampirik bulgular, likiditedeki ve özkaynak oranındaki artışın bankacılık kârlılığını arttırdığını, ancak kredi riskindeki artışın ve gider yönetimi etkinliğindeki azalışın bankacılık kârlılığını azalttığını ortaya koymuştur. Banka aktif büyüklüğünün kârlılık üzerindeki etkisi ise pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Makro düzeyde ise ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenlerinin bankacılık kârlılığı üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu ülke grubu için ekonomik büyüme ve enflasyon oranlarındaki artışların bankacılık sektöründeki kârlılığı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Yükselen ve Gelişen Avrupa Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Kârlılığının Belirleyicileri

Bankacılık sektörünün finansal piyasalar ve ekonomik sistem içerisindeki büyüklüğü ve önemi göz önüne alındığında, bankacılık sektörünü bu kapsamda inceleyen çalışmalar, hem bankacılık düzeyinde yöneticilere hem de makroekonomik düzeyde düzenleme ve uygulama yetkisi olan birimlere ampirik kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda banka yöneticilerinin bankacılık performanslarını arttırmak için kârlılık üzerinde etkisi bulunan banka içi kalemlere gerekli düzenlemeleri yapmaları faydalı olabilmektedir. Diğer taraftan bankacılık sektörünün daha sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için ekonomi otoritelerinin, bu sektörü etkileyen makro değişkenleri gözetmeleri ve finansal ve ekonomik istikrarın sürdürülebilir olduğu bir ortam sağlayabilmeleri önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Akbas, H.E. (2012). “Determinants of Bank Profitability: An Investigation on Turkish Banking Sector”, *Oneri Dergisi*, 10(37), ss. 103-110.
- Alexiou, C. ve Sofoklis, V. (2009) “Determinants of Bank Profitability: Evidence from the Greek Banking Sector”, *Economic Annals*, LIV 182, ss. 93-118.
- Alper, D. ve Anbar, A. (2011) “Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Commercial Bank Profitability: Empirical Evidence from Turkey”, *Business and Economics Research Journal*, 2(2), ss. 139-152.
- Ana, K., Blanka, S. ve Roberto, E. (2011) “Determinants of Bank Profitability in Croatia”, *Croatian Operational Research Review*, 2, ss. 168 – 182.
- Andries, A.M. ve Cocris, V. (2010) “A Comparative Analysis of the Efficiency of Romanian Banks”, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 4, ss. 54 - 75.
- Athanasoglou, P.P., Delis, M.D. ve Staikouras, C.K. (2006) “Determinants of Bank Profitability in the South Eastern European Region”, *Bank of Greece Working Paper*, 47.
- Baltagi B.H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Üçüncü Baskı, John Wiley & Sons, England.
- Bourke, P. (1989) “Concentration and other Determinants of Bank Profitability in Europe, North America and Australia”, *Journal of Banking and Finance*, 13, ss.65-79.
- Bucevska, V. ve Misheva, B. H. (2017) “The Determinants of Profitability in the Banking Industry: Empirical Research on Selected Balkan Countries”, *Eastern European Economics*, ss. 1-22.
- Kaya, Y.T. (2002) “Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığın Belirleyicileri 1997-2000”, *Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu MSPD Çalışma Raporu*, 2002 /1.

- Levine, R. (1997) "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda", *Journal of Economic Literature*, 35, ss. 688–726.
- Menicucci, E. ve Paolucci, G. (2016) "The Determinants of Bank Profitability: Empirical Evidence from European Banking Sector", *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 14(1), ss. 86-115.
- Molyneux, P. and Forbes, W. (1995) "Market structure and performance in European Banking", *Applied Economics*, 27, ss. 155-159.
- Pervan, M., Pelivan, I. ve Arneric, J. (2015) "Profit persistence and determinants of bank profitability in Croatia", *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 28(1), ss. 284-298.
- Petria, N., Capraru, B. ve Ihnatov, I. (2015) "Determinants of Banks Profitability: Evidence from EU 27 banking systems", *Procedia Economics and Finance*, 20, ss. 518 – 524.
- Short, B.K. (1979) "The relation between commercial bank profit rates and banking concentration in Canada, Western Europe and Japan", *Journal of Banking and Finance* 3, 209-219.

Stres ve Girişimcilik Niyeti: Bir Uygulama

M. Kürşad TİMUROĞLU*
Büşra YILMAZ**

Alınış Tarihi: 14 Haziran 2018

Kabul Tarihi: 26 Haziran 2019

Öz: Bu çalışmanın temel amacı stres ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm stres ve girişimcilik niyeti kavramlarının açıklandığı kuramsal çerçeveden oluşmaktadır. İkinci kısım ise araştırma kısmından oluşmuştur. Çalışmada stres ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişki açıklanmış, buna ek olarak öğrenciler üzerinde bir uygulama yapılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 445 öğrenciye yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulanmıştır. Sonuç olarak stres ile girişimcilik niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stres, Girişimcilik Niyeti

Stress and Entrepreneurial Intention: An Application

Abstract: Basic aim of this study is to determine relations between stress and entrepreneurial intention. This study composed of two main parts. The first part consists of theoretical framework which explains the concepts of stress and entrepreneurial intention. The second one is devoted to empirical analysis. In this study, the relationship between stress and entrepreneurship is explained and besides a field research has been performed. In the application section of this study, a face-to-face survey was applied to 445 studied at faculty of economics and administrative sciences at Atatürk University. As a result of, it was observed a negative relationship between stress and entrepreneurial intention.

Keywords: Stress and Entrepreneurial Intention

I.Giriş

Günümüzde teknoloji hızlı bir gelişim göstermektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte değişimler yaşanmaya başlamıştır. İşletmelerin yönetim şekillerini etkileyen bu değişimler rekabete yol açmıştır. Bu durum karşısında çalışanların hızlı hareket etmeleri çalışanları olumsuz yönde etkileyerek verimlilik düzeylerini düşürmüştür. Bilgi çağının da ön plana çıktığı bu dönemde bu değişime uyum sağlanmaya çalışılması ise stresin yoğun olarak yaşanmasına sebep olmuştur.

Stres, insan yaşamı devam ettikçe var olacak bir konudur. Günlük yaşantılar gözlemlendiğinde birçok bireyin stresle her an karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Olumlu ve olumsuz stresin etkilerinden uzak kalabilmek neredeyse imkânsız bir durumdur. İş başarıma düzeyinde bireyi motive ederek olumlu etkilerken başka bir bireyi korku, zaman baskısı gibi stresin unsurlarıyla etki altında bırakarak bireyin olumsuz tepkiler göstermesine neden olmaktadır.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Girişimcilik niyeti, girişimciliğin ilk adımını oluşturmaktadır. Girişimcilik ruhu doğuştan var olabileceği gibi aile, çevre, eğitim gibi çeşitli faktörlerin de girişimcilik ruhunun gelişmesinde önem arz eden etkenler olduğu ifade edilmektedir. Literatürde potansiyel girişimci adayı olarak görülen üniversite öğrencileri üzerinde genelde çalışan bir konudur.

Bu çalışma, yukarıdaki ifadeler neticesinde stres ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencileri kapsamında yapılmıştır.

II. Stres

Stres, modern çağın görünmeyen bir hastalığı olarak nitelendirilse de aslında insan yaşamının bir parçası olarak tarih öncesi devirlerden bu yana var olduğu bilinen ve araştırmalara konu olan bir kavramdır (Rojas ve Kleiner, 2000: 103).

Kökene Latince “estrica” ve Fransızca “estrece” sözcüğü ile tanımlanan “stres”; 17. yüzyılda bela, keder, dert, üzüntü anlamlarında da yer bulmuş olup ve insanların huzuru, sağlığı için tehlike işareti, bir uyarı olarak algılanmıştır (Erdoğan vd. 2009: 448).

Günlük aktivitelerimizi incelediğimizde pek çok olay bizim stres kavramına yoğun bir şekilde maruz kaldığımızı ifade eder. Stres, sıklıkla ifade edilse bile pek fazla anlatılamamaktadır. Bir ifade edilen görüşe göre araştırmacı kadar stres kavramının tanımı vardır (Ersarı, 2010: 43).

Stres ile ilgili araştırmacıların yaptığı tanımlamalar şöyledir:

İlk defa 1930’lu yıllarda Hans Selye tarafından ortaya atılan stres kavramı, insanların aşırı baskı altında kaldıkları zaman verdikleri tepki olup, stresle başa çıkamadıklarında ve endişelendiklerinde stres yükselir. İş hayatının baskısı strese neden olur. Eğer stres aşırı, uzun süreli ve kronik ise bu durum endişe verici olarak tanımlanmıştır (Kushwaha, 2014: 470). Fizikçi Robert Hook’a göre “nesneye uygulanan dış güç olarak” tanımlanmıştır (Aydın, 2004: 51). Arthur’a göre stres, geçinilmesi zor insanlar, trafik, ailelerin stres karşısındaki tutumlarıyla birlikte genetik yapı, kültürel yapı, beklentiler, eğitim seviyesi gibi faktörler kurtulmanın mümkün olmadığını, etkisinin devam edeceği şeklinde tanımlanmıştır (Arthur, 1998: 16). Hamner ve Organ’a göre stres, organizmada bıraktığı etkinin üzüntü, yıpranma, gerilim, sinir bozuklukları gibi bireyin çevresel faktörlere yeteri kadar tepki gösterememesidir (Balcı, 2000: 1-2). Cüceloğlu’na göre stres, “bireyin bedensel ve zihinsel etkili uyumsuz koşullar nedeniyle vermiş mücadeledir” (Cüceloğlu, 1994: 321).

1960 yılı itibarıyla Lazarus stresi bireyin içinde var olduğu ortamda zorlu durumlarla karşılaştığında verdiği tepki olarak ifade etmiştir (Houghton vd., 2012: 221). 1974 yılında Hause “insanın alışıla gelen davranış kalıplarının yetersiz kaldığı hallerde ortaya çıkan tepki” olarak; 1976 yılında Mandler ise tehlikeli bir durum karşısında organizmanın verdiği tepki şeklinde tanımlanmıştır (Sippelle vd., 1977: 411-418). Hann 1984 yılında stresi insanın için de yaşadığı

ortamda baş edebilme gücünü aşan durumlarda kendini kötü hissettiği durum olarak ifade etmiştir (Balcıoğlu, 2005: 10).

Stres kavramını sadece negatif bir bakış açısıyla yorumlamak doğru değildir. Endişe verici anlamdaki stres bireye kendini kötü hissettiren, rahatlık ve güven verici düzeydeki stres birey tarafından faydalı olabilmektedir. Bireyin kendini geliştirmesinde katkı sağlamakta olup, hedefe doğru odaklanmasında yarar sağlamaktadır. Olumlu stres, iş yaşantısındaki tatmin ve moral değerlerinin pozitifliğini yansıtırken, olumsuz stres ise düşük moral ve tatminsizliği ifade eder (Keser, 2014: 14).

Stresin bireyler üzerindeki aniden gelişen etkiyi “genel uyum sendromu” ile ifade eden Selye, bu kavramlaştırmayı üç aşamada belirtmiştir. Bunlar “alarm, direnme ve tükenme” aşamalarıdır (Selye, 1985: 3-11). Alarm aşaması, tehdit edici veya zorlayıcı bir durumun algılanması, beynin vücudun çeşitli bölgelerine biyokimyasal bir mesaj göndermesine neden olur. Bu aşama ilk dönemi belirtir. Birey bu durumla karşılaştığında organizma şoka girer. Bu dönemde vücutta kan basıncı düşer ve kalp atışları hızlanır. Birey bu yaşadığı durumla ya savaşacak ya da kaçacaktır (Selye, 1974: 137-143). Direnme aşaması, birey bu aşamada strese karşı koyup bünyesini toparlamak adına mücadele edecektir. Yaşadığı rahatsızlıklar azalmakta olup, vücut direnç gösteriyorsa stresi yenebilir fakat sürekli gerilim halinde ise organizmayı zayıflatacaktır (Çınar, 2010: 104). Tükenme aşaması, birey bu aşamada alarm aşaması kadar güçlü olmayıp strese yenik düşecektir. Bireyin psikolojisinde ve fizyolojisinde izler bırakarak, ileri boyutlarda intihara kadar sürükleyecektir (Kabul, 2016: 9-10).

İş yerinde stres en zararlı fiziksel ve zihinsel tepki olarak tanımlanabilir. Bu kavram genellikle rekabet ile karıştırılır, ancak aynı değildirler. Rekabet bize daha fazla fiziksel, psikolojik enerji verip, yeni işler öğretip işimizde iyi olmamız için bizi motive eder. Rekabet bittiğinde kendimizi daha rahat ve memnun olmuş hissederiz. Küçük bir stres sorun oluşturmazken, rekabet; karşılanamayan iş taleplerine, gevşemeye, bitkinliğe ve strese dönüşmeye başlar. Kısacası, bu durum hastalığa ve başarısızlığa yol açar (Ciuceşcu ve Feraru, 2010: 30).

İş stresi, hem örgütteki bireyler hem de örgütün kendisi için başlıca bir problemdir (Leong vd., 1996: 1345). İş yaşamında ortaya çıkan stres kaynakları; işin yapısı (tehlike düzeyi, zaman yönetimi, belirsizlik, sorumluluk), rol çatışması (amir ve grup üyelerinin isteklerinin bireyde oluşturduğu zıtlık), mesleki yetersizlik, örgüt atmosferi (cihazlar, masa, sandalye, aydınlanma, ısı, gürültü), aşırı iş yükü, vardiyalı çalışma, kariyer engeli, iş güvenliği, yönetim tarzı olarak sıralanabilir (Yılmaz ve Ekici 2006: 32, Bayar, 2016: 34).

Rol; çalıştığı örgütte belirli statüye sahip kişilerin işgörenlerden beklediği ve istediği eylemler bütünüdür. Rol belirsizliği ise; işgörenin işiyle ilgili yeterli bilgiye sahip olmamasıdır. Rol çatışması da; verilen görevin yapılabilmesi için örgütte yeteri kadar personelin bulunmamasıdır (Ceylan ve Ulutürk, 2006: 49). Son olarak birey-aile çatışması da; aile içerisinde alınan kararlarda fikirlerin uyuşmaması olarak ifade edilmektedir.

III. Girişimcilik Niyeti

Girişimci kavramı kökeni Latince intare kökünden gelen, İngilizce’de “enter-giriş” ve “pre-ilk” bu kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan “entrepreneur- girişimci”, “ilk girişen, ilk başlayan” anlamına gelerek ifade edilmektedir (Korkmaz, 2000: 163). Girişimci ve girişimcilik kavramları, günümüzde birçok insan tarafından kullanılan tarih, sosyoloji, psikoloji gibi alanlarda bilim insanlarının çalıştığı konulardandır (Hebert ve Link, 1989: 49). Fakat bu kavramlar genel itibariyle iktisat ve işletme alanlarında değerlendirilmektedir. İktisat alanında girişimci, üretim faktörlerini (doğal kaynaklar, sermaye, emek, girişimci) bir araya getirerek, arz ve talebe cevap veren kişidir (Çiçek ve Durna, 2012: 18). İşletme alanında ise, yeni piyasayı, yeni ürünleri ve var olan şeylerin nasıl geliştirileceği konusunda faydalanmaktadır (Balkaya, 2017: 41).

Drucker’e göre girişimci, üretim faktörlerini daha büyük değer var edecek şekilde bir araya getiren, organizasyon, fırsat odaklı, önemli sorunları ihmal etmeyen kişidir. Girişimci aynı zamanda yeniliğe öncelik veren ve yönetmek için yönetsel süreçtir. Bu anlamda girişimcilik ise yeterli zamanı ayırarak, ekonomik riskleri göze alarak yeni bir değer yaratma süreci olarak ifade edilmektedir (Drucker, 1985: 13-25). Wennekers ve Thurik girişimciyi; belirsizlikle ilişkili riski üstlenen, finansal desteği tedarik eden, üretim faktörlerinin kullanımına karar veren bir yönetici olup, yenilikler için istekli insanları bir araya getiren kişidir (Wennekers ve Thurink, 1999: 31). Yine başka bir görüş bu kavramı; ülkenin ve dünyanın ekonomisini sürekli takip ederek yeni iş alanlarını keşfeden, bu durum için kaynaklarını (üretim faktörlerini) hedefini gerçekleştirmek adına kullanan kişi olarak tanımlanmaktadır (Kalkan, 2011: 191). Mokaya bu kavramı “büyüme odaklı ve kâr getiren bir girişim yaratma ve sürdürme yönünde kişisel risk alma isteği ve motivasyonu” olarak ifade etmiştir (Mokaya vd., 2012: 134).

Girişimciliğe yönlendiren düşünce, doğuştan gelen bazı özellikler kişiyi etkilemesi sonucunda meydana gelir (Örücü vd., 2007: 30). Doğal yeteneklerin ortaya çıkması için birçok önemli etken vardır. Bunlar; aile, arkadaşlar, toplumsal çevre, teknoloji gibi faktörlerdir (Kılıç vd., 2012: 426). Girişimci kişiliğin oluşmasında “ekonomik, psikolojik ve sosyolojik” faktörler de etkili olmuştur. Ekonomik; girişimcinin büyüdüğü ve içinde yaşadığı hayatı, sosyolojik; aile yapısı, yaşı, eğitimi psikolojik; kendine ilişkin düşünce yapısı, iş disiplini, işini benimsemesidir (Arslan, 2002: 3).

Girişimcilik niyetinden önce niyet kavramının ifade edilmesinde fayda vardır. Niyet; bir varlığa ulaşmak için bir yola, bireyin dikkatini belirli bir nesneye ya da amaca doğru yönlendiren bir zihin halidir (Bird, 1988: 442). Girişimcilik niyeti ise “yeni bir iş kurma yolundaki adanmışlık” olarak ifade edilmiştir (Sabuncu, 2017: 13). Yine bu kavram, bir bireyin kendi işini kurup yöneticisi olmasındaki gösterdiği çabalar yönündeki eylemlere bağlılığı olarak ifade edilmektedir. Bu faaliyet genellikle girişimci kişilerin arzu ve isteklerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında değerlendirilecek olursa

isteyerek ve niyet edilerek ortaya çıkan davranışı olarak ifade edilmiştir (Timuroğlu ve Çakır, 2014: 121).

Girişimcilik niyetini ifade etmede kullanılan ve bilinen üç model vardır. Birincisi; Shapero ve Sokol (1982)'un 'Girişimci Olay Modeli', ikincisi; Bird (1988)'in 'Girişimci Niyet Modeli', üçüncüsü; Ajzen (1991)'in 'Planlı Davranış Teorisi'dir (Fayolle ve Klandt, 2006: 79).

Shapero ve Sokol (1982) girişimci olay modeli; yeni bir iş kurma düşüncesini odak noktasına almıştır. Bu modele göre, birey kurmak istediği işi başlatıp başlatamayacağını, kendisi için uygun olup olmadığını değerlendirmekte ve fırsatlara göre risk alıp harekete geçmektedir (Schlaegel ve Koeing, 2014: 294).

Bird (1988) girişimci niyet modeli; bireyin girişimci olmaya yolundaki düşünceleri hakkında farklı bakış açıları içermektedir (Fayolle ve Linan, 2014: 665). Bu modele göre rasyonel, sebep-sonuç düşünme, yaşanan deneyimler, hedefler ve bireyin vizyon sahibi olması girişimci için bu ifade edilen faktörleri düşünüp analiz ettikten sonra girişimcilik niyeti faaliyete geçmektedir (Scheiner, 2009:10).

Ajzen (1991) planlı davranış modeli; kişinin bir davranışa karşı niyeti ne kadar olumlu ise davranışın gerçekleştirilme ihtimali de o derece yüksek olacaktır. Burada önemli olan davranıştır. Niyeti etkileyen unsurlar; tutum, kontrol ve öznel değerlerdir. Tutum; bir objeye, bir duruma karşı yaşadığı deneyimler sonucu ile birlikte kendi düşüncelerini değerlendirdikten sonra (sadece duygusal değil mantığa da dayalı) davranışa geçme öncesinde aldığı tavidir. Kontrol; belirli bir davranışa karar vermeden sonuçlarını düşünmeyi ifade eder. Öznel değerler ise davranış öncesi yaşanan sosyal baskıdır (Ajzen, 1991: 181).

IV. Stres ve Girişimcilik Niyeti İlişkisi

İş stresi, örgütte herhangi bir konudan kaynaklanabilir. Bu durum etkinliğe ve verimliliğe etki etmektedir. Girişimcilik niyeti ise, birçok faktörden etkilenmekte olup ve bu faktörlerin neler olduğu bilinmesi girişimciliğe teşvik edilmesini kolaylaştırarak girişimci sayısını arttıracaktır. Araştırmacılar (Mc Grath, Gorgievski, Wincent ve Ortqvist, Kahn vd., Harris vd.,); bu kavramları farklı ifadelerle ele almış ve kavramlar arasındaki ilişkilere vurgu yapmışlardır.

Mc Grath (1976) örgütsel stresin kaynaklarını; görev kaynaklı (aşırı iş yükü, vardiyalı çalışma, çalışma şartları, ücret, zaman baskısı), fiziki çevre kaynaklı (aydınlık, gürültü, ofis koşulları), rol kaynaklı (belirsizlik, çatışma), bireysel kaynaklı (kişi-iş uyumu, kişilik, duygusal durum, dışlanma, motivasyon, kontrol odağı, demografik özellikler) olarak ifade etmiştir (Soysal, 2009: 336).

Gorgievski (2007) araştırmasında girişimcilerin çalıştıkları uzun saatler nedeniyle mesleki yaşamın ve kişisel fedakarlıkların baskın gelmesi sonucunda stres ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir. Girişimciler genel olarak iş ve özel yaşamın arasında bir denge kuramadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmada

Gorgievski girişimcilerin yaşadığı stres faktörlerinin başında iş-aile çatışması geldiğini ifade etmiştir. Bunun nedeni ise girişimcilerin yoğun iş temposu karşısında uzun saatler çalışarak gösterdikleri kişisel fedakârlıktır. Bu durumun sonucunda da girişimcinin sahip olduğu örgütsel stresin; girişimcinin iş hayatını, özel hayatını ve hayat gelişimini negatif etkilediğini ifade etmiştir (Gorgievski, 2007: 111-114).

Wincent ve Örtqvist (2009) araştırmalarında rol stresi konusundaki literatürü gözden geçirerek ve bu yapının girişimcilik araştırmasına katkı sağlayacağını düşünerek kavramsal bir çerçeve oluşturmuşlardır. Psikolojik ve sosyolojik literatürün gözden geçirilmesine dayanarak, araştırma girişimci rolü stresine bir tür model ve sonuç önermektedir. Araştırmada girişimcilerin başarısızlığına neden olan stres faktörünün rol stresi olduğu ifade etmişlerdir. Belirsizlik ve rekabet dünyasında girişimcilerin bilinmeyen limanlara doğru bir şekilde mücadele ettikleri bilinmektedir. Rol stresinin, girişimcilerin söz konusu mücadelelerinden şüphe duymaya başladıklarında geri çekilme ile sonuçlanacak olumsuz bir etki oluşturmadığını belirtmişlerdir (Wincent ve Örtqvist, 2009: 1-22).

Kahn vd. (1964) araştırmalarında stres konusundaki literatürü incelediklerinde stresin boyutlarıyla a girişimciliğin bir etkileşim halinde olduğuna dikkat çekmişlerdir. Ne zaman girişimciliğe dair bir oluşum olsa stresin de devamında onu takip etmesinin kaçınılmaz bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Stresin boyutlarından; rol çatışması, rol belirsizliği ve rol stresinin girişimci kişinin üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Rol stresinin, her biri girişimci olma özelliği taşıyan, yenilik gerektiren, sınırlanan ya da karmaşık iş görevlerini içeren işlerde özellikle belirgin olduğunu belirtmişlerdir ve stresin genel anlamda girişimcilik konusunda zaman ve kaynakları kullanmada, bir işi zamanında yerine getirmede yükümlülüklerin arttığı sürede daha çok ortaya çıktığını gözlemlemişlerdir. (Kahn vd., 1964: 5).

Harris vd., (1999), çalışmasında beklentilerin ve davranış arasında tutarsızlıklar olduğunda girişimcinin stresin boyutlarında rol stresine maruz kaldığını ifade etmiştir (Harris vd., 1999: 447-455).

V. Metodoloji

A. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı öğrencilerin stres düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Aynı zamanda stresin alt boyutları olan öğrencilerin sıklıkla karşı karşıya kaldıkları rol stresi, rol belirsizliği, rol çatışması ve birey-aile çatışması ve girişimcilik niyeti arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir.

B. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmanın ana kütlesini Erzurum Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F.' de eğitim-öğretim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bu çalışmanın 3. ve 4. Sınıf öğrenciler üzerinde yapılmasının nedeni yıllardır çözüme kavuşturulmayı

bekleyen işsizlik olgusundan en fazla etkilenen kesimin yine bu grup içerisinde yer alan bireylerden oluşmasıdır. Bu yönde araştırmanın örneklemini bu bireyler arasından seçilmiştir.

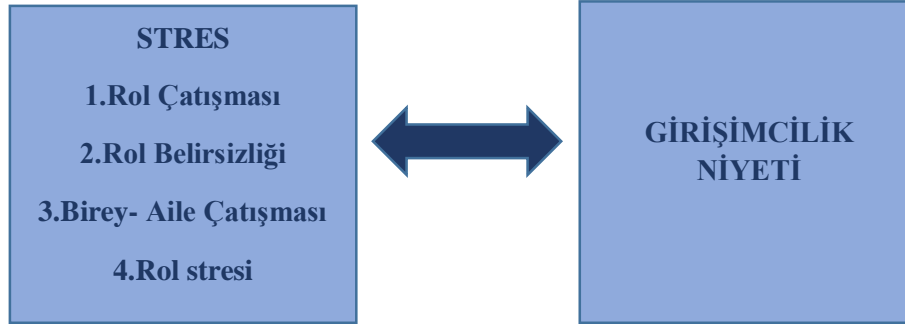
C. Araştırmada Kullanılan Ölçekler, Model ve Hipotezler

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formundan yararlanılmıştır. Anketin birinci bölümünde demografik özelliklere yönelik sorulara, ikinci bölümünde öğrencilerin stres düzeylerini ölçmeye yönelik sorulara, üçüncü bölümde ise öğrencilerin girişimcilik niyetlerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir. 5’li likert ölçeği (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmada yüz yüze anket yöntemi kullanılmış olup, araştırmaya dahil edilen anket sayısı 445’dir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçekler

	Stres	Girişimcilik Niyeti
Soru Sayısı	29	6
Kullanılan Kaynak	Göknur Ersarı (2010)	Ensar Balkaya

Stresin ölçülmesinde Göknur Ersarı (2010)’da çalışmasında kullanmış olduğu stres ölçeği, Girişimcilik Niyeti’nin ölçülmesinde ise, Ensar Balkaya (2017)’de araştırmasında kullanmış olduğu girişimcilik niyeti ölçeği kullanılmıştır. Yukarıda ifade edilen bilgilere göre de aşağıdaki araştırma modeli ve hipotezler oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Şekilde ifade edildiği gibi araştırma modeli iki değişken üzerine kurulmuştur. Bu değişkenlerden ilki; stres olup, 4 alt boyutta ele alınmıştır. İkincisi ise; girişimcilik niyetidir. Modelden görüldüğü üzere stresin girişimcilik niyeti üzerinde ilişkisi olup olmadığını araştırmak amacıyla literatür dikkate alınarak bu model ortaya konulmuştur.

Hipotezler;

H₁: Öğrencilerin stres düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₁₋₁: Öğrencilerin rol çatışmasından kaynaklanan stres düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₁₋₂: Öğrencilerin rol belirsizliğinden kaynaklanan stres düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₁₋₃: Öğrencilerin birey-aile çatışmasından kaynaklanan stres düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₁₋₄: Öğrencilerin rol stresinden kaynaklanan stres düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

D. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Tablo 2: Örneklem Karakteristikleri

Özellik		F	%
Genel		445	100
Cinsiyet	Kız	264	59,3
	Erkek	181	40,7
Yaş	20-23	374	84,0
	24-27	67	15,1
	28 ve üzeri	4	0,9
Bölümler	ÇEKO	73	16,4
	Ekonometri	53	11,9
	İktisat	99	22,2
	İşletme	141	31,7
	Kamu Yönetimi	56	12,6
	YBS	23	5,2
Sınıf	3	218	49,0
	4	227	51,0
Kardeş	Var	435	97,8
	Yok	10	2,2
Kardeş sayısı	0 (Kardeş yok)	9	2,0
	2	83	18,7
	3	154	34,6
	4	92	20,7
	5	48	10,8
	6	30	6,7
	7	12	2,7
	8	9	2,0
	9	5	1,1
	10	3	0,7

Kaçınıcı çocuk?	1	135	30,3
	2	156	35,1
	3	74	16,6
	4	44	9,9
	5	15	3,4
	6	8	1,8
	7	5	1,1
	8	4	0,9
	9	4	0,9
Ailede girişimci var mı?	Evet	125	28,1
	Hayır	320	71,9
Girişimcilik ders/kurs aldınız mı?	Evet	136	30,6
	Hayır	309	69,4

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri açısından incelendiğinde 445 kişilik örnek büyüklüğünün 264'ü kız, 181'i erkektir. Öğrencilerin %28,1'e denk gelen 125 kişinin ailesinde girişimci varken %71,9'una denk gelen 320 kişinin ailesinde girişimci yoktur. Girişimcilik dersi ve kursu alanlar %30,6'ya denk gelirken %69,4 kişinin de girişimcilik dersi ve kursu almadığı görülmektedir.

Çalışma, stres ve girişimcilik niyeti olarak iki boyutta ele alınmış olup stresin boyutları kendi arasında rol çatışması, rol belirsizliği, birey-aile çatışması, rol stresi olarak 4 boyuttan oluşmaktadır.

Tablo 3'de bu değişkenler itibariyle ankete katılanların strese yönelik aritmetik ortalamaları ve standart sapmalar kullanılarak ifade edilmiştir.

Tablo 3: Ankete Katılanların Strese Yönelik Algıları

STRES BOYUTLARI	Ortalama	Standart Sapma
Rol Çatışması	3,6643	,94604
1. Ayakta kalabilmem için gerekli olan kaynak ve araçlara sahibim.	3,9551	,97156
2. Çalışma yöntemi farklı olan arkadaş veya gruplarla beraber çalışmak zorundayım.	3,6090	1,22471
3. Yapmak zorunda olmadığım işlerle de ilgileniyorum.	3,7303	1,24086
4. Fakülte'deki kural ve politikalar işimi iyi yapmamı engellemektedir.	3,5169	1,31273
5. Fakülte arkadaşlarımızın, aramızda çatışmaya sebep olan istekleri olmaktadır.	3,5618	1,28886
6. Çok farklı derslerle ilgilenmek zorunda kalıyorum.	3,9506	1,14973
7. Öğrencilikle ilgili tarafların (aile, hoca, arkadaş gibi) hepsini aynı anda memnun edemiyorum.	3,8404	1,16022

Stres ve Girişimcilik Niyeti: Bir Uygulama

8. İnsan gücünün yapmaya yeterli olmadığı bir iş yapıyorum.	3,1506	1,52377
Rol Belirsizliği	3,2079	,94892
9. Öğrencilik amaçlarım açık ve net bir şekilde belirtilmemiştir.	3,2674	1,16362
10. Zamanımı nasıl kullanmam gerektiğini bilmiyorum.	2,9393	1,33167
11. Sorumluluklarımın ne olduğunu bilmiyorum.	2,9461	1,18046
12. Benden ne beklediğini tam olarak bilmiyorum.	3,2135	1,18997
13. Sahip olduğum yetkilerimi tam olarak bilmiyorum.	3,5348	1,07878
14. Üniversite hocaları ne yapmam gerektiğini açık ve net bir şekilde bana açıklamamaktadır.	3,6022	1,28101
Birey-Aile Çatışması	3,5652	1,21330
15. Öğrenciliğin yarattığı gerginlik ailevi sorumluluklarımı tam olarak yerine getirmemi zorlaştırmaktadır.	3,4022	1,05373
16. Öğrenciliğe ayırdığım süre ailevi sorumluluklarımı tam olarak yerine getirmemi zorlaştırmaktadır.	2,9191	,94807
Rol Stresi	3,5188	,76093
17. Performansımın nasıl değerlendirildiğini bilmiyorum.	2,8292	,94323
18. Okuduğum fakültenin statüsü düşüktür.	3,3258	,90264
19. Üniversite hocaları bazı öğrencileri ayırt edici şekilde davranmaktadır.	4,0180	1,26443
20. Fakültemde öğrenci-hoca değişikliği fazla olmaktadır.	2,8854	,92166
21. Başarılı olmam için daha fazla zamana ihtiyacım var.	4,0135	1,28743
22. Üniversitedeki politika ve yöntemler birbirleriyle uyumlu değildir.	3,9303	1,36794
23. İş yüküm çok fazladır.	3,7618	1,42433
24. Fakültemdeki bölümler arasında denge ve adalet yoktur.	3,8584	1,42696
25. Fakültem diğer fakültelere göre yetersizdir.	3,8000	1,49564
26. Fakültemde iş güvenliğine çok az önem verilir.	3,4315	1,10604
27. Tatil sürem çok kısadır.	3,6090	1,22471
28. Özel ve ailevi problemlerim, üzerimde baskı ve gerginliğe neden olmaktadır.	3,7303	1,24086
29. İklim koşulları ve aşırı iş yükü sağlık problemleri yaşamama sebep olmaktadır.	3,5169	1,31273
STRES	3,4978	,78974

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi stresin boyutları ortalaması 3,4978'dir. Stresin boyutları arasında en yüksek ortalamaya sahip olan 3,6643 ile rol çatışması olup en düşük olan ise 3,2079 ortalama ile rol belirsizliğidir.

Tablo 4: Ankete Katılanların Girişimcilik Niyetine Yönelik Algıları

GİRİŞİMCİLİK NİYETİ	Ortalama	S.S.
1.İleride bir gün kendi işimi kurabilirim.	3,8742	,84756
2.Gelecekte bir iş kurma konusunda kararlıyım.	2,4427	1,55658
3.Profesyonel olarak hedefim biri girişimci olmaktır.	3,2112	,89561
4.Ciddi anlamda kendi işimi kurmayı düşünüyorum.	3,2449	,89832
5.Kendi işimi kurmak ve devam ettirmek için elimden geleni yapacağım.	3,7573	,91014
6.Bir girişimci adayı olarak her şeyi yapmaya hazırım.	3,2607	,90763
GİRİŞİMCİLİK NİYETİ	3,2985	,81141

Tablo 5: Stres ve Girişimcilik Niyeti Ölçeklerinin Güvenilirlik Katsayıları

Ölçek	Cronbach's Alpha
Rol Çatışması	0,846
Rol Belirsizliği	0,839
Birey-Aile Çatışması	0,842
Rol Stresi	0,837
Stres	0,870
Girişimcilik Niyeti	0,876

Tablo 5'de görüldüğü üzere ölçeklere ilişkin cronbach alfa değerleri; stres ölçeği için 0,870, girişimcilik niyeti ölçeği için 0,876 olarak hesaplanmıştır. Ölçeklerin 0,80'den daha büyük bir değere sahip olmaları nedeniyle; ankette yer alan bütün ölçeklerin güvenilir olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Korelasyon Tablosu

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4	5	6
1.Stres	3,4978	,78974	1					
2.G. Niyeti	3,2985	,81141	-,358**	1				
3.Rol Ç.	3,6643	,94604	,918**	-,296**	1			
4. Rol B.	3,2079	,94892	,826**	-,390**	,680**	1		
5.Birey-Aile Ç.	3,5652	1,21330	,864**	-,301**	,791**	,657**	1	
6.Rol Stresi	3,5188	,76093	,923**	-,367**	,799**	,760**	,749**	1

Stres ve girişimcilik niyetinin birbiriyle olan ilişkileri incelenmiş, değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca veriler normal dağılıma uymadığı için korelasyon analizinde Spearman Sıra Korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 7: *Hipotez Sonuçları*

Hipotez	r	p-değeri	Karar
H ₁	-,358	P<0.05	Kabul
H ₁₋₁	-,296	P<0.05	Kabul
H ₁₋₂	-,390	P<0.05	Kabul
H ₁₋₃	-,301	P<0.05	Kabul
H ₁₋₄	-,367	P<0.05	Kabul

VI. Sonuç

Bu çalışmanın amacı İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin stres ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bunun yanı sıra bu çalışmanın diğer amaçları arasında girişimcilik niyeti ile stres ölçeğinin alt boyutları olan rol çatışması, rol belirsizliği, birey-aile çatışması, rol stresi arasındaki ilişkiyi tespit etmek bulunmaktadır.

Araştırma için belirlenen 5 hipotezden 5'i de desteklenmiştir. Bu kapsamda kavramsal modelin iki değişkeninin arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin stres düzeylerinde birey-aile çatışmalarının -,390 ve rol stresinin -,367 çıkması sonucunda bireylerin girişimcilik niyetlerini azalttığı görülmektedir. Ailelerin maddi-manevi destek olmaları, potansiyel girişimci adayı olan öğrencilerin beklentilerini ve davranışlarını tutarlı bir şekilde devam ettirmeleri stres durumlarını azaltarak girişimciliğe daha olumlu bakmalarını sağlayacaktır.

Ülkemizde girişimcilik niyetine sahip bireylerin fazla olmadığı gibi belli bir eğitim düzeyine erişmiş bireylerin de çok da başarı gösteremedikleri bilinen bir durumdur. Bilginin daha çok ön plana çıktığı bu dönemde girişimci adayı olan kadın ve erkeğin eğitimi daha çok önemsedikleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda potansiyel girişimci adayı olarak üniversite öğrencilerine fakültelerinde girişimciliğe yönelik derslerin verilmesi, girişimcilik düşüncesine yatkın olanların çeşitli kurslarla desteklenerek girişimcilik niyetlerinde artış beklenmektedir.

Bu araştırmanın sonucu örneklem büyüklüğü çerçevesinde sınırlandırılarak değerlendirilmelidir. Ana kütle bir üniversitenin bu konuya yakın olarak görülen öğrencilerini kapsamaktadır. Konuyla ilgilenen araştırmacıların farklı katılımcılar üzerinde araştırmalarını yapmaları önerilmektedir. Uygulama alanı olarak farklı yerlerde yapılarak çalışmanın genellenebilirliği sağlanabilir. Genel olarak bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ajzen, I. (1991), “The Theory of Planned Behavior”, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, ss.179-211.
- Arslan, K. (2002), “Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğilimleri”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3(2), ss.1-11.
- Arthur, R. (1998), “Stres Yönetimi”, İngilizce’den çeviren: Şahin Cüceloğlu, Sistem Kitabevi, Ankara.
- Aydın, Ş. (2004), “Örgütsel Stres Yönetimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), ss.51.
- Balcı, A. (2000), “Öğretim Elemanının İş Stresi Kuram ve Uygulama”, Nobel Dağıtım, Ankara.
- Balcıoğlu, İ. (2005), “Stres Kavramı ve Tarihsel Gelişimi”, *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Medikal Açısından Stres ve Çareleri Sempozyum Dizisi*, 47, ss.10.
- Balkaya, E. (2017), “Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı ve Girişimcilik Niyeti İlişkisi: TRA1 Bölgesi Örneği”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Bayar, H.T. (2016), “İş Tatmininin ve İş Stresinin Araştırma Görevlileri Üzerinde İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Bird, B. (1988), “Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case for Intention”, *Academy of management Review*, 13(3), ss.442-453.
- Ceylan, A. ULUTÜRK, Y.H. (2006), “Rol Belirsizliği, Rol Çatışması, İş Tatmini ve Performans Arasındaki İlişkiler”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), ss.48-58.
- Ciucescu, N. Feraru, A. (2010), “Stress at The Workplace”, *Sibiu Alma Mater University Journals – Series C. Social Sciences*, 3(2), ss.30.
- Cüceloğlu, D. (1994), “İnsan ve Davranışı”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çınar, O. (2010), “Eğitim ve Sağlık Alanı Çalışanlarının İş Stresi Düzeyleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), ss.103.
- Çiçek, R. Durna, U. (2012), “Meslek İdealleri ve Girişimcilik Niyetleri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), ss.18.
- Drucker, P.F. (1985), “İnnovation and Entrepreneurship”, *Practice and Principles*, London: Heinemann, ss.13-25.
- Erdoğan, T. Ünsar, S. ve Süt, N. (2009), “Stresin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 14(2), ss.447-461.
- Ersarı, G. (2010), “İş Gören Motivasyonunda Algılanan Stres Düzeyinin ve Stres Yönetim Tekniklerinin Rolü- Banka Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

- Fayolle, A. Klandt, H. (2006), "International Entrepreneurship Education", UK: Edward Elgar Publishing, ss.79.
- Fayolle, A. Linan, F. (2014), "The Future of Research on Entrepreneurial Intentions", *Journal of Business Research*, 67(5), ss.663-666.
- Gorgievski, M. Antonio, J. Leon, M. (2007), "Psychology of Entrepreneurship: Research and Education", *National University of Distance Education*, ss.111-114.
- Hebert, R. F., Link, A. N. (1989), " In Search of The Meaning of Entrepreneurship", *Small Business Economics*, 1, ss.39-49.
- Houghton, J.D. Wu, J. Godwin, J.L. Neck, C.P. Manz, C.C. (2012), "Effective Stress Management: A Model of Emotional Intelligence, Self-Leadership, and Student Stress Coping", *Journal of Management Education*, 36(2), ss.221.
- Kabul, M. (2016), "Çalışanların Örgütsel Stres Kaynakları ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri", *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Kalkan, A. (2011), "Kişisel Tutum, Öznel Norm ve Algılanan Davranış Kontrolünün Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(14), ss.190.
- Keser, A. (2014), "İş Stresi Kaynakları", *Salamat Basım Yayıncılık, Ankara*.
- Kılıç, R. Keklik, B. Çalış, B. (2012), "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma: Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi*, 17(2), ss.426.
- Korkmaz, S. (2000), "Girişimcilik ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), ss.163.
- Kushwaha, S. (2014), "Stress Management At Workplace", *Global Journal of Finance and Management*, 6(5), ss.469-472.
- Leong, C.S. Furnham, A. Cooper, C.L. (1996), "The Moderating Effect of Organizational Commitment on the Occupational Stress Outcome Relationship", 49(10), ss.1345.
- Mokaya, S.M. Namusonge, M. ve Sikalieh, D. (2012), "The Concept of Entrepreneurship; in Pursuit of a Universally acceptable Definition", *International Journal of Arts and Commerce*, Cilt No: 1(6), ss.134.
- Örücü, E. Kılıç, R. Yılmaz, Ö. (2007) "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinde Ailesel Faktörlerin Etkisi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2), ss.27-47.
- Rojas, V. M. ve Kleiner, B. H. (2000), "The Art and Science of Effective Stress Management", *Management Research News*, 23(7/8), ss.103-106.

- Sabuncu, R.G. (2017), “Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetleri ve Çevresel Tutumlarını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma”, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Scheiner, C.W. (2009), “Fundamental Determinants of Entrepreneurial Behaviour”, Germany: Gabler, ss.10.
- Schlaegel, C. Koenig, M. (2014), “Determinants of Entrepreneurial Intent: A Meta-Analytic Test and Integration of Competing Models”, Entrepreneurship Theory and Practice, 38(2), ss.291-332.
- Selye, H. (1974), “Stress Without Distress”, Newyork
- Selye, H. (1985), “The Nature of Stress”, Basal Facts 7, ss. 3–11.
- Sippelle, R.C, Ascough, J.C. Detrio, D.M. (1977), “Neuroticism, Extroversion and Response to Stress”, Behaviour Research and Therapy, 15, ss. 411-418.
- Soysal, A. (2009), “Farklı Sektörlerde Çalışan İşgörenlerde Örgütsel Stres Kaynakları: Kahramanmaraş ve Gaziantep’te Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(2), ss.336.
- Timuroğlu, K. ve Çakır, S. (2014), “Girişimcilerin Yeni Bir Girişim Yapma Niyetlerinin Risk Alma Eğilimi ile İlişkisi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), ss.119-136.
- Yılmaz, A. Ekici, S. (2006), “Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), ss.32.
- Wennekers, S. Thurik, R. (1999), “Linking Entrepreneurship and Economic Growth”, Small Business Economics, 13(1), ss.27-56.
- Wincent, J. Ortqvist, D. (2009), “Role Stress and Entrepreneurship Research”, Int Entrep Manag, 5, ss.1-22.

Sanal Marka Toplulukları ve Marka Sadakati: Nikon Örneği*

Mehmet Can DOĞANER**
Ece ARMAĞAN***

Alınış Tarihi: 25 Temmuz 2018

Kabul Tarihi: 03 Temmuz 2019

Öz: Üretim teknolojilerinin gelişmesi, ürün alternatiflerinin çoğalması ile tüketiciyle duygusal bir bağ yaratarak marka sadakati oluşturabilmek için işletmeler farklı stratejiler denemektedir. Bu stratejilerden biri de marka topluluklarıdır. Ortak değerler ile bir markanın etrafında birleşen tüketici gruplarının oluşturduğu bu topluluklar tüketici ile marka arasında çoklu ilişkiler geliştirmektedir. Bu çalışmada sanal marka topluluklarının marka sadakati üzerindeki etkisi incelenmek istenmiştir. Bu amaçla sektörünün öncülerinden biri olan Nikon firmasının sanal marka topluluğu üyeleri ile anket çalışması yapılmıştır. Anket çalışmasına ilişkin anket formu topluluk üyelerine online olarak ulaştırılmış ve 284 adet anket üzerinden analizler yapılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda sanal marka topluluğu karakteristiklerinden ödül etkisi ve üyeler arası etkileşim değişkenlerinin sanal marka topluluğu sadakati üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca topluluğa yönelik sadakatin marka sadakati ve satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda sanal marka toplulukları aracılığıyla işletmelerin marka sadakati geliştirme stratejilerine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Marka Topluluğu, Sanal Marka Topluluğu, Marka Sadakati, Satın Alma Niyeti

Virtual Brand Communities and Brand Loyalty: The Case of Nikon

Abstract: Along with the development of production technology, the increases of product alternatives, enterprises are testing different strategies by creating an emotional connection with the consumer for the creation of brand loyalty. Brand communities are one of the strategies of creating brand loyalty. These communities, which was formed by consumer groups that converge around a brand with common values, develop multiple relationships between consumer and brand. In this study, it is desirable to examine the impact of virtual brand associations on brand loyalty. For this purpose, a survey study has been made with the members of the virtual brand community of one of the leading firms of its sector, Nikon. The questionnaire related to the survey study was sent online to the members of the community and analyses were made based on 284 questionnaires. As a result of the obtained data, it was determined that the reward effect of the characteristics of the virtual brand community and the interaction variables between the members are effective on the loyalty of the virtual brand community. It is also found the result that loyalty towards community is effective on brand loyalty and purchase intention. As a result of the research, proposals were presented about strategies of brand loyalty development of enterprises through virtual brand communities.

Keywords: Brand Community, Virtual Brand Community, Brand Loyalty, Purchase Intention

** Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

*** Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

I. Giriş

Modern pazarlama anlayışı ile gelen tüketici odaklılık marka stratejilerini de doğrudan etkilemiştir. İşletmeler açısından markaya bağlı tüketici sayısını artırabilmek olabildiğince önem kazanmıştır. Marka sadakati ile ilişkili olabilecek birçok farklı strateji içerisinde marka toplulukları ve topluluk yönetimi son yıllarda işletmelerin dikkatini çekmeye başlamıştır

Özellikle bazı ürün gruplarında bireysel tüketim yerine müşterek tüketim ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda işletmeler tüketicilerde “ben” duygusunun yanı sıra “biz” duygusunu da geliştirmek için etkili bir topluluk yönetimine ihtiyaç duymaktadırlar. İnsanoğlu yüzyıllar boyunca bir topluluk içerisinde yaşamış, belli kurallar ve aidiyet duygusu etrafında birleşmiştir. Bu topluluk biçimlerine benzer şekilde de günümüzde marka toplulukları oluşmuştur. Marka toplulukları ortak bilince, değerlere ve ilgi alanlarına sahip kişilerin bir marka etrafında birleşmesiyle oluşmuştur. Marka topluluklarında tüketicilerin markayla ilişkisi geleneksel marka-tüketici ilişkisinden çok daha farklı ve yakın olabilmektedir. Tüketicilerin alternatifleri çoğaldıkça tüketiciyle marka arasında bu tip derin bir ilişki kurabilmek eskiye kıyasla çok daha zorlu olmaktadır. Marka toplulukları bu anlamda işletmelere fayda sağlayan bir marka sadakati yaratma stratejisi olmuştur.

İçerisinde bulunulan dijital çağın getirdiği teknolojik imkânlarla birlikte tüketiciler ile markalar sanal platformlar üzerinden buluşabilmektedir. Artık marka toplulukları da sanal ağlar içerisinde yer almaktadır. Bir markanın hayranlarının coğrafi sınırlar olmaksızın sosyal ağlar üzerinden bir araya gelmesiyle de sanal marka toplulukları ortaya çıkmıştır (Muniz ve O'Guinn, 2001: 412). İnternet teknolojilerinin gelişmesi ve sosyal medya kullanımının artması ile birlikte daha da önem kazanan sanal marka toplulukları, işletmeler açısından marka sadakati yaratılması için elverişli sanal mecralar haline gelmiştir. Bu çalışmada sanal marka topluluğu karakteristiklerinin marka sadakati üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sanal marka topluluklarının topluluk üyeleri ile olan etkileşim düzeyi esas alınarak yapılan sınıflandırmaya göre dört farklı boyutu bulunmaktadır. Literatürde bilgi kalitesi, sistem kalitesi, üyeler arası etkileşim ve ödül etkisi olarak yapılan sınıflandırma ile sanal marka topluluklarının karakteristikleri açıklanmıştır. Bu boyutlardan hangisi ya da hangilerinin topluluk sadakatine ve nihayetinde marka sadakatine etki ettiğini belirlemek çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde sanal marka topluluğu karakteristikleri esas alınarak topluluk üyeleri ve marka ilişkisini inceleyen araştırmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Araştırmanın literatüre bu yönden katkı vermesi beklenmektedir. Çalışmada öncelikle marka toplulukları ve sanal marka toplulukları açıklanmış, ardından sanal marka topluluklarının karakteristikleri ve bu toplulukların marka sadakati ile olan ilişkisine yer verilmiş, son bölümde araştırma bulguları ile birlikte öneriler sunulmuştur.

II. Teorik Çerçeve

A. Marka Toplulukları

Marka toplulukları “bir markaya bağlılığı olan ve o markayı üründen bağımsız olarak düzenli olarak kullanan veya satın alan bireylerden oluşan topluluk” olarak tanımlanmıştır (Koç ve Akyol, 2015:127). Bir markaya adanmış bu tür grupları açıklamak için kullanılan bir diğeri terim de “tüketici kabileleri”dir. Bu kabileler belirli bir ilgi alanını merkez alan tüketici grupları, fikir veya davranış ve bazen markaları içerir (Cova and Cova, 2012). Aralarında bazı ufak farklılıklar olsa da bu iki terimin çoğu zaman birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir (Kuo ve Feng 2013; Luo vd., 2015; Muniz vd., 2001; Hook vd., 2017).

Marka toplulukları kuruluş amaçlarına göre üç farklı şekilde gruplandırılmıştır. İlk olarak tüketicilerin kalite güvencesi gereksinimleri bir marka topluluğuna üye olmasını sağlamaktadır. Güvene dayalı ürünler için kalite, ancak sürekli tüketimle belirlenebilmektedir. Bu nedenle marka toplulukları, ürününün kalitesi konusunda güvence sağlayan tüketici grupları olarak işlev görebilmektedir. İkinci olarak; tüketiciler markalı ürünlerle olan ilişkisini ifade etmek için bir topluluğa katılabilmektedirler. Yüksek ilgilenim düzeyindeki ürün kategorileri tipik olarak tüketicinin tüketim anının dışında bile kendisini bağlantılı hissetmek istediği kategorilerdir. Tüketiciler genel olarak, yoğun bir şekilde yüksek ilgilenim düzeyindeki ürünler için araştırma yapmaktadırlar. Ayrıca tüketiciler müşterek tüketim isteyebilmekte ve bu nedenle bir marka topluluğuna katılabilmektedirler. Tüketimden sağlanan fayda, sinerjik etkiler içerdiğinde, ürün tercihen müşterek tüketilmektedir. Bu durumun örnekleri arasında bilgisayar oyunları ve spor müsabakaları bulunmaktadır. Ortak tüketilen ürünler tipik olarak bir topluluk oluşturmak için daha uygun olabilmektedir (Ouwensloot ve Odekerken-Schröder, 2008: 574-575).

Muniz ve O’Guinn (2001) çalışmalarında marka topluluklarının sahip olduğu ortak özellikleri üç gruba ayırmışlardır. Bunlar; topluluk bilinci, ritüeller ve gelenekler ile ahlaki sorumluluklardır. Topluluk bilinci ile topluluk üyeleri arasında içsel bir bağ kurulmaktadır. Bu bağ aracılığıyla topluluk üyeleri kendilerini topluluğa ait olmayanlara göre farklı hissetmekte ve aynı topluluğun üyeleriyle ortaklıklar kurmaktadır. Topluluk üyeleri hiçbir zaman bir araya gelemeseler dahi topluluk içerisinde kolektif hareket güdüsü ve aidiyet duygusu ön planda olmaktadır (Varnalı, 2013:125). Bunun yanı sıra her topluluğun kendine özgü davranış biçimleri bulunmaktadır. Bu davranışlar tekrarlandıkça anlam kazanan ritüel ve geleneklerdir. Vosvos veya Harley sürücülerinin yolda diğeri sürücülere rastladığında selam vermesi üyeler arası bir birlikteliğe ve ritüele örnek olmaktadır. Son olarak her topluluğun ahlaki sorumluluk anlayışı vardır. Topluluk üyelerinin birbirlerine ürün ya da markayla ilgili yardımda bulunması, saygı göstermesi gibi davranışlar ahlaki sorumluluk anlayışını yansıtan bir başka marka topluluğu özelliğidir (Tosun, 2014: 653).

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Volkswagen Beetle marka topluluğu üyeleri üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada marka topluluğu ile tüketicilerin topluluğa ve markaya olan bağlılığına dikkat çekilmiştir (Alagöz vd., 2011). Topluluk üyelerinin hayatlarında marka topluluğunun önemli bir yere sahip olduğu, üyelerin sadece müşteri değil bir marka taraftarı haline geldiği, topluluk üyeleri ile topluluk ve marka arasında güçlü bir sadakatin olduğu tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Demir (2008) Harley Davidson markasının marka topluluğu olan “Harley Sahipleri Türkiye Grubu” üyeleriyle görüşme ve doküman taraması yöntemi ile bir araştırma gerçekleştirerek müşteri sosyalizasyonunda marka topluluğunu incelemiştir. Marka topluluğunun marka kişiliğinin yaratılmasında, marka hikâyesi oluşturulmasında ve marka bilinirliği konusunda markaya önemli katkılar sunduğu belirtilmiştir. Çalışmada müşteri sosyalizasyonu yaratılarak marka ile tüketici arasında bir bilgi akışı sağlanmasında ve sadakat geliştirilen deneyimler yaratılmasında marka topluluğunun önemi vurgulanmıştır.

B. Sanal Marka Toplulukları

Çevrimiçi marka toplulukları veya online topluluklar olarak da literatürde yer alan sanal marka topluluklarında üyeler gerçek hayattakinden farklı olarak sanal platformda buluşmaktadırlar. Sanal marka toplulukları da marka topluluklarına ait özellikleri taşımaktadır fakat topluluk üyeleri fiziki mekânlar yerine sanal ağlar üzerinde etkileşimde bulunmaktadır. Sanal marka toplulukları bazı marka ve ürünlere yönelik ortak ilgiye sahip bir grubun internet aracılığıyla bir araya gelmesiyle oluşan topluluklar olarak ifade edilmiştir (Casalo vd., 2008: 20). En geniş tanımla bu topluluklar “zaman ve mekân kısıtı olmayan, belirli bir ürünün kullanımı ya da ürüne olan ilgi ve hayranlığa dayalı, yapılandırılmış karşılıklı duygu ve bağlılığı olan, ortak amaçlar doğrultusunda birlikte hareket eden, gelişmiş bir sosyal kimliğe sahip, belirli bir markaya yönelik ortak heyecanı ve coşkuyu paylaşan ortak efsanesi, değerleri ve törenleri bulunan, kendilerine özgü bir dil yapısı olan tüketici grubu” olarak tanımlanmaktadır (Ventura, 2012: 198). Sosyal medya platformları üzerinde birçok marka topluluğuna rastlamak mümkündür. Dijital fotoğraf makinası sektöründe öncü konumda olan firmalardan biri olan Nikon markasının “Nikonians”, “Nikonites”, “Nikonturk” gibi sanal platformları, tüketiciler tarafından kurulmuş sanal marka topluluklarına birer örnektir.

Sanal marka toplulukları ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar Tablo-1’de kronolojik sırayla verilmiştir. Literatür taraması konu ile ilgili yapılmış temel çalışmalar esas alınarak yapılmıştır.

Tablo 1. Kronolojik Olarak Sanal Marka Toplulukları ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Çalışmayı Yapan	Çalışmanın Yılı	Çalışmanın Konusu	Çalışmanın Bulguları
Sicilia, M., & Palazón, M.	2008	Coca-Cola markasının sanal marka topluluğu üzerine bir araştırma	Başarılı bir sanal marka topluluğu stratejisi örneği üzerinden sanal marka topluluklarının işlevsel, sosyal ve deneysel değerler sağlayan yönleri açıklanmıştır.
Jang, H., Olfman, L., Ko, I., Koh, J., & Kim, K.	2008	Sanal marka topluluklarının marka sadakati üzerindeki etkisi	Araştırmada sanal marka topluluklarının marka sadakati üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Topluluk karakteristiklerinden ödül ve grup içi etkileşim boyutlarının topluluk sadakati üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptanırken bilgi ve sistem kalitesinin topluluk sadakati üzerinde etkili olmadığı görülmüştür.
Dedeoğlu ve Üstündağlı	2008	Sanal Topluluklar Bağlamında Tüketicilerin Tüketim, Yasam Tarzı ve Kimlik Yönünden Değerlendirilmesi	Sanal eylem topluluklarındaki etkileşimin tüketim bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır
Lee, J.	2009	Sanal Marka topluluklarının marka sadakati üzerindeki etkisi	Araştırmada sanal marka toplulukları karakteristiklerinin topluluğa olan sadakati artırdığı, bu sadakatın satın alma niyeti ve marka sadakatine dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.
T Dubois, U Westerhausen	2011	Sanal marka toplulukları aracılığıyla marka sadakati yaratılması	Tüketici temelli sanal marka toplulukları ile şirketler tarafından kurulan sanal marka toplulukları arasında marka sadakati bağlamında farklılıklar ortaya konmuştur.
Ventura	2012	Sanal Marka Topluluklarında Topluluk Üyelerinin Marka ile Özdeşleşmesi	Araştırmada sanal marka topluluğunda sosyal var olma ve sosyal kimlik boyutlarının hepsinin aynı oranda hissedilemediğini ve bu boyutların marka özdeşleşme, marka topluluğuna bağlılık ve markaya ilişkin davranışlara farklı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Benson, C., ve Hedren, M.	2013	Sanal marka topluluklarında marka sadakati	Nike markasının sanal marka topluluğu üzerinde yapılan araştırmada topluluğun tutumsal ve davranışsal sadakat üzerinde olumlu etkisini saptamıştır. Topluluktaki üyelerin büyük bir kısmının, yüksek oranda satın alma niyetinde olmalarının yanı sıra olumlu ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinde buldukları görülmüştür.
Demiray	2013	Sanal marka topluluğunda kulaktan kulağa iletişim ve yeni ürün satın alma niyetinin ölçülmesi	Araştırmada yeni ürün pazarlaması ile marka toplulukları ilişkilendirilmiş, elde edilen bulgular çevrimiçi marka topluluklarının yeni ürün satın alma niyeti ve kulaktan kulağa iletişim üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Sanal Marka Toplulukları ve Marka Sadakati: Nikon Örneği

Kuo, Y. F., & Feng, L. H.	2013	Topluluk karakteristiklerinin algılanan fayda, topluluk bağlılığı ve marka sadakati arasındaki ilişkinin ölçülmesi	Sanal marka topluluğu karakteristiklerinin üyelerin sanal marka topluluğuna bağlılığını sağlayan faydalar ortaya konmuştur.
Laroche, M., Habibi, M. R., & Richard, M. O.	2013	Sanal marka topluluklarında marka güveni ve marka sadakati	Sanal marka topluluğundaki etkileşimin markaya duyulan güvene ve marka sadakatine pozitif etkide bulunduğu saptanmıştır.
Aslan ve Öztürk	2015	Marka topluluklarında beklenen faydalar ve markaya adanmışlık ilişkisi	Gnctrkcll marka topluluğu üyeleriyle yapılmış olan çalışmada üyelerin topluluğa katılım amaçlarının çoğunlukla fonksiyonel olduğu, beklenen fayda ile topluluğa katılım düzeyi arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Baldus, B. J., Voorhees, C., & Calantone, R.	2015	Sanal marka topluluklarında etkileşim	Araştırmada sanal marka topluluklarındaki katılımı ve etkileşimi sağlayan içsel motivasyonlar üzerine ölçek geliştirilmiştir.
Luo, N., Zhang, M., & Liu, W.	2015	Sanal marka topluluklarında ortak üretimin marka sadakati üzerindeki etkisi	Sanal marka topluluklarında tüketici-marka ve tüketicilerin diğer tüketicilerle olan ilişkisi ele alınmış, tüketicilerin yarattığı içeriklerin topluluk bağlılığına ve marka sadakatine olan etkisinin olduğu saptanmıştır.
Hollebeek vd.	2016	Sanal Marka Topluluğu Katılım Uygulama Tipolojisi geliştirme	Var olan tipolojilerine “selamlaşma”, “düzenlilik”, “yardım etme”, “kutlama”, “takdir etme”, “vurgulama”, “karışma”, “sıralama” gibi kodlar eklenmiştir.
Hajli, N., Shanmugam, M., Papagiannidis, S., Zahay, D., & Richard, M. O.	2017	Sanal marka topluluğu üyeleri ortak yaratma (co-creation) süreci	Sanal marka topluluğu üyeleri ile ortak yaratma gibi ilişkisel pazarlama faaliyetlerinin markalaşma sürecindeki etkisi ve marka sadakati yaratma süreci ortaya konmuştur.
Elmasoğlu	2017	Sanal marka topluluklarının markalama çerçevesinde kullanımını “PlayStation Türkiye” forumu üzerinden araştırmıştır.	Marka topluluklarının sahip olduğu ortak özelliklere atıf yapılan çalışmada üyeler arasında görülen dayanışmanın aidiyet duygusuna, gerçekleşen oyun turnuvalarının ritüel ve geleneklere, topluluğa üye olma kurallarının da topluluk özelliklerinden ahlaki sorumluluğa karşılık geldiği ifade edilmiştir.
Tosun, N. B., & Turfanda, S.	2018	Sanal Marka Topluluklarının Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi	Tüketicilerin sanal marka topluluğuna, tüketici-marka ilişkisi, tüketici-firma ilişkisi, tüketici-ürün ilişkisi ve tüketici-tüketici ilişkisi bağlamında katılım düzeylerinin, markaya tutumsal ve davranışsal olarak sadakat düzeyleri ölçülmüş, ve bazı boyutların tutumsal ve davranışsal sadakat üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

C. Sanal Marka Topluluğu Karakteristikleri

Sanal marka topluluklarında üyelerin birbirleriyle, ürün ya da markayla olan iletişimi dört farklı boyutta ele alınmıştır. Sanal marka topluluklarının karakteristiklerini yansıtan bu sınıflandırma etkileşim karakteristikleri olarak da tanımlanmaktadır. Bilgi kalitesi, sistem kalitesi, üyeler arası etkileşim ve ödül etkisi bu dört farklı sınıflandırmayı oluşturmaktadır. Kullanıcıların bir web sitesinde sunulan bilginin kalitesine ilişkin algısı bilgi kalitesi olarak adlandırılmaktadır. Bilgi alaka düzeyi, bilgi zenginliği, bilgi erişim kolaylığı gibi göstergeler sanal marka topluluklarında bilginin kalitesini tanımlamaktadır. Topluluk üyeleri tarafından bilgi güvenilirliği de bilgi kalitesini etkilemektedir (Islam ve Rahman, 2017: 17). Sistem kalitesi ise tüketicilerin bir web sitesinde aradığı hız, kullanım kolaylığı gibi özellikleri ifade eder. Kullanıcı dostu olan, web tasarımı başarılı, ürünle ilgili bilgilere rahatça erişilen web sitelerinde tüketici memnuniyetinin arttığı ve tüketicilerin ürünleri satın alma yoluna gittiği bilinmektedir (Lee, 2009: 19). Bir başka topluluk karakteristiği ise üyeler arası etkileşimdir. Tüketicilerin bir ürün hakkında sanal topluluklar üzerinden paylaşımında bulunması, topluluğa ve üyelere yardımcı olması, markanın özel günlerini kutlaması, etkinliklere katılması gibi eylemler üyeler arası etkileşim boyutuyla açıklanmaktadır. Sanal marka topluluğu karakteristiklerinden ödül etkisi ise üyelerin sağladığı maddi ya da manevi kazanımlardır. Üyeler tarafından oluşturulan içeriğin okunması, yorumlanması ve takdir edilme gibi duygular topluluk üyelerinde maddi olmayan faydalar sağlamaktadır. Bir yandan da topluluk üyeleri maddi faydalar sağlayabilmektedir. Markaların sağladığı çeşitli ödüller, etkinlik biletleri, uçuş mili hediyeleri bunlara örnektir (Lee, 2009: 20).

D. Sanal Marka Topluluklarında Marka Sadakati

Marka sadakati “tüketicinin sadece içinde bulunulan zamanda değil, gelecek dönemlerde belirli bir markayı satın alması” olarak tanımlanmaktadır (Aktuğlu, 2014: 37). Marka sadakati tüketicilerin markaya karşı geliştirdiği, arkadaşlığa benzer bir tür psikolojik bağlanmadır (Taşkın ve Akat, 2008: 132). Günümüzde internet teknolojilerinin gelişimiyle birlikte tam bir “tüketici demokrasisi” gelişmekte ve körü körüne bir markaya sadık tüketici sayısı artık azalmaktadır. Tüketiciler artık tatminin ötesinde ürün ve hizmetlerden keyif almak istemektedirler. Tüketiciler açısından sadakat duygusu her an değişkenlik gösterebilmektedir (Baş, 2015: 106). Bütün bu nedenlerden dolayı işletmeler müşteri sadakati oluşturmak için farklı stratejiler denemektedir. Alım sıklığı programları, tüketici kartları ve marka toplulukları bu stratejileri oluşturmaktadır (Özgül, 2001: 38). Sosyal medyanın gelişmesi ile birlikte de sanal marka toplulukları marka sadakati yaratma sürecinde işletmeler açısından kullanışlı bir strateji olabilmektedir. Bu topluluklardaki duygusal bağlılık sonucu tüketici markaya karşı bir taraftarlık duygusu beslemiştir. Marka topluluklarının üyelerin algılarını değiştirebilecek güce sahip olması, topluluk içerisinde enformasyonun hızlı bir şekilde yayılması, tüketicilere sosyalleşme tatmininin sağlanması gibi

nedenlerden dolayı marka toplulukları marka sadakati yaratma sürecinde oldukça önemlidir (Tosun, 2014: 657-660).

III. Araştırmanın Metodolojisi

A. Araştırmanın amacı ve önemi

Araştırmanın temel amacı sanal marka topluluklarının marka sadakati üzerindeki etkisini tespit etmektir. Konu ile ilgili yapılan önceki çalışmalarda sanal marka topluluğu karakteristikleri modeli üzerinden yapılan araştırmaların oldukça az olması nedeniyle bu araştırmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir. Konu ile ilgili özellikle yerli literatürde yeteri kadar çalışmanın olmadığı görülmektedir.

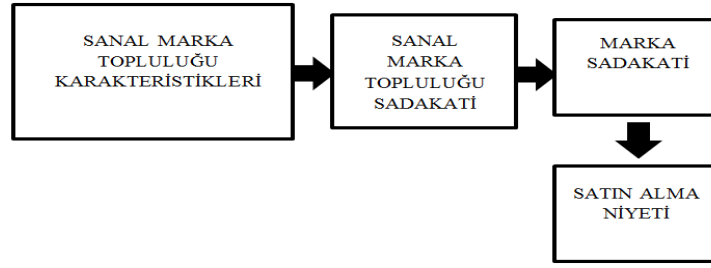
B. Araştırmanın yöntemi, kapsamı ve kısıtları

Araştırma, sanal marka topluluklarının marka sadakatini ölçmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Araştırmada yargısal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla 284 sanal marka topluluğu üyesi ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara toplam 38 sorudan oluşan anket formu ulaştırılmıştır. 290 katılımcıya ait yanıtlardan hatalı olanlar analize dahil edilmeyerek geriye kalan 284 Anket ile analiz gerçekleştirilmiştir. Anket formunun ilk 10 sorusu katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ve marka topluluklarına katılım düzeylerini ölçmek için hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde ise araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış 28 önerme yer almaktadır. İfadelerin ölçülmesinde 5'li Likert tipi ölçek formatı kullanılarak anket formu oluşturulmuştur. Anket çalışmasındaki ifadeler Lee (2009) adlı araştırmacının sanal marka topluluklarının marka sadakati üzerine etkisini araştıran çalışmasından uyarlanmıştır. Uyarlanan ifadeler kapsam geçerliliği açısından pazarlama alanında uzman görüşüne sunulmuş ve ifadelerin son hali verilerek anket formu hazırlanmıştır. Araştırmanın ana kütlesini Nikon markasının sanal marka topluluğu üyeleri oluşturmaktadır. Markanın dünyanın her yerinde tüketicisiyle buluşabilen küresel bir marka olması, dijital fotoğraf ve video malzemeleri sektöründe pazar payı en yüksek iki markadan biri olması, Türkiye’de geniş bir kullanıcı kitlesinin ve bu kitlenin oluşturduğu sanal marka topluluklarının varlığı gibi nedenler araştırma kapsamında Nikon markasının tercih edilmesinde etkili olmuştur. Anket formu veri kaybını önlemek amacıyla ifadelerde eksik girişe izin vermeyecek biçimde düzenlenmiştir. Google paylaşım platformu anket uygulaması olan “Google Form” aracılığıyla anket çalışması oluşturulmuştur. Online olarak hazırlanan anket formu çeşitli sosyal medya platformları üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. Araştırmanın veri toplama aşamasında ve öncesinde Nikon markasının Türkiye distribütörü olan Karfo Karacasulu Dış Tic. A.Ş. ile iletişime geçilmiştir. Anket formu işletme yöneticileri tarafından Nikon markasının resmi Facebook ve Twitter hesapları üzerinden 11.05.2017 tarihinde paylaşımına açılarak Nikon sanal marka topluluğu üyelerine ulaştırılmıştır. Ayrıca Türkiye’de tüketiciler tarafından kurulan Nikon sanal marka topluluklarından www.nikonturk.com ve “Nikon Türkiye Bilgi

Platformu” hesaplarının yöneticileriyle iletişime geçilmiş, Nikon kullanıcılarının bilgi paylaşımında bulunduğu forum sayfalarında anket formu topluluk üyeleriyle paylaşılmıştır. Bu paylaşımların yanı sıra Facebook, Twitter, Instagram gibi popüler sosyal medya araçlarında Nikon kullanıcılarının yer aldığı diğer sanal topluluklarda araştırma anketi online olarak kullanıcılara ulaştırılmıştır. Ayrıca araştırma öncesinde anket çalışmasının Nikon kullanıcılarına ulaştırılabilmesi için firma yetkililerinin gerekli imkanları sağlamış olması da markanın araştırma için tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Araştırmanın sadece Nikon marka topluluğu üyeleri ile gerçekleştirilmiş olması tüm sanal marka topluluklarına olan genellemeyi ve analiz sonuçlarını sınırlandırmaktadır.

C. Araştırmanın modeli ve hipotezleri

Araştırma modeli Lee (2009)’nin araştırmasında yer alan modelden uyarlanmıştır. Araştırma modeli Şekil-1’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

H₁: Katılımcıların sosyo-demografik özellikleriyle sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1a}: Katılımcıların cinsiyeti ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1b}: Katılımcıların medeni durumu ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1c}: Katılımcıların yaşı ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1d}: Katılımcıların eğitim düzeyi ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1e}: Katılımcıların mesleki durumu ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1f}: Katılımcıların gelir durumu ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1g}: Katılımcıların internete giriş sıklığı ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1h}: Katılımcıların fotoğrafçılık tecrübesi ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁: Katılımcıların üye oldukları sanal marka topluluğu sayısı ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Sanal marka topluluğu karakteristikleri ile sanal marka topluluğu sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Sanal marka topluluğu sadakati ile marka sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Marka sadakati ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

D. Araştırmanın Bulguları

Tablo.2’de araştırmaya katılan tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Yaş	Frekans	Yüzde
Kadın	88	31	25 yaş ve altı	71	25
Erkek	196	69	26-35 yaş arası	115	40,5
Toplam	284	100	36-45 yaş arası	52	18,3
Medeni Durum			46-55 yaş arası	26	9,2
Bekar	201	70,8	56-65 yaş arası	14	4,9
Evli	83	29,2	66 yaş ve üzeri	6	2,1
Toplam	284		Toplam	284	100
Gelir Durumu			Eğitim Düzeyi		
1500 TL altı	78	27,5	İlköğretim	6	2,1
1501-2500 TL arası	65	22,9	Lise	63	22,2
2501-3500 TL arası	47	16,5	Lisans	174	61,3
3501-4500 TL arası	41	14,4	Lisansüstü	32	9,3
4501- 5500 TL arası	17	33,3	Doktora	9	3,2
5501- 6500 TL arası	15	15,3	TOPLAM	284	100
6501- 7500 TL arası	7	2,5	Meslek Durumu		
TOPLAM	284	100,0	Kamu çalışanı	44	15,5
Fotoğrafçılık Tecrübesi			Serbest Meslek	22	7,2
1-5 yıl	138	48,6	Özel Sektör	93	32,7
6-10 yıl	78	27,5	Öğrenci	66	23,2
11-15 yıl	46	16,2	Emekli	14	4,9
16 yıl ve üzeri	22	7,7	Diğer	19	6,7
Toplam	284	100,0	Toplam	284	100
İlk Kullanılan Fotoğraf Makinası Markası			İnternete Giriş Sıklığı		
Nikon	138	48,6	1 Saat ve daha az	24	8,5
Diğer markalar	146	51,4	Günde 2-3 saat	88	31,0
Toplam	284	100,0	Günde 4-5 saat	63	22,2

Üye olunan Sanal Marka Toplulukları Sayısı			Günde 6-7 saat	50	17,6
1	63	22,3	Günde 8-9 saat	28	9,9
2	77	27,2	10 saat ve üzeri	31	10,9
3	46	16,3	Toplam	284	100,0
4	41	14,5			
5 veya daha fazla	57	19,8			
Toplam	284	100,0			

Tablo 2’de araştırmaya katılan 284 katılımcının sosyo-demografik özellikleri gösterilmiştir. Tabloda cinsiyetlere göre dağılımlar incelendiğinde katılımcıların % 69,0 oranıyla erkek, % 31,0 oranıyla kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları incelendiğinde ise %40,5’inin 26-35 yaş aralığı ve %25,0’inin 25 yaş ve altı olduğu görülmektedir. Katılımcıların ağırlıklı olarak genç ve orta yaş grubuna dahil olduğu anlaşılmaktadır. 36-45 yaş aralığındaki bu oran %18,3, 46-55 yaş arasında 9,2, 56-65 yaş arası %4,9 ve 65 yaş ve üzerinde 2,1 olmuştur. Katılımcıların medeni durumlarına göre yapılan analizde ise, %70,8 oranında bekar, %29,2 ile evli oranları görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ise, %61,3’ünün lisans %22,2’sinin lise, %9,3’ünün ise lisansüstü, %3,2’sinin doktora ve %2,1’inin ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmının eğitim düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Demografik özelliklerden meslek durumu incelendiğinde ise katılımcıların en büyük oranla %32,7 ile özel sektör çalışanı olduğu görülmektedir. Bu oranın ardından sırasıyla %23,2 ile öğrenci, %15,5 ile kamu çalışanı, %7,2 ile serbest meslek, %6,7 ile diğer meslek grupları ve %4,9 ile emekliler, katılımcıların meslek gruplarını oluşturmaktadır. Katılımcıların internete giriş sıklığı açısından en fazla %31,0 oran ile “Günde 2-3 saat” seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. “Günde 4-5” saat seçeneği %22,2 oranında, “Günde 6-7 saat” seçeneği %17,6 oranında, “10 saat ve üzeri” seçeneği %10,9 oranında, “Günde 8-9 saat” seçeneği %9,9 oranında, “1 saat ve daha az” seçeneği ise %8,5 oranında tercih edilmiştir. fotoğrafçılık tecrübesine ilişkin ifade “1-5 yıl” seçeneğini tercih etmiştir. “6-10 yıl” seçeneği %27,5 oranında, “11-15 yıl” seçeneği %16,2 oranında “16 yıl ve üzeri ” seçeneği ise %7,7 oranında tercih edilmiştir. Nikon sanal marka topluluğu üyelerine “Lütfen üyesi olduğunuz sanal marka topluluklarının sayısını belirtiniz. (Nikon dahil) Örn: Starbucks, Harley Davidson, Nike vs.” ifadesi yöneltilmiştir. katılımcıların Nikon sanal marka topluluğu dahilinde üye oldukları sanal marka topluluklarının frekans dağılımı görülmektedir. Katılımcıların 22,3’ü sadece Nikon sanal marka topluluğuna üye olmakla birlikte, % 27,2’si “2”, % 16,3’ü “3”, % 14,5’i “4”, % 19,8’i “5 ve daha fazla” sanal marka topluluğuna üye olduğunu belirtmiştir. Tablo.3’de ise katılımcıların üye oldukları sanal marka topluluğuna ilişkin tutumlarına dair ifadelerin ortalama ve standart sapmaları yer almıştır.

Tablo 3. Marka Topluluğu İfadelerinin Ortalama ve Standart Sapması

İfadeler	N	μ	S
Nikon marka topluluğunun konsepti ilgi alanımla tam örtüşmektedir.	284	3,46	0,90
Nikon marka topluluğundaki diğer üyeler de benimle aynı ilgi alanına sahiptirler.	284	3,48	0,86
Sorularım olduğunda diğer üyelerden kısa sürede cevap alabilmekteyim	284	3,60	1,04
Topluluk yöneticisi (admin) üyelerin sorularına kısa sürede yanıt vermektedir.	284	3,57	0,92
Bu topluluk üyeler arasında sanal ortam dışında, yüz yüze görüşme imkanı tanımaktadır.	284	3,18	1,08
Eğer topluluk üyeleriyle sanal ortam dışında yüzyüze bir buluşma/ etkinlik gerçekleştirilirse katılmak isterim	284	3,68	0,99
Topluluk yöneticisi (admin) üyelere düzenli bir şekilde mesaj göndermektedir.	284	3,13	1,09
Bu topluluk, üyelerden gelen istek ve önerileri yerine getirmektedir	284	3,46	0,95
Topluluğa ait web sitesinde istenilen bilgilere erişim sağlamak kolaydır.	284	3,67	0,85
Topluluğa ait web sitesinin tasarımı/dizaynı başarılıdır.	284	3,49	1,01
Topluluk içerisinde paylaşılan bilgilere güvenebilirim	284	3,71	0,90
Topluluk içerisinde Nikon hakkında ihtiyaç duyulan birçok farklı bilgiye ulaşmak mümkündür	284	3,79	0,84
Topluluk içerisinde Nikon ve ürünleri hakkında güncel bilgiler mevcuttur.	284	3,79	0,84
Bu marka topluluğunda bulunmak benim için oldukça keyiflidir.	284	3,82	0,82
Bu marka topluluğuna samimi bir ortamın parçası olmak için katıldım.	284	3,66	0,92
Toplulukta kendi deneyim ve görüşlerimi paylaşmaktan keyif alıyorum.	284	3,66	0,92
Topluluk yöneticileri veya diğer üyeler topluluk içerisinde aktif olarak bulunmamı ve katılımımı takdir etmektedirler.	284	3,30	0,90
Topluluk içerisinde herkes diğer üyelerin bilgi birikime güvenmektedir.	284	3,27	1,05
Kendimi bu topluluğa karşı sadık hissediyorum.	284	3,53	0,93
Topluluktaki üyelerin yaşadığı sorunları kendi sorunmuş gibi görürüm.	284	3,52	0,92
Yakın çevreme Nikon marka topluluğundan bahsederim.	284	3,54	1,02
Topluluk için bir görev verilirse bunu yapmak isterim.	284	3,54	1,01
Topluluk üyelerinin herhangi bir sorunu olduğunda yardımcı olmak isterim.	284	3,71	0,91

Tablo.3’de görüldüğü üzere katılımcıların “Nikon markalı ürünleri başkalarına da tavsiye ederim” ifadesine en yüksek oranla olumlu yaklaştığı, “Topluluk yöneticisi (admin) üyelere düzenli bir şekilde mesaj göndermektedir” ifadesinde ise kararsızlık gösterdiği görülmektedir. Tablo 4’ de ise ifadelerle ilişkin faktör analizi yer almaktadır. Araştırmada toplam 28 ifade için güvenilirlik oranı 0,90 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre araştırma ölçeğinin oldukça güvenilir olduğu belirlenmiştir. Araştırmada faktör analizine geçilmeden önce KMO testi gerçekleştirilmiş ve sonuç 0,852 olarak bulunmuştur. Ayrıca Bartlett Küresellik Testi sonucuna göre de maddeler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür. Veri seti, büyüklüğü ve yapısı itibarıyla faktör analizine uygundur. Araştırmada sanal marka topluluğu karakteristiklerine ilişkin 18 ifade 5 faktörden oluşmuştur. Araştırma ölçeğinde faktörlerin isimlendirilmesinde ifadelerin anlamlılığı ve teorik model dikkate alınmıştır. Ölçeğin uyarlandığı çalışmada (Lee, 2009) sanal marka topluluğu karakteristikleri üyeler arası etkileşim, ödül etkisi, bilgi kalitesi ve sistem kalitesi olmak üzere dört farklı boyut altında toplanmıştır. Bu araştırmada bazı ifadelerin katılımcılar tarafından farklı algılanmasının çeşitli sebepleri olabilmektedir. İfadelerin anadile çevrilmesi sonucu oluşan farklılıklar, katılımcıların kültürel farklılıkları ve diğer çalışmalarda yer alan markaların aynı olmaması bu sebepler olarak sayılabilir. Ayrıca sanal marka topluluğu karakteristikleri ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça yeni olması, araştırmalarda modeli açıklayacak olan farklı boyutların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenlerle ifadelerin uyarlanması sürecinde uzman görüşünden faydalanılmıştır. Araştırmada frekans analizinden sonra faktör analizi uygulanmıştır. Çok faktörlü yapıların olduğu durumlarda varimax tekniğini kullanmak uygun bir seçim olacağı için (Büyüköztürk, 2002) yapılan faktör analizinde varimax rotasyonu kullanılmıştır. Araştırma ölçeğinin açıklanan toplam varyansı %59,074’dür. Her bir faktör için değerler Tablo.4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Faktör Analizi

Faktörler	Faktör Yükleri	Her Bir Faktörün Açıkladığı Varyans	Güvenilirlik(α)
Bilgi ve Sistem Kalitesi		30,628	0,772
Topluluğa ait web sitesinde istenilen bilgilere erişim sağlamak kolaydır.	0,573		
Topluluğa ait web sitesinin tasarımı /dizaynı başarılıdır	0,659		
Topluluk içerisinde paylaşılan bilgilere güvenebilirim	0,687		

Sanal Marka Toplulukları ve Marka Sadakati: Nikon Örneği

Topluluk içerisinde Nikon hakkında ihtiyaç duyulan birçok farklı bilgiye ulaşmak mümkündür	0,756		
Topluluk içerisinde Nikon ve ürünleri hakkında güncel bilgiler mevcuttur	0,584		
Ödül Etkisi		9,422	0,752
Bu marka topluluğunda bulunmak benim için oldukça keyiflidir	0,557		
Bu marka topluluğuna samimi bir ortamın parçası olmak için katıldım.	0,703		
Toplulukta kendi deneyim ve görüşlerimi paylaşmaktan keyif alıyorum.	0,682		
Topluluk yöneticileri veya diğer üyeleri topluluk içerisinde aktif olarak bulunmamı ve katılımımı takdir etmektedirler.	0,625		
Topluluk içerisinde herkes diğerlerinin bilgi birikimine güvenmektedir.	0,622		
Hızlı Yanıt Alabilme		7,019	0,683
Sorularım olduğunda diğer üyelerden kısa sürede cevap alabilmekteyim	0,783		
Topluluk yöneticisi (admin) üyelerin sorularına kısa sürede yanıt vermektedir	0,771		
Üyeler Arası Etkileşim		6,391	0,622
Bu topluluk üyeler arasında sanal ortam dışında, yüz yüze görüşme imkanı tanımaktadır	0,622		
Eğer topluluk üyeleriyle sanal ortam dışında yüzyüze bir buluşma/ etkinlik gerçekleştirilirse katılmak isterim	0,602		
Topluluk yöneticisi (admin) üyelere düzenli bir şekilde mesaj göndermektedir	0,682		
Bu topluluk, üyelere gelen istek ve önerileri yerine getirmektedir	0,545		
Ortak İlgi Alanı		5,615	0,636
Nikon sanal marka topluluğunun konsepti ilgi alanımla tam örtüşmektedir.	0,703		
Nikon marka topluluğundaki diğer üyeler de benimle aynı ilgi alanına sahiptirler	0,514		

*Atatürk
Universitesi*

Araştırmanın temel araştırma modeline uygun olarak geliştirilen hipotezleri test etmek için tek yönlü varyans analizi ve t testi yapılmıştır. Hipotez testi sonuçları Tablo-5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Tek Yönlü Varyans Analizi ve t Testi

Faktörler	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim	Meslek	Gelir	İnternet Giriş Sıklığı	Fotoğ. Tecr.	Üye Olunan S.Marka Topluluk Sayısı
	Sig.	Sig.	Sig.	Sig.	Sig.	Sig.	Sig.	Sig..	Sig.
Bilgi ve Sist.Kalite	0,726	0,189	0,504	0,476	0,638	0,375	0,170	0,711	0,155
Ödül Etkisi	0,731	0,905	0,840	0,793	0,112	0,249	0,281	0,156	0,103
Hızlı Yanıt Alabilme	0,440	0,925	0,864	0,842	0,641	0,099	0,483	0,299	0,766
Ortak İlgili Alanı	0,256	0,619	0,210	0,308	0,854	0,918	0,648	0,584	0,414
Üyelerarası Etkileşim	0,383	0,825	0,404	0,731	0,650	0,212	0,780	0,563	0,018*

*P<0,05

Yapılan analizler sonucunda katılımcıların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, eğitim durumu, mesleki durumu, gelir durumu, internete giriş sıklığı ve fotoğrafçılık tecrübesi ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Üye olunan sanal marka topluluğu sayısı ile üyeler arası etkileşim boyutu arasında ise anlamlı bir farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak “Katılımcıların üye oldukları sanal marka topluluğu sayısı ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” (H_{1i}) hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmanın temel problemi için geliştirilen hipotezler için ise çoklu regresyon analizi yapılmıştır. İlgili analize geçmeden ön koşulun sağlandığı, değişkenler arası otokorelasyonun bulunmadığı belirlenmiştir. Tablo.6’ da ilgili analiz gösterilmiştir.

Tablo 6. Sanal Marka Topluluğu Sadakati ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	Standart Hata	t	p
Bilgi ve Sistem Kalitesi	0,058	1,644	0,101
Ödül Etkisi	0,060	9,763	0,000**
Hızlı Yanıt Alabilme	0,043	0,471	0,638
Ortak İlgili Alanı	0,043	1,744	0,082
Üyeler Arası Etkileşim	0,052	2,611	0,010*
Sabit: 0,427 Düzeltilmiş R2=0,486 Durbin Watson = 2,000 Ödül Etkisi=0,583 Ortak İlgili Alan= 0,076			

Analiz sonuçlarına göre hızlı cevap alma, bilgi ve sistem kalitesi, ortak ilgi alanı faktörlerinin sanal marka topluluğu sadakati üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Sanal marka topluluğu karakteristiklerinden ödül etkisi ile üyeler arası etkileşim faktörlerinin ise sanal marka topluluğu sadakatini %48,6 oranında açıkladıkları tespit edilmiştir (R square: 0,486). Bu duruma göre üzerinde çalışılan regresyon modeli

şöyle belirlenmiştir. Sanal Marka Topluluğu Sadakati = $0,427+0,583*\text{Ödül}+0,076*\text{Üyeler Arası Etkileşim}$

Analizler sonucunda “Sanal marka topluluğu karakteristikleri ile sanal marka topluluğu sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır” (H₂) hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Marka Sadakati ile İlgili Regresyon Analizi Sonucu

Marka Sadakati (Sabit)	Sabit	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Beta	t değeri	P değeri
Sanal Marka Topluluğu Sadakati	1,784	0,230	0,228	84,414	0,545	9,188	0,000*

Analiz sonucunda Durbin-Watson değerinin 2'ye yakın (Durbin-Watson= 1,981) bulunduğu için otokorelasyonun bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında aşağıda yorumlanan modelin sanal marka sadakatini açıklaması için kullanılması istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Regresyon analizi sonuçları incelendiğinde: sanal marka topluluğunun marka sadakati üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($p<0,01$) sanal marka topluluğunun marka sadakati (0,01 anlamlılık seviyesinde) üzerindeki etkisine ait modeli %22,8 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$\text{Sanal Marka Topluluğu Sadakati}=1,784+0,545*\text{Marka Sadakati}$$

Analizler sonucunda “Sanal marka topluluğu sadakati ile marka sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi (H₃) kabul edilmiştir.

Tablo 8. Satın Alma Niyeti İle İlgili Regresyon Analizi Sonucu

Satın Alma Niyeti	Sabit	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Beta	t değeri	P değeri
Marka Sadakati	0,122	0,395	0,393	184,274	0,869	13,575	0,000*

Analize başlanmadan regresyon analizinin varsayımlarının gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmıştır. Değişkenler arasında otokorelasyon problemi olmadığı belirlenmiştir (Durbin-Watson: 1,978). Regresyon analizi sonuçları incelendiğinde marka sadakatinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve kuvvetli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Modelin marka sadakatinin satın alma niyeti üzerindeki etkisini %39,3 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$\text{Satın Alma Niyeti}=0,122+0,869*\text{Marka Sadakati}$$

Analizler sonucunda “Marka sadakati ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır” (H₄) hipotezi kabul edilmiştir.

IV. Sonuç

Günümüzde marka sadakati yaratma stratejilerinden biri olan marka toplulukları sosyal medyanın gelişimiyle birlikte de giderek önem kazanmıştır. Bu topluluklarda marka ile tüketici ilişkisinin yanı sıra tüketicilerin birbirleriyle olan ilişkisi de olabildiğince önemli olmaktadır. Marka topluluğunu oluşturan taraflar arasındaki etkili iletişim markanın olumlu ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerini de destekleyebilmektedir.

Bu araştırmada sanal marka topluluğu karakteristiklerinin marka sadakati ile olan ilişkisi araştırılmıştır. Araştırma Nikon markasının sanal marka topluluğu üyeleri ile yapılan anket çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Anket sorularında ilk bölümde katılımcıların sosyo-demografik yapısını ikinci bölümde ise katılımcıların sanal marka topluluğuna olan tutumunu analiz edebilmek için hazırlanmış sorular yer almıştır.

Araştırma bulgularında tüketicilerin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde katılımcıların ağırlıkla erkeklerden oluştuğu, eğitim ve gelir seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Nikon sanal marka toplulukları incelendiğinde ve benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında bu dağılımın beklenen bir durum olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca mesleki durum olarak katılımcıların ağırlıkla öğrenci ve özel sektör gruplarında yoğunlaştığı görülmektedir.

Araştırmada katılımcıların üyesi oldukları sanal marka topluluğuna yönelik ifadelerle katılım düzeyi ölçülmüştür. İfadelerle katılım düzeyleri incelendiğinde en yüksek oranda “Nikon markalı ürünleri başkalarına da tavsiye ederim” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların kullandıkları ürünü başkalarına tavsiye etmeleri olumlu ağızdan ağıza pazarlamanın marka topluluğu içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bulgu pazarlama stratejileri açısından sanal marka topluluklarının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca dikkat çeken başka bir ifade “Bu topluluk üyeler arasında sanal ortam dışında, yüz yüze görüşme imkânı tanımaktadır” olmuştur. Katılımcıların bu ifadede çekimser kaldıkları görülmüştür. “Eğer topluluk üyeleriyle sanal ortam dışında yüz yüze bir buluşma/ etkinlik gerçekleştirilirse katılmak isterim” ifadesine topluluk üyelerinin olumlu yaklaşması ise üyelerin sanal mecraların dışında fiziki ortamda da diğer üyelerle iletişim kurmak istediğini göstermektedir. Araştırmada ifadelerle katılım düzeyi incelendiğinde Nikon’ un marka topluluğu üyeleriyle gerçekleştirdiği etkinlikleri artırmaları yönünde bir tavsiye getirilebilir.

Araştırmada katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı farklılıklar aranmıştır. Katılımcıların Nikon sanal marka topluluğu dâhil, üye oldukları sanal marka topluluğu sayısı ile sanal marka topluluğu karakteristikleri arasında anlamlı bir fark bulunmuş, diğer değişkenlerde anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Sanal marka topluluğu karakteristiklerinden ödül etkisinin ve üyeler arası etkileşimin sanal marka topluluğuna olan bağlılığa etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulguya dayanarak topluluk üyelerinin arasındaki etkileşimin güçlü olması ve üyelerin topluluk içerisinde takdir edilmeye dayalı fayda sağlaması ile marka topluluğuna yönelik sadakatin arttığı yorumu yapılabilir. Diğer analiz sonuçlarına göre de, sanal marka topluluğu sadakatının marka sadakati ile, marka sadakatının de satın alma niyeti ile arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu görülmüştür.

Araştırma sonuçları ile sanal marka toplulukları karakteristiklerinden ödül etkisinin ve üyeler arası etkileşimin topluluğa olan sadakati artırdığı ve topluluğa olan sadakatin de marka sadakatiyle arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Sonuç olarak bu araştırma ile işletmelerin sanal marka topluluklarının yönetimine çok daha fazla önem vermesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. İşletmelerin kendi sanal marka topluluklarını oluşturmaları ya da marka hayranlarının oluşturduğu sanal marka topluluklarına katılarak fikir önderleriyle ve marka elçileriyle pazarlama iletişimi çabalarını etkin bir şekilde yürütmeleri önerilmektedir. İşletmelerin sanal marka topluluklarında çeşitli ödüllerin aktif katılımcılara sunulduğu oyun, yarışma, çekiliş vb. faaliyetleri ön plana çıkarması getirilebilecek önerilerden birisidir. Ayrıca işletmeler piyasaya çıkacak yeni ürünlerini topluluk üyelerine test etme şansı tanınmalıdır. Bu şekilde üyelerin topluluk içerisindeki tatmin düzeyi artacaktır. Üyeler arası etkileşimi geliştirmek için ise sanal ortam etkinliklerinin yanı sıra fiziki ortamda gerçekleşecek buluşmalar düzenlemek, sanal platformları ve forum sayfalarını güncel tutmak, üyelerden gelen istekleri dikkate almak gibi faaliyetler marka sadakati yaratmak isteyen işletmeler adına yararlı olacaktır.

Bu araştırma Nikon sanal marka topluluğu üyeleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu özelliğiyle kendisinden sonra kurulacak olan marka topluluklarına da öncülük edeceği düşünülen Nikon'un sosyal medya paylaşımlarına yönelik akademik çalışma sayısının az olması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda farklı sektörlerdeki işletmelere ait marka topluluğu üyeleri ile araştırmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca uluslararası karşılaştırmaların yapılarak, sanal marka topluluğu özelliklerinin marka sadakatine etkisinin kültürel anlamda değişiklik gösterip göstermediği incelenebilir. Bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalarda işletmelerin kendi markaları adına kurduğu sanal marka toplulukları ile marka hayranlarının oluşturduğu sanal topluluklar arasında marka sadakati ilişkisi bakımından oluşabilecek farklılıkların ele alınması da önerilmektedir.

Kaynaklar

- Aktuğlu, I., K. (2014) *Marka Yönetimi - Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler* (4. baskı). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Alagöz, S. B., Ekici, N., & İşlek, M. S. (2011). Brand communities in the axis of socializing customers: Sample of Volkswagen Beetle owners, Turkey. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(3), 465-477.
- Aslan, M., ve Öztürk, S. A. Marka Topluluğundan Beklenen Faydalar ve Markaya Adanmışlık İlişkisi: Gnctrkcell Marka Topluluğu Üyeleri Üzerinde Bir Araştırma. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi* (1), 61-96.
- Baldus, B. J., Voorhees, C., & Calantone, R. (2015). Online brand community engagement: Scale development and validation. *Journal of Business Research*, 68(5), 978-985.
- Baş, M. (2015). *Marka Yönetimi*. (1.baskı). Ankara: Detay Yayınları.
- Benson, C., ve Hedren, M. (2013). *Online Brand Communities: A Route To Brand Loyalty*. (Unpublished Bachelor's Thesis). Halmstad University, Sweden.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8(4), 470-483.
- Casaló, L. V., Flavián, C., & Guinalú, M. (2008). Promoting Consumer's Participation In Virtual Brand Communities: A New Paradigm In Branding Strategy. *Journal of marketing Communications*, 14(1), 19-36.
- Cova, B., & Cova, V. (2002). Tribal marketing: The tribalisation of society and its impact on the conduct of marketing. *European journal of marketing*, 36(5/6), 595-620.
- Dedeoğlu, A. Ö. (2015). Değişen Pazaryerinde Tüketici ve Tüketimin Rolüne İlişkin Yeni Yaklaşımlar: Ortak-Üretim (Co-Production) Ve Ortak-Yaratma (Co-Creation). *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 17-29.
- Demir, F. O. (2008). Müşteri Sosyalizasyonunda Marka Toplulukları: Harley Sahipleri Türkiye Grubu Örneği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (32).
- Demiray, M. (2013). *Çevrimiçi Marka Topluluklarının Kulaktan Kulağa İletişim Ve Yeni Ürün Satın Alma Niyetinin Oluşmasındaki Rolü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü

- Dubois, T. & Westerhausen, U. (2011). *Brand loyalty creation within online brand communities*. Marketing Communications Management, Thesis of Copenhagen Business School, Department of Marketing, Characterr: 234.787, Submission October 2011.
- Elmasoğlu, K. (2017). Sanal Marka Topluluklarının Markalama Çerçevesinde Kullanımı: PlayStation Türkiye Forumu Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 224-240.
- Hajli, N., Shanmugam, M., Papagiannidis, S., Zahay, D., & Richard, M. O. (2017). Branding co-creation with members of online brand communities. *Journal of Business Research*, 70, 136-144.
- Hollebeek, L. D., Juric, B., & Tang, W. (2017). Virtual brand community engagement practices: a refined typology and model. *Journal of Services Marketing*, 31(3), 204-217.
- Hook, M., Baxter, S., & Kulczynski, A. (2018). Antecedents and consequences of participation in brand communities: a literature review. *Journal of Brand Management*, 25(4), 277-292.
- Islam, J., & Rahman, Z. (2017). The impact of online brand community characteristics on customer engagement. *Telematics and Informatics*, 34(4), 96-109.
- Jang, H., Olfman, L., Ko, I., Koh, J., & Kim, K. (2008). The influence of on-line brand community characteristics on community commitment and brand loyalty. *International Journal of Electronic Commerce*, 12(3), 57-80.
- Koç, M. E. ve Akyol A. (2015). Masamızda Marka Sohbetleri. F. M. Arslan, (Ed.), *Marka Toplulukları içinde* (127-171). İstanbul: Beta Basım Yayın
- Kuo, Y. F., & Feng, L. H. (2013). Relationships among community interaction characteristics, perceived benefits, community commitment, and oppositional brand loyalty in online brand communities. *International Journal of Information Management*, 33(6), 948-962.
- Laroche, M., Habibi, M. R., & Richard, M. O. (2013). To Be Or Not To Be In Social Media: How Brand Loyalty Is Affected By Social Media?. *International Journal Of Information Management*, 33(1), 76-82.
- Lee, J. (2009). *Effects of online brand community on brand loyalty: A uses and gratifications perspective* (Doctoral dissertation, University of Florida).
- Luo, N., Zhang, M., & Liu, W. (2015). The effects of value co-creation practices on building harmonious brand community and achieving brand loyalty on social media in China. *Computers in Human Behavior*, 48, 492-499.
- Muniz, A. M., & O'guinn, T. C. (2001). Brand community. *Journal of consumer research*, 27(4), 412-432.
- Ouwensloot, H. & Odekerken-Schröder, G. (2008) Who's who in brand communities – and why?, *European Journal of Marketing*, c. 42, s. 5/6, ss. 571–585.

- Özgül, E. (2001). *Marka yaratım/geliştirme süreci: Üretici markalarının yaratım/geliştirme sürecinin analizi ve Türk Bira Sektörüne yönelik bir uygulama* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Sicilia, M., & Palazón, M. (2008). Brand communities on the internet: A case study of Coca-Cola's Spanish virtual community. *Corporate Communications: An International Journal*, 13(3), 255-270.
- Taşkın, Ç., ve Akat, Ö. (2008). *Marka ve marka stratejileri*. (2.baskı). Bursa: Alfa Aktüel.
- Tiruwa, A., Yadav, R., & Suri, P. K. (2016). An exploration of online brand community (OBC) engagement and customer's intention to purchase. *Journal of Indian Business Research*, 8(4), 295-314.
- Tosun, N. B. (2014). *Marka Yönetimi* (2.baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tosun, N. B., & Turfanda, S. (2018). Sanal Marka Topluluklarının Marka Sadakati Üzerindeki Rolü *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 95-117.
- Varnalı, K. (2013). *Dijital Tutulma*. (2.baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları
- Ventura, K. (2012). Sanal Marka Topluluklarında Topluluk Üyelerinin Marka İle Özdeşleşme Düzeylerinin Öncülleri ve Sonuçları: Yapısal Bir Model Önerisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 197-217.

Yeşil Depo Yönetimi Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi

Gökhan AKANDERE*

Alınış Tarihi: 26 Temmuz 2018

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2019

Öz: İşletmeler mevcut iş ortamında tedarik zincirindeki akışlar içinde etkili ve verimli depolama ve dağıtım hizmetleri almanın zor olduğunun farkındadır. Bu bağlamda, depolama ve dağıtım hizmeti sunan firmalar, yenilenebilir enerji, hareket ve zaman sensörlü aydınlatma sistemleri, otomatik taşıma ekipmanları, doğal havalandırma sistemleri, güneş panelleri, su arıtma sistemleri, ISO standartları kullanılarak oluşturabilecekleri yeşil binalar ile operasyon maliyetlerini azaltabileceklerdir. Yakın gelecekte, ekonomik ve operasyonel verimliliği sürdürmenin, çevreye verilen zararı en aza indirmenin ve uygun çalışma ortamları oluşturmanın ancak yeşil depoların verimli yönetimi ile mümkün olabileceği ve kalıcı olabileceği anlaşılabilecektir. Literatürde depo yönetimi ve çevresel etkisi arasındaki bu etkileşim ile ilgili önemli bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki 453 lojistik işletmesinin yeşil depo yönetimi uygulamalarının işletme performansı üzerine etkileri araştırılmıştır. Araştırma hipotezleri regresyon analiziyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda yeşil depo yönetimi uygulamalarının işletmeler tarafından yeni yeni benimsendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yeşil depo yönetimi uygulamalarının işletme performansı ve alt boyutları üzerine anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Depo Yönetimi, Yeşil Depolama, Performans, Çevre, Sürdürülebilirlik

Green Warehouse Management Practices Effect on Business Performance

Abstract: *businesses are aware that it is difficult to obtain efficient and efficient storage and distribution services within the supply chain in the current business environment. in this context, companies providing storage and distribution services can reduce operational costs with renewable energy, motion and time sensor lighting systems, automatic transport equipment, natural ventilation systems, solar panels, water treatment systems, green buildings that they can create using iso standards. in the near future, it will be understood that maintaining economic and operational efficiency, minimizing damage to the environment and creating suitable working environments can only be possible and lasting with the efficient management of green warehouses. in literature, there is a significant gap between this warehouse management and its environmental impact. in this study, the effects on the business performance of green warehouse management application 453 logistics enterprises in turkey were investigated. research hypotheses were evaluated by regression analysis. as a result of the research, it was concluded that the green warehouse management practices were adopted by the enterprises. in addition, it has been determined that green warehouse management applications have a significant effect on operational performance and sub-dimensions.*

Keywords: *Green Warehouse Management, Green Warehousing, Performance, Environment, Green Economy*

Atatürk
Üniversitesi

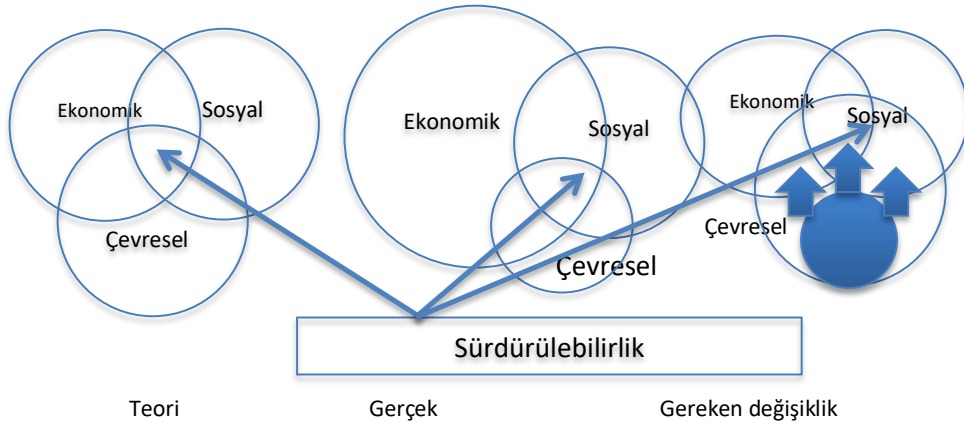
* Dr. Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

I.Giriş

Küreselleşme ve hızla gelişen teknolojinin etkisiyle pazarlardaki rekabet ortamı daha da güçlenmektedir. İşletmelerin bu koşullar altında rakiplerine karşı üstünlük göstermeleri, karlılıklarını artırmaları ya da maliyetlerini düşürmeleri hiç şüphesiz sürdürülebilir bir kalkınma stratejisi ile mümkün olabilecektir. Yeniliklere açık, esnek işletmeler küreselleşen dünyada kendinden söz ettirebilmekte, rakiplerine üstünlük gösterebilmekte ve pazarlarda yerlerini almaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma 1987 yılında Brundtland raporunun yayımlanması ile hızla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu raporda, sürdürülebilirlik, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gelecek nesillerin yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşıladığını gelişme olarak ifade edilir (WCED, 1987). Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi sürdürülebilirliğin işletmeler için bir seçenektir çok bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır (NZBCSD, 2002; WBCSD, 2003).

Sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve ekonomik değerler arasındaki denge ve entegrasyon bütünüdür (Nowakowska-Grunt, 2008: 92). Sürdürülebilirlik boyutları birbiriyle ilişkilidir ve bir boyutun amaçlarındaki herhangi bir değişiklik büyük ölçüde diğer iki boyutu etkilemektedir. Bu bağlamda, üç boyutun birbiriyle ilişkili olduğu bir gerçek bir anlayışın geliştirilebilmesi ve sürdürülebilirliğin üç boyutunun birbirleriyle olan dinamik yapıdaki ilişkileri başarısı güçlü bir üst yönetim desteğiyle oluşabilmektedir (Tan vd., 2009: 2). Şekil 1’de sürdürülebilirlik ve boyutları arasındaki ilişkiler gösterilmiştir

Şekil 1. Sürdürülebilirlik ve Boyutları Arasındaki İlişkiler

Kaynak: IUCN, 2005

İşletmeler için çevre hem maliyet hem de kaygı faktörü haline gelmiştir. Çoğu işletme şimdiden iklim değişikliği, kirlilik ve gürültü gibi çevresel konuları lojistik dış maliyetleri olarak göz önüne almaktadır. Yeşil lojistik, bu

dışsalıkların azaltılması ve çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında daha sürdürülebilir bir dengeyi sağlama yollarını incelemek olarak tanımlanmaktadır (Stolka, 2014: 303).

Bu bağlamda, daha çevreci üretim, yenilenebilir ve etkili enerji kullanımı, yeşil bina tercihi, hava ve gürültü kirliliğinin ve karbon emisyonunun azaltılması, daha çevreci araç filoları kullanma, depolama ve depo alanlarının optimize edilmesi, optimize ürün hareketleri ve elleçleme faaliyetleri, atık yönetimi ve yeşil paketleme gibi çevreye duyarlılık adına yapılan uygulamalar işletmelerin iş sürelerinde yer almaya başlamıştır (Emmet and Sood, 2010: 12).

II. Sürdürülebilir Yeşil Depolama Yönetimi

İşletmeler lojistik fonksiyonu uzun süredir örgütsel performansa sağladığı katkının ne kadar önemli olduğunu fark edememiştir. Genellikle lojistik, taşımacılık, depo, yükleme ve boşaltma, paketleme, dağıtım işlemleri ve bilgi yönetimi gibi faaliyetlerle sistematik olarak bağlantıdır (Wen ve Gu, 2014: 878).

Yeşil lojistik kavramı, hava ve gürültü kirliliğinin azaltılması, uygun taşıma türü seçimi, maksimum alan kullanımı, taşıma operasyon sayısını azaltmak ve taşıma rotalarının optimizasyonu, karbon emisyonunun azaltılması, daha çevreci araç filoları kullanma, katı yakıt tüketiminin azaltılması, yenilenebilir ve etkili enerji kullanımı, depolama ve depo alanlarının optimize edilmesi, optimize ürün hareketleri ve elleçleme faaliyetleri, çevre ve enerji ayak izini azaltma, atık yönetimi ve paketleme gibi tedarik zinciri üzerindeki tüm paydaşların yaptığı çevreye duyarlı uygulamalar ve stratejiler olarak tanımlanmaktadır. (Sibihi ve Eglese, 2009: 99; Emmet ve Sood, 2010: 124).

Yeşil lojistiğin faaliyetlerinden olan depolama hizmeti süreçlerinde kullanılan donanım ve malzemelerin çevre üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir (Wen and Gu, 2014: 878). Linton vd., (2007: 1075) ve Quariguasi vd., (2008: 196) çalışmalarında, lojistik hizmet veren işletmelerin güncel stratejilerini ve politikalarını sürdürülebilir olanlara doğru değiştirdiklerini belirlemiştir.

Bu bağlamda, günümüzde genel olarak sürdürülebilir yeşil depolama yönetimi, operasyonları için ihtiyaç duydukları girdileri ekonomik, çevresel ve sosyal çıktılara entegre edilmesinin yönetimiyle ilişkilendirilmektedir. Sürdürülebilir yeşil depo, en yüksek sosyal standartların sürdürülmesi ve finansal verimlilik açısından çevre üzerindeki etkiyi en aza indirerek, depo süreçlerinin verimliliği için tasarlanmış teknolojik ve organizasyonel çözümler kümesi olarak tanımlanabilir (Tan vd., 2009: 2).

Bu bağlamda yeşil depolama yönetiminin aşağıdaki konuları kapsamaktadır (Emmet ve Sood, 2010: 135-137):

- Çalışanlar için uygun çalışma koşulları oluşturmak ve etkin planlamayla depo süreçlerindeki enerji kullanımını azaltmak,
- Zamanlı aydınlatma sistemleri, hareket sensörleri ve enerji verimli aydınlatma armatürleri kullanımıyla enerji verimliliğini artırmak,
- Depo içinde uygun yerlerde doğal ışık kullanmak,
- Deponun ısıtılması için sıcak su ve soğutulması için soğuk su sistemleri kullanmak,
- Elleçleme süreçlerinde enerji verimliliği sağlayan araçlar ve gereçler kullanmak,
- Talep, üretim ve stok seviyelerini doğru tahmin ederek, satış ve operasyon süreçlerinin entegre edilmesini sağlamak,
- Tedarik zinciri bütünleşmesini sağlayarak, tedarikçi, üretici ve müşterinin bilgi paylaşımı ile doğru tahmin yağmasını ve ortak hareket etmesini sağlamak,
- Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, gerçek zamanlı satış verilerini paylaşmak, stok seviyelerini ve yeniden sipariş statülerinin güncellenmesini sağlamak,

İşletmeler sürdürülebilir yeşil depo yönetimiyle, doğru stok yönetimi ve depolama kapasitesini optimize edebilmektedir (Wen ve Gu, 2014: 878). Stoklar, yeniden sipariş teslim sürelerinin doğru belirlenmesi ve en az enerji kullanımıyla güncel olarak takip edilmelidir. Talebin ve siparişlerin teslim sürelerinin doğru tahmin edilmesi stok seviyesinde ve alanlarında azalmaya neden olmaktadır. Depolarda doğru alan kullanımını sağlamak, yatırım, işçilik ve kullanım maliyetlerini düşürmek etkin stok yönetiminin en temel amaçlarıdır (Emmet ve Sood, 2010: 137).

Günümüzde sürdürülebilir yeşil depoların dizaynı için 7 temel trend dikkate alınmaktadır. Bu trendlerden ilki depo yer secimi kriteridir. Bir işletmenin en önemli stratejik kararlardan biri, deponun fiziksel olarak nerede kurulacağı kararının belirlenmesidir. Bu bağlamda depo kuruluş yeri tercihinde, iş gücüne, ulaştırma koridorlarına, hammaddeye, tedarikçilere ve müşterilere yakınlık, yaşam kalitesi, finansal getirisi ve ekonomik boyutu, çevresel etkileri ve sosyal boyut gibi kriterler dikkate alınmaktadır (Tan vd, 2010: 874). İşletmeler, taşımaktaki enerji tüketimini ve çevre emisyonlarını azaltmak için limanlara ve müşterilere yakın ağ yapısına sahip dağıtım tesisi seçimi ve kurmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır (Napolitano, 2013: 1).

Literatürde sürdürülebilirlik ve optimal dağıtım merkezi yeri seçimi yapılırken, sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları, istihdam, maliyet, müşteri hizmetleri gibi niteliksel kriterler, sürdürülebilirliğin boyutları arasındaki karşılıklı ilişki, fırsatlar ve riskler, yasal koşullara uyma veya rekabet üstünlüğü gibi işletmelerin seçebileceği stratejik kararlar, paydaşlarla ilişki içinde olma, ürünlerin yaşam döngüleri gibi kriterler göz önüne

alınmaktadır (Sarkis vd., 2011: 3; Akkerman vd., 2010: 865; Liu vd., 2008; Terouhid vd., 2012: 19).

Bu trendlerden ikincisi ise aydınlatma kriteridir. Aydınlatma, sürdürülebilirlik için her zaman en popüler uygulamalardan biri olmuştur. Çünkü bir depoda kullanılan toplam enerjinin % 30'luk gibi yüksek bir yüzdeyle aydınlatma oluşturmaktadır. Popüler aydınlatma sistemlerinden biri olan genişliği sensörlü sistemi kullanan Coca-Cola şirketi enerji tüketimini azaltmıştır. Yapılan çalışmalarda doğal ışık ortamında çalışanların verimliliği ve işe katılımında artış olduğu da ortaya konmuştur (Napolitano, 2013: 2).

Trendlerden üçüncüsü geri dönüşümdür. Sürdürülebilir tasarımın popüler eğilimlerinden olan geri dönüşüm, yeniden kullanma ve yenileme faaliyetleri deponun planlaması aşamasına, inşaat aşamasına ve günlük operasyonlarına uygun şekilde yapılmalıdır. Bu bağlamda deponun inşaatı öncesinde sürdürülebilirlik için arazi kullanımı, kullanılan malzemeler, enerji tüketimi ve maliyetler iyi değerlendirilmelidir. Tedarik zinciri genelinde verimlilik sağlayan standart tasarımlara sahip depozitolu plastik kaplar kullanılmalıdır. IFCO sistem isimli firma tedarik zincirinde bu depozitolu plastik kapları kullanarak atık oluşumunu % 90 azaltarak müşterilerinin operasyonel maliyetlerini minimize etmiştir (Napolitano, 2013: 2).

Trendlerden dördüncüsü Net-Zero bina uygulamasıdır. Net-Zero bina, bir yıllık kullanacağı enerjiyi kendi üretebilen bir alt yapıya sahiptir. Enerji ayak izi performansı optimize edilmesi hedeflenmektedir. Optimal bina enerji performansı belirlendikten sonra, yenilenebilir bir enerji stratejisi formüle edilir ve deponun çatısına güneş panelleri yerleştirilerek enerji üretimi sağlanır (Napolitano, 2013: 2).

Trendlerden beşincisi akıllı bina uygulamasıdır. Depoların yeşil oldukları kadar da akıllı bir altyapıya sahip olması istenmektedir. Bu akıllı bina ya da enerji yönetim sistemlerinin çeşitli uygulamaları vardır. Depo yöneticilerine ekipmanların performansı ve kullanılan enerji için görünürlük sağlayan en iyi uygulama, süzme enerji sayaçı kullanımıdır (Napolitano, 2013: 2). Süzme enerji sayaçları fabrikalar, siteler, oteller, büyük iş merkezleri, yat limanları gibi tüketim noktalarının dağınık olduğu ve dahili tüketimlerin izlenmesi gereken yerlerde kullanılmak üzere dizayn edilmişlerdir. Küçük boyutları, yüksek ölçüm hassasiyetleri, değişik ihtiyaçlar için farklı modellerin bulunması, otomasyon sistemlerinden izlenebilir olmalarından dolayı tercih edilmektedirler (TEDAŞ, 2015). Bu veriler daha sonra analiz için web tabanlı bina yönetim yazılımına gönderilir ve enerji ve maliyet tasarrufu için fırsatları belirlenir (Napolitano, 2013: 2).

Trendlerden altıncısı depolarda yüksek hacimli ve düşük hız fan (HVLS) kullanımıdır. Düşük hızlarda havanın büyük sütunlarla taşınması için tasarlanan HVLS fanlar, yerden tavana bir tesisin sıcaklığını yıl boyunca 3 veya 5 derece arasında azaltarak düzenlemeye yardımcı olabilmektedir. Çalışanlara daha rahat

bir çalışma ortamı sağlarken, % 12-50 oranları arasında ısıtma ve soğutma maliyetlerinde azalmaya neden olabilmektedir (Napolitano, 2013: 2).

Trendlerden sonucusu ise hedeflerin iyi tanımlanmasıdır. Pek çok girişim arasından en önemli hedefin tanımlanmasıdır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik hedefi neden var, enerji maliyetlerini düşürmek için mi yoksa şirket hedefleri ile tutarlı bir uyum oluşturmak için mi olduğu belirlenmelidir (Napolitano, 2013: 2). Sürdürülebilir yeşil uygulamalar bilinenin aksine işletmelere uzun dönemde maliyetten çok kar getirmektedir (Emmet ve Sood, 2010: 6).

Chen vd., (2016: 894) araştırmalarında, ticari emisyon politikası kapsamında depo yönetimi kararlarındaki davranış değişikliğini incelemiş ve yeşil teknoloji yatırımlarının, depolama operasyonlarının ekonomik ve çevre performansları arasındaki değiş tokuşun yönetimindeki rolünü araştırmıştır. Ayrıca, bu çalışma aynı zamanda ilk karbon emisyonu payının ve dış piyasa ile birlikte gerçekleşen birim karbon emisyonunun işlem maliyetlerinin, depolama operasyonlarının ekonomik ve çevresel performansları üzerindeki etkisini depolama operasyonlarını yeşillendirerek ve karbon emisyonlarını azaltmada faydalı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Fichtinger vd., (2015) araştırmalarında, envanter ve depo yönetimi ve bunun çevresel etkisi arasındaki etkileşimi incelemek için entegre bir simülasyon modeli oluşturulmuş ve sonuçlar envanter yönetiminin depo ile ilgili sera gazı emisyonları üzerindeki anahtar etkileri incelenmiştir. Özellikle, arz teslim süreleri, sipariş miktarları ve depolama ekipmanı kararlarının hepsinin maliyetler ve emisyonlar üzerinde etkisi olduğu ve bu nedenle bu entegre yaklaşımın pratik karar vermede bilgi sağlayacağı bulunmuştur. Ek olarak, makalenin bu önemli alanda daha fazla araştırma için bir çerçeve sağlaması amaçlanmıştır.

Ene vd., (2016) araştırmalarında, hizmet süresinden başka uygun depolama politikasıyla enerji tüketimini en aza indirmek için depolarda toplama işlemi faaliyetleri ele alınmıştır. Problemi çözmek için genetik algoritma (GA) önerilmiş ve GA'nın performansını göstermek için sayısal örnekler sunulmuştur. Sonuçlar, GA'nın soruna etkili çözümler sunduğunu göstermektedir.

III. Türk Lojistik Sektöründe Yeşil Depolama Yönetimi

Gelişmekte olan ülkeler arasında olan Türkiye'nin enerji kullanımı her geçen yıl daha da artmaktadır. Çevresel Performans İndeksine (EPI) göre, 9 temel konun ele alındığı indekste dünya üzerindeki 180 ülke arasında 67.68'lik bir puanla 99 sırada yer almaktadır (EPI, 2016). Türkiye, EPI belirlemiş olduğu 10 temel konuda, hava kalitesinde 79.03, su ve sanitasyonda 85.06, su kaynaklarında 78.99, tarımda 87.04, ormanlarda 68.48, balıkçılıkta 57.82, biyolojik çeşitlilik ve habitatta 22.53 ve iklim ve enerjide 47.77 puanlarını almıştır (EPI, 2016: 1). Bu bağlamda kaynak kullanımının oldukça yüksek olduğu lojistik süreçlerin, sürdürülebilir kılınması Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için oldukça önemlidir.

Lojistiğin önemi küresel ölçekte arttıkça Türk lojistik sektörünü de geliştirmektedir. Türk lojistik firmaları dünyanın farklı bölgelerinde ve küresel lojistik firmalarının Türkiye temsilcileriyle de çalışmaya başlamıştır. Türk depo işletmelerinin uluslararası hizmet verebilmesi için, sağlık, güvenlik ve çevre yönetimi, enerji kullanımı, atık yok etme, geri dönüşüm, sera gazı salımı ve emisyon gibi konular ile ilgili uluslararası düzenlemelere uygun iş süreçleri, altyapı ve hizmet bütünlüğüne sahip olması gerekmektedir. Küresel 'yeşil' eğiliminin oluşturduğu dalganın ardından, Türk lojistik sektöründeki işletmeler çevre dostu operasyonlara daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Bu şirketlerin büyük çoğunluğu çok uluslu ve uluslararası şirketler olsa da küçük ve orta ölçekli işletmecilerde her geçen gün daha bilinçli hale gelmektedir.

Bu bağlamda Türk lojistik sektöründeki 1116 antrepo ve 3000 depolama hizmeti veren firma, çevre koruma, atık yönetimi ve enerji verimliliği ile ilgili ulusal ve uluslararası projelerde aktif rol almalıdır (TCGTB, 2018). Türk lojistik firmaları, stratejik yönetim noktasında kendilerini çevreci olarak beyan etmeli ve uzun vadede sürdürülebilir kalkınmaya odaklanmalıdır. Bu şirketler periyodik olarak örgütsel yapılarını gözden geçirmeli ve değişim ve büyüme ayak uydurmak için çevre ile ilgili politikalarını güncellemelidir. Ulusal literatürde yeşil depo yönetimi ve yeşil depolama üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırma, ulusal literatüre öncü olacaktır.

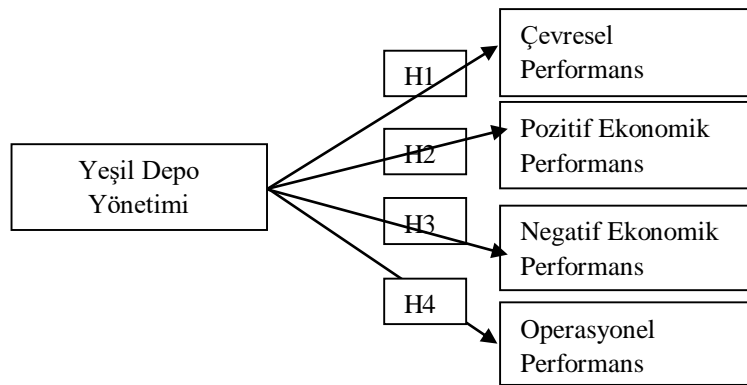
IV. Materyal ve Metot

A. Araştırmanın Amacı

Yeşil depo yönetimi uygulamalarının işletme performansının alt boyutları olan çevresel, pozitif ve negatif ekonomik ve operasyonel performans üzerine etkileri belirlenecektir.

B. Araştırmanın Modeli

Araştırmadaki hipotezlerin test edilmesi suretiyle aşağıda verilmiş olan araştırma modeli sonuçlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

Şekil 2. Araştırmanın Modeli

C. Araştırmanın Hipotezleri

İşletmeler azalan kaynakların etkin kullanımı ve artan enerji maliyetlerini azaltmak için, en uygun yönetim uygulamalarını belirlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle, yeşil depo yönetimi uygulamaları ve işletme performansı arasındaki ilişkinin ve etkinin araştırılması uygun olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, yukarıda vurgulanan araştırma konuları göz önüne alınarak aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

H1: Yeşil depo yönetimi uygulamaları, çevresel performansı etkilemektedir.

H2: Yeşil depo yönetimi uygulamaları, pozitif ekonomik performansı etkilemektedir.

H3: Yeşil depo yönetimi uygulamaları, negatif ekonomik performansı etkilemektedir.

H4: Yeşil depo yönetimi uygulamaları, operasyonel performansı etkilemektedir.

D. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Bu araştırma, nicel bir araştırmadır. Yeşil uygulamaların lojistik sektörü ve çevreye etkisi açısından son derece büyük önem taşıdığı için evren olarak Türkiye'deki lojistik işletmeleri alınmıştır. Araştırmanın evreni 2019 yılı UBAK izin belgesi değerlendirme listesinde yer alan 831 işletmeden oluşmaktadır (UBAK, 2019). Araştırmanın örnekleme ise, evren içerisinde yer alan işletmeler arasından küme örnekleme ve basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak listede en fazla işletmenin yer aldığı İstanbul, Kocaeli, Bursa, Ankara, İzmir, Gaziantep, Sakarya, Denizli, Konya ve Mersin illerinde faaliyet gösteren işletmelerdeki 500 yöneticiden oluşmaktadır. Anketler veri analizi aşamasında incelenmiş, rastgele doldurulduğu anlaşılan ve çapraz sorulara takılan 47 anket çıkarılarak 453 anket üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

E. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler işletmelerin ilk, orta ve üst düzey yöneticilerinin anket sorularına verdiği yanıtlarından oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan anket, yeşil depolama yönetimi uygulamaları ve işletme performansı sorularından oluşmaktadır.

Yeşil depolama yönetimi uygulamaları ölçeği 22 madden oluşmaktadır. Performans ölçeği Zhu vd., (2005, 2006, 2007, 2008, 2013) ilgili çalışmalar incelenerek 20 madde ve 4 boyut altında toplanmıştır. Çevresel, pozitif ve negatif ekonomik ve operasyonel performanstan oluşmaktadır. Tüm ölçeklerde uygulama derecesi 5'li Likert derecelenmesi göre ölçülmüştür (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum ve 5=kesinlikle katılıyorum).

V. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada, öncelikle katılımcıların demografik özelliklerinin sınıflandırılması için frekans ve yüzde dağılımları gibi merkezi eğilim ölçüleri kullanılmıştır. Ardından, yeşil depo yönetimi uygulamaları ile performans arasındaki birebir ilişkiyi test etmek için korelasyon analizi ve uygulamalarının performans üzerindeki etkisinin açıklanması için regresyon analizi yapılmıştır. Tüm bölümler ilgili elde edilen veriler ayrı ayrı analiz edilmiş, analizlerin sonuçları Tablo 1’de verilmiştir

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular (n= 453)

Demografik Özellikler		Frekans(f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	401	88,5
	Kadın	50	11,0
	Cevaplanmayan	2	0,5
	Toplam	453	100
Yaş	18-29	120	26,5
	30-49	289	63,8
	50-65	32	7,1
	Cevaplanmayan	12	2,6
	Toplam	453	100
Eğitim Düzeyi	İlkokul	4	0,9
	Ortaokul	25	5,5
	Lise	139	30,7
	Meslek Yüksekokulu	61	13,5
	Lisans	190	41,9
	Yüksek Lisans	28	6,2
	Doktora	4	0,9
	Cevaplanmayan	2	0,4
Unvan	Toplam	453	100
	İlk Düzey Yönetici	111	36,8
	Orta Düzey Yönetici	160	53,0
	Üst Düzey Yönetici	22	7,3
	Cevaplanmayan	0	0
İş Deneyimi	Toplam	453	100
	1 yıldan az	13	2,9
	1-3	47	10,4
	4-7	120	26,5
	8-11	99	21,9
	12 yıl ve üstü	152	33,6
	Cevaplanmayan	22	4,9
Sermaye Yapısı	Toplam	453	100
	Kamu	12	2,6
	Joint venture	43	9,5
	Doğrudan yabancı yatırım	6	1,3
	Özel	383	84,5
	Cevaplanmayan	9	2

Yeşil Depo Yönetimi Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi

Hizmet Ağı	Yerel	40	8,8
	Bölgesel	141	31,1
	Ulusal	135	29,8
	Uluslararası	126	27,8
	Cevaplanmayan	11	2,4
	Toplam	453	100
Depo Türü	Genel	4	0,9
	Sözleşmeli	25	5,5
	Soğuk Hava	139	30,7
	Dağıtım Merkezi	61	13,5
	Lojistik Depo	190	41,9
	Diğer	28	6,2
	Cevaplanmayan	2	0,4
	Toplam	453	100

Araştırmalarda kullanılan ölçeklerin güvenilirlik katsayıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Değerleri

Ölçekler	Soru Sayısı	Cronbach’s Alfa (α)
Yeşil Depo Yönetimi	22	0,897
Çevresel Performans	5	0,926
Pozitif Ekonomik Performans	5	0,907
Negatif Ekonomik Performans	4	0,867
Operasyonel Performans	6	0,785

Araştırmalarda kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini tespit etmede kullanılan Cronbach’s Alpha katsayıları incelendiğinde, yeşil depo yönetimi için 0,897, çevresel performans için 0,926, pozitif ekonomik performans için 0,907, negatif ekonomik performans için 0,867 ve operasyonel performans 0,785 olarak elde edilmiştir. Tablo 2’deki katsayılara göre, ölçeklerin içsel tutarlılığı sağlanmış ve ölçeklerin yeteri derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Yeşil depo yönetimi ve işletme performansı, Zhu ve Sarkis (2004: 276) ve Zhu ark. (2008: 268) tarafından geliştirilen ve doğrulanmış 42 maddeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Tablo 3’de işletmelerin yeşil depo yönetimi faaliyetlerini uygulama düzeyi gösterilmiştir.

Tablo 3. İşletmelerin Yeşil Depo Yönetimi Faaliyetlerini Uygulama Düzeyi

Ölçek Maddeleri (İşletmenizde ...)	Ort.	S.H.
Yeşil Depo Yönetimi		
Karbon ayak izi ölçümü yapılır.	2,71	1,11
Yağmur suyu depolama için tan kullanımı yapılır.	2,86	1,27
Yeşil ambalaj için müşterilerle işbirliği yapılır.	3,16	1,18
Aydınlatma kaynağı olarak doğal ışık, çatı ve gün ışığı kullanımı yapılır.	3,19	1,32

Üst yöneticilerin yeşil depo yönetimine ilişkin desteği bulunur.	3,25	1,16
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı yapılır.	3,29	1,25
Doğal havalandırma için pencere kullanımı yapılır.	3,31	1,31
Orta düzey yöneticilerin yeşil depo yönetimine ilişkin desteği bulunur.	3,32	1,08
Ürünlerde eko-etiketleme kullanımı yapılır.	3,33	1,21
ISO 14000 standartları uygulanır.	3,34	1,25
Taşımacılıkta daha az enerji kullanımı için müşterilerle işbirliği yapılır.	3,34	1,26
Çevre Yönetimi Sistemleri uygulanır.	3,35	1,25
Çevresel faaliyetlerin iyileştirmesine ilişkin departmanlar arası işbirliği yapılır.	3,37	1,14
Verimli aydınlatma için hareket sensörü ve zamanlama ışıkları kullanımı yapılır.	3,39	1,35
Çevresel girişimler için yatırım yapılır.	3,39	1,24
Çevresel toplam kalite yönetimi uygulanır.	3,46	1,12
Çevresel uyum ve denetleme programları uygulanır.	3,46	1,20
Tehlikeli kimyasallar için malzeme güvenlik dokümanları kullanımı yapılır.	3,48	1,31
Yalıtımlı depo binaları kullanımı yapılır.	3,51	1,26
Çevresel etkileri azaltıcı teknoloji kullanımı yapılır.	3,51	1,22
Depolama süreçlerinde kimliklendirme, etiketleme ve uyarı işaretleri kullanımı yapılır.	3,54	1,34
İşletmenizde yeşil politikalar uygulanır.	3,61	1,08

Tablo 3'teki bulgular incelendiğinde, araştırmaya katılan işletmelerin çevre politikalarına sahip olduğu (3,61) belirlenmiştir. Karbon ayak izi ölçümü (2,71) ve yağmur suyu depolama için tank kullanımı (2,86) uygulamalarının işletmeler tarafından yerine getirilmediği bulgulanmıştır. İşletmelerin diğer uygulamaları yüksek düzeyde yerine getirmedeği söylenebilmektedir. Tablo 4'te işletmelerin performansları gerçekleştirme düzeyi gösterilmiştir.

Tablo 4. İşletmelerin Performansları Gerçekleştirme Düzeyi

Ölçek Maddeleri	Ort.	S.H.
Çevre Performans		
Hava emisyonunun azaltılması performansı etkiler.	3,46	1,24
Atık suyun azaltılması performansı etkiler.	3,51	1,18
Katı atıkların azaltılması performansı etkiler.	3,53	1,16
Tehlikeli maddelerin tüketiminin azalışı performansı etkiler.	3,54	1,24
Çevre kazalarının sıklığının azalışı performansı etkiler.	3,52	1,29
Pozitif Ekonomik Performans		
Malzeme satın almaya ilişkin maliyet azalışı performansı etkiler.	3,44	1,22
Enerji tüketimine ilişkin maliyetin azalışı performansı etkiler.	3,49	1,22
Su arıtmaya ilişkin maliyet azalışı performansı etkiler.	3,43	1,15

Yeşil Depo Yönetimi Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi

Su boşaltmaya ilişkin maliyet azalışı performansı etkiler.	3,39	1,13
Çevre kazalarına ilişkin cezaların azalışı performansı etkiler.	3,34	1,25
Negatif Ekonomik Performans		
Yatırımların artışı performansı etkiler.	3,51	1,27
Operasyonel maliyetin artışı performansı etkiler.	3,47	1,24
Eğitim maliyetinin artışı performansı etkiler.	3,44	1,24
Çevre dostu malzeme satın alma maliyeti artışı performansı etkiler.	3,52	1,26
Operasyonel Performans		
Zamanında teslim edilen mal miktarının artışı performansı etkilemez.	3,62	1,23
Stok düzeylerinin azalışı performansı etkiler.	3,33	1,32
Hurda oranının azalışı performansı etkiler.	3,19	1,22
Ürün ve hizmet kalitesinin artması performansı etkiler.	3,57	1,35
Ürün ve hizmet çeşitliliğinin artması performansı etkiler.	3,57	1,34
Kapasite kullanımının iyileşmesi performansı etkiler.	3,60	1,37

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde, işletmelerde çevresel performans etkileyen katı atık ve tehlikeli madde tüketiminin azaldığı (3,54) ancak hava emisyonunda azalmanın olmadığı (3,46) bulunmuştur. Pozitif ekonomik performans çıktısı olarak enerji tüketimine ilişkin maliyetlerin azaldığı (3,49) ve çevre kazalarına ilişkin ceza ödemelerinde azalmanın olmadığı (3,34) belirlenmiştir. Negatif ekonomik performans çıktısı olarak çevre dostu malzemeler satın almaya ilişkin maliyetin (3,52), genel maliyetlerin (3,47) ve eğitim maliyetlerinin (3,34) arttığı bulunmuştur. Operasyonel performans etkileyen zamanında teslim edilen ürün miktarının arttığı (3,62) ve stok düzeylerinde (3,33) ve hurda oluşum oranında (3,19) bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Tablo 5' de değişkenler arası ilişki belirtilmiştir.

*Atatürk
Üniversitesi*

Tablo 5. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

Ölçekler	Ort.	S.D.	YDY	Çevresel Performans	Pozitif Ekonomik Performans	Negatif Ekonomik Performans	Operasyonel Performans
YDY	3,33	0,24	-				
Ç P	3,51	0,39	0,618**	-			
PEP	3,42	0,13	0,574**	0,737**	-		
NEP	3,49	0,25	0,612**	0,642**	0,649**	-	
OP	3,48	0,45	0,537**	0,678**	0,689**	0,680**	-

*P<0,05, ÇP: Çevresel Performans, PEP: Pozitif ekonomik performans, NEP: Negatif Ekonomik Performans, OP: Operasyonel Performans, YDY: Yeşil Depo Yönetimi

Tablo 5'ten elde edilen bulgulara göre yeşil depo yönetimi uygulamaları ile çevresel, pozitif ekonomik, negatif ekonomik ve operasyonel performans arasında pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Tablo 6'da yeşil depo yönetimi uygulamalarının çevresel, pozitif ekonomik ve negatif performans üzerine olan etkisi gösterilmiştir.

Tablo 6. *Yeşil Depo Yönetimi Uygulamalarının Performanslar Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi*

Bağımsız	Bağımlı	R ²	B	S.H.	t	Beta	p	F
Yeşil Depo Yönetimi	Sabit		1,160	0,175	6,617***			
	OP	0,288	0,700	0,052	13,513***	0,537	p<0,000	182,591***
	Sabit		0,390	0,193	2,023***			
	NEP	0,374	0,935	0,057	16,424***	0,612	p<0,000	269,745***
	Sabit		0,599	0,194	3,089***			
	PEP	0,330	0,852	0,057	14,892***	0,574	p<0,000	221,766***
	Sabit		0,346	0,198	1,748***			
	ÇP	0,369	0,950	0,059	16,245***	0,618	p<0,000	263,910***

*ÇP: Çevresel Performans, PEP: Pozitif ekonomik performans, NEP: Negatif Ekonomik Performans, OP: Operasyonel Performans (p<0.05)

Tablo 6'dan elde edilen bulgulara göre, yeşil depo yönetimi uygulamaları ve işletme performansının tüm alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulunmuştur (p<0.05). Yeşil depo yönetimi uygulamaları ölçeği ile en yüksek anlamlı etki çevre performansı arasında ($\beta=0,618$) olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre Hipotez 1 için, yeşil depo yönetimi uygulamalarının çevresel performansa etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve hipotez desteklenmiştir.

Araştırmanın bulgularına göre en düşük anlamlı etki ise operasyonel performans ($\beta=0,537$) arasında bulunmuştur. Bu bağlamda Hipotez 2 için, yeşil depo yönetimi uygulamalarının pozitif ekonomik performansa etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve hipotez desteklenmiştir.

Yeşil depo yönetimi uygulamaları negatif ekonomik performansı ($\beta=0,618$) ve pozitif ekonomik performansı ($\beta=0,574$) etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre Hipotez 3 ve 4 için, yeşil depo yönetimi uygulamalarının pozitif ve negatif ekonomik performansa etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve hipotez desteklenmiştir. Sonuç olarak Yeşil depo yönetimi işletme performansının tüm alt boyutlarını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği görülmüştür.

VI. Sonuç

Yöneticilerinin yeşil depo yönetimi uygulamalarının yerine getirilmesi için gerekli olan desteği sağladığı söylenebilmektedir. İşletmelerinin ISO 14001 standartlarının gerekliliklerini sağladığı ve kirlilik önleme için gerekli faaliyetleri uyguladığı belirlenmiştir. Tüketicilerin gün geçtikçe çevresel konularda bilinçlenmesinin sonucunda, toplam kalite ve çevre yönetimi sistemlerini uygulayan işletmelerin kaliteli ürün ve hizmet sunabildikleri anlaşılmaktadır.

Yeşil depo yönetimi uygulamalarının işletme performansının artmasına katkı sağladığı söylenebilmektedir. Atık su, hava ve malzeme oluşumunun ve çevre kazalarının azaldığı ve bunun sonucunda çevresel performanslarının iyileştiği görülmektedir. Yine atık su, hava ve malzeme oluşumu ve çevre kazaları için ödenen ceza maliyetlerindeki azalmaların ise pozitif ekonomik performanslarını iyileştirdiği belirlenmiştir. Çevre dostu malzeme satın alma maliyetinin artması ve yeşil depo yönetimi unsurlarının yerine getirilmesi için yapılan yatırım artışları ekonomik performansı azaltabileceği görülmüştür. İşletmelerinin kapasite kullanımlarını iyileştirdiği, ürün ve hizmet kalitesini artırdığı, hurda ve stok düzeylerini azalttığı ve zamanında teslim edilen ürün ve hizmet miktarını artırdığı ve bunların sonucunda operasyonel performanslarını iyileştirdikleri bulgulanmıştır.

İşletmelerin belirlediği stratejiler ve politikalarla oluşturdukları çevre misyonları, depolama süreçlerinde kimliklendirme, etiketleme ve uyarı işaretleri, çevresel etkileri azaltıcı teknoloji, yalıtımlı depo binaları kullanılması, tehlikeli kimyasallar için malzeme güvenlik dokümanları, verimli aydınlatma için hareket sensörü ve zamanlama ışıkları ve çevre yönetimi sistemleri kullanımı gibi yeşil depo yönetimi uygulamalarını yerine getirmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Yeşil depo yönetimi uygulamalarını yerine getiren işletmeler atık su oluşumunun azaltılması, katı atıkların azaltılması, tehlikeli maddelerin tüketiminin azalışı ve çevre kazalarının sıklığının azalışı sağlayarak çevresel performansını iyileştirebilecektir. Yine bu uygulamalarla işletmeler enerji tüketimine ilişkin maliyetin azalışı, su arıtmaya ilişkin maliyet azalışı ve su boşaltmaya ilişkin maliyet azalışı sağlayarak ekonomik performansını artıracaklardır. Son olarak yeşil depo yönetimi uygulamalarıyla işletmeler ürün ve hizmet kalitesinin ve çeşitliliğinin artması, kapasite kullanımının iyileşmesi, zamanında teslim edilen mal miktarının artışı sağlayarak operasyonel performansını iyileştirebilecektir.

Şirketler günümüzde, çevresel kaygıların artması ve müşterilerin oluşturduğu baskılar nedeniyle tedarik zincirlerini çevre yönetimiyle entegre etmek zorundadır. Bu bağlamda depolama ve dağıtım hizmeti veren firmalar, yeşil binalar, hareket ve zaman sensörlü aydınlatma sistemleri, yenilenebilir enerji kullanan ve otomatik elleçleme ekipmanları, doğal havalandırma sistemleri, güneş panelleri, su arıtma ve toplama sistemleri, ISO standartları, 5S felsefesi gibi hizmet alan işletmelere operasyon maliyetlerini azaltıcı, rekabet üstünlüğü sağlayıcı ve marka değerlerini artırıcı değerlere sahip olmalıdır. Bu

değerler işletmeleri müşterilerinin gözünde rakiplerinden bir adım önde olma imkanı sağlayabilmektedir.

Rekabet için oldukça önemli olan lojistik, müşterilere fırsatlar sunarak maliyetlerini azaltma imkânı sağlar ve değer yaratmaktadır. Ayrıca yeşil lojistik faaliyetler yaparak da Dünya üzerindeki sınırlı kaynakların uzun vadede korunmasına katkıda bulunacaktır. Türk lojistik sektöründe hizmet veren depo işletmeleri her geçen gün çevre sorunlarıyla ilgili farkındalığı artmaktadır. Yakın bir gelecekte mali ve operasyonel verimliliğin korunması, doğaya zararın en aza indirilmesi ve uygun çalışma ortamının yaratılması tek ve kalıcı yolunun sürdürülebilir yeşil depoların etkin yönetilmesinden geçeceği anlaşılabacaktır.

Devletin oluşturacağı hukuki ve fiziki altyapı, müşterilerin üreticilere, üreticilerinde tedarikçilere yapacağı baskı, sivil toplum kuruluşlarının oluşturacağı kamuoyu ve medyanın güvenlik, sağlık ve çevre konularıyla ilgili yapacağı haberler yardımıyla sürdürülebilir ve yeşil uygulamalar işletmeler tarafından benimsenecektir.

Araştırma sonuçları yöneticiler için, tedarik zinciri faaliyetlerinde çevreye verdikleri zararı göz önüne almaları, sürdürülebilirlik için sorumluluk duygusuna sahip olmaları, daha çevreci ürünler geliştirmeleri ve üretmeleri söylenebilir.

Yöneticiler, yeşil düşünce faaliyetlerini işletme süreçlerinde yerine getirerek çevresel performansını iyileştirebilir. İşletmeler yeşil faaliyetlere odaklanarak çevresel yenilik içeren yeni ürün ve hizmet üretimini teşvik ederek operasyonel performanslarını arttırabilir.

Ayrıca yöneticiler, çalışanlarının yeşil faaliyetlerin uygulanması için gerekli eğitimleri almalarını sağlayarak yeşil depo yönetimi ilkelerini etkin bir şekilde yerine getirilmesine destek olmalıdır.

Sonuç olarak bu araştırma; yöneticileri, toplumu, paydaşları ve düzenleyici kurumları yeşil uygulamaların etkilerine ve beklenen işletme performans sonuçlarına dikkat etmeleri için teşvik edebilir.

Kaynaklar

- Akkerman, Renzo, Poorya Farahani, and Martin Grunow. 2010. "Quality, Safety and Sustainability in Food Distribution: A Review of Quantitative Operations Management Approaches and Challenges." *OR Spectrum*, 32 (4): 863–904. doi:10.1007/s00291-010- 0223-2.
- Chen X., Wang X. , Kumar V., Kumar N., (2016). Low carbon warehouse management under cap-and-trade policy, *Journal of Cleaner Production*, 139, 894-904.
- Emmet Stuart ve Sood Vivek, (2010). *Green Supply Chains: An Action Manifesto*. Wiley Publishing, U.K.
- Ene S., Küçükoglu I., Aksoy A., Oztürk N., (2016). A genetic algorithm for minimizing energy consumption in warehouses, *Energy* 114, 973-980.

- Fichtinger J., Ries J., M., Grosse E., H., Baker P., (2015). Assessing the environmental impact of integrated inventory and warehouse management, *Int. J. Production Economics* 170, 717–729.
<http://bilgitedas.blogspot.com.tr/2009/02/suzme-sayac-nedir-nerelerde-kullanlr.html>.
<http://epi.yale.edu/epi/country-profile/turkey>
http://www.supplychain247.com/article/7_trends_in_sustainable_warehouse_design/green
<http://www.tedas.gov.tr/>
- International Union for Conservation of Nature (IUCN) (2005), The IUCN Programme 2005-2008, Many Voices, One Earth ,https://cmsdata.iucn.org/downloads/programme_english.pdf.
- Linton Jonathan D., Klassen Robert, Jayaraman Vaidyanathan, (2007),“Sustainable supply chains: An introduction” *Journal of Operations Management*, 25 (2007) 1075–1082
- Liu, Lin, Na Chen, Guolong Gao, and Jihua Chen. 2008. “Study on the Evaluation of Sustainable Development of Distribution Center.” In *International Conference on Intelligent Computation Technology and Automation (ICICTA)*, 1011–1014.
- Nowakowska-Grunt, J. (2008). Impact of Lean Management On Logistics Infrastructure In Enterprises. *Advanced Logistic systems*, 2 (1), 71-74.
- NZBCSD (2002), *Business Guide to Sustainable Development Reporting*, New Zealand Business Council for Sustainable Development, Auckland.
- NZBCSD (2003), *Business Guide to a Sustainable Supply Chain: A Practical Guide*, available at: www.nzbcscd.org.nz/supplychain (accessed 11 November 2007).
- Quariguasi Frota Neto, J., Bloemhof-Ruwaard, J.M., Nunen, J.A.E.E. van, Heck, H.W.G.M. van (2008). “Designing and evaluating sustainable logistics networks”, *International Journal of Production Economics*, 111(2): 195-208.
- Sarkis J, Zhu Q, Lai K (2011). “An organizational theoretic review of green supply chain management literature”, *Int. J. Prod. Econ.* 130:1– 15.
- Sbihi, A., Eglese, R.W. (2009). “Combinatorial optimization and Green Logistics”, *Annals of Operations Research*, 175(1), 99-116.
- Stolka, O.S. (2014). *The Development Of Green Logistics For Implementation Sustainable Development Strategy In Companies*, 1st International Conference Green Cities 2014 – Green Logistics for Greener Cities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 151, 302-309.
- Tan, Kah-Shien, M. D. Ahmed, and David Sundaram. 2009. “Sustainable Warehouse Management.” In *Proceedings of the International Workshop on Enterprises & Organizational Modeling and Simulation (EOMAS)*, edited by Joseph Barjis, Johann Kinghorn, and Srin Ramaswamy, 1–15. Amsterdam: ACM.

- Terouhid, Seyyed A., Robert Ries, and Maryam Mirhadi Fard. 2012. "Towards Sustainable Facility Location – A Literature Review." *Journal of Sustainable Development*, 5 (7): 18–34. doi:10.5539/jsd.v5n7p18.
- Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (TCGTB), (2018). <http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3b0e1a79f50cd8a22b1d/2-Antrepo%20Sayilari.pdf>
- UBAK, (2019). http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/KUGM/tr/Belgelik/doc/20181128_141002_2769_1_64.pdf
- WBCSD (2003), *Sustainable Development Reporting: Striking the Balance*, World Business Council for Sustainable Development, Geneva.
- WCED (World Commission on Environment and Development). 1987. *Our Common Future*.
- Wen H., ve Gu Q., (2014). "Proceedings of the Seventh International Conference on Management Science and Engineering Management Volume 242 of the series Lecture Notes in Electrical Engineering, 867-880
- Zhu Qinghua, Sarkis Joseph, Lai Kee-hung, (2013), "Institutional-based antecedents and performance outcomes of internal and external green supply chain management practices ", *Journal of Purchasing & Supply Management*, 19 (2013) 106–117.
- Zhu, Q. ve Sarkis, J., 2004, Relationships between operational practices and performance among early adopters of green supply chain management practices in Chinese manufacturing enterprises, *Journal of operations management*, 22 (3), 265-289.
- Zhu, Q., Sarkis, J. and Geng, Y. (2005). "Green Supply Chain Management in China: Pressures, Practices and Performance", *International Journal of Operations & Production Management*, 25 (5), 449-468.
- Zhu, Q., Sarkis, J. and Lai, K.-H. (2007). "Green supply chain management: pressures, practices and performance within the Chinese automobile industry", *Journal of Cleaner Production*, 15 (11-12), 1041-1052.
- Zhu, Q., Sarkis, J., Cordeiro, J.J. ve K.-H. Lai (2008). "Firm-Level Correlates of Emergent Green Supply Chain Management Practices in the Chinese Context", *Omega: The International Journal of Management Science*, 36 (4): 577-591.
- Zhu, Q., ve Sarkis, J. (2006). "An İnter-Sectoral Comparison Of Green Supply Chain Management İn China: Drivers And Practices", *Journal of Cleaner Production*, 14 (5): 472-486.

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

Koray TUAN*
Metin BORAK**

Alınış Tarihi: 14 Ağustos 2018

Kabul Tarihi: 08 Nisan 2019

Abstract: This study investigates the market reaction to the increases and decreases in corporate governance ratings of public firms quoted at the Borsa Istanbul (BIST), as well as the market reaction to the increases and decreases in the scores for the subcomponents of the total ratings. The findings suggest that investors react negatively to the announcements of decreases in the overall corporate governance ratings and the scores for the four subcomponents. On the other hand, the findings surprisingly suggest that investors also react negatively to the announcements of increases in the overall corporate governance ratings and the scores for the subcomponents of these ratings. These findings contradict the expectation that investors would value improvements in governance ratings highly based on the assumption that increases in these ratings would imply improved corporate governance that would lead to decreased agency costs and therefore, increased firm value. The findings are robust to various econometric specifications and tests.

Keywords: Corporate Governance, Corporate Governance Ratings, Market Reaction

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu Değişiklikleri Sonrası Piyasa Tepkisi: Borsa İstanbul Örneği

Öz: Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören halka açık şirketlerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarında ve ayrıca toplam derecelendirme notunu oluşturan alt bileşen puanlarında meydana gelen artışlara ve azalışlara yönelik piyasanın tepkisi incelenmiştir. Çalışma bulguları, yatırımcıların toplam kurumsal yönetim derecelendirme notlarındaki ve dört alt bileşenin puanlarındaki düşüşlere olumsuz tepki verdiklerini göstermektedir. Diğer taraftan, bulgular beklenenin aksine, yatırımcıların toplam kurumsal yönetim derecelendirme notlarındaki artışların ve bu notu oluşturan alt bileşen puanlarındaki artışlara da olumsuz tepki verdiklerine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, yatırımcıların kurumsal yönetim derecelendirme notlarındaki artışların kurumsal yönetimi geliştirdiği ve vekalet maliyetlerini düşürerek, firma değerinin artmasına yol açacağı varsayımına dayanan beklentisiyle çelişmektedir. Bulguların doğruluğu çeşitli ekonometrik yöntemler ile test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu, Piyasa Tepkisi

I. Introduction

Ararat and Dallas (2011) make the following statement regarding the state of corporate governance research in emerging markets:

“For the past three years, approximately 1,000-1,200 papers have been published each year on the Social Sciences Research Network with the term “corporate governance” appearing as a key word in the abstract. However, fewer than 1 percent of these papers focus on emerging markets.”

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

** Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

This is a very important observation highlighting the importance given to corporate governance in emerging markets, such as Turkey. Fortunately, corporate governance is receiving more attention in the recent years, especially following the effectiveness of the new Turkish Commercial Code (TCC) and the Principles of Corporate Governance (PCG). Aware of the importance of improved corporate governance, managers and boards of directors of public firms are striving to improve the corporate governance environment and the quality of corporate governance related mechanisms in their firms. One of the attempts towards this goal is to be rated by accredited agencies based on firms' compliance with the PCG, which could signal to the markets the importance given to corporate governance principles that exist in the benefit of small shareholders. Therefore, one could expect firms that have high corporate governance ratings to be valued highly in stock markets. In this study, we provide evidence that would provide additional insight into understanding how investors in Turkish capital markets perceive corporate governance ratings of public firms. More specifically, we investigate the market reaction surrounding corporate governance rating changes, and how the market reaction changes based on the increases and decreases in the scores for the subcomponents of these ratings.

Corporate governance rating reports are prepared by agencies accredited by the Capital Markets Board of Turkey (CMB). These agencies are authorized to evaluate firms' compliance with the PCG in an objective and fair manner. Based on this evaluation, they report ratings that state to which extent firms comply with the PCG. The ratings that firms receive are determined as a weighted average of the scores that firms receive for the four subcomponents: (i) shareholders, (ii) public disclosure & transparency, (iii) stakeholders, and (iv) board structure. Based on the weighted average of these scores, firms are assigned ratings between 1 and 10. In these ratings, 1 is the lowest and 10 is the highest in terms of firms' compliance with the PCG. A high rating is important in terms of signaling investors how much the firm is willing to (i) protect shareholders' rights, (ii) value public disclosure of information in a transparent manner, (iii) guarantee the rights of stakeholders, and (iv) establish an effectively functioning board of directors. It should be noted that every firm is not obligated to be rated by these accredited agencies, however firms that are rated and have ratings over 7 are included in the corporate governance index (XKURY) at the Borsa Istanbul (BIST) and these firms are subject to various discounts in terms of annual listing and registration fees.

In developed countries, various versions of such corporate governance ratings or indices exist as well. The most well-known one of these indices is probably the GIM index (Gompers, Ishii and Metrick, 2003), which is constructed based on the existence of 24 corporate governance rules such as the existence of golden parachutes or poison pills. In this seminal study, Gompers et al. (2003) show that investors could earn 8.5% abnormal returns via an investment strategy that buys firms with the strongest shareholder rights based on this index and sells

firms with the weakest shareholder rights. Motivated by the findings of Gompers et al. (2003), Bebchuk et al. (2008) construct another corporate governance index that they call the entrenchment index (e-index). The e-index contains six of the provisions that are included in the GIM index and the authors show that with the level of the e-index, where a high level represents weaker shareholder protection, firm value significantly reduces. Both indices could be considered similar to the corporate governance rating since both of them are used to evaluate a firm based on the level of shareholder protection.

In empirical studies, Cremers and Nair (2005) provide evidence suggesting that firms with stronger shareholder rights, proxied by the GIM index, and high level of ownership by institutional investors have high levels of positive abnormal stock returns, compared to firms with weaker shareholder rights. Core et al. (2006) provide evidence suggesting that firms with weaker shareholder rights, again proxied by the GIM index, have greater abnormal stock returns than firms with stronger shareholder rights. On the other hand, in support of the findings of Bebchuk et al. (2006), Brown and Caylor (2006) show that only some components of the GIM index are related to firm value. The overall evidence in these studies suggests that firms with higher scores in terms of the level of corporate governance in the form of improved shareholder protection generate higher abnormal returns. However, in contradiction with the evidence in these studies, Lehn et al. (2007) show that the level of shareholder protection, proxied by the GIM index, does not lead to higher firm valuations. The authors argue that causation runs from firm valuation to governance, where firms with lower valuations are more likely to adopt the provisions that are the components of the GIM index.

On the other hand, studies such as Renders et al. (2010) and Arora and Bodhanwala (2018) provide evidence of positive relationships between corporate governance ratings and firm performance. In addition, various studies (such as Mitton (2004), Klapper and Love (2007), Garay and Gonzalez (2008), Morey et al. (2009), and Balasubramanian et al. (2010), Bauer et al. (2008)) provide evidence of various corporate governance ratings and indices, and firm value for emerging markets. In terms of corporate governance ratings and research on Turkey, there are also a handful of studies by various researchers (some examples include Dagli et al. (2010), Saldanli (2012), Dincer and Dincer (2013), Ege et al. (2013), Yenice and Dolen (2013), Kula and Baykut (2015), Ararat et al. (2017)), which provide mixed results in terms of the relationship between firms' corporate governance ratings and the corporate governance Index at the BIST, and firm value and firm performance, even though the majority of the evidence is suggestive of a positive relationship.

Based on these arguments and the empirical evidence from Turkey, other emerging countries and more developed countries, one can argue that investors would value corporate governance ratings of public firms, and that their investment behavior would be altered as a result of a rating implying improved

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

shareholder protection. In addition, based on agency theory, one would expect shareholders to react positively to certain events that would be in their benefit and decreases the amount of agency costs as a result of increased shareholder rights protection. Therefore, an increase (decrease) in the corporate governance rating of a firm would be surrounded by a positive (negative) market reaction based on the assumption that higher corporate governance ratings imply improved shareholder protection. This is what we test in this paper.

In addition to the general corporate governance rating, it is possible that investors would value the scores for the subcomponents of these ratings differently. Therefore, we also investigate how investors react to increases and decreases in the scores of each subcomponent. Previous studies show that each of these components could directly or indirectly have effects on firm performance or firm value as well as other various corporate issues.

For instance studies such as La Porta et al. (2000), Reese and Weisbach (2002), Fahlenbrach (2009) and Cheung et al. (2018) highlight the importance of investor protection. Based on the arguments in these and other studies, one can discuss how the level of the protection of shareholder rights could affect investor behavior since when investors invest in stocks, they face the risk of wealth expropriation by controlling shareholders or managers of firms. This concern would be pronounced even more in countries such as Turkey, where controlling families are very common. The fact that firms raise more funds in some countries compared to others (La Porta et al., 2000) supports these arguments. Therefore one could expect that an increase (decrease) in the score for the shareholders component of the corporate governance rating of a firm would be surrounded by a positive (negative) market reaction since this component represents how well shareholders' rights are protected in a company.

Another subcomponent of the total corporate governance rating is the public disclosure and transparency, which is a score determined based on the extent that investors are informed about various corporate issues. Studies such as Huddart (2001), Qu and Leung (2006), Kelton and Yang (2008), and Hermalin and Weisbach (2012) highlight the importance of transparency and the disclosure of information to the public in terms of potential effects on investor behavior as well as various corporate issues. Yet, Hermalin and Weisbach (2012) argue that improved disclosure could lead to some additional costs. Based on the arguments in these studies, one could argue that investors would react positively (negatively) to an increase (a decrease) in the score for the public information and transparency component of the corporate governance rating of a firm. This expectation would be an outcome of improved transparency and disclosure of public information leading to improved benefits for shareholders as a result of decreased asymmetric information.

The other subcomponent of the corporate governance rating is stakeholders, which is a score based on the extent that the rights of the stakeholders of a firm are protected. Luoma and Goodstein (1999), Huse and Rindova (2001), Kang et al. (2007), and Brennan and Solomon (2008) discuss the importance of stakeholders of firms. The relationship of the firm with various stakeholders would affect the operational performance and consequently value of firms. Thus, it would affect shareholders as well. Based on these arguments, one would expect to observe a positive (negative) market reaction to an increase (a decrease) in the score for the stakeholder subcomponent of the governance rating.

The last subcomponent of the corporate governance rating is board of directors, which would have direct and indirect effects of firm value (there is a vast amount of literature on the importance of the structure of board of directors. Readers can refer to numerous survey papers that summarize these studies), and therefore one could expect investors to value the structure of the board of a firm when making an investment behavior. Thus, one would expect to observe a positive market reaction to an increase in the score for the board of directors subcomponent of the governance rating, and a negative market reaction to a decrease in the score of this subcomponent.

Based on these expectations regarding increases and decreases in the overall corporate governance rating and the scores for its subcomponents, we investigate the market reaction surrounding the announcements of these rating and score changes. However, before we proceed with the rest of the study, we would like to emphasize that even though there are a limited number of studies investigating the market reaction surrounding corporate governance ratings of public firms in Turkey, we believe that this study can make additional contribution to the literature. In order to highlight the importance of this contribution, we believe that the samples and methodologies of those studies should be briefly discussed.

The study by Bozcuk (2010) investigates the market reaction to the corporate governance rating report announcements between 2006 and 2009, with a sample of 20 announcements. The author employs the market model for expected return estimation and tests the significance of abnormal returns via a one-tailed z-test. In addition, the author tests the distribution of the abnormal returns via a 2-tailed Kolmogorov-Smirnov test. The author finds significantly positive abnormal returns on the announcement days of the reports. In another study, Sakarya (2011) investigates abnormal returns surrounding corporate governance rating announcements in 2009, with a sample of 11 announcements. The author calculates abnormal returns as the difference between the daily stocks return for firm *i* and the return of the market on the same day. The author suggests that there is a positive relationship between stock returns and corporate governance rating report announcements, based on the sign of the abnormal returns around the event days even though the author does not specify how the significance of these returns are tested. Additionally, Kandir (2013) investigates

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

the market reaction to the announcement of corporate governance rating reports of 6 banks in 2011. The author uses the market model for expected return estimations since his sample covers financial firms, and tests the significance of abnormal returns via the parametric t-test. The author cannot find evidence of abnormal returns surrounding corporate governance rating report announcements. Lastly, Sakarya, Yazgan and Yildirim (2017) examine the relationship between the announcement of the companies' corporate governance rating notes and the return of the stocks between 2010 and 2015, via 58 companies traded in the corporate governance index. The authors state that there is no relationship between the announcement of the corporate governance rating notes and the return of the stocks.

The main difference between these studies and this one is that we investigate the market reaction to changes in corporate governance ratings compared to previous periods, rather than the announcements themselves. A potential drawback of investigating how the market reacts to the announcements is that it ignores the possibility that some firms' ratings could have decreased compared to previous periods' ratings. In this case, it is assumed that the market would react in the same direction both to increases and decreases in corporate governance rating of firms. Concerned by this very possible drawback, we investigate the market reaction to decreases and increases in corporate governance ratings separately, which could point out to whether or not investors value improvements or declines in the quality of corporate governance applications in firms. In addition, these three studies prefer to employ the market model to estimate expected returns. However, previous studies provide evidence suggesting that the 3 Factor Model and the 4 Factor Model cope with the misspecification of the standard capital asset pricing models and outperform them, generating abnormal returns that are less skewed (Ahern, 2009; Fama and French, 2012). Therefore we employ these two models in expected return estimations. Also, even though Bozcuk (2010) employs both a parametric and non-parametric tests to test the significance of abnormal returns, Sakarya (2011) and Kandir (2013) employ only parametric tests. As discussed in Basdas and Oran (2014), the employment of non-parametric tests could help overcome potential problems with parametric tests that would be arise as a result of event-induced volatility in returns. We employ two parametric and one non-parametric test to provide findings that are robust to various significance tests. Lastly, these studies investigate the market reaction to the announcements of the total corporate governance ratings of companies. However, the total rating comprises of four subcomponents. It is possible that investors in Turkish capital markets would value the rating for a specific component higher than the rating for the other component of the same firm. Therefore, we do not only investigate the market reaction surrounding the increases and decreases in corporate governance ratings of firms compared to previous periods' ratings, but also investigate the

market reaction to the increases and decreases in the subcomponents of the total corporate governance rating separately.

II. Data and Methodology

Our initial sample included the announcements of all the corporate governance rating reports prepared by the rating agencies for public firms quoted Borsa Istanbul (BIST) between the years 2010 and 2014. Data regarding corporate governance ratings were gathered manually from the official web pages of the rating agencies. These agencies are authorized by the Capital Markets Board of Turkey (CMB) to rate firms based on the corporate governance rating methodology determined by the CMB. Announcements of corporate governance ratings that were the same as the previous ratings were excluded from the initial sample. This is because we investigate the market reaction surrounding the announcements of changes in corporate governance ratings. In addition, announcements of corporate governance ratings of financial firms were excluded from the sample since the expected return estimation models employed in the study do not include financial firms. Lastly, if any other announcements were submitted to the Public Disclosure Platform of Turkey (PDP) on the same day as the announcement of the corporate governance rating, those announcements were excluded from the sample to prevent any potential confounding events effects. As a result, our final sample includes the announcements of 67 corporate governance rating reports, in which the rating for a firm was not the same as the rating for the same firm in the previous report.

Data necessary for the calculation of cumulative average abnormal returns (CAARs) and the test of the significance of these returns were gathered from the official webpage of the BIST and various official data providers authorized by the BIST. Monthly and daily returns that were employed in the portfolio construction phase, which is required for expected return estimation models, and in the abnormal return (AR) calculation phase, as well as the CAAR significance test phase were calculated based on adjusted price series.

The market reaction to the announcements of changes in the ratings was analyzed via a standard event-study, the details of which are discussed in Basdas and Oran (2014). As opposed to previous event studies (Yilmaz and Gunay (2006), Aygoren and Uyar (2007), Uludag and Gulbudak (2010), and Kaya (2012)) conducted on Turkish capital markets, we employ the 4Factor Model (4FM) of Carhart (1997) in the estimation of expected returns. For robustness tests, we also employ the 3 Factor Model (3FM), which was developed in Fama and French (1993). Previous studies provide evidence suggesting that these two models outperform standard capital asset pricing models, generating abnormal returns that are less skewed (Ahern, 2009; Fama and French, 2012). In addition, Unlu (2012) shows that these models are also capable of capturing the variation in the stock returns of Borsa Istanbul firms. Therefore, we prefer to employ these two models in expected return estimations, which could be stated as below:

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

$$R_{i(m)} - Rf_{(m)} = \alpha_i + b_i(RM_{(m)} - Rf_{(m)}) + s_iSMB_{(m)} + h_iHML_{(m)} + e_{i(m)} \quad (1)$$

$$R_{i(m)} - Rf_{(m)} = \alpha_i + b_i(RM_{(m)} - Rf_{(m)}) + s_iSMB_{(m)} + h_iHML_{(m)} + m_iMOM_{(m)} + e_{i(m)} \quad (2)$$

Since we estimate CAARs for short event windows, we utilize daily returns for stocks following MacKinlay (1997) in these models. RM stands for the daily returns for the average daily return for all the firms quoted at BIST. For robustness tests, we also present our findings based on a model that employs the average daily return for the BIST100 index. RF stands for risk-free rates of returns. The SMB, HML, and MOM are the returns for size, value and momentum factors, respectively. The details of the construction of these factors can be found in Unlu (2012) and Kandir and Arioglu (2014).

Utilizing these models, we estimate expected returns, which are needed to calculate ARs as the difference between expected returns and realized returns for each stock I on each day m. These ARs are used to calculate cumulative abnormal returns (CARs) and CAARs over various event windows. The event windows are (-1,+1) and (0). We did not extend the event windows due to concerns of potential confounding events effects. The estimation windows are 240 previous trading days that do not intersect with the event windows. The significance of the CAARs is investigated by two parametric and one non-parametric tests: (i) the cross-sectional t-test, (ii) the BMP test, and (iii) the non-parametric sign test. The significance of CAARs is tested via the cross-sectional t-test is tested with the test statistic shown below as:

$$t_{CAAR} = \sqrt{N} \frac{CAAR}{S_{CAAR}}$$

Where S_{CAAR} is the standard deviation of cumulative average abnormal returns. The test statistic to test the significance of CAARs via the BMP tests, which could cope with event-induced variance, is shown below as:

$$Z_{BMP} = \sqrt{N} \frac{\overline{SCAR}}{S_{SCAR}}$$

where:

$$S_{SCAR}^2 = \frac{1}{N-1} \sum_{i=1}^N (SCAR_i - \overline{SCAR})^2 \quad \text{and} \quad \overline{SCAR} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N SCAR_i$$

Finally, the significance of CAARs is tested via the sign test is tested with the test statistic shown below as:

$$t_{sign} = \sqrt{N} \frac{p - 0.5}{\sqrt{0.5(1-0.5)}}$$

III. Empirical Findings

Our first set of results is presented in Table 1. The Table shows that the CAAR on the day of the overall rating increases is -0.37, whereas the CAARs in the three days surrounding the increases is -0.54% (throughout the rest of the study, the phrases “an increase” or “a decrease” stand for the announcements of an increase or a decrease in the overall corporate governance rating and the scores for the subcomponents of the rating). Even though the CAAR(0) is not statistically significant, the CAAR (- 1,+1) is statistically significant at 90% level according to the cross-sectional t-test. Parallel significance levels are observed according to the BMP test. On the other hand, both CAARs are statistically significant according to the non-parametric sign test.

Table 1: CAARs Surrounding Corporate Governance Rating Changes

	CAAR (0)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase	-0.374%	59	-1.43	-1.08	-2.47
Rating Decrease	-1.112%	8	-2.27	-2.53	-1.41
	CAAR (- 1,+1)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase	-0.546%	59	-1.68	-1.69	-2.21
Rating Decrease	-1.890%	8	-3.03	-3.60	-2.12

⁴ Factor Model is employed to estimate expected returns for stocks. The return for the XTUM (the index that includes all the stocks traded at the BIST) is employed as the market return. The sample includes all the firms traded at the BIST.

These figures, even though they are mostly statistically significant according to various test statistics, are surprising since the signs of the CAARs are negative. The negative CAARs suggest that investors react negatively to increases in the overall corporate governance ratings. This contradicts the expectation of positive investor market reaction to increases in the overall corporate governance ratings, based on the assumption that investors in Turkish capital markets would value corporate governance practices of firms and increases in corporate governance ratings would imply improved corporate governance practices. Our findings are not supportive of this expectation.

Table 1 also presents the market reaction surrounding decreases in the overall corporate governance ratings. The CAAR on the announcement day is -1.11% and the CAAR for the three days surrounding the announcement is -1.89% (readers should consider the fact that the number of observations is only 8 for rating decrease announcements and therefore should be cautious when deriving conclusions based on these observations). Both of these CAARs are statistically significant at 90% and 95% levels according to various significance tests. These negative CAARs are supportive of the expectation that investors would react negatively to decreases in the overall corporate governance ratings of firms based on the assumption that decreases in corporate governance ratings would imply weakened corporate governance practices.

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

Table 2: Corporate Governance Rating Changes: Shareholder Rights

	CAAR (0)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Shareholder Rights	-0.589%	57	-2.36	-2.04	-2.78
Rating Decrease: Shareholder Rights	-0.344%	7	-0.59	-0.49	-0.37
	CAAR (-1,+1)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Shareholder Rights	-0.707%	57	-2.32	-2.19	-2.78
Rating Decrease: Shareholder Rights	-0.689%	7	-0.61	-0.18	-0.37

⁴ Factor Model is employed to estimate expected returns for stocks. The return for the XTUM (the index that includes all the stocks traded at the BIST) is employed as the market return. The sample includes all the firms traded at the BIST.

Next, we present our results regarding market reaction to increases and decreases in the scores for the shareholder rights subcomponent of the overall corporate governance ratings. The results are presented in Table 2. The Table shows that the CAARs on the rating increase days and the three days surrounding the increases for this subcomponent are -0.58% and -0.70%. These CAARs are statistically significant at 90% and 95% levels according to various significance tests. However, as it is the case with the CAARs for overall rating increases, the CAARs are negative. On the other hand, the CAARs for rating decreases for the shareholder rights subcomponent are -0.34% and -0.68% on the day of the decrease and the three days surrounding it, respectively. Yet, they are not statistically significant.

*Atatürk
Üniversitesi*

Table 3: Corporate Governance Rating Changes: Public Disclosure & Transparency

	CAAR (0)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Disclosure	-0.752%	45	-2.82	-2.52	-3.13
Rating Decrease: Disclosure	-0.090%	20	-0.21	-0.05	-0.44
	CAAR (-1,+1)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Disclosure	-0.553%	45	-1.66	-1.71	-2.53
Rating Decrease: Disclosure	-1.129%	20	-2.04	-1.67	-1.34

⁴ Factor Model is employed to estimate expected returns for stocks. The return for the XTUM (the index that includes all the stocks traded at the BIST) is employed as the market return. The sample includes all the firms traded at the BIST.

The figures for the CAARs surrounding both increases and decreases in the scores for the shareholder rights subcomponent contradict the expectations that investors would react positively to increases in the scores for this subcomponent, whereas they would react negatively to decreases in the scores. These expectations are formed based on the assumptions that increases in corporate governance ratings in terms of shareholder rights component would imply improved corporate governance practices regarding shareholder protection and that decreases in corporate governance ratings in terms of shareholder rights component would imply weakened corporate governance practices.

Table 4: *Corporate Governance Rating Changes: Shareholder Rights*

	CAAR (0)	Number of Events	Cross-Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Stakeholder Rights	-0.114%	33	-0.41	-0.20	-1.21
Rating Decrease: Stakeholder Rights	-0.867%	23	-1.89	-1.78	-1.87
	CAAR (-1,+1)	Number of Events	Cross Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Stakeholder Rights	0.249%	33	0.87	0.82	-0.17
Rating Decrease: Stakeholder Rights	-1.474%	23	-2.77	-2.63	-3.12

4 Factor Model is employed to estimate expected returns for stocks. The return for the XTUM (the index that includes all the stocks traded at the BIST) is employed as the market return. The sample includes all the firms traded at the BIST.

Next, we present our findings regarding CAARs surrounding the changes in scores for the public disclosure & transparency subcomponent in Table 3. What is observed in the Table is that the CAAR on the announcement day of increases in the scores for this subcomponent is - 0.75%, and the CAAR surrounding the three days around these announcements is -0.55%. In terms of the CAARs surrounding the announcements of decreases in the scores for this subcomponent, we observe that the CAAR is -0.09% on the announcement day, whereas it is - 1.12% for the three days surrounding the announcements of decreases. The CAARs are mostly statistically significant at 90% and 95% levels for rating increases, whereas a similar pattern is not observed for rating decreases according to various significance tests, except the significance of the CAAR(-1,+1) for rating decreases according to the cross-sectional t-test. Once again, the evidence in Table 3 does not support the expectation that investors would react positively to increases in the scores for this subcomponent, and that they would react negatively to decreases in the scores for this subcomponent.

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

Table 5: *Corporate Governance Rating Changes: Board of Directors*

	CAAR (0)	Number of Events	Cross Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Board of Directors	-0.522%	53	-1.93	-1.61	-2.60
Rating Decrease: Board of Directors	-0.560%	14	-1.58	-1.52	-1.06
	CAAR (-1,+1)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase: Board of Directors	-0.488%	53	-1.45	-1.39	-1.78
Rating Decrease: Board of Directors	-1.538%	14	-3.74	-0.40	-2.67

4 Factor Model is employed to estimate expected returns for stocks. The return for the XTUM (the index that includes all the stocks traded at the BIST) is employed as the market return. The sample includes all the firms traded at the BIST.

Table 4 presents our findings regarding the market reaction to changes in the scores for the stakeholder rights subcomponent. The CAAR on the day of announcements for the increases in stakeholder rights subcomponent is -0.11%. The CAAR for the three days surrounding these announcements are 0.24%, which is positive. However, none of these CAARs are statistically significant. On the other hand, the CAARs surrounding the announcements of decreases in the scores for this subcomponent are -0.86% and -1.47% on the announcement days and the three days surrounding the announcements, respectively. They are statistically significant.

These figures do not support the expectation that investors would react positively to increases in the scores for the stakeholder rights subcomponent. However, they support the expectation that investors would react negatively to decreases in the scores for stakeholder rights subcomponent.

*Atatürk
Üniversitesi*

Table 6: *Robustness Tests*

PANEL A: 3 Factor Model with XTUM as Market Return					
	CAAR (-1,+1)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase	-0.522%	59	-1.75	-1.68	-2.21
Rating Decrease	-1.830%	8	-2.81	-3.30	-2.12
Rating Increase: Shareholder Rights	-0.662%	57	-2.24	-2.14	-2.78
Rating Decrease: Shareholder Rights	-0.800%	7	-0.70	-0.28	-0.37
Rating Increase: Disclosure	-0.581%	45	-1.81	-1.86	-2.53
Rating Decrease: Disclosure	-0.977%	20	-1.75	-1.44	-1.34

Rating Increase: Stakeholder Rights	0.255%	33	0.90	0.83	-0.17
Rating Decrease: Stakeholder Rights	-1.467%	23	-2.85	-2.70	-3.12
Rating Increase: Board	-0.442%	53	-1.36	-1.35	-1.78
Rating Decrease: Board	-1.600%	14	-3.80	-3.93	-2.67

PANEL B: 4 Factor Model with X100 as Market Return

	CAAR (-1,+1)	Number of Events	Cross- Sect. t-test	BMP t-test	Sign Test
Rating Increase	-0.563%	59	-1.82	-1.73	-1.95
Rating Decrease	-1.915%	8	-3.06	-3.63	-2.12
Rating Increase: Shareholder Rights	-0.729%	57	-2.37	-2.24	-2.51
Rating Decrease: Shareholder Rights	-0.679%	7	-0.60	-0.17	-0.37
Rating Increase: Disclosure	-0.57%	45	-1.68	-1.74	-2.23
Rating Decrease: Disclosure	-1.157%	20	-2.08	-1.71	-1.34
Rating Increase: Stakeholder Rights	0.242%	33	0.84	0.79	0.17
Rating Decrease: Stakeholder Rights	-1.488%	23	-2.78	-2.65	-3.12
Rating Increase: Board	-0.508%	53	-1.49	-1.43	-1.51
Rating Decrease: Board	-1.558%	14	-3.78	-4.06	-2.67

Panel A presents findings based on the 3 Factor Model as the market return and the return of the XTUM index as the market return. Panel B presents findings based on the 4 Factor Model as the market model and the return of the X100 index as the market return. The sample includes all the firms traded at the BIST.

Lastly, we present the CAARs surrounding the announcements of changes in the scores for the board of directors' subcomponent in Table 5. The CAAR on the days of announcements for increases in the scores for this subcomponent is -0.52%, whereas the CAAR for the three days surrounding these announcements is -0.48%. These CAARs are statistically significant at 90% and 95% levels according to some significance tests, while they are statistically insignificant according to other tests. Regardless of the significance of the CAARs, these figures do not support the expectation that investors would react positively to increases in the scores for this subcomponent based on the assumption that an increase in the score for this subcomponent would imply improved corporate governance applications for firms, which would be expected to benefit shareholders and increase firm value.

On the other hand, the CAARs for decreases in this subcomponent are negative and the CAAR for the three days surrounding the announcements of decreases is statistically significant according to the cross-sectional t-test and the sign test. The CAAR on the event day is -0.56% and the CAAR(-1,+1) is -1.53%. Overall, these figures do not seem to support the expectation that investors would react positively to increases in the scores for the stakeholder rights subcomponent

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

and partially support the expectation that investors would react negatively to decreases in the scores for stakeholder rights subcomponent.

In Table 6, we present results derived from two different expected return estimation models for robustness purposes. Panel A of Table 6 presents results derived from the 3 Factor Model in expected return estimation. Panel B of Table 6 presents results derived from the 4 Factor Model, where the market return in the expected return estimation is the return for the BIST100, rather than the return for the whole BIST index. The results in the Table 6 suggest that our findings are robust to various expected return estimation models.

IV. Conclusions

In this study, we investigate the market reaction to corporate governance rating changes, and how the market reaction changes based on the increases and decreases in the scores for the subcomponents of these ratings for firms quoted at the Borsa Istanbul between the years 2010 and 2014. Different than previous studies that investigate the market reaction to corporate governance rates for Borsa Istanbul firms, we investigate the market reaction to changes in corporate governance ratings compared to previous periods, rather than the announcements themselves. In addition, these three studies employ the market model to estimate expected returns, whereas we employ the 3 Factor Model and the 4 Factor Model for expected return estimations. Also, we investigate the market reaction to the increases and decreases in the subcomponents of the total corporate governance rating separately, as opposed to the other studies.

Our findings suggest that investors react negatively to the announcements of decreases in the overall corporate governance ratings and the scores for the four subcomponents of these ratings. Such behavior of investors is supportive of the expectation that investors would react negatively to decreases in governance ratings and their subcomponents based on the assumption that investors in Turkish capital markets would value corporate governance practices of firms and decreases in corporate governance ratings would imply weakened corporate governance practices, which would be costly for shareholders and therefore decrease firm value. However, the fact that the market reaction to decreases in the ratings and their subcomponents are statistically significant only for the overall rating and the stakeholder rights subcomponent.

On the other hand, our findings surprisingly suggest that investors in Turkish capital markets react negatively to the announcements of increases in the overall corporate governance ratings and the scores for the subcomponents of these ratings. Even though the market reactions to the overall ratings and their subcomponents are not statistically significant in all the cases, they are still negative. The negative sign of market reaction to these increases contradict the expectation that investors would react positively to increases in governance ratings and their subcomponents based on the assumption stated in the previous paragraph.

Based on these findings, one could argue that investors in Turkish capital markets do not value the increases in corporate governance ratings, whereas they appear to be concerned with the decreases in these ratings. One could argue that investors in Turkish capital markets do not value firms' attempts to comply with the PCG since they believe that these so called improvements are just attempts to comply with the requirements imposed on them by the PCG and would not be reflected to the common practices of firms that would concern small shareholders, and be reflected to firm value. After all, the corporate governance ratings are based on the evaluation of firms' compliance with various aspects of the PCG. If investors believe that the requirements imposed by the PCG on firms is not sufficient to protect them, then it would not be surprising to observe that they do not value increases in corporate governance ratings. In emerging markets such as Turkey, where ownership is not diffusely held and where ownership concentration by controlling groups such as families is very common, alternative requirements imposed on public firms by policymakers would be necessary. In the current setting, investors might not react to "improvements" in corporate governance applications in the same manner as those investors in developed markets do, and therefore one might not be surprised to observe that the market reaction to increases in corporate governance ratings are not positive.

References

- Ahern, K. R. (2009) "Sample Selection and Event Study Estimation", *Journal of Empirical Finance* 16, ss. 466-482.
- Ararat, M., & Dallas, G. (2011) "Corporate governance in emerging markets: why it matters to investors-and what they can do about it", Working Paper (Abstract available at <http://ssrn.com/abstract=1914267>).
- Ararat, M., Black, B. S., & Yurtoglu, B. B. (2017) "The effect of corporate governance on firm value and profitability: Time-series evidence from Turkey", *Emerging Markets Review*, 30, ss.113-132.
- Arora, A., & Bodhanwala, S. (2018) "Relationship between Corporate Governance Index and Firm Performance: Indian Evidence", *Global Business Review*, 19(3), ss.675-689.
- Aygoren, H., Uyar, S. (2007) "Istanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Denetim Goruslerinin Hisse Senedi Getirileri Uzerindeki Etkisi", *Borsa Istanbul Review* 9(36), ss.31-51.
- Balasubramanian, B., Black, B. S., Khanna, V. (2010) "The Relation between Firm-level Corporate Governance and Market Value: A Study of India", University of Michigan Law School Law & Economics Working Paper, Paper 10.
- Basdas U., Oran, A. (2014) "Event Studies in Turkey", *Borsa Istanbul Review* 14(3), ss.167-188.

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

- Bauer, R., Frijns, B., Otten, R., Tourani-Rad, A. (2008) "The Impact of Corporate Governance on Corporate Performance: Evidence from Japan.", *Pacific-Basin Finance Journal* 16(3), ss.236-251.
- Bebchuk, L., Cohen, A., Ferrell, A. (2008). What Matters in Corporate Governance? *Review of Financial Studies* 22(2), 783-827.
- Bozcuk, A. (2010) "Price Reaction to Corporate Governance Rating Announcements at the Istanbul Stock Exchange", *International Journal of Economics and Finance Studies* 2(1), ss.1-6.
- Breanna, N. ., Solomon, J. (2008) "Corporate Governance, Accountability and Mechanisms of Accountability: An Overview", *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 21(7), ss.885-906.
- Brown, L. D., Caylor, M. L. (2006) "Corporate Governance and Firm Valuation", *Journal of Accounting and Public Policy* 25, ss.409-434.
- Carhart, M. M. (1997) "On the Persistence in Mutual Fund Performance", *Journal of Finance* 52(1), ss.57-82.
- Cheung, Y. L., Dang, Y., Jiang, P., Lu, T., & Tan, W. (2018). "Does the market care about investor protection practices in China?", *Applied Economics*, 50(5), 4ss.92-509.
- Core, J. E., Guay, W. R., Rusticus, T. O. (2006) "Does Weak Governance Cause Weak Stock Returns? An Examination of Firm Operating Performance and Investors' Expectations", *Journal of Finance* 61(2), ss.655-687.
- Cremers, K. J. M., Nair, V. B. (2005) "Governance Mechanisms and Equity Prices", *Journal of Finance* 60, ss.2859-2894.
- Dagli, H., Ayaydin, H., Eyuboglu, K. (2010) "Kurumsal Yonetim Endeksi Performans Degerlendirmesi: Turkiye Ornegi", *The Journal of Accounting and Finance* 48, ss.18-31.
- Dincer, B., Dincer, C. (2013) "Corporate Governance and Market Value: Evidence from Turkish Banks", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 3(1), ss.241-249.
- Ege, I., Topaloglu, E. E., Ozyamanoglu, M. (2013) "Finansal Performans ile Kurumsal Yonetim Notlari Arasindaki iliski: BIST Uzerine Bir Uygulama", *Journal of Academic Researches and Studies* 5(9), ss.100-117.
- Fahlenbrach, R. (2009) "Shareholder Rights, Boards, CEO Compensation", *Review of Finance* 13, ss.81-113.
- Fama, E., French, K. (1993) "Common Risk Factors in the Returns on Stocks and Bonds", *Journal of Financial Economics* 33, ss.3-56.
- Fama, E., French, K. (2012) "Size, Value, and Momentum in International Stock Returns", *Journal of Financial Economics* 105, ss.457-472.
- Garay, U., Gonzalez, M. (2008) "Corporate Governance and Firm Value: The Case of Venezuela. Corporate Governance", *An International Review* 16(3), ss.194-209.

- Gompers, P., Ishii, J., Metrick, A. (2003) "Corporate Governance and Equity Prices", *Quarterly Journal of Economics* 118(1), ss.107-156.
- Hermalin, B. E., Weisbach, M. S. (2012) "Information Disclosure and Corporate Governance", *Journal of Finance* 67(1), ss.195-233.
- Huddart, S., Hughes, J. S., Levine, C. B. (2001) "Public Disclosure and Dissimulation of Insider Trading", *Econometrica* 69(3), ss.665-681.
- Huse, M., Rindova, V. P. (2001) "Stakeholders' Expectations of Board Roles: The Case of Subsidiary Boards", *Journal of Management and Governance* 5, ss.153-178.
- Kandir, S. Y. (2013) "Kurumsal Yonetim Derecelendirme Aciklamalarinin HisseSenedi Getirileri Uzerindeki Etkisinin Incelenmesi", *Bankacilar Dergisi* 85, ss.21-31.
- Kandir, S. Y., Arioglu, E. (2014) "Investigating the Impact of Microeconomic Factors on Stock Returns: Evidence from Borsa Istanbul", Working Paper (Abstract available at <http://ssrn.com/abstract=2363047>).
- Kang, H., Cheng, M. Gray, S. J. (2007) "Corporate Governance and Board Composition: Diversity and Independence of Australian Boards", *Corporate Governance: An International Review* 15(2), ss.194-207.
- Kaya, T. (2012) "The Short Term Performance of Initial Public Offerings in Istanbul Stock Exchange: 2010-2011 Application", *Journal of Business, Economics, and Finance* 1(1), ss.64-76.
- Kelton, A. S., Yang, Y. (2008) "The Impact of Corporate Governance on Internet Financial Reporting", *Journal of Accounting and Public Policy* 27(1), ss. 62-87.
- Klapper, L. F., Love, I. (2004) "Corporate Governance, Investor Protection, and Performance in Emerging Markets", *Journal of Corporate Finance* 10, ss.703-728.
- Kula, V., & Baykut, E. (2015) "Does better corporate governance rating lead to higher market value?: An empirical investigation of BIST XKURY listed companies", *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 5(6), ss.47-54.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., Vishny, R. (2000) "Investor Protection and Corporate Governance", *Journal of Financial Economics* 58(1-2), ss.3-27.
- Lehn, K., Patro, S., Zhao, M. (2007) "Governance Indexes and Valuation: Which Causes Which?", *Journal of Corporate Finance* 13, ss.907-928.
- Luoma, P., Goodstein, J. (1999) "Stakeholders and Corporate Boards: Institutional Influences on Board Composition", *Academy of Management Journal* 42, ss.553-563.
- MacKinlay, A. C. (1997) "Event Studies in Economics and Finance", *Journal of Economic Literature* 35 (3), ss.13-39.
- Mitton, T. (2004) "Corporate Governance and Dividend Policy in Emerging Markets", *Emerging Markets Review* 5, ss.409-426.

Market Reactions Following Corporate Governance Rating Changes: Evidence from the Istanbul Stock Exchange

- Morey, M., Gottesman, A., Baker, E., Godridge, B. (2009) "Does Better Corporate Governance Result in Higher Valuations in Emerging Markets? Another Examination Using a New Data Set", *Journal of Banking & Finance* 33(2), ss.254-262.
- Reese Jr., W. A., Weisbach, M. S. (2002) "Protection of Minority Shareholder Interests, Cross-listings in the United States, and Subsequent Equity Offerings", *Journal of Financial Economics* 66(1), ss.65-104.
- Renders, A., Gaeremynck, A., Sercu, P. (2010) "Corporate-governance Ratings and Company Performance: A Cross-European Study", *Corporate Governance: An International Review* 18(2), ss.87-106.
- Qu, W., Leung, P. (2006) "Cultural Impact on Chinese Corporate Disclosure-A Corporate Governance Perspective", *Managerial Auditing Journal* 21(3), ss.241-264.
- Sakarya, S. (2011) "IMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Sirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi ile Analizi", *ZKU Journal of Social Sciences* 7(13), ss.147-162.
- Sakarya, S., Yazgan, K. F., Yildirim, H. H. (2017) "Kurumsal Yönetim Derecelendirmesinin Hisse Senedi Performansına Etkisi: BIST Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Social Sciences and Humanities Researches* 19(40), ss.55-76.
- Saldanlı, A. (2012) "Kurumsal Yönetim Endeks Performansının Analizi", *The International Journal of Economic and Social Research* 8(8), ss.137-154.
- Uludag, B. K., Gulbudak, O. D. (2010) "Stock Price Reactions to Merger Announcements: Evidence from Istanbul Stock Exchange", *Borsa Istanbul Review* 12(47), ss.19-42.
- Unlu, U. (2012) "Dört Faktörlü Varlık Fiyatlandırma Modelinin IMKB'de Test Edilmesi", *İktisat İşletme ve Finans* 27, ss.57-83.
- Yenice, S., Dolen, T. (2013) "IMKB'de İşlem Gören Firmaların Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyumunun Firma Değeri Üzerindeki Etkisi", *International Journal of Management Economics and Business* 9(19), ss.199-213.
- Yılmaz, M. K., Gulay, G. (2006) "Dividend Policies and Price-Volume Reactions to Cash Dividends on the Stock Market", *Emerging Markets Finance and Trade* 42(4), ss.19-49.

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

*Alper Tolga BULUT**

Alınış Tarihi: 05 Ekim 2018

Kabul Tarihi: 14 Haziran 2019

Abstract: Europeanization of the European Union (EU) Immigration policy is a widely debated topic in recent years. In this regard, achieving a common immigration policy has been one of the central aims of the EU. This paper analyzes the theories of European integration with regard to creating a harmonized immigration policy and argues that public opinion in member states will be the main determinant of the success of these efforts. Therefore, a detailed analysis of public attitudes towards immigration both in Western and the newly admitted Eastern countries is necessary. The results of my analysis show that West and East European public opinion significantly differs in terms of attitudes towards immigration which might prevent to achieve a harmonized EU immigration policy.

Keywords: EU, Integration, Immigration, Public Opinion

AB Göçmen Politikasının Uyumlaştırılması:

Doğu ve Batı Avrupa Temelinde Kamuoyunun Yaklaşımı

Öz: Avrupa Birliği'nin (AB) göçmen politikasının uyumlaştırılması son yıllarda geniş bir şekilde tartışılmaktadır. Bu bağlamda, ortak bir göçmen politikası belirlemek AB'nin temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışma öncelikle Avrupa entegrasyonu ile alakalı teorileri incelemekte ve üye ülkelerdeki göçmenlere yönelik kamuoyunun ortak politika oluşturma yönündeki çabaların başarısının temel belirleyicisi olacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle, AB'nin hem Batı Avrupalı hem de Doğu Avrupalı üye ülkelerindeki göçmenlere yönelik kamuoyunun detaylı bir şekilde incelenmesi son derece önemlidir. Analizin sonuçları Batı ve Doğu Avrupa'da göçmenlere yönelik kamuoyunun önemli ölçüde farklılaştığını ve bu durumun da AB göçmen politikasının uyumlaştırılması açısından ciddi sorunlara yol açabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: AB, Entegrasyon, Göç, Kamuoyu

*Atatürk
Üniversitesi*

I. Introduction

For the past 60 years, EU and the institutions that led to its establishment have affected the structure of politics in member countries. After transforming into a supranational organization with the Single European Act and Maastricht Treaty, the EU has become a multilevel polity in which European issues became important for the governments of member states, citizens, political parties and political groups in those states (Marks and Steenbergen, 2002: 879). As a result of this process issues about EU have gained great importance in the domestic politics of member countries and the political contestation inside the country increasingly engaged with EU

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

dimension. Parties in the member states have revealed their positions about European integration, and EU issues have increasingly become salient. One of the most salient issues in EU agenda is immigration.

In Western Europe mass immigration began with little debate after the end of the Second World War. In fact the immigrants of that era were greatly welcomed and seen as a solution to the lack of manpower. Industries and governments in the Western Europe set up programs to recruit workers and use them in their post-war booming economy. Countries like Britain depended on their former colonial subjects. As Caldwell (2009:3) argues, Europe became a destination for immigrants as a result of the consensus among its political and commercial elites. However, these elites had made certain assumptions which turned out to be wrong as decades of immigration experience proved.

In the minds of the elites, these “guest-workers” would be few in number. They were coming to fill in short-term gaps in the labor force and therefore, they would stay temporarily and go back to their country when their service is no more needed. In other words, the elites thought they could hire young men from the sending countries who would work for limited time periods without expecting to be a citizen, benefit from welfare or bring in their families (Keeley, 2009:27).

In the following years these countries had to relax their laws regarding family reunification. Although most of the immigrant receiving countries made their immigration regime stricter, immigrant population continued to grow due to family unification. Also, the established networks reduced the cost of migration. As an inevitable result of this trend, immigration issue gained sociological and public policy aspects in addition to its economic dimension. It is a fact that immigration is unlikely to decrease in the near future. The declining fertility rates and the demand for cheap labor force in the industrial democracies provide the “pull” factors that lead to international migration whereas the economic problems and socio-political instability in the less developed countries constitute the necessary “push” factors (Dancygier, 2010:3). Aside from the continuing migration flows, millions of settled immigrants are becoming a part of their host society which means that immigration is bound to have a permanent effect on the political systems and the social fabrics of the receiving states (Dancygier, 2010:3).

Immigration has long been in the agenda of EU. According to Eurostat population survey birth rates are decreasing and life expectancy is increasing. Considering the increasing life expectancy, and decreasing birth rate (Eurostat 2016), West European countries seem to be doomed to rely on immigrant labor force to sustain their economic wealth. On the other hand, it is a fact that there is a growing hostility against immigrants. Extreme right wing parties have shown important

success by using anti-immigrant feelings. This dilemma brings about the problem of balancing the need of immigrant work-force with the public opinion.

As different scholars argued (Meguid, 2005; Bale, 2003) the acceptance of (or opposition to) the rhetoric used by the extreme right wing parties made the issue of immigration more salient, and to some extent the positions of the right wing parties were justified and acquitted of being extreme. Another factor that makes immigration crucial for EU is its importance in terms of the functioning of the single market. In this regard, immigration is considered as an important and salient political issue in the EU, both because of its influence on electoral outcomes and its necessity for single market (Givens and Luedtke, 2004:145).

In this paper, I first explain the theories regarding the harmonization -(the terms harmonization, supranationalization and Europeanization of the immigration policy refer to the same concept and are used interchangeably)- of the EU immigration policy, and then test the attitudes towards immigrants in order to see whether there is a different pattern in East and West Europe which might hamper the efforts to reach a more harmonized EU immigration policy. The paper proceeds as follows: The first section reviews the literature on the harmonization of EU immigration policy as well as the theories regarding attitudes towards immigration. The next section tests the theories of attitudes towards immigration and try to see whether East and West European member countries introduce different patterns, and the last section will conclude by mentioning the policy implications of these results.

II. The Quest for A Common Immigration Policy

The Schengen Treaty, which provides the basis of freedom of movement, was signed in 1985 and along with the subsequent The Schengen Convention in 1990 it lifted the borders between the participating countries. As The Amsterdam Treaty came into force in 1999, the Schengen cooperation was integrated into the EU legal and institutional framework and a protocol attached to the Treaty of Amsterdam incorporated the developments made in the intergovernmental framework into the legal and institutional framework of the EU. Today, over 400 million people live in the Schengen area, and it covers 22 EU Member States plus Iceland, Norway and Switzerland. The harmonization of free movement means that it is governed by the European Commission and Parliament, under the legal jurisdiction of the European Court of Justice (Givens and Luedtke, 2004:146).

The harmonization of the European immigration has been on the agenda of the EU in recent years. Many scholars have introduced the policies on internal security, national defense and immigration, as national states' own policy domain and as areas where integration was least likely to occur (Lindberg and Scheingold 1970: 263). Until recent trend towards supra-nationalization, immigration policies

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

have been widely remained under the control of national states (Ette and Faist, 2007: 6). The harmonization of the EU immigration policy requires a common policy for EU's external borders and for third-country nationals who are legal residents but not nationals of any member state. (Givens and Luedtke, 2004:146). Any third-country national can enter the Schengen area without border controls once he is admitted to any member state. Therefore immigration is becoming a common area on which member states have conflicting costs and benefits. Many scholars (see for example Geddes, 2003; Givens and Luedtke, 2004) argue that despite the increasing attempts of cooperation, there are still some aspects of the EU immigration policy that have not been harmonized. This fact brings about the question: "What accounts for the variance among member countries in terms of accepting a harmonized immigration policy?"

Looking at the literature on Europeanization of immigration policy, one can spot the clear divide between the neo-functional and intergovernmental theories of European integration. Neo-Functionalist approach which is founded by Ernst Haas argues that there is a spillover effect between policy areas and initial decisions taken by a government in one area will create pressures for extending the authority to other areas. As a result, the neo-functionalists argued that sectoral integration would lead to "unintended consequences" by promoting further integration (Pollack, 2005). According to this theory, the construction of a single market with the right of free-movement of goods and individuals led to additional regulations to maintain public order across the EU (Ette and Faist, 2007: 7).

The second view on the European integration on immigration policy focuses on state level interactions and takes an intergovernmental perspective. Liberal Intergovernmentalism which was developed by Andrew Moravscik as a critic to neo-functionalism argued that EC can be best explained as an international regime for policy co-ordination (Moravscik, 1993). The best way to explain this policy coordination is to use the sequential analysis of national preference formation and intergovernmental strategic interaction. In this regard, liberal inter-governmentalism rests on three pillars: the assumption of rational state behavior, a liberal theory of national preference assumption, and an inter-governmentalist analysis of interstate negotiation (Moravscik, 1993:480). In a nutshell, the liberal intergovernmentalist approach has two stages. In the first stage, national interests are determined in state level by the constraints and opportunities which are results of economic interdependence. At state level the national government will decide in favor of the actors that are more powerful. After the decision is made at the national level and the best interest of the country is determined, the inter-state bargaining stage will follow. In this stage, *the outcomes of the intergovernmental negotiations are determined by the bargaining power of the states and the functional incentives for*

institutionalization created by high transaction costs and the desire to control the domestic agendas (Moravcsik, 1993:517). Here, the game starts at national level and the nation state has the power to manage international immigration and control the national territory, and it will decide the level of harmonization based on national incentives and then negotiate according to its bargaining power.

Intergovernmentalist approach also differs in itself. The first view argues that growing international migration led to the convergence of national preferences and established a base for cooperation and nation states became more induced to collaborate to reduce the transaction costs (Ette and Faist, 2007; Moravcsik 1993). According to the second perspective, the domestic political constraints are the main determinants of the supranational cooperation. More specifically, factors such as public opinion, the size of ethnic groups, and the economic situation of the country are claimed to have led to the loss of control over the immigration agenda (Freeman 1995; Lahav 2004). From this perspective the harmonization of immigration policy gives the politicians and bureaucrats the chance to put the blame on EU and avoid responsibility as well as possible electoral punishments (Guiraudon, 2003).

So far, I have mentioned the factors behind the harmonization of the EU immigration policy and the theories explaining this process. Although EU emerged as an elite project, it is impossible to ignore the role of public considering the increasing role of European Parliament in the decision-making process. Scholars also argue that it is the national resistance that led immigration harmonization to lag behind other EU policy areas (Moravcsik, 1993, Givens and Luedtke, 2004), and they show that EU immigration policymaking has a bottom-up structure in that institutions regarding immigration policy arise from *domestic politics and national immigration policies* (Givens and Luedtke, 2004).

In this regard, in order to understand the new politics of immigration and the efforts to harmonize the EU immigration policy, we need to focus on the roots of the phenomenon and explore the public opinion in EU countries. Therefore, in the next section I will empirically test the “rational”, “symbolic” and “informational” theories of attitudes towards immigration in Europe. Although there is a great volume of studies that focused on West Europe, there has been little attention to East European countries. To fill this gap, I analyze the newly admitted Eastern members of EU along with the West European members and compare the validity of the above theories for each set of countries.

Theories of Attitudes towards Immigration

The literature (Citrin et. al. 1997, Gurr, 1970; Olzak 1992) developed two explanations regarding attitudes towards immigration. These two explanations introduce interests and cultural identity as main sources of attitudes towards

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

immigration. In both theories, the prerequisite of opposition to immigration is a sense of threat perceived from the immigrants.

Economic Interests

According to the interest based theories, the source of opposition against immigrants stems from the ethnic competition over scarce resources. Olzak (1992) for example argued that historically, fluctuations in anti-immigrant sentiment in the US have usually come after great economic downturns when there had been an increased tendency among politicians to put the blame on immigrant workers for unemployment and decrease in wages. Deprivation theory (Gurr, 1970) that focuses on the impact of group comparisons on discontent, point to the general expectation that at the individual level, economic threat, drives opposition against immigrants (Citrin et. al. 1997).

People might feel threatened in different ways. It is possible to observe opposition due to direct competition in the workforce as well as opposition due to a conceived threat in terms of acquiring less government benefits. Citrin *et al.* provide a useful set of sub-theories regarding the opposition towards immigration. To achieve a more comprehensive test of economic interest model, the authors examine the “impacts of the individual's financial resources, perceived economic prospects, labor market situation, and fiscal concerns in order to provide a more comprehensive test of the “economic” model of opinions about immigration” (1997:859). I tease out the economic interest theory and use their classification and hypotheses as long as my data allows me.

Resources: According to this hypothesis people who are having financial problems, who are more insecure about their future, and who are economically disadvantaged should be more likely to oppose immigration (Citrin et. al., 1997: 860).

Labor market competition: According to the this hypothesis, perceived threat of job loss which is determined by factors such as occupation, unemployment, or anxiety about one’s job security, is one of the most significant sources of opposition against immigration (Citrin et. al., 1997: 860).

Tax burden: According to a “tax burden” hypothesis, if people have negative ideas about the impact of immigrants on government benefits, they will be more likely to oppose to immigration.

Now based on these theories we can examine several hypotheses:

Hypothesis 1: *The economic health of a country will have a direct impact on the attitudes towards immigration. People who are experiencing greater hardships such as unemployment will be more opposed to immigration.*

Hypothesis 2: *Negative assessments of the economy will lead to opposition against immigration.*

Threats to Cultural Identity:

Symbolic politics theory argues that the role of values and identities has a significant effect on opinion formation and this effect is usually superior to the influence of material interests (Sears, 1996, Berg 2010; 2013; 2014). In the case of immigration, if there is a perceived threat against the cultural life of the country in question, the residents will be more likely to oppose immigration. In this regard saliency is important. In other words, a large population of immigrants will more likely drive negative sentiments against immigrants. We can derive the following hypothesis to test the role of perceived cultural threat on opposition against immigration.

Hypothesis 3: Anti-immigrant sentiments should rise when the perceived threat rises, when there are a large number of immigrants in the population.

The Role of Information:

Although the economic interest and cultural threat hypotheses have been widely emphasized and in the literature, little attention have been paid to the role of public knowledge on opinion about immigration (Sides and Citrin, 2007:480). Freeman mentions the role of knowledge in predicting the attitudes and policy preferences. In this regard he argues that the lack of information have caused the opinion discrepancy between the elites and the public. In his study, Freeman (1995) argues that the public had little knowledge about immigration flows and policies and claimed *that citizens in democracies are rationally ignorant of many issues because the incentives to become informed fail to override the costs of obtaining information* (p. 883). Sides and Citrin argue that the overall tendency is to overestimate the immigrant population in the country and when minorities are perceived as threat, the overestimates of the minority populations may lead to opposition to programs that would benefit these groups (2007:480). In this regard, we can derive the following hypothesis:

Hypothesis 4: In most countries, the respondents will overestimate the proportion of immigrants.

Hypothesis 5: Those who overestimate the proportion of immigrant population will be more opposed to immigration since they will perceive a greater threat.

Why Compare East and West?

There are numerous studies which compare West European countries with East European ones. These studies generally focus on electoral systems (Birch, 2002) or the structure of party competition (Sitter, 2002; Marks et. al., 2006). Previous studies mostly focused on Western European countries in terms of attitudes towards immigration (Bonjour 2011; Ceobanu and Escandell 2010). To the best of our knowledge there has been no study which compared East and West. I believe

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

comparing these two sets of countries offers several benefits because from many aspects, the East and West Europe differ from each other. First of all,

- The phenomenon of immigration is new to East European countries since they became independent after 1990. Whereas, the West European countries have been experiencing immigration for almost half a century.

- This comparison allows us to create a baseline for studying trends in attitudes once outsiders and potential immigrants turn into insiders (Sides and Citrin, 2007:481)

- The direction of immigration in Europe is still from East to West. Therefore citizens of East European countries are still considered as potential immigrants. This might create an incentive in East European public to sympathize with the immigrants.

- Many people in East European countries still have friends and relatives who are living and working in West European countries. Therefore, they might have more favorable ideas about immigrants.

- There are not large immigrant populations in East European countries. This might reduce the saliency of the issue as well as opposition against immigration.

- EU has an organizational structure which mostly relies on unanimity and qualified majority voting. If there appears to be a clear divide between East and West European countries, this might have broader policy implications in terms of harmonization of EU immigration policy. In other words, some countries might be more favorable to deal with immigration at national level whereas others might prefer supra-national policies.

III. Data and Model

In order to test the above hypotheses I use data from the European Social Survey (ESS) which is funded by European Commission's 6th Framework Program, the European Science Foundation, and national funding bodies in each country. ESS is an academically-driven multi-country survey, which has been administered in over 30 countries to date. I use 4th round (2008) which is the most recent round available. This round of the survey covers 31 countries. The surveys were conducted face to face. It involves strict random probability sampling and a minimum target response rate of 70%.

The survey was conducted in Belgium, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Israel, Latvia, Lithuania, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russian Federation, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, Ukraine, and United Kingdom. In order to be able to compare East European EU member countries with West European counterparts, I dropped Russian Federation, Ukraine, Turkey, Israel, Norway and Switzerland from the survey.

Breaking down the dataset, enables me to compare East and West European countries and see whether attitudes towards immigrants present different patterns.

Considering that the results are pooled across EU member states and that there are contextual variables, some corrective measures are necessary to account for the potential non-uniqueness of observations within countries (Mclaren, 2007:260). Therefore, I use multi-level modeling techniques to correct for potentially biased standard errors and eventually to estimate the impact of context on attitudes towards immigrants. As McLaren mentions (2007:60), the potential for non-uniqueness may lead to the commitment of a Type I error (that is, rejecting the null hypothesis when the null is, in fact, true). By using multilevel modeling techniques, we can avoid this problem by re-computing standard errors based on the intra-class correlation and the numbers of observations at different levels like individual and country levels (Mclaren, 2007:261). Gelman (2007:246) also emphasizes that multilevel modeling is useful to account for individual and group level variation.

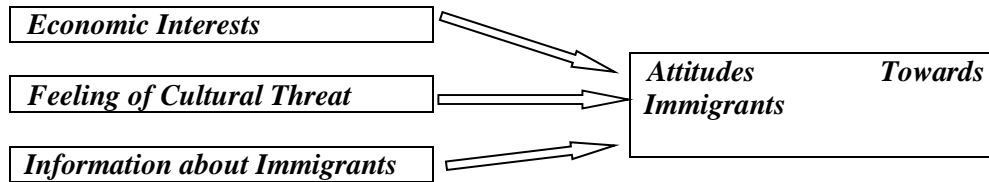

Figure 1: A Model of Attitudes towards immigration.

The literature on immigration focuses on three main sources of attitudes towards immigration. Economic explanations emphasize the role of interests and argue that people who perceive immigrants as a threat to their financial situation will be more likely to oppose immigration. Similarly, theories of cultural feelings focus on the perceived threat stemming from immigrants and argue that if there is a perceived threat that the immigrant population is undermining the dominant culture of the country, opposition against immigrants will increase. Lastly, information theory argues that level of information about the immigrant population in the country drives the attitudes towards immigration.

In order to test the specific hypotheses above, I need to specify the variables that can measure economic interests, perceived cultural threat and strength of cultural identity and information about immigration level. The dependent variable in this study is preferred level of immigration. The survey question is administered as “To

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

what extent do you think [country] should allow people of the different race or ethnic group as most [country] people to come and live here?" The answers range from allow many to allow none. I include two measures of economic interest. First variable measures the perceptions regarding the state of the economy in the country. The other variable measures the respondents occupational status (whether unemployed or not). Unfortunately, ESS does not reveal the income of the respondents which prevented me to include it as an independent variable.

I also included a variable that measures respondents' idea about the immigrants' overall burden to the countries' economy. The survey question is administered as follows: *"A lot of people who come to live in [country] from other countries pay taxes and make use of social benefits and services. On balance, do you think people who come to live in [country] receive more than they contribute or contribute more than they receive? Please use this card where 0 means they receive much more and 10 means they contribute much more."* This variable enables to test the "tax burden" theory. Lastly, I included the countries' GDP per capita (World Bank, 2017) as an unbiased measure of economic situation.

To measure the effect of perceived cultural threat from immigrants I use the following survey question: *"Would you say that [country]'s cultural life is generally undermined or enriched by people coming to live here from other countries?"*. Another measure is the respondent's adherence to national culture and traditions.

To test the information theory, I use respondents' perceived immigration level in the country. ESS asks respondents the following question: *"Of every 100 people of working age in [country] about how many would you say were born outside [country]?"* I also include a measure of absolute misperception, like Sides and Citrin, by calculating the absolute difference between the perceived and the actual percentage of immigrants in the country (UN 2017). This measure enables me to investigate the role of misperception on the preferred level of immigration. I also include a number of political demographic factors such as ideology, social trust, life satisfaction, age, education and gender.

The results of the multilevel model are presented in Table 2. As we see, we observe different patterns of attitudes in West and East Europe. None of the "economic interest" variables are significant in the Eastern model whereas unemployment and the perceived burden of the immigrants to welfare system is significant predictors of preferred level of immigration. In West European countries those who are unemployed prefer lower levels of immigration and similarly those who think immigrants take more than they contribute prefer lower levels of immigration. In terms of perceived cultural threat, again we observe different patterns. In East European countries the cultural threat variable is not statistically significant.

However, in Western European countries the effect is statistically significant. The coefficient sign is positive because higher values means support for the idea that immigrants enrich, not undermine, the cultural life. In other words, as respondents' support for the idea that "immigrants enrich cultural life" increases, the preferred level of immigration increases as well. This means our "cultural threat" hypothesis does not hold in Eastern context. Adherence to national customs and traditions is a significant determinant of preferred level of immigration in both West and East European countries. As, people become more traditional they prefer less immigration.

Sides and Citrin argued that information has an important role in the attitudes towards immigration. Based on their argument we hypothesized that the respondents in each country will overestimate the number of immigrants. Below figures compare the actual and perceived level of immigration in Western and Eastern countries. The information about the actual level of immigration is gathered from United Nations World Population Policy Report (2006). As we see from Figure 2 below, not all countries in the West Europe have a negative misperception regarding the actual percentage of immigrants. In fact, in Germany, Ireland, Sweden and Netherlands respondents underestimate the immigration level and in UK and France the two percentages are almost at the same level. This finding is contrary to Side and Citrin's findings which found that in all countries the respondents overestimated the actual level of immigration. On the other hand, respondents from all East European countries overestimated the level of immigrant population in their country.

When we return to our model, we see that the perceived level of immigration and misperception have a negative effect on the preferred level of immigration level both in East and West European countries. These results partially confirm the information theory and our hypotheses (H4 and H5 in East and H5 in West Europe) regarding it. Education, ideology and social trust have a significant impact on preferred immigration level. As expected, people who are more educated, more liberal and have a high level of social trust prefer higher levels of immigration in both East and West. Life satisfaction is a significant determinant of support for Immigration in Western European countries whereas it is not statistically significant in Eastern European countries. Lastly, gender seems to matter in Eastern European context. Men are less likely to prefer higher levels of immigration than women.

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

Table 1: A model of Attitudes towards Immigration in East and West

	East	West
<i>Economic Interests</i>		
Satisfaction with the economy	0.0007 (0.0005)	0.0008 (0.0006)
Unemployment	-0.0566 (0.0261)	0.0456** (0.0335)
Immigrant Contribution	0.0015 (0.0003)	-0.0003*** (0.0002)
GDP	0.0432 (0.0129)	-0.0107*** (0.0267)
<i>Cultural Threat</i>		
Cultural threat from immigrants	0.0034 (0.0004)	0.0003*** (0.0004)
Tradition	-0.0416*** (0.0038)	-0.0404*** (0.0061)
<i>Information</i>		
Perceived immigration level	-0.0171*** (0.0011)	-0.0051*** (0.0013)
Misperception	-0.0174*** (0.0012)	-0.0040*** (0.0014)
<i>Control Variables</i>		
Ideology	-0.0017*** (0.0002)	-0.0007*** (0.0002)
Social Trust	0.0197*** (0.0013)	0.0092*** (0.0014)
Life satisfaction	0.0048 (0.0010)	0.0002*** (0.0011)
Education	0.0306*** (0.0018)	0.0057*** (0.0016)
Age	0.0000 (0.0000)	0.0000 (0.0000)
Male	0.0046*** (0.0101)	-0.0406 (0.0133)
(Intercept)	0.8578 (0.4498)	2.8080 (0.5359)
N	16.256	25.066

*Standard Errors in parentheses. **p <0.05; ***p<0.01

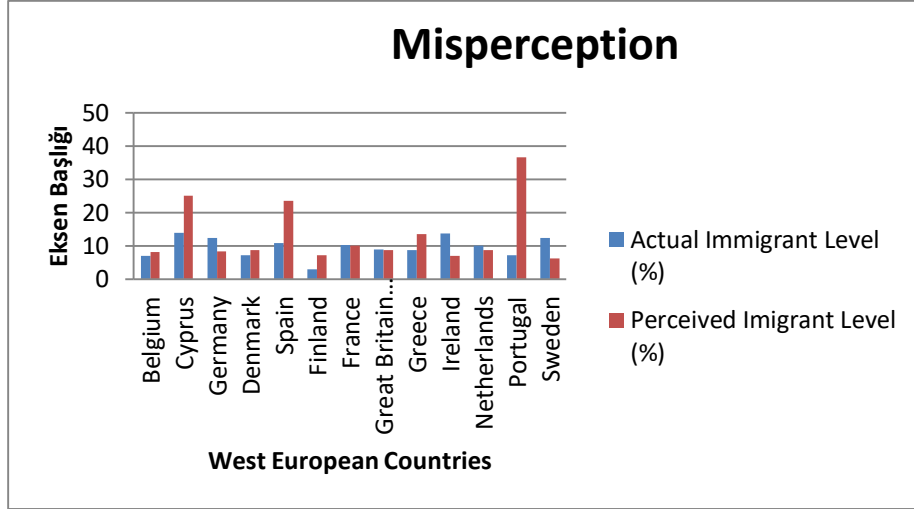

Figure 2: Estimated versus actual percentage foreign-born residents in Eastern European countries. Source: 2008 European Social Survey, UN World Population Policy Report.

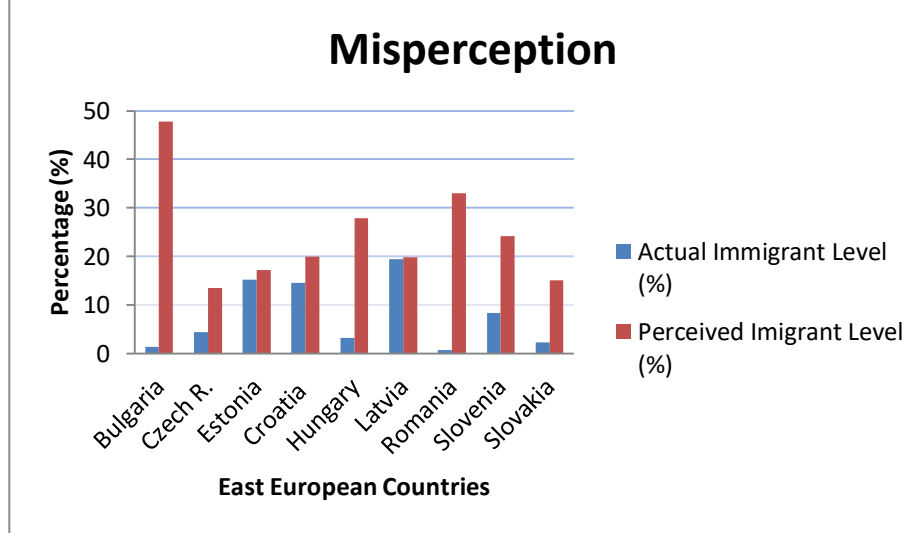

Figure 3: Estimated versus actual percentage foreign-born residents in East European countries. Source: 2008 European Social Survey, UN World Population Policy Report.

IV. Conclusion

Harmonization of the EU immigration policy is one of the most important policy goals for the EU. Immigration is becoming more and more salient in the EU politics as the recent flows from Libya and Tunisia provoked debates about a harsher immigration policy and countries like France and Italy push for reforming Schengen Treaty. There seems to be a growing conflict between member states regarding the common immigration policy. Those states who feel more threatened by immigrant populations tend to be more skeptical against a common immigration policy. The literature on EU immigration policy harmonization has been fairly descriptive and has not offered systematically testable hypotheses. My model has addressed this shortcoming by testing the attitudes towards immigration in two different sets of countries which might help us to understand the causes of variation in attitudes towards harmonization.

The results of my analysis showed that citizens of West European countries feel more threatened about their economic interests and perceive more negative effects of immigrants on their countries' cultural life. This pattern does not seem to exist in East European member countries. Citizens of East European countries neither economically nor culturally feel threatened by immigration. From many aspects these results are plausible.

Although East European members of the EU have shown great development over the last years, there is a significant gap in terms of life standards between East and West. Therefore, the direction of immigration in Europe is still from East to West. In this regard, it is highly likely that citizens of East European countries still perceive themselves as potential immigrants and sympathize with immigrant populations. Another explanation is the lack of large immigrant populations in East European countries. However, the absolute misperception indicator shows that citizens of these countries believe that there are much more immigrants in their country than the actual number which makes this explanation less plausible.

Finally, these results have broader policy implications for EU. The difference between public opinion in East and West European member countries might make it harder to harmonize the EU immigration policy. This clear pattern might lead the countries who feel "threatened" by immigrants to follow national practices of immigration policies and even worsen the current EU immigration policy. In order to achieve a common immigration policy, countries should inform the public about immigration and reduce the misperceptions regarding immigrants. Although, initially these efforts might require a trade-off between electoral success and achieving a more harmonized and common immigration policy, they will eventually pay-off by providing a stable system which will benefit all member states.

References

- Bale, T. (2003) "Cinderella and her Ugly Sisters: The Mainstream and the Extreme Right in Europe's Bipolarising Party Systems," *West European Politics*, 26, pp. 67-90.
- Berg, J.A. (2010). 'Race, Class, Gender, and Social Space: Using an Intersectional Approach to Study Immigration Attitudes.' *The Sociological Quarterly* 51: 278-302.
- Berg, J. A. (2013). 'Opposition to Pro-Immigrant Public Policy: Symbolic Racism and Group Threat.' *Sociological Inquiry* 83: 1-31.
- Berg, J.A. (2014). 'Whites' Attitudes toward Immigrants and Immigration Policy: Are Multiracial Individuals a Source of Group Threat or Intergroup Contact?' *Sociological Focus* 47: 194-217.
- Bonjour, S. (2011) "The Power and Morals of Policy Makers: Reassessing the Control Gap Debate." *International Migration Review* 45 (1):89-122
- Birch, S. (2001) "Electoral Systems and Party Systems in Europe East and West", *Perspectives on European Politics and Society*, Volume 2, Issue 3, pp. 355-377.
- Caldwell, C. (2009). *Reflections on the Revolution in Europe: Immigration, Islam and the West*, Random House of Canada, Toronto.
- Citrin, J., Green, D. P., Muste, C., Wong, C. (1997) "Public Opinion Toward Immigration Reform: The Role of Economic Motivations", *The Journal of Politics*, Vol. 59, No. 3, pp. 858-881.
- Ceobanu, A.M. and Escandell, X., (2010). "Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research". *Annual review of sociology*, 36, pp.309-328.
- Dancygier, R. M. (2010). *Immigration and Conflict in Europe*, Cambridge University Press.
- Ette, A. and Faist, T. (2007) "The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration: Research, Questions and Concepts" in eds Ette, A. and Faist, T., *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration Between Autonomy and the European Union*, Hampshire, pp. 3-31.
- Eurostat (2016) available at [:https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Mortality_and_life_expectancy_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Mortality_and_life_expectancy_statistics)
- Freeman, G. (1995) "Modes of immigration politics in liberal democratic states", *International Migration Review*, 29, pp. 881-908.
- Geddes, A. (2003) *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, London: Sage.

Harmonization of EU Immigration Policy and Public Opinion About Immigration in West and East European Countries

- Gelman, A. and Hill, J. (2007). *Data Analysis Using Regression and Multilevel/Hierarchical Models*, Cambridge University Press.
- Givens, T. and Luedtke, A. (2004) “The Politics of European Union Immigration Policy: Institutions, Salience, and Harmonization”, *The Policy Studies Journal*, Vol. 32, No. 1, pp. 145-165.
- Guiraudon, V. (2003) “The Constitution of a European Immigration Policy Domain: a Political Sociology Approach”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 10, No. 2, pp. 263–82.
- Gurr, T. R. (1970) *Why Men Rebel*, Princeton: Princeton University Press.
- Brian, K. (2009). *OECD Insights International Migration: The Human Face of Globalisation: The Human Face of Globalisation*. OECD Publishing.
- Lahav, G. (2004) *Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders*, Cambridge: Cambridge University Press
- Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (1970) *Europe’s Would-Be Polity: Patterns of Change in the European Community*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Marks, G., Hooghe, L., Nelson, M. and Edwards, E. (2006) “Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality”, *Comparative Political Studies* 39: 155.
- Marks, G. and Steenbergen, M. (2002). Understanding political contestation in the European Union, *Comparative Political Studies*, 35(8): 879-892.
- McLaren, L. M. (2007) “Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU”, *European Union Politics* 8, 2, pp. 251-278.
- Meguid, B. (2005) “Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success,” *APSR* 99, pp. 347-359.
- Moravcsik, A. (1993) “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, *Journal of Common Market Studies* 31(4), pp. 473-524.
- Olzak, S. (1992) *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*, Stanford: Stanford University Press.
- Pollack, M. (2005) “Theorizing the European Union: International Organization, Domestic Polity, or Experiment in New Governance?” *Annual Review of Political Science* 8: pp. 357-398.
- Sears, D. O. (1996) “Symbolic Politics: A Socio-Psychological Theory”, in Iyengar, S. and McGuire, W., eds, *Explorations in Political Psychology*, Durham, N.C.: Duke University Press, pp. 113–49.
- Sides, J. and Citrin, J. (2007) “European Opinion about Immigration: The Role of Identities, Interests and Information”, *British Journal of Political Science*, 37, pp. 477-504.

- Sitter, N. (2002) "Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West", *Perspectives on European Politics and Society*, Volume 3, Issue 3, pp. 425-451.
- UN World Population Policies Report (2013. Available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/policy/world-population-policies-2013.asp>
- UN International Migration Report. (2017). Available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/index.asp>
- World Bank GDP Data (2017), available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd>

Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme*

Cengiz YILDIRIM**
Dilek GÖZE KAYA***

Alınış Tarihi: 03 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 05 Şubat 2019

Öz: Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge); her türlü bilgi birikiminin yeni uygulamalar tasarlamak için kullanılması amacıyla sistematik olarak yapılan çalışmaların tümüdür. İnsanoğlu yaşayan ve evrimleşen küresel süreci öğrenen, adapte olan, yenilikçi yaklaşımda bulunan ve ekonomik faaliyetleri de bu sürece dahil eden bir yapıya dönüştürmüştür. Bu durum makroekonomik hedefleri de emek yoğun üretim anlayışı yerine, teknoloji esaslı Ar-Ge ve inovasyona bağlı ekonomik büyüme ve kalkınma hedefine kilitlemiştir. Böylece geleneksel sermaye ve işgücü üretiminin ötesinde “Ar-Ge’ye dayalı inovatif üretim sürecine” geçilmiştir. Ekonomi ve sanayi yapısını pozitif yönde etkileyen Ar-Ge’ye dayalı teknolojik gelişmelerin önemini kavrayan ülkelerde bilim-teknoloji politikaları bir sistem olarak ele alınmakta ve Ar-Ge’ye büyük önem verilmektedir. İnovasyon politikaları çerçevesinde gelişmiş ülkeler, Ar-Ge harcamalarını, Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam ettikleri teknik eleman ve araştırmacı sayılarını her geçen gün artırarak birbirlerine karşı rekabet üstünlüklerini artırmayı amaçlamaktadırlar. Bu çalışmada tüm dünyada günümüz uluslararası rekabet üstünlüğünün ve gelişmişliğin en önemli anahtarı olarak kabul edilen Ar-Ge verileri ele alınmaktadır. Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye’nin; Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içerisindeki oranı, sektörler bazında Ar-Ge harcamalarının dağılımı, finans kaynağına göre Ar-Ge harcamalarının dağılımı, Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam edilen insan gücü sayısı, Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı gibi göstergeleri incelenmektedir. Ülkelerin teknolojik, sektörel, ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi veren söz konusu Ar-Ge göstergeleri karşılaştırılarak Türkiye’nin AB ülkelerine göre yeri hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Ar-Ge Harcamaları, Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları, AB’de Ar-Ge Harcamaları

Development of R&D Expenditures: An Evaluation on TR-EU

Abstract: Research and development (R & D) is; whole of the studies that carried out systematically in order to use all kinds of knowledge to design new applications. Mankind has transformed the living and evolving, learning the global process, adapting, present an innovative approach and incorporating economic activities into this process. This situation has locked the macroeconomic targets to the target of economic growth and development based on technology based R&D and innovation instead of labor intensive production approach. Thus, beyond the traditional capital and labor production, an innovative production process based on R&D was supplanted. In countries which understand the importance of R&D based technological developments that positively affect the economy and industrial structure, science-technology policies are considered as a system and great importance is given to R&D. Developed

*Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÖZE KAYA’nın danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Ekonomik Büyüme Katkısı Yönüyle Ar-Ge Harcamaları: AB ile Karşılaştırılması” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak türetilmiştir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğr., Antalya Defterdarlığı

*** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

countries, within the framework of innovation policies, aim to increase their competitive advantages against each other by increasing the number of technical staff and researchers they employ in R&D activities. In this study, R&D data is addressed which are accepted as the most important key of today's international competitive advantage and development all over the world. R&D expenditures rate within the gross domestic product (GDP), distribution of R&D expenditures by sectors, distribution of R&D expenditures by finance source, number of manpower employed in R&D activities, the indicators such as the sectoral distribution of the labor force employed in R&D activities are examined for European Union (EU) and Turkey. Comparing these R&D indicators with the technological, sectoral, economic structures and development levels of the countries, an assessment is made about the place of Turkey as per to EU countries.

Keywords: *Public Expenditure, R&D Expenditure, Turkey's R&D Expenditures, The EU R&D Expenditures*

I. Giriş

Bilimin insanlığın gelişmesi ve refahı için ne kadar önemli olduğu daha 17. yüzyılın başlarında İngiliz düşünür Francis Bacon'un "bilgi güç kaynağıdır" sözünden anlaşılmaktadır. Bu söz özellikle bilgi çağı olan günümüzde de geçerliliğini korumakta ve bilginin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüzde ülkeler arasında rekabet edebilmenin en önemli koşulu bilgiye yatırım yapmaktır. Bilgiye yatırım yapmak denildiğinde ilk olarak akla Ar-Ge gelmektedir (Bilici, 2018:1).

Küresel rekabetin yaşandığı günümüz koşullarında, bilişim, ulaşım, iletişim sistemlerinde yeni teknolojilerin kullanılması sonucunda hızlı ve köklü değişimler yaşanmıştır. Dünya artık büyük bir yer olmaktan çıkıp tek pazar haline dönüşmüştür. Firmaların yaşanan hızlı ve köklü değişimler karşısında ayakta kalabilmek ve devamlılık sağlayabilmek için ürün ve hizmetlerini farklılaştırarak piyasaya sunmaları ve üretim yöntemlerini devamlı olarak yenilemeleri gerekmektedir. Bu yenileme ancak teknolojik gelişim ve inovasyon sayesinde gerçekleştirilir. Firmalar yüksek teknolojiye dayalı katma değerli ürünleri üretmeye ve bu alanlara yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Üretimler artık yenilikçi teknolojilerle yapılmaktadır. Yenilikçi teknoloji yenilikçi düşünceye ve problem çözme gibi beyin gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle; bu yenilikçi anlayışa bilgi ekonomisi adı verilmiştir. Küreselleşen yeni ekonomi anlayışının tek itici gücü sürekli değişen ve gelişen yenilikçi teknolojidir. Teknolojik gelişmelerle ilgili uğraşlar ise Ar-Ge çalışmalarıdır (Kas, 2018).

II. Araştırma-Geliştirme Tanımı ve Kapsamı

Araştırma ve Geliştirme, insan, kültür ve toplum bilgisinden oluşan bilgi birikiminin artırılması ve bilgi birikiminin yeni uygulamalar tasarlamak için kullanılması için sistematik olarak yapılan çalışmalardır (Frascati, 2002:30). Araştırma ve geliştirme çalışmalarını içermekte olan Ar-Ge kavramı, ilk olarak araştırmayı yani bulunmamış bilgiyi ya da ürünü bulmayı sonrasında ise bulunan bilgi ve ürünü geliştirmeyi içermektedir (İncekara vd., 2014:3).

Araştırma ve Geliştirme; yeni bir ürünün üretilmesi, ürünün kalitesi yükseltilmesi, yeni tekniklerin uygulanması ve maliyet düşürücü üretim

teknolojilerinin geliştirilmesi, geliştirilen teknolojinin yurttaki var olan koşullara adaptasyonunun sağlanması, var olan teknolojilerin iyileştirilmesi ve bu teknolojilere yenilerinin uyarlanması için, bilimsel esaslara göre yürütülen çalışmaları ve bu çalışmaların sonuçlarını kapsamaktadır (Kaymakçı, 2006:21). Ar-Ge işletmelerdeki var olan teknolojilerin iyileştirilmesi ve bu teknolojilere yenilerinin uyarlanması, ürün ve üretim süreçlerinin geliştirilmesine yönelik yapılan sistemli çalışmaların tümü olarak tanımlanmıştır (Kaya ve Uğurlu, 2013:272). Bu kapsamda Ar-Ge teknolojinin ve bilimin gelişmesini sağlayacak yeni bilgileri ortaya çıkarmak veya mevcut bilgilerle yeni ürün, malzeme ve araçlar üretmek, mevcut olan ürün ve sistemleri geliştirmek bilginin sistematik olarak toplanmasını, bilginin analizini ve bilginin yorumunu gerektiren düzenli çalışmalardır (BTSO, 2007:43).

Türkiye'de 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanununa göre Ar-Ge; *bilim ve teknolojinin gelişmesini sağlayacak yeni bilgileri elde etmek ya da var olan bilgilerle yeni malzeme, ürün ve araçlar üretmek, yazılım üretimi dahil olmak üzere yeni sistem, süreç ve hizmetler oluşturmak veya var olanları geliştirmek amacı ile yapılan düzenli çalışmalardır.*

5746 Sayılı Ar-Ge Faaliyetlerinin Desteklenmesi Kanununa göre; *kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının artırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetleridir.*

A. Ar-Ge Harcamalarının Amaçları

Ar-Ge harcaması, bilim ve teknolojiye rekabet avantajını sağlamak için ticari kesim ve kamu sektörünün yapmış olduğu faaliyetlerin önemli bir göstergesidir. Ar-Ge'ye yapılan harcamalar toplamının GSYİH içerisindeki payı ülkelerin bilim ve teknolojiye ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Ar-Ge harcamaları; yerli ve yabancı şirketler, laboratuvarları, devlet üniversiteleri, araştırma enstitüleri vb. yerlerde yapılan toplam Ar-Ge harcamalarından oluşmaktadır (Işık ve Kılıç, 2011:17).

Ar-Ge harcamalarının temel amacı, devamlı değişen bir çevrede faaliyet gösteren özel sektör ve kamu sektörünün, bu değişimleri yakalamalarını sağlamak, özel sektör ve kamu sektörünün gelişmelerine ve büyümelerine yardım etmek ve bu sektörlerin devamlılığını sağlamaya çalışmaktır (Zerenler vd., 2007:657-658). Örgütsel açıdan Ar-Ge'nin temel amacı, rekabet gücü kazanmak, yeni ürün geliştirmek, üretimde maliyetleri azaltmak, kaliteyi artırmak, ekonomik ve toplumsal yararı elde etmek iken, ülkeler bazında bakıldığında ise, ülke kaynaklarını verimli kullanmak, bununla beraber ekonomik kalkınma ve refahı sağlamak, bilgi üretimini birikimini arttırmak ve ulusal bazda teknolojiler oluşturmaktır (Eker, 2011:24). Ar-Ge faaliyetinde bulunan firmaların ise

verimliliklerini, ürün kalitesini, pazar paylarını ve karlarını arttırarak rekabet gücünü kazanmaktadırlar (Tezcan, 2013:834).

B. Ar-Ge Harcamalarının Önemi

İnsanlık uzun yıllardır tesadüflere bağlı olarak, yakın zamanda da sistemli çalışmalar sonucunda bugünkü seviyesine ulaşabilmiştir (Zerenler vd., 2007:657-658). Bu sistemli çalışmaların başında Ar-Ge çalışmaları yer almaktadır. İşletmeler ve ülkeler bütçelerinin önemli bir kısmını Ar-Ge fonksiyonuna ayırmaktadır ve bütçeden ayırdıkları kısım yeniliğe ve Ar-Ge'ye verilen önemi göstermektedir (Ertuğrul, 2004:85).

Günümüzde bütün ülkeler kendi kapasitelerine göre bilgi üretmek için Ar-Ge faaliyetlerinde bulunmaktadır. Buldukları Ar-Ge faaliyetleri ile yeni ürünler üretilbildiği gibi, var olan ürünleri daha az bir maliyetle daha kaliteli üretebilme imkânı da sağlamaktadır. Ayrıca Ar-Ge ile var olan bilgilere erişilebilmekte veya ulaşılabilen bilgilerin nasıl ve şekilde kullanılacağına öğretilebilmesi de mümkündür. Böylelikle teknolojik ilerleme hızlanmakta, teknolojik gelişmelerde ülkelerin ekonomisine, sanayisine ve üretim yapısına etki etmektedir. Uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğünü devamlı hale getirmenin yolu yeni teknolojilere sahip olmak ve yeni teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmaktan geçmektedir (Keleş, 2007:46).

Günümüzde gittikçe gelişen teknolojiyi yakalayabilmek için, var olan teknolojik sistemleri geliştirmek ya da uygun olan araştırma teknikleri ile farklı buluşlar yapmak gerekmektedir. Ar-Ge faaliyetleri, günümüzün acımasız ve sert rekabet ortamı içerisinde işletmelerin adeta var oluş mücadelesini göstermektedir. Sanayileşmiş ülkelerin vazgeçilmezi olan Ar-Ge faaliyetleri ülkelerin kendi teknoloji üretme kabiliyetlerini geliştirerek güçlü, istikrarlı, verimli, toplumsal ve ekonomik kalkınmayı sağlar (Bakan vd., 2013:5). Ekonomik kalkınmanın ana şartlarından olan Ar-Ge faaliyetleri hem ülkelerin hem de firmaların rekabet edebilme gücünü artırmaktadır. Rekabet gücü az olan firmaların ve ülkelerin dışa bağımlılığı artmaktadır. Kalkınmak isteyen ülkeler açısından dışa bağımlılığı ortadan kaldırmanın yolu Ar-Ge'den geçmektedir (Kaya ve Uğurlu, 2013:272).

Ar-Ge harcamaları, bir firmanın ya da ülkenin teknoloji yeteneğini tanımlamak için kullanılan yaygın değişkenlerdendir. Ar-Ge harcamaları yeni üretim yöntemi ve yeni ürün geliştirme, var olan ya da dışarıdan alınan teknolojinin aktif olarak kullanılması, teknolojinin bizim teknolojimize uyarlanması ya da değiştirilmesi gibi süreçlerin tamamında çok büyük önem taşımaktadır (Bursa SMMMO, 2015:1). Ülkemizde düşük teknolojili sanayi ürünleri daha çok üretilmektedir. Yüksek teknolojili katma değerli ürünleri üretmek, ülkemizin ekonomi politikalarının önceliği olmalıdır. Gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmek ve küresel piyasalarda söz sahibi olabilmek için, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine önem veren yeniliğe dayalı bir ekonomik sistem oluşturulması gerekmektedir. Buradaki temel hedefimiz özel sektör liderliğinde Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin yapılması ve yüksek teknolojili katma değerli ürünleri

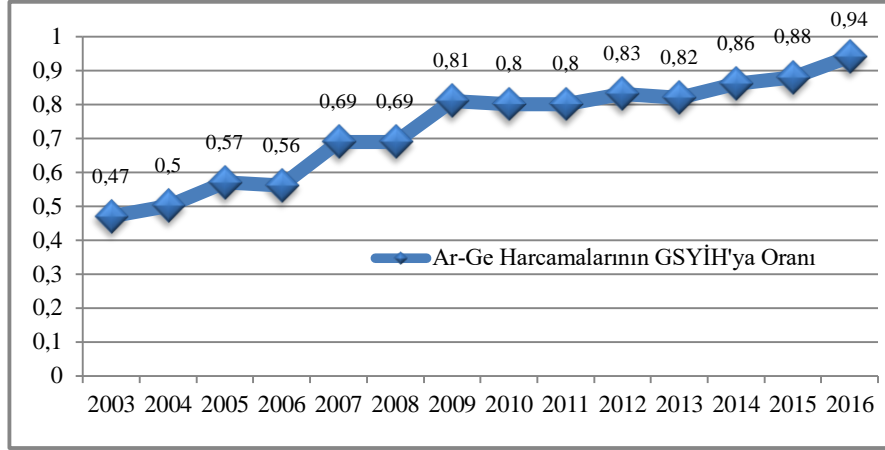
üreten bir yapı oluşturmaktır. Bu hedefi yakalayabilmek için merkezi yönetim bütçesinden bir yandan özel sektör Ar-Ge yatırımları için önemli teşvik ve destekler yapılırken diğer taraftan kamu Ar-Ge harcamalarına kaynak ayrılmaktadır (BÜMKO, 2018a ve 2018b).

III. Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları

Ülkemizde sanayinin gelişimi günümüze kadar dışarıdan teknoloji transferi, knowhow, lisans, patent alma şeklinde olmuştur (Keleş, 2007:49). Türkiye özel sektör teknoloji gereksinimini genellikle teknolojileri ithal ederek çözmüştür. Bu da Ar-Ge'ye yapılacak olan yatırımların olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuştur. Fakat son dönemde Ar-Ge ve inovasyonun rekabette çok önemli bir unsur haline gelmesi, yurt dışından satın alınan lisanslarda sıkıntılar çıkması ve lisansların pahalılaşması, firmayı kendi Ar-Ge birimini kurmaya ya da üniversitelerle işbirliği yapmaya itmektedir. Devlet de günümüzde Ar-Ge yatırımları için vermiş olduğu teşvikleri arttırmaktadır. Bu teşvikler, vergi muafiyetleri ya da indirimlerinin sağlanması, finansal desteklerin sağlanması, bürokratik işlemlerin azaltılması şeklinde görülebilmektedir. KOSGEB, TGGV, TÜBİTAK, gibi kuruluşların Ar-Ge faaliyetlerini desteklemeye yönelik eğitim, danışmanlık ve finansal destekleri de bulunmaktadır. Ayrıca teknoloji geliştirme bölgelerinde faaliyet gösteren işletmelere de vergi muafiyeti hakkı tanınmaktadır (Keleş, 2007:49).

Bir ülkedeki bilim ve teknoloji seviyesini en iyi gösteren göstergelerinden birisi de o ülkenin, dünyadaki mevcut bilimsel ve teknolojik gelişmeyi algılayış biçimi ve bu algılayış biçimine göre Ar-Ge faaliyetlerine verdiği önemdir (Yıldız, 2005:214). Bu nedenle Ar-Ge harcamalarının GSYİH oranı % 2'den fazla olan ülkeler gelişmiş ülke grubunda yer almaktadır (Yaylalı vd., 2010:19). Türkiye'deki Ar-Ge harcamalarındaki değişimi yıllara göre Grafik 1'de gösterilmiştir. Ar-Ge harcamalarında 2004 yılından sonra büyük artışlar gerçekleşmiştir. 2003-2016 arası dönemde artarak devam eden Ar-Ge harcamalarının 2016 yılında GSYİH'ya oranı % 0,94 olarak gerçekleşmiştir. Yüzde bire yaklaşılan bu durum artış açısından bakıldığında yüksek olmakla birlikte, sonuç itibarıyla halen yetersiz düzeyde seyretmektedir.

Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme

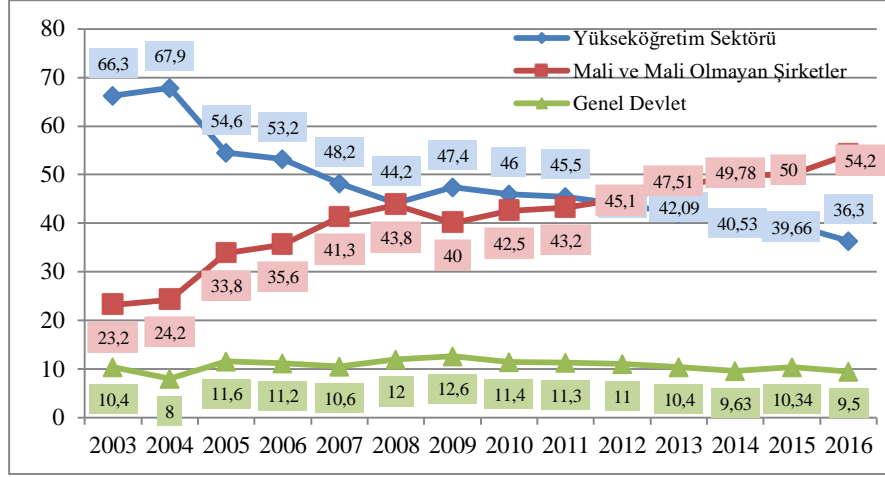

Grafik.1: Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ya Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, (2018), Temel İstatistikler, AR-GE Faaliyetleri İstatistiklerinden tarafımızca derlenmiştir, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

Grafik 1'de 2003-2016 arası Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranları verilmektedir. 2003 yılında %0,47 (2 Milyar 197 Milyon TL) iken 2016 yılına gelindiğinde bu oran %0,94 (24 Milyar 641 Milyon TL) olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibarıyla genellikle bir artış trendi içerisindedir. Ülkemizde GSYİH içerisinde Ar-Ge harcaması 2015 yılında 20 Milyar 615 Milyon TL iken, 2016 yılında ise %19,53 artarak 24 milyar 641 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bir yıl önceki %0,88 olan GSYİH içerisinde Ar-Ge harcaması %0,94'e yükselmiştir (TÜİK, 2016:1). Ülkemizde yapılan Ar-Ge faaliyetlerini desteklemeye yönelik teşvikler yapılmıştır. Bu teşvikler vergisel teşvikler ve kamusal desteklerdir. Bu destekler ve teşvikler sayesinde pek çok ülkeye göre oransal olarak artışlar sağlanmıştır. Son yıllarda Ar-Ge harcamalarında iyileşmeler olmasına rağmen GSYİH'den Ar-Ge'ye ayrılan pay beklenenin altında gerçekleşmiştir. Ülkemizde Ar-Ge harcamalarının GSYİH' oranı %0,94 iken AB ülkeleri ortalaması %1,93 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2017:21). Ülkemiz kritik düzey olan %1'i geçememiştir. Bu durumda ülkemizin Ar-Ge harcamalarına daha fazla kaynak ayırarak AB ülkelerinin ortalamasına yaklaşması gerekmektedir.

Ar-Ge harcamalarını hangi alanlarda öncelik kazandığını görmek için sektörler itibarıyla Ar-Ge harcamalarını da dikkate almak gerekmektedir. Bu amaçla Grafik 2'de gerçekleştirilen sektörler bazında Ar-Ge harcamalarının 2003-2016 arasındaki oranları verilmektedir.

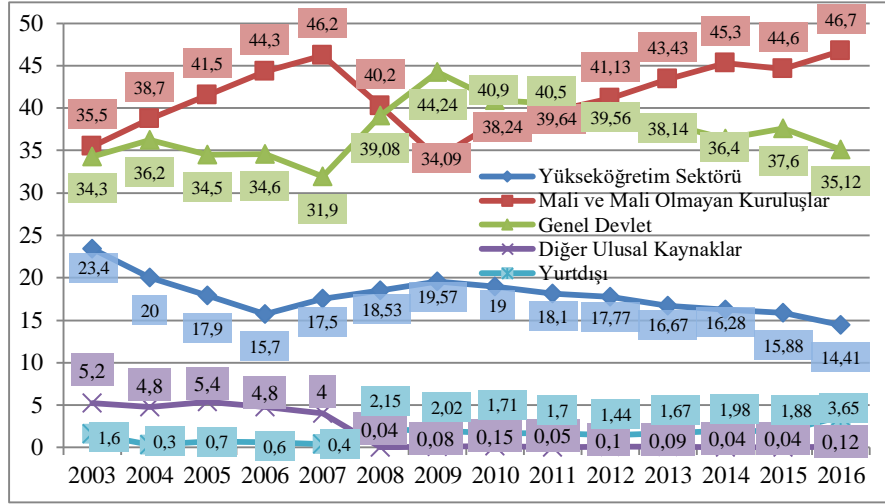

Grafik 2: Gerçekleştirilen Sektörler Bazında Ar-Ge Harcamalarının Oranı (%)
Kaynak: TÜİK, (2018), Konularına Göre İstatistikler, Ar-Ge Faaliyetleri Araştırmasından tarafımızca derlenmiştir, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1082.

Grafik 2’de görüldüğü üzere 2003 yılında en yüksek oran yükseköğretim sektöründe iken 2016 yılına geldiğimizde en yüksek oran mali ve mali olmayan şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen sektör bazında mali ve mali olmayan şirketler %50 seviyesini geçerek %54,2 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından mali ve mali olmayan şirketler yükseköğretim sektörünü takip ederken 2012 yılından itibaren mali ve mali olmayan şirketleri yükseköğretim kesimi takip etmeye başlamıştır. Bu da mali ve mali olmayan şirketlerin Ar-ge harcamaları için ayırdıkları payın günden güne arttırdığını göstermektedir. Artan rekabet koşulları neticesinde katma değerli üretimi cazip hale getirebilmek için son dönemlerde çıkarılan teşvikler, yasal mevzuatlardaki düzenlemeler ve teknoparklarında kurulmasıyla birlikte Ar-Ge harcamaları da artış göstermiştir. Ar-Ge harcamalarında %54,2 ile en büyük paya mali ve mali olmayan şirketler sahipken, bunu %36,3 ile yükseköğretim takip etmektedir. Araştırmada ilk defa kapsama alınan kar amacı olmayan kuruluşların yaptığı Ar-Ge harcamaları (TÜİK, 2016:1) da Genel Devlet Ar-Ge harcamalarına dahil edilmiştir. Genel Devlet ile kar amacı olmayan kuruluşların yaptığı Ar-Ge harcamaları %9,5 olarak gerçekleşmiştir. Özel sektörün 14 yıllık süre içerisinde Ar-Ge çalışmalarını artırarak; yeni üretim teknikleri aradığını, üretim maliyetlerini azaltarak verimliliğini artırmayı amaçladığını, böylece piyasada rekabet gücünü koruyarak artırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Ar-Ge harcamalarının hangi sektörlerce yapıldığını inceledikten sonra bu harcamaların finansman kaynağının da hangi kesimlerden elde edildiği incelenmelidir. Bu kapsamda finans kaynağına göre ar-ge harcaması oranı Grafik 3’te verilmektedir.

Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme

Grafik 3: Finans Kaynağına Göre Ar-Ge Harcaması Oranı (%)

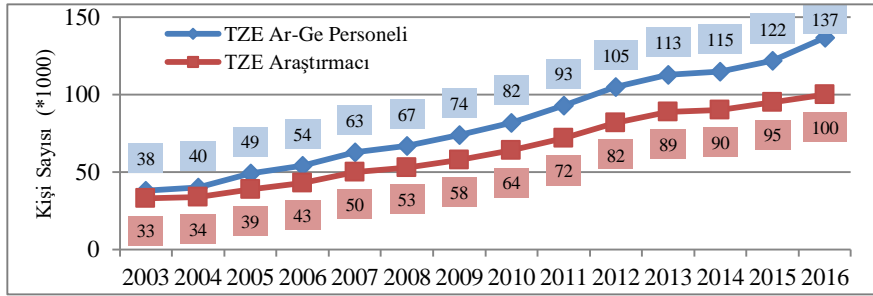
Kaynak: TÜİK, (2018), Konularına Göre İstatistikler, Ar-Ge Faaliyetleri Araştırmasından tarafımızca derlenmiştir.

Grafik 3 incelendiğinde 2003-2016 yılları arasında özel sektör en yüksek paya sahiptir. Mali ve mali olmayan şirketlerin oranı yıllar itibarıyla sürekli artış göstermektedir. 2003 yılından 2007 yılına kadar sürekli artış trendinde olan mali ve mali olmayan şirketler en yüksek finansmanı sağlamışlardır. 2007 yılına gelindiğinde ise, %46,20 olan mali ve mali olmayan şirketler Ar-Ge harcamaları 2008 yılında %40,20 düşmüştür. Bu sert düşmenin nedeni ise¹; Yükseköğretim Ar-Ge harcamaları tahmin modelindeki iyileştirme çalışmaları sonucu 2008-2015 dönemine ilişkin finans kaynaklarının içsel dağılımı toplamı değiştirmeyecek şekilde güncellenmesidir. Ayrıca bazı akademisyenler bu düşüşü 2008 krizi sonrasında Ar-Ge alanında bir daralmaya da bağlamaktadır. 2012 yılında mali ve mali olmayan kuruluşlar tarafından finanse edilen Ar-Ge harcamaları diğer sektörleri geçmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise Ar-Ge harcamalarının %46,7 mali ve mali olmayan şirketler tarafından finanse edilirken, bunun %35,12'si devlet, %14,41'i yükseköğretim, %0,12'si yurtiçi kaynaklar ve %3,65'i yurtdışı kaynaklar tarafından finanse edilmiştir (TÜİK, 2016:1).

Ar-Ge harcamasını yapan, bu harcamaya finansman sağlayanlar Grafik 2 ve 3'te ele alındıktan sonra söz konusu Ar-Ge faaliyetini sunan kişi ve çalışma potansiyeli de incelenmelidir. Bu amaçla Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan insan gücünün kişi-yıl olarak, Tam Zamanlı Eşdeğeri (TZE) bulunmuştur. Çalışma

¹Finans Kaynağına Göre Ar-Ge Harcaması Oranlarına bakıldığında yeni bir tahmin yöntemi geliştirilerek içsel dağılım değiştirilmiştir. Yükseköğretim kesimi Ar-Ge harcamalarının tahminine ilişkin yöntemin revize edilmesi Harcama Tutarlarını değiştirmemiş sadece finans kaynaklarının dağılımını değiştirmiştir. (Bütçe Finans Kaynağı- Döner Sermaye Finans Kaynağının arasındaki dağılımın değişmesi)

zamanının %30'unu Ar-Ge çalışmaları için ve kalan zamanını da diğer faaliyetlerde (öğrenci danışmanlığı, üniversite idaresi ve öğretim) harcayan kişi, 0.3 TZE olarak kabul edilmektedir. Ya da, Tam Zamanlı Eşdeğer bir Ar-Ge çalışanı, bir Ar-Ge biriminde sadece 6 ay istihdam edilirse, bu 0,5 TZE olarak kabul edilir. Ar-Ge personeli, Ar-Ge faaliyetlerini yürüten araştırmacı ve teknisyenlerden oluşmaktadır. Araştırmacı; yenilik ile Ar-Ge faaliyetleri kapsamındaki projelerde, yeni bilgi, süreç, ürün, yöntem ve sistemlerin tasarımı ya da oluşturulması ve projelerin yönetilmesi süreçlerinde yer alan en az lisans mezunu uzmanlardan oluşmaktadır. Teknisyen ise mühendislik, fen ve sağlık bilimleri alanlarında yükseköğrenim görmüş veya meslek yüksekokulların ya da meslek liselerinin teknik fen ve sağlık bölümlerinden mezun, deneyim ve teknik bilgi sahibi kişileri ifade etmektedir (Kavak Çeken, 2016:117). Grafik 4'te Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan insan gücünü ölçen Tam Zamanlı Eşdeğer Ar-Ge insan kaynağı verilmiştir.

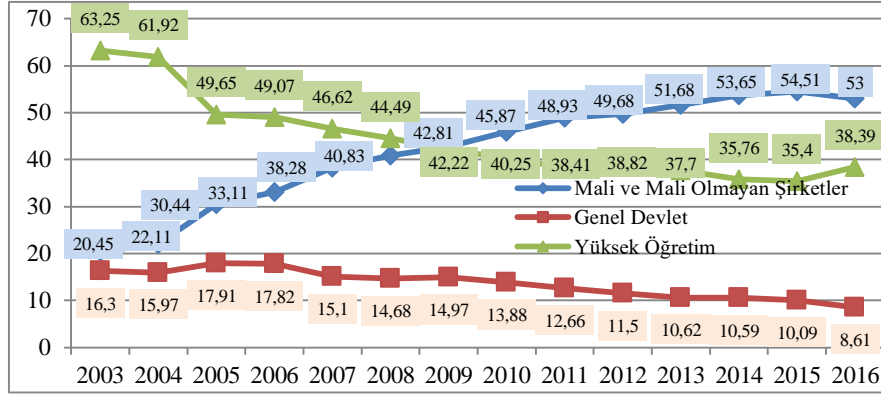
Grafik 4: Tam Zamanlı Eş Değer Ar-Ge İnsan Kaynağı

Kaynak: TÜİK, (2018), Temel İstatistikler, Ar-Ge Faaliyetleri İstatistiklerinden tarafımızca derlenmiştir.

2003-2016 yılları arasında TZE cinsinden Ar-Ge personeli ve araştırmacı sayısında artış görülmektedir. 2016 yılında TZE cinsinden Ar-Ge personeli olarak toplam 136.953 kişi çalışmaktadır. 2016 yılında Tam Zaman Eşdeğeri (TZE) cinsinden araştırmacı personel olarak toplam 100.158 kişi çalışmıştır (TUİK, 2016:1).

Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme

Grafik 5'te Ar-Ge İnsan Gücü'nün Sektörlere göre dağılımı verilmektedir

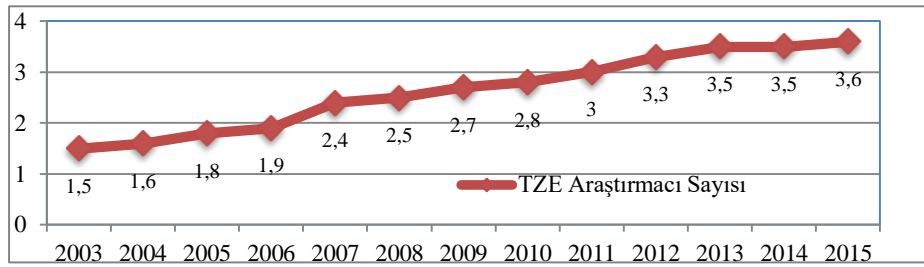

Grafik 5: Ar-Ge İnsan Gücü Oranı (%)

Kaynak: TÜİK,(2018), Temel İstatistikler, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri İstatistiklerinden tarafımızca derlenmiştir.

2003-2016 Ar-Ge İnsan Gücü'nün sektörler göre dağılımına bakıldığında; 2008 yılına kadar mali ve mali olmayan şirketlerde Ar-Ge'de faaliyet gösteren insan gücü yükseköğretim sektörünün gerisinde kalmıştır. 2009 sonrasında mali ve mali olmayan şirketler yükseköğretim sektörünü geride bırakmıştır. Mali ve mali olmayan şirketlerde faaliyet gösteren Ar-Ge insan gücünün oransal olarak %50'i geçmesi, Türkiye'de özel sektör tarafından Ar-Ge harcamalarına gereken önemin gösterildiğini kanıtlamaktadır. Ar-Ge personelinin sektörler arasındaki dağılımına baktığımızda, TZE cinsinden toplam Ar-Ge personelinin 2016 yılında %53'ü mali ve mali olmayan şirketlerde, %38,4'ü yükseköğretimde ve %8,60'ı genel devlette yer aldığı görülmektedir (TÜİK, 2016:1). Grafik 6'da TZE Toplam Araştırmacı 1000 Kişi Başına Toplam İstihdam sayısı verilmektedir.

Atatürk
Üniversitesi

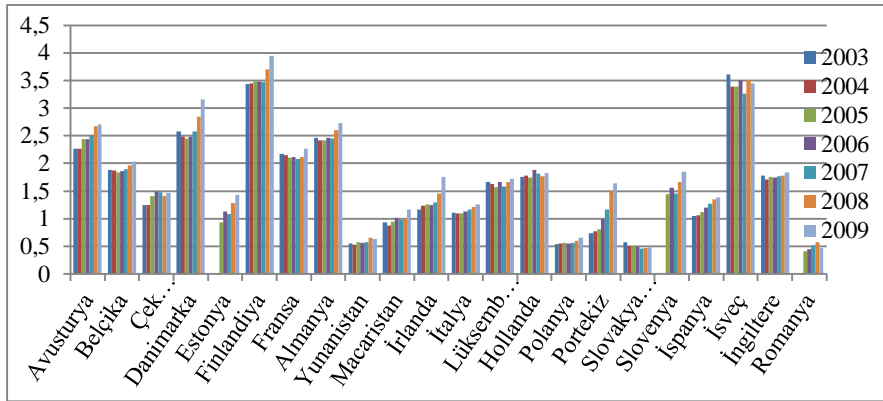
Grafik 6: TZE Toplam Araştırmacı 1000 Kişi Başına Toplam İstihdam

Kaynak: TÜİK,(2018), Temel İstatistikler, Ar-Ge Faaliyetleri İstatistiklerinden tarafımızca derlenmiştir.

2003-2015 yılları arasında 1000 kişi başına düşen TZE toplam araştırmacı kişi sayısı sürekli artmıştır. Bu da Türkiye'nin nitelikli işgücü sayısını artırma yönünde önemli adımlar atmaya başladığını göstermektedir. Fakat AB (28 Ülke)'de 2015 yılı için TZE Araştırmacı sayısı 1.840.6511000 kişi başına düşen istihdam 8 kişi, Türkiye'de ise TZE Araştırmacı sayısı 95.161 1000 kişi başına düşen istihdam ise 3,2 kişi seviyesindedir (OECD, 2017:38). Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda nitelikli işgücü sayısını artırması ve AB (28 Ülke) seviyelerini yakalaması gerekmektedir.

IV. Avrupa Birliği Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları

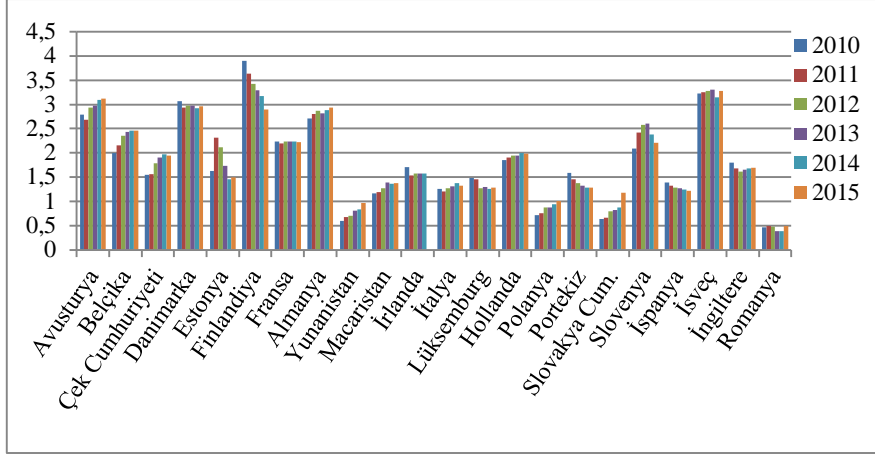
AB'nin teknoloji politikasının ana hatlarını 23-24 Mart 2000 tarihinde kabul edilen Lizbon Stratejisi oluşturmaktadır. Lizbon Stratejisi'nde yer alan hedeflerden biri AB ülkelerinin Ar-Ge'ye GSYİH'nin %3'ü oranında bir kaynak ayırması olarak belirlenmiştir (Çelebi, Kahriman; 2011:36). Avrupa Birliği'nin uluslararası rekabet gücünü arttırmak, Lizbon Stratejisi'nde belirtilen bilgi temelli ekonomik güç hedefine ulaşması için 2000 yılında Avrupa Komisyonu'nca Avrupa Araştırma Alanı (ERA) oluşturulmuştur. Bu kapsamda; araştırmacıların önündeki yasal engellerin kaldırılması ve serbest dolaşımının teşvik edilmesi-bilginin serbest dolaşımı, özel sektörün Ar-Ge faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve desteklenmesi, ulusal ve bölgesel Ar-Ge politikalarının ve kaynakların koordinasyonunun sağlanması ve verimliliğin artırılması, ulusal bilim ve teknoloji politikalarının Avrupa çapında ve bu perspektiften revize edilmesi, koordinasyonu ve yeniden yapılandırılması, Avrupa'nın küreselleşme ile yükselen tehditleri yok ederek küresel güçler arasında lider pozisyonda büyük gelişmelere yön vermesi gibi amaçlar belirlenmiştir (Adalı, 2018:2). AB'nin Grafik 7 ve Grafik 8'de 2003-2015 yılları arasında yapılan Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranları verilmektedir.

Grafik 7: AB Ar-Ge Harcamalarının GSYH'ya Oranı (2003-2009)

Kaynak: OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38 ve <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm#indicator-chart>'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme

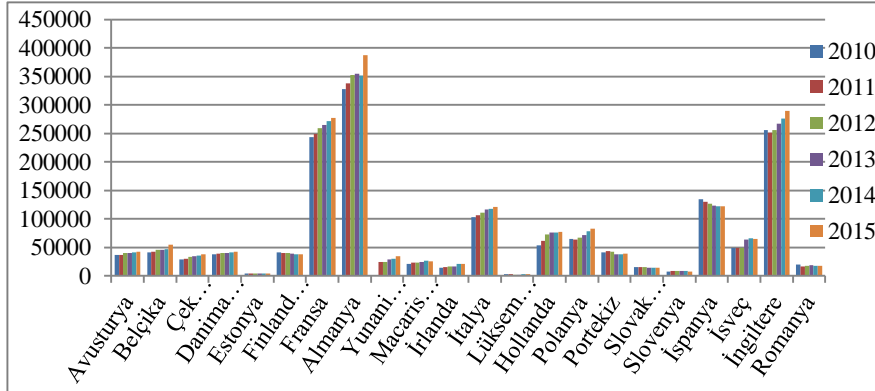

Grafik 8: AB Ar-Ge Harcamalarının GSYH'ya Oranı (2010-2015)

Kaynak: OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38 ve <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm#indicator-chart>'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

2003-2015 yılları arası Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranlarına bakıldığında 2003'ten 2004'e geçerken cüzi bir azalma olsa da genelde artış trendi içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. AB Ülkelerinde 13 senelik aralıkta Ar-Ge harcamalarının %0,50-%4 seviyelerinde gerçekleştiği görülmektedir. AB'nin Lizbon Stratejisi ve Avrupa 2020 Stratejisi'nde belirlediği hedef olan GSYİH'nın %3 olması hedefi gerçekleşmemiştir. Çünkü AB içinde bulunan bazı ülkelerin Ar-Ge harcamalarının kritik düzey olan %1 oranına bile gelemediği görülmektedir (OECD, 2017: 32-38). Grafik 9-10-11'de ise 2010-2015 yılları arasındaki TZE toplam Ar-Ge personeli, bin kişi başına düşen TZE Ar-Ge personeli ve TZE toplam araştırmacı sayısı verilmektedir.

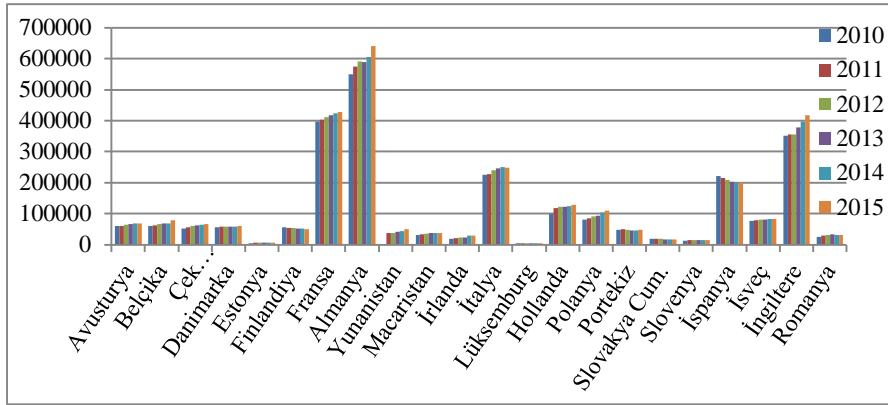
Atatürk
Üniversitesi

Grafik 9: AB Tam Zamanlı Eşdeğer Toplam Araştırmacı Sayısı

Kaynak: OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

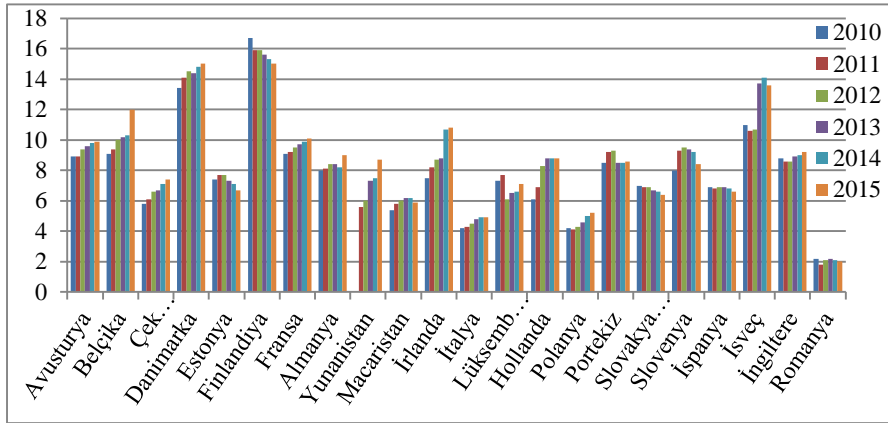
Grafik 9'da AB'de 2010-2015 yıllarına ait tam zamanlı eşdeğerinde toplam araştırmacı, sayıları verilmiştir. Toplam araştırmacı sayısı işletmeler, kamu sektörü, üniversiteler ve diğer araştırmacı sayılarını kapsamaktadır. Tam Zamanlı Eşdeğerinde Toplam Araştırmacı sayılarına bakıldığında AB'deki bazı ülkelerde ara ara düşüşler yaşanmış olsa da genellikle bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir.

Grafik 10: AB Tam Zamanlı Eşdeğer Toplam Ar-Ge Personeli

Kaynak: OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Grafik 10'de AB'de 2010-2015 yıllarına ait tam zamanlı eşdeğerinde toplam Ar-Ge personeli sayılarına bakıldığında sürekli olarak artış gerçekleşmiştir. AB'de yaşanan bu artışlar Ar-Ge'ye verilen önemi göstermektedir.

Grafik 11: AB TZE Bin Kişi Başına Toplam İstihdam (2010-2015)

Kaynak: OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Grafik 11'de AB'de 2010-2015 yıllarına ait Tam Zamanlı Eşdeğerinde Toplam Araştırmacı Bin Kişi Başına Toplam İstihdam sayılarına bakıldığında sürekli artışlar olduğu görülmektedir. 2015 yılına gelindiğinde ise, AB'de Tam Zamanlı Eşdeğerinde Toplam Araştırmacı Bin Kişi Başına Toplam İstihdam sayısı Romanya hariç 6 ila 17 arasında gerçekleşmiştir.

V. Türkiye ve AB'de Ar-Ge Harcamalarının Değerlendirilmesi

Türkiye ve AB'in karşılaştırılması yapılırken, OECD'nin her yıl yayınladığı teknolojik göstergelerden faydalanılmaktadır. Karşılaştırma AB(28) ülke ortalaması ve en iyi Ar-Ge performansı gösteren 2 AB üyesi ülke ile rakamsal olarak Türkiye'ye en yakın 2 AB üye ülkesi seçilmiştir. Bu karşılaştırmaya gidilmesinin nedeni Ar-Ge harcamalarının daha iyi anlaşılmasıdır.

Türkiye'nin Ar-Ge göstergelerine bakıldığında AB ülkelerinin arkasında kaldığı gözlenmiştir. Ülkelerin Ar-Ge göstergeleri o ülkelerin ekonomik refah seviyesini, sanayileşme stratejisini ve teknolojik düzeyini ortaya koyan işaretler taşımaktadır (Güldiken, 2006:149). OECD kendi sitesinde yayınlanan Ar-Ge rakamlarına göre Türkiye ve diğer AB ülkelerine üye ülkeleri karşılaştırıldığında durum daha net anlaşılmaktadır. AB ve AB'ye üye ülkeler ile Türkiye'nin karşılaştırıldığı Tablo 1'de 2003-2015 yılları arasında yapılan Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranı, bu harcamaların gerçekleştirilen sektöre ve finans kaynağına göre nasıl gerçekleştiği verilmektedir.

Tablo 1'de ülkeler incelendiğinde gelişmiş ülkelerde Ar-Ge harcamaları %2,50-%3,5 seviyelerinde gerçekleşirken, gelişmekte olan ülkeler olan Türkiye, Polonya ve Yunanistan'da %1 ve %1'e yakın seviyelerde gerçekleşmiştir. AB ortalaması ise %1,95 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Türkiye için bakıldığında, 2003 yılında 0,47 iken 2015 yılına gelindiğinde bu oran 0,88 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılından bir yıl önceki %0,86 olan Gayri Safi Yurtiçi Ar-Ge Harcamasının, GSYİH içindeki payı %0,88'e yükselmiştir. Son yıllarda Ar-Ge harcamalarında iyileşmeler olmasına rağmen GSYİH'den Ar-Ge'ye ayrılan pay beklenenin altına gerçekleşmiştir. 2015 yılında Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYİH' oranı 0,88 iken bu oran AB ortalamasında 1,96 düzeyinde gerçekleşmiştir (OECD, 2017:32-38). Ülkemiz kritik düzey olan %1'i geçememiştir. Bu durumda ülkemizin Ar-Ge harcamalarına daha fazla kaynak ayırarak AB ülkelerinin ortalamasına yaklaşması gerekmektedir.

Tablo 1: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerindeki Ar-Ge Harcamaları (2003-2015)

Toplam Ar-Ge Harc. GSYİH Oranı (%)	Gerçekleştirilen Sektöre Göre Ar-Ge Harcaması Oranı (%)				Finans Kaynağına Göre Ar-Ge Harcaması Oranı (%)				Ülke	Yıl	Ülke	Toplam Ar-Ge Harc. GSYİH Oranı (%)	Gerçekleştirilen Sektöre Göre Ar-Ge Harcaması Oranı (%)				Finans Kaynağına Göre Ar-Ge Harcaması Oranı (%)				
	İşletmeler	Kamu	Yüksek Öğretim	Diğer	İşletmeler	Kamu	Diğer Kaynak (Yük. Öğr.+Diğer)	Yurtdışı					İşletmeler	Kamu	Yüksek Öğretim	Diğer	İşletmeler	Kamu	Diğer Kaynak (Yük. Öğr.+Diğer)	Yurtdışı	
3,61	74,40	3,50	1,80	0,40	5,10	4,35	3,30	7,30	İsviçre	Yunanistan	0,55	32,10	20,30	6,70	0,90	28,20	46,40	3,80	21,60		
3,39	73,50	3,10	2,90	0,40			2004	0,53	31,10	19,80	8,20	0,90	
3,39	72,80	4,90	2,00	0,30	3,90	4,50	3,60	8,10			2005	0,58	31,00	20,30	7,50	1,30	31,10	46,80	3,10	19,00	
3,50	74,70	4,50	0,60	0,20			2006	0,56	30,00	20,80	7,80	1,30	
3,26	72,70	5,00	2,20	0,20	2,30	4,90	3,10	9,70			2007	0,58	28,60	20,90	9,20	1,30	
3,50	74,10	4,40	1,30	0,20			2008	0,66	
3,45	70,40	4,40	5,10	0,10	9,50	7,00	3,20	10,30			2009	0,63	33,50	54,70	3,10	8,70	
3,22	68,70	4,90	6,30	0,10			2010	0,60	39,40	23,70	5,70	1,13	36,50	48,30	3,40	11,90	
3,25	69,10	4,30	6,30	0,30	7,60	7,50	3,90	11,00			2011	0,67	34,90	23,80	0,20	1,01	32,70	49,20	3,30	14,80	
3,28	67,80	4,80	7,10	0,29			2012	0,70	34,30	24,80	9,90	0,96	31,00	50,40	2,90	15,80	
3,31	68,90	3,70	7,10	0,22	61,00	8,30	4,10	6,70			2013	0,81	33,30	28,00	7,40	1,25	30,30	52,30	3,50	14,00	
3,15	67,00	3,70	9,00	0,24			2014	0,84	33,90	27,70	7,20	1,24	29,80	53,30	3,70	13,20	
3,28	69,70	3,40	6,70	0,19			2015	0,97	33,00	28,10	7,80	1,12	31,40	53,10	2,90	12,70	
2,46	69,70	13,40	6,90	..	6,30	1,20	0,30	2,30			Almanya	Polonya	0,54	27,40	40,70	1,70	0,20	30,30	62,70	2,40	4,60
2,42	69,80	13,70	6,50	..	6,60	0,50	0,40	2,50					2004	0,55	28,70	39,00	2,00	0,40	30,50	61,70	2,70
2,42	69,30	14,10	6,50	..	7,60	8,40	0,30	3,70	2005	0,56			31,80	36,40	1,60	0,30	33,40	57,70	3,20	5,70	
2,46	70,00	13,90	6,10	..	8,30	7,50	0,40	3,80	2006	0,55			31,50	37,00	1,00	0,40	33,10	57,50	2,50	7,00	
2,45	70,00	13,90	6,10	..	8,10	7,50	0,40	4,00	2007	0,56			30,40	35,40	3,90	0,30	34,30	58,60	0,40	6,70	
2,60	69,10	14,00	6,70	..	7,30	8,40	0,30	4,00	2008	0,60			30,90	35,30	3,60	0,10	30,50	59,80	4,30	5,40	
2,73	67,60	14,80	7,60	..	6,10	9,80	0,30	3,80	2009	0,66			28,50	34,30	7,10	0,10	27,10	60,40	7,00	5,50	
2,71	67,10	14,80	8,20	..	5,60	0,30	0,20	3,90	2010	0,72			26,60	35,90	7,20	0,28	24,40	60,90	2,80	11,80	
2,80	67,60	14,50	7,90	..	5,60	9,90	0,30	4,20	2011	0,75			30,10	34,50	5,10	0,23	28,10	55,80	2,70	13,40	
2,87	68,00	14,30	7,70	..	6,10	9,20	0,40	4,30	2012	0,88			37,20	28,00	4,40	0,40	32,30	51,30	3,00	13,30	
2,82	67,20	14,90	7,90	..	5,40	9,10	0,30	5,20	2013	0,87			43,60	26,80	9,30	0,29	37,30	47,20	2,30	13,10	
2,88	67,70	14,60	7,70	..	6,00	8,70	0,30	5,00	2014	0,94			46,60	24,00	9,20	0,30	39,00	45,20	2,40	13,40	
2,93	68,70	14,10	7,30	..	5,60	7,90	0,40	6,20	2015	1,00			46,60	24,40	8,90	0,16	39,00	41,80	2,40	16,70	
1,69	63,00	13,70	2,40	1,00	3,50	5,80	2,20	8,50	AB(28 Ort)	Türkiye			0,47	23,20	10,40	6,30	..	36,20	57,00	5,20	1,60
1,66	62,90	13,80	2,30	1,00	3,90	5,60	2,20	8,30					2004	0,50	24,20	8,00	7,90	..	37,90	57,00	4,80
1,66	62,20	14,10	2,60	1,10	3,70	5,20	2,30	8,70			2005	0,57	33,80	11,60	4,60	..	43,30	50,10	5,80	0,80	
1,68	62,90	13,50	2,40	1,20	4,70	4,10	2,60	8,60			2006	0,56	37,00	11,70	1,30	..	46,00	48,60	4,90	0,50	
1,69	63,00	13,20	2,60	1,20	4,60	4,00	2,50	8,90			2007	0,69	41,30	10,60	8,20	..	48,40	47,10	4,00	0,50	
1,76	62,70	13,10	3,20	1,10	4,40	4,50	2,60	8,50			2008	0,69	44,20	11,90	3,80	..	47,30	31,60	19,80	1,30	
1,84	61,00	13,50	4,30	1,20	3,30	5,50	2,70	8,50			2009	0,81	40,00	12,60	7,40	..	41,00	34,00	24,00	1,10	
1,84	61,10	13,30	4,40	1,21	3,20	5,40	2,50	8,90			2010	0,80	42,50	11,40	6,00	..	45,10	30,80	23,20	0,80	
1,88	62,40	12,90	3,60	1,06	4,30	3,80	2,50	9,30			2011	0,80	43,20	11,30	5,50	..	45,80	29,20	24,20	0,70	
1,92	62,80	12,70	3,50	1,04	4,40	3,40	2,30	9,80			2012	0,83	45,10	11,00	3,90	..	46,80	28,20	24,40	0,60	
1,93	62,80	12,70	3,60	0,95	4,50	3,00	2,40	10,10			2013	0,82	47,50	10,40	2,10	..	48,90	26,60	23,70	0,80	
1,95	63,20	12,40	3,40	0,98	4,90	2,60	2,40	10,20			2014	0,86	49,80	9,70	0,50	..	50,90	26,30	21,80	1,10	
1,96	63,60	12,30	3,20	0,96			2015	0,88	50,00	10,30	9,70	..	50,10	27,60	21,30	1,10	

Kaynak: OECD, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm#indicator-chart> ve OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir

AB'de gerçekleşen Ar-Ge faaliyetlerinin büyük bir kısmını özel sektör yapmaktadır. İşletmeler tarafından yapılan Ar-Ge harcamaları 2003 yılından 2015 yılına kadar, Türkiye, Polonya, AB ortalamasında artış göstermiştir. Yunanistan, Almanya ve İsveç ise özel sektör hem düşüş hem de artış göstermiş ve oransal olarak pek değişiklik yaşanmamıştır. Gerçekleşen rakamlar karşılaştırıldığında AB'nin 28 ülkesinde de Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştiren sektöre göre %63,60'ı ve finansman kaynağına göre %55'i İşletmeler tarafından gerçekleştirilmiştir (OECD, 2017:38). İşletmeler tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge harcamalarının %60'dan fazla olduğu AB, AB'ye üye olan Almanya ve İsveç'e karşılık gelişmekte olan Türkiye, Polonya, Yunanistan gibi ülkelerde özel sektörün payı daha düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. İşletmeler tarafından yapılan Ar-Ge faaliyetleri finansman kaynağına göre ve gerçekleştiren sektöre göre sırasıyla 2015 yılı için; Türkiye'de %50,1-%50'si, Polonya'da ise %39'u-%46,6'ı, Yunanistan'da %31,4'ü-%33'ü olarak gerçekleştirilmektedir. Türkiye ve Polonya son yıllardaki iyileşmeyle Yunanistan'a göre işletmeler tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge harcamalarında %50'yi yakalamıştır. Bu da Ar-Ge harcamalarının Türkiye ve Polonya'da özel sektör eliyle yapılmaya başlandığının en önemli göstergesidir. AB'nin gelişmiş ülkelerinde İşletmeler tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge harcamaları içindeki oranı %70 seviyelerindedir. Gelişmiş ülkelerin bütçeleri göz önüne alındığında yapılan Ar-Ge harcamalarının oranı karşısında ülkemizin durumu daha düşük düzeyde seyretmektedir. Bu nedenle ülkemizde toplam Ar-Ge harcamalarında özel sektör payının diğer sektörlerden daha yüksek olması hedeflenmektedir. Çünkü ülkemizde de işletmelerin ayakta kalıp devamlılığını sürdürebilmesi için kendi dinamiklerine uygun yenilikleri yakından takip etmeleri ve bu yenilikleri sürekli geliştirmeleri gerekmektedir. Bu durumda işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için yenilikçi stratejilere sahip olması gerekmektedir. Ar-Ge ürün oluşumu ve ticarileşmesi süreçlerini hızlandıran, yenilikçiliğin en önemli aracıdır. Böylece ülkemizde Ar-Ge harcamalarındaki artışın sağlanması ile geliştirilmiş olan yeni ürün kısa zamanda içinde uluslararası pazarlarda yer alacak ve işletmelerin rekabet gücünü hızla artmasını sağlayacaktır.

Avrupa Birliği ortalaması ile Türkiye'nin 2015 yılı itibariyle GSYİH içindeki Ar-Ge harcamaları karşılaştırıldığında; Türkiye %0,88 ile AB ortalaması %1,96'nın altında kalmıştır. Ar-Ge harcamaları içinde her ne kadar artış trendi içerisinde gözüksede ülkemizin Ar-Ge harcamalarına daha çok yatırım yapması gerekmektedir. Türkiye'deki Ar-Ge harcamalarında kamunun ağırlığı hissedilmektedir. İşletmeler tarafından yapılan Ar-Ge Harcamaları yükselme eğilimi gösterse de birçok ülkenin gerisinde kalmaktadır. İsveç, Almanya gibi gelişmiş ülkelerdeyse işletmelerin Ar-Ge harcamaları kamunun yapmış olduğu Ar-Ge harcamalarından oldukça fazladır. Ülkemizde işletmeler tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarının artırılması hususunda birçok önlem alınmış olması ve işletmelerin bu konuda teşvik edilmesi ile Ar-Ge harcamalarının istenilen düzeyde gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

Tablo 2: Türkiye ve AB Ülkelerindeki TZE Toplam Araştırmacı, Toplam Ar-Ge Personeli ve Bin Kişi Başına Toplam İstihdam Karşılaştırılması (2010-2015)

Tam Zamanlı Eşdeğer Toplam Araştırmacı	TZE Toplam Araştırmacı Bin Kişi Başına Toplam İstihdam	Tam Zamanlı Eşdeğer Toplam Ar-Ge Personeli	Ülkeler	Yıllar	Ülkeler	Tam Zamanlı Eşdeğer Toplam Araştırmacı	TZE Toplam Araştırmacı Bin Kişi Başına Toplam İstihdam	Tam Zamanlı Eşdeğer Toplam Ar-Ge Personeli
49.312	11,0	77.418	İsveç	2010	Türkiye	64.341	2,8	81.792
48.702	10,6	78.445		2011		72.109	3,0	92.801
49.280	10,7	81.272		2012		82.122	3,3	105.122
64.194	13,7	80.957		2013		89.075	3,5	112.969
66.643	14,1	83.473		2014		89.657	3,5	115.444
65.333	13,6	82.156		2015		95.161	3,6	122.288
327.996	8,0	548.723	Almanya	2010	Yunanistan	-	-	-
338.689	8,1	575.099		2011		24.674	5,6	36.913
352.419	8,4	591.261		2012		24.800	6,0	37.361
354.463	8,4	588.615		2013		29.228	7,3	42.188
351.923	8,2	605.252		2014		29.877	7,5	43.316
387.982	9,0	640.516		2015		35.069	8,7	50.512
1.601.149	7,1	2.539.534	AB Ort.	2010	Polonya	64.511	4,2	81.843
1.626.804	7,2	2.612.980		2011		64.133	4,1	85.219
1.681.623	7,5	2.671.404		2012		67.001	4,3	90.716
1.729.983	7,7	2.711.402		2013		71.472	4,6	93.751
1.763.560	7,8	2.779.160		2014		78.622	5,0	104.359
1.840.651	8,0	2.869.398		2015		82.594	5,2	109.249

Kaynak:OECD, Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1, s.32-38'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 2'deki ülkelerde 2010-2015 yıllarına ait tam zamanlı eşdeğerinde toplam araştırmacı, bin kişi başına toplam istihdam ve toplam Ar-Ge personeli sayılarına yer verilmiştir. Toplam araştırmacı sayısı işletmeler, üniversiteler, kamu sektörü ve diğer araştırmacı sayılarını kapsamaktadır. TZE toplam araştırmacı sayılarına bakıldığında AB ortalamasında 5 yıl içerisinde artış gerçekleşmiştir. 2010 yılı ve 2015 yılına araştırmacı sayısındaki artışlara oransal olarak bakıldığında; AB ortalaması %14, Almanya %18, Polonya %28, İsveç %32, Yunanistan %42 artış göstermiştir. Toplam araştırmacı sayısında en fazla artış yaşanan ülke % 47,90 ile Türkiye'dir. 2015 yılı itibari ile AB ortalamasında 1,8 milyonu geçen araştırmacı sayısı, İsveç'te 65 binlerde, Almanya'da 380 binlerde, Yunanistan'da 35 binlerde, Polonya'da ise 82 binlerde seyretmektedir. Türkiye'de ise 95 bin civarındadır.

Ülkemizde toplam araştırmacı sayısı açısından yakalanan bu yüksek artışa rağmen, TZE toplam araştırmacı bin kişi başına toplam istihdam sayılarına bakıldığında 2015 yılı itibarıyla AB ortalaması 7,8, İsveç'te 13,6, Almanya'da 9, Yunanistan'da 8,7, Polonya'da 5,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise bu sayıların çok gerisinde kalarak 3,6 olarak gerçekleşmiştir. Toplam araştırmacı bin kişi başına toplam istihdam sayısı bakımından ülkemizin diğer ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir.

Atatürk
Üniversitesi

TZE toplam Ar-Ge personeli 2010-2015 yılları sayılarına bakıldığında AB ortalaması, Türkiye, Almanya, Yunanistan'da sürekli olarak artış gerçekleşmiştir. İsveç'te ise bazı yıllar çok düşük miktarda azalışlar olmuştur. 2015 yılı itibarıyla, AB'de 2,8 milyonu geçen toplam Ar-Ge personeli sayısı, İsveç'te 82 binlerde, Almanya'da 605 binlerde, Yunanistan'da 50 binlerde, Polonya'da ise 109 binlerde seyretmektedir. Türkiye'de ise 2015 yılı itibari ile toplam Ar-Ge personeli 122 bin civarındadır.

Bir ülkede, Ar-Ge sektöründe çalışan personelin genel istihdam içerisindeki aldığı pay, ülkede bilime verilen önemin ve yapılan desteğin en önemli göstergesidir. Ar-Ge faaliyetlerinin temelini, bu faaliyetleri yürüten teknik elemanlar ve araştırmacılar oluşturmaktadır. Ülkeler ya da firmalar, Ar-Ge faaliyetlerinde kesin sonuçlar almak ve rekabet avantajını elde etmek isterlerse bünyesinde nitelik ve nicelik yönünden daha çok Ar-Ge personeli çalıştırmalıdır (Ünal ve Seçilmiş, 2013:17).

VI. Sonuç

Küresel rekabetin kıyasıya yaşandığı günümüz şartlarında, ülkelerin ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmaları ve çok hızlı değişen tüketici talep ve isteklerini karşılayabilmek için bilim ve teknolojiye hakim olmak ve inovasyon yapmak, ülkeler ve firmalar için gereklilik haline gelmiştir. Günümüzde üretim faktörlerinin içerisine bilim ve teknolojiye girmiştir. Bu bilince sahip olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bilim ve teknolojiye daha fazla önem vermekte ve diğer ülkelere göre rekabet üstünlüğü sağlayıp ekonomik güçlerini arttırmaktadırlar. Sürekli gelişmelerin yaşandığı günümüzde hızlı değişimler karşısında ayakta kalabilmek ve devamlılık sağlayabilmek için firmaların ürün ve hizmetlerini farklılaştırarak piyasaya sunmaları ve üretim yöntemlerini devamlı olarak yenilemeleri gerekmektedir. Bu yenileme ancak teknolojik gelişim ve inovasyon sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle günümüzde Ar-Ge faaliyetlerine gereken önemin verilmesi sonucunda ülkeler ekonomik büyümenin devamlılığını sağlamaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerde uygulanan bilim ve teknoloji politikalarının odak noktasını Ar-Ge ve inovasyon oluşturmaktadır. Büyüme ve kalkınma için ilk önce ülkenin kültürel, toplumsal ve sanayi yapısına uygun, etkin bilim ve teknoloji politikasına ihtiyaç vardır. Bilim ve teknoloji politikalarıyla bütün ülkeyi kapsayan bir ulusal inovasyon sistemi oluşturulmalıdır. Bu sistem etkin bir şekilde işletilmeli ve değişen şartlara hemen ayak uydurmalıdır. Ulusal inovasyon politikaları kapsamında gelişmiş ülkeler, Ar-Ge harcamalarının GSYH içerisindeki oranı ve Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam sayısı gibi göstergelerde artış hızını artırarak birbirlerine rekabet üstünlüğü sağlamaya çalışmaktadırlar.

Türkiye'deki Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin veriler, AB verileri ile birlikte ele alınmış ve rakamsal bir değerlendirilme yapılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de Ar-Ge çalışmalarına ayrılan parasal kaynakların GSYİH'daki payları ele alındığında 15 yıllık süreç içerisinde kararlı bir artış gösterdiği görülmektedir.

2015 yılı itibariyle AB ortalaması ile Türkiye'nin GSYİH içindeki Ar-Ge harcamaları karşılaştırıldığında; AB %1,96, Türkiye ise %0,88 Ar-Ge harcaması yapmıştır. Artış trendi Türkiye açısından olumlu olmakla beraber, AB ortalamasının altında seyretmektedir. Ülkemizde Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı, gelişmiş ülkelerin, AB ortalamasının ve hatta eşik değer olarak kabul edilen %1'lik oranını henüz yakalayamamıştır. Bu nedenle ülkemizde gelecek yıllarda Ar-Ge harcamalarına daha çok yatırım yapması gerekmektedir.

14 yıllık süreçte Ar-Ge faaliyetlerinin önceleri büyük bir bölümü kamu kesimi (genel devlet harcamaları ve yükseköğretim harcamaları toplamı) tarafından finanse edilirken, son yıllarda Ar-Ge faaliyetlerinin finansmanında yükseköğretim kesimi ağırlığını kaybetmiş ve bu toplam kamu kesiminin ağırlığında azalışa neden olmuştur. 2016'da kamu kesiminin Ar-Ge'ye ayırdığı pay %35,12 olarak, yükseköğretimin payı %14,41 ve diğer ulusal kaynaklarla yurtdışı payları toplamı %3,77 olarak gerçekleşmiştir. Ar-Ge harcamaları finans kaynakları açısından ele alındığında, mali ve mali olmayan işletmelerin payı 2003 yılından 2016 yılına gelindiğinde %11,2 artış göstererek %46,70'e yükselmiştir. Ancak 2016 yılında mali ve mali olmayan işletmelerin Ar-Ge harcamaları %46,7 ile kamu kesiminin %49,53'lük oranını (genel devlet harcamaları ve yükseköğretim harcamaları toplamı) daha geçememiştir. Türkiye'deki Ar-Ge harcamalarında kamunun ağırlığı hissedilmektedir. Türkiye'de mali ve mali olmayan işletmeler tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarında yükselen bir trend gözlenmekle birlikte, işletmelerin (özel sektörün) Ar-Ge harcamasının GSYİH'ya oranı, gelişmiş ülkelere ve AB ortalamasının altında seyretmektedir. AB ortalamasında işletmelerin yapmış oldukları Ar-Ge harcamaları kamunun yapmış olduğu Ar-Ge harcamalarından oldukça fazladır. Mali ve mali olmayan işletmelerin toplam Ar-Ge faaliyetleri içindeki ve toplam Ar-Ge harcamalarının finansmanı içindeki payı ele alındığında Türkiye, AB ülkeleri arasında en alt sıralarda yer almaktadır. Ülkemizde işletmeler tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarının artırılması hususunda birçok önlem alınmasına ve bu konuda teşvikte bulunulmasına rağmen Ar-Ge harcamaları henüz istenilen düzeye ulaşmamıştır. Yükseköğretim sektörünün ağırlığının artık azalmakta olduğu; ancak mali ve mali olmayan işletmelerinin payının ise ciddi bir artış eğilimi yaparak yükseköğretim sektörünün payını geçtiği gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde işletmeler, yükseköğretim kesimi ile sıkı ve verimli bir ilişki içindedir. Ülkemizde ise, sanayi kuruluşları ile üniversiteler arasında kopukluklar yaşanmaktadır. Ülkemizde ve diğer ülkelerde Ar-Ge çalışmaları ağırlıklı olarak üniversitelerde yapılmaktadır. Üniversitelerde Ar-Ge için gerekli olan alt yapı ve insan kaynağı bulunmaktadır. Fakat en büyük sorunlarımızdan biri olan üniversite sanayi işbirliğinin tam olarak sağlanamaması nedeniyle yapılan akademik çalışmalar pratiğe istenilen sonuçta aktarılamamıştır. Üniversitelerde yapılan bu çalışmaların sanayiye aktarılması büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde bu sorunu çözmek için Teknokentler ve Tekmer modelleri ortaya atılmıştır. Bu modellere göre, akademik çalışmalar üniversitelerden Teknokent

Kanunu gereği akademisyenlerin kendi şirketleri ile pratiğe aktarılacak, Tekmer'ler aracılığıyla da finansal olarak desteklenecektir. Bu modellerin yaratılması yeni Ar-Ge şirketlerinin kurulmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak bu şirketler hem üniversite-sanayi arasında işbirliğini sağlayacak hem de bunun doğal bir sonucu olarak ülke istihdamına katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de Ar-Ge personeli ve araştırmacı sayıları, tüm sektörlerde artış eğilimi içindedir. Tam zaman eşdeğerli Ar-Ge insan gücünün sektörel dağılımına bakıldığında, mali ve mali olmayan işletmelerde %53'e yükselerek 2003 yılı insan gücü sayısının 2,5 katından fazla personel çalıştırmaya başladığı görülmektedir. Bu artış ülkemizde özel sektörde son yıllarda Ar-Ge'nin öneminin giderek arttığının bir kanıtıdır. Bu oranlar yükseköğretimde %38,39, devlet kurumlarında ise %8,61 olarak gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'de Ar-Ge personeli, TZE toplam araştırmacı sayısı ve 1000 kişi başına toplam istihdam sayısında artış olmasına ve TZE toplam araştırmacı sayısındaki artış oranının AB ortalamasının üzerinde seyretmesine rağmen, TZE toplam araştırmacı ve bin kişi başına toplam istihdam sayılarına bakıldığında, gelişmiş ülkelere ve AB ortalamasına göre çok düşük kalmaktadır. Türkiye, AB ülkeleri arasında yine en alt sıralarda yer almaktadır.

Türkiye'de, AB ülkelerine kıyasla düşüğe olsa Ar-Ge'ye ayrılan parasal kaynaklar ve insan kaynakları giderek artmaktadır. Diğer yandan, Ar-Ge faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde ve finansmanında mali ve mali olmayan işletmelerinin yükselişi yani özel sektörün farkındalığı gözlenmektedir. Bu durum ülkemizde özel sektörün Ar-Ge'ye dayalı üretim faaliyetini artırarak rekabet üstünlüğü yakalamayı amaçladıklarını göstermektedir. Ancak Türkiye'ye ilişkin veriler AB verileri ile ele alındığında mevcut durumu ileriye taşıyabilmek için daha çok çalışılması gerektiğini göstermektedir. Uluslararası yarışta var olabilmek için orta ve uzun vadeli ulusal inovasyon hedeflerimiz çerçevesinde bilim-teknoloji-sanayileşme politikalarımızı doğru şekilde belirlememiz gerekmektedir. Bu nedenle politika yapıcılar tarafından Ar-Ge faaliyetlerini destekleyecek altyapının sağlanması, sanayi-üniversite işbirliğini sağlayacak Ar-Ge bilincinin oluşturulması, vergisel teşvik alanlarını oluşturması (düşük faizle kredi desteği, vergi indirimi ve muafiyetleri, bürokrasiyi azaltma), Ar-Ge'ye ayrılan kaynakları artırması için gerekli bütün önlemlerin ivedilikle alınması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Adalı, Ç. (2018), "AB Ar-Ge Politikaları 2003-2011", TÜBİTAK AB Çerçeve Programlar Müdürlüğü, http://www.emo.org.tr/ekler/1d53bb9e8686aa3_ek.pdf?tipi=2&туру=X&sube=14, (E.T. 07.04.2018).
- Bakan, İ., Doğan, F. ve Kılıç, M. (2013), "Ar-Ge Faaliyetlerinde İnsan Kaynaklarının Önemi", Akademik Bakış Dergisi, S.36, Mayıs – Haziran, ss.1-15.

- Bilici, U. (2018), "Ülkemizin Teknolojik Gelişiminde Ar-Ge'nin Önemi", Madencilik Bülteni, s.14, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/f83971673de5c8e_ek.pdf, (E.T.02.03.2018).
- Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO), (2007), "İnovasyon Nedir Şirketlere Ne Getirir", <http://www.btso.org.tr/?page=databank/publication.asp&qorder=name&id=18>, (E.T. 01.03.2016).
- Bursa SMMM Odası (2018), "Ar-Ge Harcamalarının Önemi ve Türkiye'deki Durumu", s.1, <http://www.bursa-smmmo.org.tr/yazarlar/makaleler/132AGE.pdf>, (E.T. 15/03/2018).
- Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü (BÜMKO), (2018a), Yatırımlar, Ar-Ge, <http://www.bumko.gov.tr/TR,8124/yatirimlar.html>, (E.T. 20.03.2018).
- Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü (BÜMKO), (2018b), Yatırımlar, Ar-Ge, <http://www.bumko.gov.tr/TR,8112/yatirimlar.html>, (E.T. 20.03.2018).
- Çelebi, A.K. ve Kahrıman, H., (2011), "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri ve Bunların Karşılaştırmalı Analizi", Maliye Dergisi, S.161, .ss:33-63.
- Eker, S. (2011), "Kobi'lerde Teknolojik Ar-Ge Çalışmalarının İstihdam Üzerine Etkileri: Tekmer'lerde Bir Uygulama", (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ertuğrul, İ. (2004), "İmalat Sanayinde Ar-Ge Stratejisi ve Denizli Sanayinde Ar-Ge Çalışmalarına İlişkin Bir Araştırma", Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi (7), ss.84-97.
- Frascati Kılavuzu (OECD), (2002), "Araştırma ve Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulamaları", https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf, (E.T. 20.03.2018).
- Güldiken, N. (2006), "Türkiye'de Sanayi-Teknoloji-Kobi Politikalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", C.Ü. İ.İ.B. Dergisi, C.7, S.2, ss.139-156.
- İncekara, A., Demez, S. ve Akyol, M. (2014), "Ar-Ge Harcamalarına Yapılan Teşviklerin Etkinliği: Türkiye BRİCS Ülkeleri Karşılaştırılmalı Analizi", İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, C.1, S.2, ss. 1-30.
- Işık, N. ve Kılıç, E. (2011), "Bölgesel Kalkınmada Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim, 6(2), ss.9-54.
- Kaymakçı, O. (2006), "Yeni Ekonomi Rekabet Piyasa ve Ar-Ge", Nihal Kargı (der.), Bilgi Ekonomisi, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Kaya, V. ve Uğurlu, S. (2013), "Ar-Ge Harcamaları İle İhracat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, 1990-2001", Ekev Akademi Dergisi, Y.17,S.57 (Güz), ss.269-282.
- Kas Cert International, "Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Teşvikleri", http://www.kascert.com/goster.aspx?metin_id=1132, (E.T. 04.04.2018).

Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme

- Keleş, M. K. (2007), "Türkiye’de Teknokentler: Bir Ampirik İnceleme", (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kavak Çeken, Ç. (2016), "Türkiye’nin Bilgi Ekonomisi Performansı (2004-2014 Dönemi)", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.21, S.34, ss.99-139.
- OECD, (2017), "Main Science and Technology Indicators, Volume 2017/1", https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators/volume-2017/issue-1_msti-v2017-1-en, (E.T.15.03.2018).
- OECD, (2018), <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm#indicator-chart>, (E. T. 05.02.2018).
- TUİK, (2016), Haber Bülteni, "Ar-Ge Faaliyetleri Araştırması", <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24865>, (E.T.25.01.2018).
- TUİK, (2018), Temel İstatistikler, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (E.T.13.03.2018).
- TUİK, (2018), Konularına Göre İstatistikler, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1082, (E.T.13.03.2018).
- Tezcan, M. (2013), "Türkiye ve Rusya Yükseköğretimindeki Araştırma ve Deneysel Geliştirme Faaliyetleri", International Conference On Eurasian Economies, ss.832-839, <https://www.avekon.org/papers/755.pdf>, (E.T.13.03.2018).
- Ünal, T. ve Seçilmiş, N. (2013) "Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması", İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, C.1, S.1, ss.12-25.
- Yıldız, H. (2005), "Türkiye’de Üniversite-Sanayi İlişkileri ve Kobi’ler (Küçük Sanayi) Açısından Önemi", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, S.31, ss.207-229.
- Yaylalı, M., Akan, Y. ve Işık, C. (2010), "Türkiye’de Ar-Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990-2009", Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi, 5(2), ss.13-26.
- Zerenler, M., Türker, N. ve Şahin, E. (2007), "Küresel Teknoloji Araştırma-Geliştirme(Ar-Ge) ve Yenilik İlişkisi", Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi, S.17, ss.653-667.
- 4691 Sayılı Teknolojiyi Geliştirme Kanunu, (2001), Sayı:24454, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4691.pdf>, (E.T. 06/05/2016).
- 5746 Sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun, (2008), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5746.pdf>, (E.T. 06/05/2016).

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*

Ercan ÖZÇOBAN**
Ahmet Sait ÖZKUL***

Alınış Tarihi: 14 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 10 Haziran 2019

Öz: Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin temel motivasyon kaynaklarının, girişimcilik eğilimleri/niyetleri üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmanın örneklemi, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesindeki 4 fakülte ve 6 meslek yüksekokulunda okuyan toplam 902 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin temel motivasyon kaynaklarının girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, Yılmaz ve Sümbül'ün (2009) geliştirmiş olduğu "Girişimcilik Ölçeği" kullanılmıştır. Temel motivasyon kaynaklarının incelenmesi için ise Antalyalı ve Bolat'ın (2017) geliştirmiş olduğu "Temel Motivasyon Kaynakları (TMK)" ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada temel motivasyon kaynaklarının (güç, başarı, bağlanma, düşünme), girişimcilik faktörlerini (risk, fırsatları değerlendirme, liderlik, gelecek, kararlılık, dış etkenlere karşı bireysel güç) pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. En etkili motivasyon kaynağının düşünme ihtiyacı olduğu, en düşük etkiye sahip motivasyon kaynağının da bağlanma ihtiyacı olduğu görülmüştür. Ayrıca kadınların girişimcilik eğilimlerinin daha düşük olduğu, yine motivasyon kaynaklarının girişimciliği etkileme gücünün kadınlarda daha düşük olduğu araştırmanın diğer önemli bulgularıdır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik Eğilimi, Temel Motivasyon Kaynakları, Düşünme İhtiyacı, Cinsiyet

The Effect of Basic Motivation Resources on Entrepreneurial Tendency: A Research on Süleyman Demirel University Students

Abstract: In this study, the effect of basic motivation resources on entrepreneurial tendencies/intentions of the university students are examined. The sampling of the study consists of 902 students from 4 faculties and 6 vocational schools in Süleyman Demirel University. Yılmaz and Sümbül (2009) "Entrepreneurship Scale" was used to measure the effect of basic motivation resources of students on entrepreneurship tendency. In order to examine the main resources of motivation, "Basic Motivation Resources (TMK)" scale developed by Antalyalı and Bolat (2017) was used. It was determined in the study that the basic motivation resources (power, success, attachment, cognition) influenced entrepreneurship factors (risk, opportunity evaluation, leadership, future, stability, individual power against external factors) positively. It is seen that the need for cognition is the most effective motivation resource and the need for attachment has the least effect. In addition, it is the other important findings of the study that women's entrepreneurial tendencies are lower and that the motivation resources in women are less effective to influence entrepreneurship.

Keywords: Entrepreneurship Tendency, Basic Motivation Resources, Need for Cognition, Gender

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı bünyesinde, Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Sait ÖZKUL danışmanlığında Ercan ÖZÇOBAN tarafından hazırlanan, "Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı

*** Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

Atatürk
Üniversitesi

I. Giriş

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde ekonomik gelişmeyi belirleyen önemli etkenlerden biri girişimciliktir. Bir ülkenin kalkınması, gelişmesi ve büyümesi için girişimcilerin yetiştirilmesi önemlidir. Çünkü girişimcilik, toplumsal ve bireysel refahı sağlamada ve bireylerin yaşam standartlarını yükseltmede önemli katkılar sağlamaktadır (Balaban ve Özdemir, 2008: 134). Yapılan araştırmalarda, yüksek girişimcilik faaliyetleri olan ülkelerin ekonomik büyümeleri, ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Girişimcilik faaliyetleri yüksek olan Almanya, Kanada, İtalya, Fransa, Amerika ve Japonya'da girişimcilik seviyesi ile yıllık ekonomik gelişme arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır (Keleş, 2012: 108). Bu bağlamda Türkiye'nin ve dünyanın, ekonomik ve sosyal süreçlerinde etkin rol alma niyeti olan bireylerin, girişimcilik potansiyelinin artırılması/geliştirilmesinin önemli olduğu belirtilebilir.

Girişimcilik eğilimi ile ilgili çalışmalarda, Robinson (1991) ve Koh (1996), girişimcilik eğilimini etkileyen unsurların; risk alma, içsel kontrol odağı, belirsizliğe karşı tolerans, kendine güvenme, başarıma isteği ve yenilikçilik olduğunu tespit etmişlerdir (İrmiş ve Barutçu, 2012: 3). Yockey ve Rose (2002) sosyolojik ve çevresel faktörlerin, Lüthje ve Franke (2003) kişisel özelliklerinin, Karr (1985) demografik faktörlerin, Wang ve Wong (2004) ise cinsiyetin, eğitim düzeyinin ve ailede girişimci olmasının, girişimcilik eğilimini etkileyen faktörler olduklarını gözlemlemişlerdir. Türkiye'de Gürol ve Atsan'ın (2006), üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları araştırmanın sonucunda, girişimci eğilime sahip olan öğrencilerin, sahip olmayanlara göre başarıma isteği, içsel kontrol odağı, risk alma ve yenilikçilik özelliklerinin, öne çıktığı tespit edilmiştir. Atatürk Üniversitesinde Emsen ve arkadaşları (2001) tarafından yapılan çalışmada, kırsal alanda yaşayan, gelir seviyesi yüksek olan ve babası serbest işlerde çalışan erkek öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Çalışkan vd., 2012: 26). Girişimcilik eğilimi/niyeti; eğitim, yaş, aile, motivasyon, kültür, çevre ve kişilik özellikleri gibi faktörlerden etkilenmektedir. Ayrıca bazı çalışmalar tarafından Schwartz'ın motivasyonel değerler (güç, başarı, evrensel düşünce, hazcılık, teşvik ediciler, kendini yönlendirme, yardımseverlik, geleneksellik, uygunluk, güvenlik) olarak belirlediği faktörlerin, girişimcilik eğilimini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Naktiyok ve Timuroğlu, 2009: 85-103).

Bu çalışmanın konusu da geleceğin girişimcileri olan üniversite öğrencilerinin, temel motivasyon kaynaklarının (başarı, bağlanma, güç ve düşünme) girişimcilik eğilimlerine olan etkisinin araştırılması üzerinedir. Bu bağlamda çalışmanın, girişimcilik ve motivasyon kaynakları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

II. Girişimcilik Eğilimi

Bireylerin girişimcilik davranışının ortaya çıkmasını sağlayan girişimcilik arzusu, literatürde girişimcilik eğilimi, girişimcilik yatkınlığı, girişimcilik yeteneği, girişimcilik ilgisi gibi kavramlarla ifade edilse de girişimcilik eğilimi, “*bireyin bir davranışı gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini belirleyen, o davranışa yönelik niyet*” şeklinde tarif edilmektedir. Bu tanımın gerekçesi ise niyetin davranışa temel oluşturmasıdır (Marangoz vd., 2014: 79-80). Çünkü niyetler davranışları yönlendirmektedir. İnsanın davranışlarındaki isteğini ve çabasını belirleyen, insanın niyeti olduğu gibi yeni bir iş kurma fikrindeki ilk adımı da niyetler oluşturmaktadır. Girişimcilik, fırsatların değerlendirilmesiyle alakalı süreç olduğundan, tesadüflerden ziyade bilinçli davranışların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2010: 120).

Bireylerin girişimci olma nedenleri konusu literatürde çok tartışılmış ve bu tartışmaların sonucunda insanları girişimcilik faaliyetlerine iten faktörlerden bazıları şu şekilde sıralanmıştır (Aktürk, 2012: 19):

- Bağımsızlık ve kendini gerçekleştirme isteği,
- Kendi fikirlerini gerçekleştirme arzusu,
- Pazarda bir fırsat keşfetme arzusu,
- Toplum içinde daha büyük bir saygınlık ve prestij kazanma isteği,
- Diğerlerinden daha iyi yapma arzusu,
- Yüksek ve performansa dayalı bir gelir isteği,
- Çoğu zaman şimdiki işinden memnun olmama veya işten çıkarılma riskinden kaçınma duygusu,
- İşsizlikten kurtulmak için bir çıkış yolu arama arzusu,
- Yüksek hedeflere ulaşabilme isteğidir.

III. Temel Motivasyon Kaynakları

Sosyal bir varlık olan insanın nerede, ne zaman ve nasıl davranacağı, ihtiyaç ve isteklerinin neler olduğu devamlı araştırılmış ve insanları güdülemek amacıyla bir dizi teori ve modeller geliştirilmiştir. Taylor’un özendirici ücret sisteminin kullanımı ile başlayan motivasyon teorileri ihtiyaç (içerik) ve süreç teorileri olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. İçerik kuramları, bireylerin motive olmak için karşılaması gereken ihtiyaçlarını ele alırken, süreç kuramları ise bireyin motivasyonu için diğerlerinin neler yapabileceklerini incelemektedirler (Antalyalı ve Bolat, 2017: 85). Motivasyonla ilgili daha kapsamlı bir ihtiyaç teorisi olan ve özellikle iş motivasyonu ile ilgilenen, David McClelland’ın geliştirmiş olduğu başarıma ihtiyacı teorisidir. McClelland, insanların davranışlarını etkileyen üç temel motivasyon kaynağından bahsetmektedir. Bunlar başarı ihtiyacı, bağlanma ihtiyacı (ait olma) ve güç ihtiyacıdır (Burnham, 1997: 3).

McClelland’ın araştırdığı temel ihtiyaçlar (başarı, bağlanma, güç) sonraki araştırmacılar tarafından iş motivasyonu ve genel motivasyon araştırmalarında, kullanılmıştır. Bu ihtiyaçlar insanları motive etmenin yanında,

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

insanların hedeflerini ve neye ilgi duyduklarını içermektedir. McClelland'ın sistematize ettiği temel ihtiyaçların dışında kalan ihtiyaçlar daha sonra, araştırmalarda tartışılmıştır. Bunların içerisinde öncesinde Maslow (1970) tarafından bahsedilen ve özellikle Cacioppo ve Petty'nin (1982) araştırdığı düşünme ihtiyacı McClelland'ın üçlü yapısından ayrı bir başlık olarak ortaya çıkmaktadır (Antalyalı ve Bolat, 2017: 85).

Literatürde temel motivasyon kaynakları (güç, başarı, bağlanma) ihtiyaçları olarak ifade edilmektedir. Bunun yanında son dönemdeki çalışmalarda bu üçlü yapıya *düşünme ihtiyacı* da eklenerek (örn. Antalyalı ve Bolat, 2017: 86), temel motivasyon kaynakları dördümlü yapı şeklinde ele alınmıştır.

Başarı İhtiyacı: McClelland, kuramında başarı ihtiyacı üzerine ağırlık vermekte ve başarı ihtiyacının özelliklerini şu şekilde belirtmektedir (Ay, 2007: 67):

- Zor işleri başarmak, nesnelere, insanlara ve düşüncelere hakim olmak, onları kullanmak ve düzenlemek.
- Engelleri bertaraf edip yüksek standartlara ulaşmak.
- Kendini aşmak.
- Başkalarıyla yarışmak ve onları geçmek.
- Yeteneklerini başarıyla kullanarak öz saygısını arttırmaktır.

İnsanların çoğunda başarı ihtiyacı bulunmakta fakat bu ihtiyacı ortaya çıkaracak ortamı ve fırsatı bulamamaktadırlar. Bunun sebebi ihtiyaçların şiddeti, kişilere, toplumlara ve kültürlere göre farklılık göstermesidir. İnsanların, kendi alanlarında başarılı ve mükemmel olma gibi istek ve duyguları, başarı güdüsüyle izah edilmektedir. Başarı ihtiyacı yüksek kişilerin girişimcilik, risk alma eğilimi, sabır ve fırsatları değerlendirme gibi öne çıkan davranışları bulunmaktadır. Yüksek başarı güdüsüne sahip olan insanlar, ulaşılması güç ve emek gerektiren, hedefler belirlemede ve bunlara ulaşmak için gerekli olan bilgi ve tecrübeyi kazandıktan sonra bunları kullanacak davranışlar sergilemektedirler (Aytaç, 2008: 28, 31).

Güç İhtiyacı: İnsanın çevresine hakim olma isteğinin neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple insan çevresiyle olan ilişkisinde etkinliğini artıracak her türlü araca başvurmaktadır. Güç ihtiyacı, insanların tavır ve davranışlarını değiştirmek için onları etkileme, insanları kontrol etme, diğerlerinin üzerinde otorite kurma, bilgi ve kaynaklar üzerinde kontrol kazanma ve rakibi ya da düşmanı yenme olarak da ifade edilmektedir (Ay, 2007: 67). Güç güdüsüyle hareket eden girişimcilerin, çalışanlar tarafından sevimden çok, onlara etki etmeyi ve kontrol altına almayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu sebepten dolayı girişimci kişiler, başkalarının hakimiyeti altında çalışmayı istememektedirler. Güç ihtiyacı girişimcileri harekete geçirip onları amaçları doğrultusunda ilerlemelerini sağlamaktadır. Girişimcilerin başarılı olabilmesi için güç güdüsünün tek başına yeterli olmadığı, başarı güdüsüyle birlikte anlam kazandırdığı belirtilmektedir (Ceylan ve Demircan, 2002: 4).

Bağlanma (Ait Olma) İhtiyacı: Bağlanma ihtiyacı, insanlar tarafından sevilme, bir grup ya da takımın üyesi olarak kabul edilme, dost ve yardımsever insanlarla birlikte çalışma, ilişkilerde uyumu koruma, çatışmalardan kaçınma ve sosyal faaliyetlere katılma olarak ifade edilmektedir (Ay, 2007: 67). Yüksek bağlanma ihtiyacına sahip olan bireyler, başarıya ulaşmak için başkalarıyla yakın ilişki içinde olma arzusuna sahiptirler. Başkalarıyla pozitif ilişkiler kurma, bu ilişkileri sürdürme ve sevdikleri kişiler tarafından onaylanma isteği, bu güdüye sahip kişilerin özellikleri arasında yer almaktadır (Ceylan ve Demircan, 2002: 4).

Düşünme İhtiyacı: Kişilerin düşünmeyi gerektiren zihinsel süreçlerinde gayret sarf ederek keyif alma durumu olarak tanımlanmaktadır (Cacioppo vd., 1982: 116). Ayrıca, yaşadığı dünyayı anlama ve akla uygun açıklama gereksinimi olarak da ifade edilmektedir. Yüksek düşünme ihtiyacı olan bireylerde, emek gerektiren bilişsel uğraşlardan zevk alma ve bu uğraşlarla meşgul olma gibi özellikler görülmektedir. Bazı deneysel bulgular, düşünme ihtiyacının çaba gerektiren bilgi süreçleri ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Örneğin, düşünme ihtiyacı yüksek olan bireyler ile düşük olan bireyler karşılaştırıldığında, yüksek düşünme ihtiyacı olan bireylerin, karmaşık bilgileri kısa zamanda hatırladığı ve herhangi bir konu ile ilgili olarak daha çok fikir üretebildiği görülmektedir. Düşünme ihtiyacı ile ilgili yapılan araştırmalar, birçok bilişsel performansın doğrudan düşünme ihtiyacı ile ilişkisi olduğunu göstermektedir (Saraçoğlu ve Çengel, 2013: 5).

IV. Araştırma Metodolojisi

A. Katılımcılar

Araştırmanın evreni, 2016–2017 eğitim - öğretim yılı bahar döneminde Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesinde eğitim gören yaklaşık 82 bin lisans ve ön lisans öğrencisidir. Örneklem büyüklüğü %95 güven aralığı dikkate alındığında ulaşılması gereken minimum kişi sayısı 384'tür. Araştırmada, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesindeki dört fakülte (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İlahiyat Fakültesi) ve altı meslek yüksekokulu (Isparta Merkez MYO, Aksu MYO, Gönen MYO, Sütçüler MYO, Yenişarbademli MYO, Yalvaç MYO) öğrencilerine anket uygulanmıştır. Araştırma, kapsamında 1250 öğrenciye ulaşılmıştır. Anketlerin 902'si çalışma kapsamında değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

Katılımcıların 399'u (%44,2) kadın, 503'ü (%55,8) ise erkek öğrencidir. Öğrencilerin 88'i 18 (%9,8), 191'i 19 (%21,2), 222'si 20 (%24,6), 170'i 21 (%18,8) ve 231'i 22 yaş ve üzeridir (%25,6). Lisans öğrenimi görenler 566 (%62,7), ön lisans öğrenimi görenler ise 336 (%37,3) kişidir. Öğrencilerin çoğunluğunda aile bireylerinde girişimci bir kişinin olmadığı görülmektedir. Katılımcıların 121'inin (%13,4) ailesinde girişimci birey bulunmakta, 786'sında (%86,6) ise bulunmamaktadır.

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Bireylerin girişimci olabilmelerinin temel koşulları, risk alabilmeleri, fırsatları görüp değerlendirmeleri azimli ve hırslı olmalarıdır. Girişimci olmak için temel koşulların yanında girişimcileri harekete geçiren özelliklerin de olması gerekmektedir. Bu özellikler arasında kişilik yapısı, aile, sosyal çevre, eğitim, yenilikçi olma ve hepsini tetikleyen yeterli motivasyon gibi faktörler yer almaktadır (Bozkurt, 2011: 21). Bu bağlamda çalışmanın amacı girişimcilik eğilimini etkileyen önemli faktörlerden birisinin de bireylerin motivasyon kaynakları olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada iş hayatına adım atacak öğrencilerin temel motivasyon kaynaklarının girişimcilik eğilimlerine olan etkisinin yanında, demografik özelliklerinin de (yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve girişimcilik dersi alma durumu) girişimcilik niyetlerini nasıl etkilediğini tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, temel motivasyon kaynakları ve girişimcilik eğilimlerine ilişkin bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutması açısından önem taşımaktadır.

B. Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan analiz teknikleri göz önüne alındığında bu çalışma, kantitatif/nicel bir çalışmadır. Araştırmada uygulanan teknikler *inceleme (survey)* türünde *kolayda* örnekleme modeli uygulanmıştır. Çalışmada, Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerine etki eden faktörler, çeşitli değişkenler (temel motivasyon kaynakları ve demografik faktörler) açısından incelenmiştir.

Girişimcilerde girişimcilik ruhunun oluşmasında motivasyonun önemli rol oynadığı bilinmektedir. Motivasyonun herkes için aynı şekilde işlemediği, insanları motive eden faktörlerin farklı olduğu ve herkesin motivasyonunun da farklı düzeylerde olduğu ifade edilmektedir. Girişimcilerin bir takım amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için çeşitli güdülerle teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple temel motivasyon kaynaklarının bireylerin girişimcilik eğilimlerini etkilediği düşünülmektedir.

Bu durum neticesinde, araştırmanın amacına uygun olarak model geliştirilmiştir. Bu modelde temel motivasyon kaynakları boyutlarının girişimcilik eğilimi boyutlarına etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Demografik faktörlerin, girişimcilik eğilimi ve temel motivasyon kaynakları boyutlarına ilişkin anlamlı bir farklılığın olup olmadığına bakılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacına göre hipotez oluşturulmuş ve test edilmiştir. Söz konusu hipotez aşağıda belirtilmiştir.

H: Farklı motivasyon kaynakları girişimcilik eğilimi boyutları üzerinde anlamlı ve farklı etkilere sahiptir.

C. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacına yönelik olarak elde edilmek istenen verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada üç bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunun birinci bölümünde demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümünde Yılmaz ve Sümbül'ün

(2009) “*Girişimcilik Ölçeği*”, üçüncü bölümde ise Antalyalı ve Bolat’ın (2017) geliştirmiş oldukları “*Temel Motivasyon Kaynakları (TMK) Ölçeği*” yer almıştır.

Girişimcilik Ölçeği: Yılmaz ve Sümbül (2009) tarafından geliştirilen bir ölçektir. Bu ölçek daha önce Bilge ve Bal (2012) tarafından “*Girişimcilik Eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*” adlı çalışmada kullanılmıştır. Bilge ve Bal (2012) yaptıkları bu çalışmalarında girişimcilik eğilimi ölçeğinin boyutlarını açıklayıcı faktör analizi sonucunda 6 faktör olarak elde etmişlerdir. Faktörlerde, içerdiği ifadelerin faktör yüklerinin büyüklüğünü dikkate alarak en uygun şekilde isimlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre girişimcilik eğilim ölçeğinin iç tutarlılık düzeyini ölçen Cronbach Alpha katsayıları; risk alma için 0,83, fırsatları değerlendirme için 0,84, liderlik yönlü olma için 0,65, gelecek odaklılık için 0,72, kararlılık için 0,72, dış etkenlere karşı bireysel güç için 0,72 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında çalışmada, Bilge ve Bal’ın (2012) kullandığı ölçekten yararlanılmıştır. 36 maddenin bulunduğu ölçeğin değerlendirilmesi için “Hiç”ten “Tam”a kadar giden 7’li likert-tipi ölçeklendirme tercih edilmiştir.

Girişimcilik eğilimi ölçeğine ait KMO değeri $0,956 > 0,50$ ’dir. Bu da verilerin analiz için mükemmel derecede uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliliğini sınamak üzere yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile ki kare katsayısını önemli oranda düşüren ve faktörün güvenilirliğini azaltan maddeler ile faktör iç tutarlılığı düşük ve faktör yükü 0,40’ın altında kalan toplam 9 madde ölçekten çıkarılarak 27 maddeyle analizlere devam edilmiştir. Bu maddeler bağlamında ölçek modelinin uyum istatistikleri; RMSEA=0,063, NFI=0,97, NNFI=0,97, CFI=0,97, GFI=0,90, AGFI=0,88, SRMR=0,044’tür. Bu değerler ölçek modelinin verilerle iyi uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca girişimcilik eğilimi ölçeğinin her bir boyutun Cronbach Alpha katsayılarına bakıldığında alt boyutlardan birinci faktör risk için 0,796, ikinci faktör fırsatları değerlendirme için 0,839, üçüncü faktör liderlik yönlü için 0,627, dördüncü faktör gelecek odaklılık için 0,735, beşinci faktör kararlılık için 0,728, altıncı faktör dış etkenlere karşı bireysel güç için 0,643 çıkmıştır. Bu ölçeğe ait bütün boyutların güvenirligi 0,60’ın üzerinde olduğu için oldukça güvenilir bir ölçek kabul edilmektedir. Hipotez testinde gerçekleştirilecek veri analizleri için ölçek boyutları bağlamında verilerin normal dağılıma uyumluluğu incelenmiş ve tüm boyutların çarpıklık ve basıklık değerlerinin 1 ile +1 arasında değer aldığı görülmektedir.

Temel Motivasyon Kaynakları Ölçeği: ölçeği, Antalyalı ve Bolat (2017) tarafından geliştirilmiştir. Antalyalı ve Bolat (2017), araştırmacıların yaygın olarak kullandığı başarı ihtiyacı, bağlanma ihtiyacı ve güç ihtiyacına ek olarak düşünme ihtiyacı boyutunu da ekleyerek TMK ölçeğini dört boyutlu olarak incelemişlerdir. Bu boyutlara ilişkin 24 ifadenin cevapları için 7’li likert tipi ölçeklendirme kullanılmıştır. Yanıtlar “Beni hiç tanımlamıyor (Hiç tanımlamıyor)”dan “Beni tamamen tanımlıyor (Tam tanımlıyor)”a kadar gidecek

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

şekilde belirtilmiştir. Katılımcılardan kendilerini objektif şekilde değerlendirerek kendilerine en uygun olan dereceyi işaretlemeleri istenmiştir.

Temel motivasyon kaynakları ölçeğinin, faktör analizine uygun olup olmadığına bakmak için ilk olarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, daha sonra ise geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Ölçeğe uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ki kare katsayısını önemli oranda düşüren ve faktörün güvenilirliğini azaltan maddeler ile faktör iç tutarlılığı düşük ve faktör yükü 0,40'ın altında kalan toplam 3 madde ölçekten çıkarılarak 21 maddeyle analizlere devam edilmiştir. Temel motivasyon kaynakları ölçeğinin ölçüm modelinde teorik olarak (17 ve 21. sorular) birbirine çok benzediği ve hata katsayıları birbirine çok yakın çıktığı için bu soruların hata katsayıları birleştirilmiştir. Bu maddeler bağlamında ölçek modelinin uyum istatistikleri; RMSEA=0,061, NFI=0,95, NNFI=0,96, CFI=0,97, GFI=0,92, AGFI=0,90, SRMR=0,044'tür. Bu değerler ölçek modelinin verilerle iyi uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca temel motivasyon kaynakları ölçeğine ait tüm boyutların Cronbach Alpha katsayıları, güç için 0,770, başarı için 0,687, bağlanma için 0,757 ve düşünme için ise 0,734 çıkmıştır. Bu ölçeğe ait bütün boyutların güvenilirliği 0,60'ın üzerinde olduğundan oldukça güvenilir bir ölçek olarak kabul edilmektedir. Hipotez testinde gerçekleştirilecek veri analizleri için ölçek boyutları bağlamında verilerin normal dağılıma uyumluluğu incelenmiş ve tüm boyutların çarpıklık ve basıklık değerlerinin 1 ile +1 arasında değer aldığı görülmektedir.

D. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın hipotezi bağlamında öğrencilerin motivasyon kaynaklarının (Güç, Başarı, Bağlanma, Düşünme), girişimcilik eğilimi boyutları (risk, fırsatları değerlendirme, liderlik yönlü, gelecek odaklı, kararlılık, dış etkenlere karşı bireysel güç) üzerine etkisinin olup olmadığı, bu etkilerin farklı motivasyon kaynakları bağlamında görece olarak nasıl farklılaştığı ve bu etkilerin gücü regresyon analizi ile incelenmiştir. Regresyon analizi yapmadan önce ilk olarak boyutlar arasında ilişkiler ele alınmış, bunun için korelasyon analizleri yapılmış ve bulguları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: *Temel Motivasyon Kaynakları Boyutlarıyla Girişimcilik Eğilimi Boyutlarının Korelasyon Analizi Bulguları*

<i>Temel Motivasyon Kaynakları</i>	<i>Risk</i>	<i>Fırsatları Değerlendirme</i>	<i>Liderlik Yönlü</i>	<i>Gelecek Odaklı</i>	<i>Kararlılık</i>	<i>Dış Etkilere Karşı Bireysel Güç</i>
Güç	,437**	,463**	,440**	,389**	,282**	,336**
Başarı	,423**	,475**	,376**	,373**	,401**	,393**
Bağlanma	,363**	,474**	,277**	,313**	,313**	,370**
Düşünme	,528**	,559**	,386**	,408**	,406**	,446**

** P<,01; * P<,05

Temel motivasyon kaynakları ve girişimcilik eğiliminin boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonucu Tablo 1’de gösterilmiştir. Burada ölçeklerin, kendi aralarında oluşan ilişkinin varlığı ve yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin temel motivasyon kaynakları ve girişimcilik eğiliminin boyutları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü, orta düzeyli ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p<0,01$). Buna göre temel motivasyon kaynakları ve girişimcilik eğiliminin boyutları arasında oluşan ilişki incelendiğinde güç, başarı, bağlanma ve düşünme boyutlarıyla girişimcilik eğiliminin risk alma, fırsatları değerlendirme, liderlik yönlü, gelecek odaklılık, kararlılık ve dış etkenlere karşı bireysel güç boyutlarıyla orta düzeyde bir ilişkiye sahip oldukları görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin temel motivasyon kaynakları arttıkça girişimcilik eğilimleri de artmaktadır.

Temel motivasyon kaynakları boyutlarının girişimcilik eğilimi boyutlarına olan etkisi çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Bu doğrultuda sırasıyla, temel motivasyon kaynaklarının boyutlarının girişimcilik eğilimi boyutlarına ne derece etki ettiğine bakılmıştır. Yapılan Çoklu Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

	Risk Alma (B)	Fırsatları Değerlendirme(B)	Liderlik Yönlü (B)	Gelecek Odaklılık (B)	Kararlılık (B)	Dış Etkilere Karşı Bireysel Güç (B)
Costant (Sabit)	1,1862**	1,696**	1,952**	1,762**	2,652**	2,304**
Güç	,133**	,117**	,308**	,190**	-,017	,047
Başarı	,091**	,114**	,133**	,131**	,224**	,139**
Bağlanma	,061	,177**	,046	,097*	,096**	,146**
Düşünme	,333**	,275**	,165**	,228**	,264**	,262**
R Square	,318**	,387**	,232**	,219**	,212**	,243**

** $P<0,01$; * $P<0,05$, B = Standardize edilmemiş beta katsayıları

Tablo 2’deki bulgulara göre temel motivasyon kaynaklarının girişimcilik eğilimi üzerindeki etkileri boyut boyut değerlendirilmiştir. Girişimcilik eğiliminin tüm boyutları üzerinde diğer motivasyon kaynaklarına göre daha etkili olan motivasyon kaynağı düşünme ihtiyacıdır. Düşünme ihtiyacı yükseldikçe olumlu biçimde en fazla etkilenen girişimcilik eğilimleri, risk alma ($\beta=,333$, $p<0,01$) ve fırsatları değerlendirme ($\beta=,275$, $p<0,01$) boyutlarıdır. Lider yönlülük boyutu hariç diğer tüm girişimcilik eğilimleri boyutlarını en fazla olumlu etkileyen motivasyon kaynağı düşünme ihtiyacıdır. Düşünme ihtiyacından sonra girişimcilik eğilimi üzerinde en etkili olan diğer motivasyon kaynağı ise güç ihtiyacıdır. Tablo 2 incelendiğinde; güç ihtiyacının özellikle, beklendiği üzere

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

lider yönlülük boyutuna ($\beta=,308, p<0,01$) etkisi anlamlı ve diğerlerine göre daha yüksektir. Girişimcilik eğilimini en düşük etkileyen motivasyon kaynağı ise bağlanma ihtiyacıdır. Ayrıca motivasyon kaynaklarının hangi girişimcilik eğilimi boyutunu en fazla açıkladığı incelendiğinde risk alma ve fırsatları değerlendirme olduğu görülmektedir. Tüm bu bulgular dikkate alındığında; özellikle düşünme ve güç ihtiyacının girişimcilik eğilimlerini anlamlı biçimde, birbirlerine göre de farklı düzeylerde etkilediği tespit edilmiş olup, kurulan hipotez kabul edilmiştir.

E. Demografik Değişkenlere Göre Girişimcilik Eğilimi ve Temel Motivasyon Kaynakları Farklaşması

Girişimcilik eğilimi ve temel motivasyon kaynakları boyutlarının hangi demografik değişkenlerle anlamlı farklar gösterip göstermediği önemli çıkarımları da beraberinde getirecektir. Çalışma ve analiz kapsamına alınan demografik değişkenler; yaş, cinsiyet ve eğitim durumudur. Ayrıca katılımcılara girişimcilik eğitimi alıp almadıkları da sorulmuş, en azından üniversitede alınan haftalık 2 bazen de 3 saati kaplayan, giriş bağlamında kalan bir eğitimin etkisi de değerlendirilmiş olacaktır.

Öncelikle yaş değişkeni üzerinden yapılan incelemelerde girişimcilik eğilimi boyutları bağlamında herhangi bir anlamlı farka rastlanmamışken, temel motivasyon kaynaklarında ise, düşünme ihtiyacı motivasyon kaynağı bağlamında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu fark 22 yaşın üzerindeki öğrencilerle 22 yaştan düşük diğer tüm öğrenciler arasındadır. Bu araştırma bağlamında, katılımcıların yaşı 22'den yukarı oldukça düşünme ihtiyacının onları daha fazla motive ettiği çıkarımı yapılabilir. Yine lisans düzeyindeki öğrenciler, ön lisans öğrencilerine kıyasla sırasıyla daha gelecek odaklı ($t=3,765, p<0,01$), kararlı ($t=2,379, p<0,05$), risk alan ($t=2,149, p<0,05$) ve lider yönlüdür ($t=2,0874, p<0,05$). Yani girişimcilik eğilimi lisans düzeyinde daha yüksektir. Yine lisans düzeyi; daha fazla güç ($t=2,631, p<0,01$) ve düşünme ihtiyaçlarından ($t=2,100, p<0,05$) motive olmaktadır. Zaten bu ihtiyaçlar girişimcilik eğiliminin de temel motivasyon kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca girişimcilik eğitimi alan öğrencilerde anlamlı olarak girişimcilik düzeylerinin (sırasıyla; lider yönlülük ($t=4,105, p<0,01$), gelecek odaklılık ($t=3,296, p<0,01$), risk alma ($t=3,226, p<0,01$), fırsatları değerlendirme ($t=2,940, p<0,01$) ve kararlılık ($t=2,633, p<0,01$)) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu girişimcilik dersinin kısmen de olsa girişimcilik eğilimine katkı sağladığı, bu bağlamda da önemsenmesi ve daha etkin biçimde sürdürülmesi gerektiği önerisini desteklemektedir.

Cinsiyetlerine göre girişimcilik eğilimi boyutlarının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre sırasıyla lider yönlülük ($t=5,165, p<0,01$), risk alma ($t=3,692, p<0,01$), gelecek odaklılık ($t=3,141, p<0,01$) ve fırsatları değerlendirme ($t=2,160, p<0,05$) boyutları bağlamında daha yüksek eğilimde oldukları görülmektedir. Ayrıca cinsiyetin girişimcilik eğilimi boyutları ile motivasyon kaynakları boyutları arasındaki ilişkilerde düzenleyici rolü tespit edilmiştir. Hayes (2013) tarafından geliştirilen

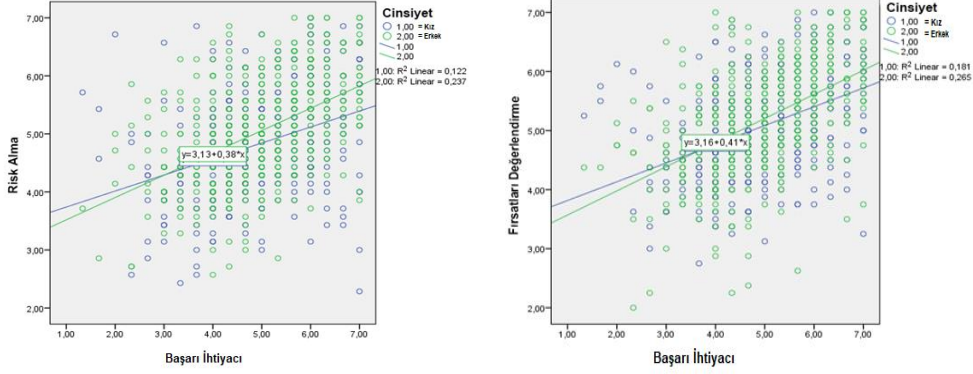
PROCESS adındaki bir makro ile düzenleyici etkiler incelenmiş ve anlamlı etkiler oluşturan modellerin bulguları ve görselleri aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: Başarı İhtiyacı İle Risk Alma ve Fırsatları Değerlendirme Boyutları Arasındaki İlişki Üzerinde Cinsiyet Faktörünün Düzenleyicilik Etkisi

Bağımlı Değişken: Risk Alma	COEFF	SE	T	P	LLCI	ULCI
Cinsiyet	-,3289	,2424	-1,3573	,1750	-,8046	,1467
Başarı	,1671	,0777	2,1498	,0318	,0146	,3196
Int_1	,1087	,0478	2,2743	,0231	,0149	,2025
Int_1						
	R2-chng		F			P
	,0046		5,1725			,0232
Bağımlı Değişken: Fırsatları Değerlendirme	COEFF	SE	T	P	LLCI	ULCI
Cinsiyet	-,3367	,2305	-1,4606	,1445	-,7891	,1157
Başarı	,2264	,0739	3,0618	,0023	,0813	,3715
Int_1	,0911	,0455	2,0036	,0454	,0019	,1803
Int_1						
	R2-chng		F			P
	,0034		4,0144			,0454

Yapılan analizde başarı ihtiyacı ve cinsiyet değişkenlerinin çarpımı ile oluşturulan etkileşim değişkeninin girişimcilikte risk alma değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Tablo 3 incelendiğinde, (interaction effect) etkileşim değişkeninin anlamlılığının $P= 0,0232$ ve $P= 0,0454$ dolay, cinsiyet faktörünün düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamlı düzenleyici etkinin anlamı; erkeklerde başarı ihtiyacının risk alma boyutuna etkisi, kadınlara göre daha fazla gerçekleşmektedir. Erkeklerde başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi üzerindeki değişimin %24'ünü açıklarken, kadınlarda risk alma eğilimi üzerindeki değişimin %12'sini açıklamaktadır (Şekil 1). Bu sonuçlara göre başarı ihtiyacı ile risk alma eğilimi arasındaki ilişki üzerinde cinsiyetin düzenleyici etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine erkeklerde, başarı ihtiyacı, fırsatları değerlendirme faktörü üzerindeki değişimin %27'sini açıklarken, kadınlarda fırsatları değerlendirme faktörü üzerindeki değişimin %18'ini açıklamaktadır. Yapılan bu analiz sonucuna göre cinsiyet faktörünün başarı ihtiyacı ile fırsatları değerlendirme eğilimi arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisinin olduğu görülmektedir.

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

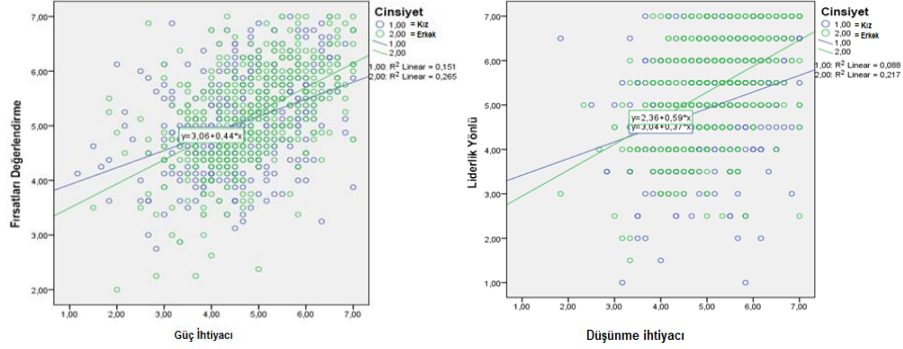
Şekil 1. Başarı İhtiyacı ile Risk Alma ve Fırsatları Değerlendirme Boyutları Arasındaki İlişki Üzerine Cinsiyet Faktörünün Düzenleyicilik Etkisi

Cinsiyetin bir başka düzenleyici rolü de güç ihtiyacı ile fırsatları değerlendirme, düşünme ihtiyacı ve lider yönlülük boyutları arasında tespit edilmiştir (Tablo 4). Yine Process Makroda yapılan analizde etkileşim değişkenini anlamlı etkisi bulunmuştur.

Tablo 4: Güç İhtiyacıyla Fırsatları Değerlendirme ve Düşünme İhtiyacıyla Lider Yönlülük Boyutu Arasındaki İlişki Üzerine Cinsiyet Faktörünün Düzenleyicilik Etkisi

Bağımlı Değişken: Fırsatları Değerlendirme	COEFF	SE	T	P	LLCI	ULCI
Cinsiyet	-,5536	,2401	-2,3059	,0213	-1,0248	-,0824
Güç	,1647	,0806	2,2929	,0221	,0266	,3428
Int_1	,1281	,0495	2,5866	,0098	,0309	,2253
Model Summary						
Int_1	R2-chng		F		P	
	,0058		6,6904		,0098	
Bağımlı Değişken: Liderlik Yönlü	COEFF	SE	T	P	LLCI	ULCI
Cinsiyet	-,6814	,3970	-1,7163	,0865	-1,4606	,0978
Başarı	,1642	,1256	,1,3074	,1914	-,0823	,4106
Int_1	,2106	,0773	2,7227	,0066	,0588	,3624
Model Summary						
Int_1	R2-chng		F		P	
	,0067		7,4131		,0066	

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, (interaction effect) etkileşim değişkenlerinin anlamlılığının $P= 0,0098$ ve $P= 0,0066$ olmasından dolayı, cinsiyet faktörünün her iki ilişkide de düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Güç İhtiyacıyla Fırsatları Değerlendirme ve Düşünme İhtiyacıyla Lider Yönlülük Boyutu Arasındaki İlişki Üzerine Cinsiyet Faktörünün Düzenleyicilik Etkisi

Yukarıdaki şekil hem erkeklerde hem de kadınlarda güç ihtiyacı arttıkça fırsatları değerlendirme eğiliminin arttığını göstermektedir. Ancak erkeklerdeki bu etki kadınlardakine göre daha fazla gerçekleşmektedir. Erkeklerde güç ihtiyacı, fırsatları değerlendirme faktörü üzerindeki değişimin %27'sini açıklarken, kadınlarda fırsatları değerlendirme faktörü üzerindeki değişimin %15'ini açıklamaktadır. Bu analizin sonucuna göre cinsiyetin, güç ihtiyacı ile fırsatları değerlendirme eğilimi arasındaki ilişki üzerinde düzenleyicilik etkisinin olduğu görülmektedir. Yine erkeklerde düşünme ihtiyacı, liderlik yönlü olma eğilimi üzerindeki değişimin %22'sini açıklarken, kadınlarda liderlik yönlü olma eğilimi üzerindeki değişimin %9'unu açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre düşünme ihtiyacı ile liderlik yönlü olma eğilimi arasındaki ilişki üzerinde cinsiyet faktörünün düzenleyicilik etkisi olduğu görülmektedir.

V. Sonuç

Bu araştırmanın en temel bulgusu, girişimcilik eğiliminin tüm boyutları üzerinde diğer motivasyon kaynaklarına göre *düşünme ihtiyacı*nın (need for cognition) daha etkili bir motivasyon kaynağı olduğudur. Bireylerin düşünme ihtiyaçları arttıkça girişimcilik eğilimleri de olumlu yönde artış göstermektedir. Yüksek düşünme motivasyonuna sahip bireylerin literatürde ifade edildiği şekilde; karar verme, problem çözme, derinlemesine farklı bakış açıları geliştirebilme, bilişsel düzeylerini etkili kullanabilme ve karmaşık durumların üstesinden gelmeleri söz konusudur (Tok, 2010: 48). Bununla beraber, düşünme

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

ihtiyacı ölçeğini geliştiren Cacioppo ve Petty'nin hipotezinde, düşünme ihtiyacı düşük olan bireylerin, başkalarının görüşlerini daha çabuk kabullenme eğiliminde oldukları, yüksek olan bireylerin ise olayları yorumlamada anlamlı bir bütün oluşturabilmek için bilgiyi arama peşinde oldukları ifade edilmektedir. Yüksek düşünme ihtiyacına sahip olan kişilerin düşünme sürecinin kendisinden tatmin oldukları, düşük olanların ise genellikle teşvik veya nedene bağlı düşünmeyi tercih ettikleri görülmektedir (Antalyalı ve Bolat, 2017: 90). Literatürdeki bu ifadeler, düşünme ihtiyacının yüksek oluşunun girişimcilik eğilimi boyutlarının hepsine yönelik olumlu katkısı olacağı yönde ipuçları vermektedirler. Nitekim bu çalışmanın, düşünme ihtiyacı yüksek olan bireylerin girişimcilik eğilimi boyutlarının tamamını olumlu yönde etkilediği sonucunu ortaya koyması, literatürde olan bulguları destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Düşünme motivasyonundan sonra ise girişimcilik eğilimine etki eden en önemli motivasyon kaynağının güç ihtiyacı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Girişimcilerin çevreleriyle olan ilişkilerde etkinliklerini artıracak araçlara başvurmaları ve çevrelerini yönetme/etkileme ihtiyaçlarının daha yüksek olması bu sonucun rasyonel olduğuna dair bir göstergedir. Zaten daha önce literatürde yapılan araştırmalarda da güç ihtiyacının girişimcilik eğilimi açıklayan çok önemli bir motivasyon kaynağı olduğu görülmüştür (Ay, 2007: 67). Ayrıca güç ihtiyacının tek başına yeterli olmayıp başarı ihtiyacı ile beraber anlam kazandığı da ifade edilmektedir (Ceylan ve Demircan, 2002: 4). Ancak bu çalışmayı özgün kılan taraf düşünme ihtiyacının motivasyon kaynakları dahilinde farklı bir boyut olarak ele alınmasıdır. Bu çalışma düşünme ihtiyacı boyutunu modele katması ve düşünme ihtiyacının aslında girişimcilik eğiliminde en yüksek motivasyon kaynağı olarak ortaya çıkması yapılan konuyla ilgili çalışmalara çok önemli ve özgün bir katkı sağlamıştır. Bu bağlamda girişimcilik eğitimleri düşünme ihtiyacı yüksek bireylere daha özel ve daha derin bir şekilde verilmelidir. Çünkü bu bireylerde anlama idrak, bilmekten/öğrenmekten keyif alma ve fikir üretme noktalarına yönelik eğilimler diğer bireylere göre daha yüksektir. Çalışmada, düşünme ihtiyacının etkisinin girişimcilik eğilimini artırması sonucu ortaya konulmakla beraber, düşünme ihtiyacından sonra yine literatürde olduğu gibi güç ihtiyacının en yüksek ve bağlanma ihtiyacının ise en düşük düzeyde girişimcilik eğilimini açıkladıkları görülmektedir.

Kadınlarda bağlanma ihtiyacının daha yüksek çıkması, kadınların erkeklere göre girişimcilik eğilimlerinin daha az olması bulgusu ile tutarlılık göstermektedir. Nitekim çalışmanın bulgularına göre erkeklerin kadınlara göre, lider yönlülük, risk alma, gelecek odaklılık ve fırsatları değerlendirme boyutları bağlamında daha yüksek eğilimde oldukları görülmektedir. Motivasyon kaynaklarının girişimcilik eğilimlerini açıklamasında cinsiyetin düzenleyici bir rolü de keşfedilmiştir. Motivasyon kaynakları hem erkeklerde hem de kadınlarda girişimcilik eğilimini açıklayan bir unsur olmakla birlikte, erkeklerdeki açıklayıcı gücü daha yüksektir. Hem düşünme hem güç hem de başarı ihtiyacı girişimciliği

en fazla açıklayan motivasyon kaynakları olarak erkekler de daha fazla açıklayıcılık rolüne sahiptir.

Bununla beraber ülke ekonomisini ve girişimci sayısını artırmaya yönelik çalışmalarda temel motivasyon kaynaklarının göz ardı edilmemesi gerektiği bu çalışmanın önemli sonuçlarından biridir. Çünkü bireyleri girişimci olmaya yönlendiren sebepler ve motivasyon kaynakları girişimcilik niyetlerinin belirleyicisi hükmündedir. Bu araştırmanın sonuçları, taşıdığı sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Araştırma örneğinin büyüklüğü başlıca sınırlılıktır. Örnek büyüklüğü sadece belli bir bölgeyi ve bir üniversitedeki öğrencileri kapsamaktadır. Bu çalışmanın bulguları ve sınırlılıkları bağlamında bu konuyla ilgilenen araştırmacıların farklı niteliklerdeki örneklemeler üzerinde araştırmalar yapmaları önerilmektedir.

Çalışmada girişimcilik eğitimi almanın girişimcilik eğiliminde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Bu yüzden girişimcilik eğitimi üniversiteler ve millî eğitimde yaygınlaştırılabilir. Cinsiyet açısından erkek öğrencilerin, kız öğrencilere göre girişimcilik eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel anlamda girişimciliği özendirici faaliyetler yapılabileceği gibi, özellikle kadın girişimciliğinin özendirilmesi önerilmektedir. Bunun içinde kadınlara yönelik istihdam teşvikleri geliştirilmeli ve kadın girişimcilere özel destek programlarının uygulanması önerilmektedir. Temel motivasyon kaynaklarının girişimcilik eğilimini pozitif ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmesinden hareketle, yarının girişimcilerini oluşturabilmek için gerek ilk ve orta öğretim gerekse yükseköğretim kurumlarında “girişimcilik” kavramının, “motivasyon kaynakları” ile olan etkileşimi göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynaklar

- Aktürk, E., (2012), “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerindeki Etkisi, Düzce Üniversitesinde Bir Araştırma”, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce.
- Antalyalı, Ö.L., Bolat, Ö., (2017), “Öğrenilmiş İhtiyaçlar Bağlamında Temel Motivasyon Kaynakları (TMK) Ölçeğinin Geliştirilmesi, Güvenilirlik ve Geçerlik Analizi”, *AİBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, ss. 83-114.
- Ay, Z., (2007), “Sanayi İşletmelerinde Motivasyon ve Ülkemizdeki Motivasyon Uygulamaları”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Aytaç, B., (2008), “Ticaret Meslek Liselerinde Okuyan Öğrencilerin Yüksek Öğretime Yönelik Motivasyon Düzeylerinin Araştırılması”, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.

Temel Motivasyon Kaynaklarının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Balaban, Ö., Özdemir, Y., (2008), “Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ss. 133-147.

Bilge, H., Bal, V., (2012), “Girişimcilik Eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 2, Sayı 16, ss. 131-147.

Bozkurt, Ç.Ö., (2011), *Dünya’da ve Türkiye’de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler*, Ankara, Detay Yayıncılık.

Burnham, D. H., (1997), “Power is Still the Great Motivator - With a Difference”, <https://pdfs.semanticscholar.org/9711/c9e46bcc07051806e9e5de78a1a0253bc553.pdf>, Erişim Tarihi: 28 Ekim 2017.

Cacioppo, J. T., & Petty, R. E. (1982). “The Need For Cognition”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 42, Issue 1, ss. 116-131.

Ceylan, A., Demircan, N., (2002), “Girişimcilerin Başarı, Güç ve Yakın İlişki İhtiyaçlarının Kişilik Özellikleriyle İlişkisi Üzerine Düzce Bölgesi’ndeki Kobi’ler de Bir Araştırma”, 21. Yüzyılda Kobi’ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, *Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme Fakültesi*, 03-04 Ocak K.K.T.C. ss. 1-19.

Çalışkan, İ., M., Uzman, E., Işık, H., (2012), “Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerini Farklı Kaynaklardan Algıladıkları Sosyal Desteğin Yordaması”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1.

Keleş, H. N., Özkan, Ö. T., vd., (2012), “Ön Lisans Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, ss. 108-118.

Marangoz, M. vd., (2014), “Eğitim Alanı Girişimcilik Niyetini Nasıl Etkilemektedir? Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir İnceleme” *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, ss. 75-95.

Naktiyok, A. T., ve Kürşat, M., (2009), “Öğrencilerin Motivasyonel Değerlerinin Girişimcilik Niyetleri Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 3, ss. 85-103.

Özdemir, A., (2010), “Potansiyel Girişimci Olan Kadınların Motivasyon Faktörleri ve Eskişehir’de Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, ss. 117-139.

Saraçoğlu, A. S., ve Çengel, M., (2013), “Cinsiyet, Yaş ve Düşünme İhtiyacı Düzeyinin Bilgi Ötesi Farkındalığı Yordayıcılığı”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 01-13.

Tok, E., (2010), “Okul Öncesi 1. Sınıf Öğretmen Adaylarının Düşünme İhtiyaçları ve Düşünme İhtiyacına Yönelik Görüşleri (Pamukkale Üniversitesi Örneği)”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, ss. 46-62.

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi*

Ebru ÖZGÜR GÜLER**
Dilek VEYSİKARANI***

Alınış Tarihi: 07 Ocak 2019

Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2019

Öz: Tükenmişlik kavramı meslek itibarıyla insanlarla yüz yüze çalışan bireylerin yaşadıkları stresle baş edememe sonucu, enerji ve güç kaybı şeklinde ifade edilebilir. Yaşanan tükenmişlik hissi, çalışanların verimli bir şekilde çalışmalarına engel oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin iş doyumuna üzerindeki etkisini belirleyerek tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin, demografik değişkenler açısından anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya konmasıdır. Araştırmaya, tesadüfi örnekleme yöntemiyle ulaşılan, devlet ve özel üniversitelerde görev yapan 360 akademisyen katılmıştır. Akademisyenlerin tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerini belirlemek için Maslach Tükenmişlik ve Hackman ve Oldham İş Doyum ölçekleri kullanılmıştır. Tükenmişlik ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde, t-testi, varyans analizi, faktör analizi ve regresyon analizine yer verilmiştir. Analiz sonuçlarında tükenmişliğin iş doyumuna üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, özel üniversitelerde çalışan akademisyenlerin iş doyum skorlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, İş Doyumu, Faktör Analizi

Statistical Analysis of the Effect of Burnout and Job Satisfaction on Academicians

Abstract: The burnout can be expressed as loss of energy and power in the results not being able to cope with the stress experienced by individuals working directly with people. The sense of burnout can prevent employees from working efficiently. In this context, the aim of this study is to determine the effect of burnout levels on job satisfaction and to determine whether the levels of burnout and job satisfaction of academicians differ significantly in terms of demographic variables. 360 academicians working in state and private universities were reached by random sampling method. Maslach Burnout and Hackman and Oldham Job Satisfaction scales were used determining the burnout and job satisfaction levels of academicians. To determine the relationship between burnout and job satisfaction, t-test, variance analysis, factor analysis and regression analysis were performed. Burnout had a significant effect on job satisfaction. In addition, it was found that job satisfaction scores of academicians working in private universities were higher.

Keywords: Burnout, Job Satisfaction, Factor Analysis

Atatürk
Üniversitesi

* Bu çalışma Arş. Gör. Dilek Veysikarani'nin "Akademisyenlerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Seviyelerinin Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlerle Analizi: Devlet ve Özel Üniversitelerin Karşılaştırması" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiş olup SYL-2017-8832 numaralı Çukurova Üniversitesi BAP Projesi ile desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

*** Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

I. Giriş

Teknolojik gelişmelerle birlikte sosyal ve kültürel anlamda yaşanan değişimlere bağlı olarak, bireyler zorlamalarla dolu bir yaşamla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu zorlamalar sonucunda bireyler hem işlerine hem de çevrelerine yönelik bir tükenme duygusu yaşayabilmektedirler.

Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberger (1974) tarafından psikososyal alanındaki çalışmasında kullanılmıştır. Bununla birlikte, Maslach'a (1981) göre tükenmişlik işi gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisinde olanlarda görülen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıdan yoksunluk şeklinde çok boyutlu bir sendrom olarak ifade edilmiştir (Maslach ve Jackson, 1981: 100; Eklund ve Freese, 2015: 64). Duygusal tükenme, kişinin çalıştığı iş nedeniyle aşırı yüklenilmesi ve tüketilmiş olma duyguları olarak tanımlanır. Duyarsızlaşma, kişinin içinde bulunduğu ruh halinden dolayı korku, heyecan, kaygı, sevinç gibi duygu durumlarının ortadan kalkması ve sonuç olarak hizmet verilen bireylere karşı katı, ilgisiz ve umursamaz davranmasını yansıtan bir ruh halidir. Düşük kişisel başarı duygusu, kişinin kendisini olumsuz değerlendirme eğiliminde olmasını ifade etmektedir (Otaçoğlu, 2008: 105).

Tükenmişliğin, işte uzun süredir devam eden ve çözümlenemeyen stresin sonucu olduğu ya da iş ile ilgili talepler ve işçi kaynakları arasındaki uzun vadeli bir uyumsuzluktan kaynaklandığı düşünülmektedir (Bianchi vd., 2015: 209).

Tükenmişlik kavramının kurumun performansının azalmasına, kalitenin düşmesine sebebiyet verme gibi etkileri olmasından dolayı tükenmenin sadece bireysel bir problem olmadığı aynı zamanda kurum ve çevreye de zarar verebilecek türden çok boyutlu bir problem olduğu görülmektedir. Yoğun yaşanan stresin ve tatmin olamamanın tepkisi olarak ortaya çıkan tükenmişlik, bireylerin kendilerini duygusal olarak işlerinden soğumuş hissetmeleri gibi sonuçlara yol açabilmektedir (Avşaroğlu vd., 2005: 117).

İş doyumunu kavramı, çalışanın yaşadığı iş deneyimleri sonucunda işine karşı göstermiş olduğu duygusal durum olarak tanımlanır ve bu iş deneyimlerinin, çalışanın değer yargıları ya da beklentileriyle ne kadar uyumlu olduğu şeklinde ifade edilir (Hayes vd., 2015: 589). İş doyumunu etkileyen faktörler bireysel (yaş, cinsiyet, medeni durum vb. gibi demografik değişkenler) ve örgütsel (işin niteliği, iş yeri yönetimi, ücret, terfi olanakları, iş yerinin sosyal ortamı vb.) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Tunacan ve Çetin, 2009: 589).

Tükenmişliğin, insanlar ile doğrudan çalışılan mesleklerde daha sık görüldüğü literatürde yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Dilsiz (2006), ortaöğretim öğretmenlerinin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerini çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemleriyle inceleyerek tükenmişliğin alt boyutlarının iş doyumunu üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mertoğlu (2013), sağlık personellerinin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerini incelediği araştırmasında, iş doyumunun bazı boyutlarının (ücret, çalışma koşulları, işin yapısı, iş arkadaşları) genel tükenmişlik üzerinde anlamlı etkileri

olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akbolat ve Işık (2008), cinsiyet, yaş, çocuk sayısı, eğitim gibi tanımlayıcı özelliklerin tükenmişlik düzeyini etkilediğini ortaya koymuştur. Naktiyok ve Karabey (2005), Atatürk üniversitesi öğretim görevlilerinin işkoliklik düzeylerindeki artışın zihinsel, fiziksel ve duygusal tükenmişliği arttırdığını ayrıca yöneticilik görevi olan ve yardımcı doçent (şu anki adı doktor öğretim üyesi) unvanına sahip olan öğretim üyelerinin daha yüksek tükenmişlik seviyesi gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Gerek çalışma koşulları gerekse diğer etmenlerden dolayı tükenmişliğin sık görüldüğü meslek gruplarından birinin akademisyenlik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin alt boyutlarının elde edilmesi ve elde edilen bu alt boyutların iş doyumunu üzerindeki etkisini belirlemektir. Ayrıca tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin, demografik değişkenler açısından anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı da çalışmada incelenmek istenen unsurlardır.

II. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın evrenini, devlet ve vakıf üniversitelerinde görev yapan tüm akademisyenler oluşturmaktadır. Örneklem, devlet ve vakıf üniversitelerinde, çeşitli kademelerde görev yapan akademisyenlerden tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiş 360 akademisyenden oluşmaktadır. Örnekleme sürecinde yükseköğretim kurumlarında akademisyen olarak görev yapan bireylerden zaman ve maliyet kısıtı göz önünde bulundurularak katılım sağlamak isteyen ve ulaşılan bireylere anket uygulanmıştır. Çalışmanın bütçesi, zaman ve gönüllülük esasına dayalı anket sorularının doldurulması prensibi doğrultusunda elde edilen bu örneklem büyüklüğü, Büyüköztürk (2002)'ün de ifade ettiği gibi, kullanılacak yöntem olan faktör analizinde örneklem büyüklüğünün minimum değerinin gözlenen değişken sayısının beş katı kadar olmasının yeterliği olacağı görüşünden hareketle uygun kabul edilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeğe ilişkin sorular ve değişken sayıları göz önünde bulundurulduğunda toplam 44 ifade yer almaktadır. Bu durumda $44 \times 5 = 220$ olup, 220 sayısının örneklem büyüklüğü açısından yeterli olacağı düşünüldüğünde, 360 akademisyene ait bilgiye ulaşılmış olması çalışmada kullanılan örneklem hacminin yeterli düzeyde olduğu sonucunu doğrulamaktadır. Araştırmada kullanılan anket formu sırasıyla; kişisel bilgiler, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ve Hackman-Oldham İş Doyum Ölçeğinde yer alan ifadelerden oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu; katılımcıların demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek üzere araştırmacı tarafından hazırlanan formdur.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ): Araştırmada akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerini belirlemek için Maslach ve Jackson tarafından 1981 yılında geliştirilen MTÖ'nün Tunç (2008) tarafından düzenlenen Türkçe formu kullanılmıştır. Toplam 22 maddeden oluşan ölçek tükenmişliği, Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion), Duyarsızlaşma (Depersonalization) ve Kişisel Başarı Duygusunda Azalma (Personal Accomplishment) olmak üzere üç alt

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

boyutta değerlendirilmektedir (Üngüren vd., 2010: 2927). MTÖ'nün kişisel başarı duygusunda azalma boyutu olumlu ifadelerden oluştuğu için diğer iki alt boyutla örtüşmemesi için analiz edilirken ters kodlanmıştır (Eklund ve Freese, 2015: 66). MTÖ'nün geçerlilik ve güvenilirliği 1992 yılında Ergin tarafından 2 yöntemle hesaplanmıştır (Aktaran: Kayabaşı, 2008: 199). Birinci yöntemde, üç alt boyut için iç tutarlık hesaplaması yapılarak 552 kişilik örneklem grubu ile ölçeğin özgün formuna ilişkin güvenilirlik katsayıları Duygusal Tükenme için 0,83, Duyarsızlaşma için 0,65 ve Kişisel Başarı için 0,72 olarak elde edilmiştir. İkinci yöntemde ölçeğin güvenilirliğini test/tekrar test yöntemi ile 99 denek grubuna yeniden ulaşılarak güvenilirlik katsayıları Duygusal Tükenme 0,83, Duyarsızlaşma 0,72 ve Kişisel Başarı 0,67 bulunulmuştur (Kayabaşı, 2008: 199).

Hackman-Oldham İş Doyumu Ölçeği (İD): İnsanların iş yaşamlarında mutlu ve başarılı olmasında önemli bir faktör olarak kabul edilen iş doyumunun ölçülmesi konusunda birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Akademisyenlerin iş doyum düzeylerini belirlemek için Hackman ve Oldham (1975) tarafından önerilen ve geçerliliği test edilen Türkçe formu Dilsiz, (2006) tarafından düzenlenen 14 maddelik iş doyum (İD) ölçeği kullanılmıştır. Toplam İş doyum ölçeğinde kişinin alabileceği en yüksek puan 70 iken, en düşük puan 14'tür. İş doyum ölçeğinde alınan yüksek puan kişinin yaptığı işe yönelik gösterdiği olumlu tutumların göstergesidir. İş doyum ölçeğinin güvenilirliğine ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Örnek olarak Pearson ve Chong'un (1997) Malezya'daki hemşirelere yönelik yapmış olduğu çalışmada bu katsayı 0,90 bulunurken, Yüksel (2002) sürekli ve geçici sürede istihdam edilen bilgisayar işletmenlerinin iş doyumlarına yönelik yaptığı çalışmada bu değeri 0,89 olarak elde etmiştir.

MTÖ'ye ilişkin ifadeler, 5 noktalı Likert ölçme tipinde düzenlenmiş olup katılma düzeyleri, (1) Hiç Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, (4) Katılıyorum ve (5) Tamamen Katılıyorum şeklindedir. İD için oluşturulan ifadeler ise yine, 5 noktalı Likert ölçme tipinde düzenlenmiş olup, iş doyum düzeyleri, (1) Çok Yetersiz, (2) Yetersiz, (3) Ne Yeterli Ne Yetersiz, (4) Yeterli ve (5) Çok Yeterli olarak belirlenmiştir.

Öncelikle araştırmanın amaçlarına uygun olarak belirtilen ilişkisel çözümler gerçekleştirilmiştir. Verilerin istatistiksel çözümlenmesi, SPSS paket programı yardımıyla sınanmıştır. İlk olarak tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ardından çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden olan faktör analizi ile ölçeklerin alt boyutları ve bu alt boyutlara ilişkin güvenilirlik katsayıları incelenmiştir. Son olarak çalışmanın ana hipotezi olan akademisyenlerin tükenmişlik seviyelerinin iş doyumunu üzerindeki etkisinin belirlenmesi için regresyon analizi yapılmıştır.

III. Bulgular

Araştırmaya katılan akademisyenlerin demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de özetlenmiştir. Tablo1 incelendiğinde, katılımcıların % 57,8’inin erkek akademisyen olduğu ve % 42,2’sinin ise kadın akademisyenlerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde ise, akademisyenlerin % 67,5’i evli iken % 32,5’inin bekar olduğu gözlenmiştir. Yaşlara göre dağılımlarda ise, katılımcıların ortalama yaş düzeyi 37,9 olup gözlenen en yüksek yaş aralığı % 48,3 ile 31 - 40 yaş aralığındadır. Katılımcıların % 33,9’unun hiç çocuğu bulunmazken, % 30,6’sının tek çocuk sahibi olduğu dikkat çekmiştir. Akademisyenlerin görev yaptıkları üniversitelerin % 60,6’sı devlet üniversitesi iken % 39,4’ünün vakıf üniversiteleridir. Çalışmaya katılan akademisyenlerin kurumlarında çalışma süreleri incelendiğinde, % 40,3’ünün 5 yıldan az bir süredir çalıştığı, % 39,4’ünün ise 5 - 9 yıl arasında görev yaptığı dikkat çekmiştir. Benzer şekilde akademisyenlikte toplam hizmet süreleri sorulduğunda, %36,7 ile en yüksek hizmet süresinin 5 – 9 yıl arası olduğu gözlenmiştir. Bu oranı %24,2 ile 10-14 yıl arası çalışanlar takip etmektedir. Son olarak akademik unvanlara göre dağılımlar incelendiğinde ise, en yüksek katılımın %25,6 ile doktor öğretim üyelerinde olduğu gözlenmiştir.

Tablo 1: Sosyo-Demografik Özellikler

Değişken		Frekans	%
Cinsiyet			
	Erkek	208	57,8
	Kadın	152	42,2
Medeni Durum			
	Evli	243	67,5
	Bekar	117	32,5
Yaş		Ort./Std. Sapma	37,9 / 7,43
	24-30	70	19,4
	31-40	174	48,3
	41-50	93	25,8
	51-65	23	6,4
Çocuk Sayısı			
	Yok	122	33,9
	1 çocuk	110	30,6
	2 çocuk	89	24,7
	3 ve 3ten fazla	39	10,8
Görev Yeri			
	Devlet	218	60,6
	Özel	142	39,4

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

Kurumda Çalıştığı Süre			
	5.yıldan az	145	40,3
	5-9 yıl	142	39,4
	10-14 yıl	47	13,1
	15-19 yıl	21	5,8
	20 yıl ve üzeri	5	1,4
Toplam Hizmet Süresi			
	5 yıldan az	58	16,1
	5-9 yıl	132	36,7
	10-14 yıl	87	24,2
	15 -19 yıl	52	14,4
	20 yıl ve üzeri	31	8,6
Unvan			
	Profesör	14	3,9
	Doçent	51	14,2
	Dr. Öğretim Üyesi	92	25,6
	Arş. Gör. Dr.	51	14,2
	Arş. Gör.	58	16,1
	Öğretim Görevlisi	74	20,6
	Okutman / Uzman	20	5,6

Demografik özellikler belirtildikten sonra, 22 maddeden oluşan MTÖ'ye faktör analizi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü gösteren korelasyon matrisi incelendiğinde ölçekte yer alan “İşim gereği karşılaştığım insanlara sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum. (Soru 5)”, “Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına olumlu katkıda bulunduğuma inanıyorum. (Soru 9)” ve “İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil. (Soru 15)” soru maddelerinin, diğer soru maddeleri ile korelasyonunun çok düşük olduğu gözlenmiştir. Bu durum değişkenlerin doğru faktörler altında toplanmalarına engel olacağı için bu 3 değişken analiz dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak 22 ifade yerine 19 ifadeden oluşan ölçek için faktör analizi uygulanmıştır.

Değişkenlerin ve kullanılan örneklemin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla KMO ölçütü incelenmiş ve korelasyon matrisinin anlamlı olup olmadığı Barlett'in küresellik testi ile değerlendirilmiştir (Özgür, 2003; Güriş ve Astar, 2014: 421). Sözü edilen değerleri içeren Tablo 2 incelendiğinde; KMO değeri 0,75 olup kullanılan örneklemin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca Barlett küresellik testi sonucunda da kullanılan 19 değişkene ilişkin korelasyonların istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Kaiser-Meyer-Olkin Ölçütü ve Barlett Küresellik Testi

KMO = 0,75		
Barlett Küresellik Testi		
$\chi^2_{hes} = 1837,26$	Serbestlik Derecesi = 171	p-değeri = 0,00

Örneklemin ve kullanılan değişkenlerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verildikten sonra, özdeğer istatistiğine dayanan temel bileşenler analizi ile faktörleştirme işlemine geçilmiştir. Burada özdeğeri 1'den büyük olan faktörlerin anlamlı olduğu kabul edilerek (Hair vd., 2010: 110) literatürden farklı olarak Maslach Tükenmişlik Ölçeği için toplam altı alt boyut elde edilmiştir. Bunun nedeni, 360 katılımcının tükenmişlik ölçeğine ait sorulara vermiş olduğu yanıtlar gösterilebilir. Yorumlanabilir faktörler elde etmek amacıyla dik döndürme yöntemlerinden Varimax rotasyonu uygulanmış, elde edilen rotasyonlu faktör yükleri ve varyans açıklama yüzdeleri Tablo 3'te verilmiştir.

Görüldüğü üzere MTÖ'de birinci faktöre ait özdeğer 2,23 olup tek başına bu faktör toplam varyansa %11,8 oranında katkı sağlamaktadır. İkinci faktör 2,17 özdeğer ile toplam varyansın %11,4'ünü açıklamaktadır. Diğer faktörlere ilişkin özdeğerler giderek azalan değerler olarak toplam varyansa sırasıyla; %11,2, %10,3, %9,1 ve %8,5 oranında katkı sağlamaktadır. Böylelikle elde edilen 6 alt boyut toplam varyansın %62,3'lük kısmını açıklamaktadır.

Tablo 3: MTÖ için Elde Edilen Rotasyonlu Faktör Yükleri ve Açıklama Oranları

Bileşen	Faktör Yükleri
Faktör 1: Duygusal Tükenmenin Ruhun Baskısı (Özdeğer =2,23 - %11,8)	
<i>İşimde çok fazla çalıştığımı düşünüyorum (S14).</i>	0,753
<i>İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum (S2).</i>	0,671
<i>İşimin beni kısıtladığımı düşünüyorum (S13).</i>	0,642
<i>İşimden soğuduğumu hissediyorum (S1).</i>	0,505
<i>İşimle ilgili karşılaştığım insanların bazı problemlerini sanki ben yaratmışım gibi davrandıklarını hissediyorum (S22).</i>	0,403
Faktör 2: Duygusal Tükenmenin Karamsarlaştırması (Özdeğer=2,17-%11,4)	
<i>İşimdeki duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşıyorum (S21).</i>	0,735
<i>Yolum sonuna geldiğimi hissediyorum (S20).</i>	0,733
<i>Bu işin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum (S11).</i>	0,665
<i>İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir hava yaratırım (S17).</i>	0,619

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

Faktör 3: Empati ve Kişisel Başarıdan Yoksunluk (Özdeğer = 2,13 - %11,2)	
<i>İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum (S7).</i>	0,738
<i>Bu işte kayda değer birçok başarı elde ettim (S19).</i>	0,718
<i>İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım (S4).</i>	0,69
Faktör 4: Doğrudan İnsanlarla Çalışmaktan Kaynaklanan Duygusal Tükenme (Özdeğer = 1,95 - %10,3)	
<i>Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı (S6).</i>	0,726
<i>Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla gerginlik yaratıyor (S16).</i>	0,622
<i>Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum (S3).</i>	0,539
Faktör 5: Duygusal Tükenmenin Duyarsızlaştırması (Özdeğer =1,72 - %9,1)	
<i>Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum (S8).</i>	0,818
<i>Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim (S10).</i>	0,634
Faktör 6: Kişisel Başarı Potansiyelinden Yoksunluk (Özdeğer = 1,61 - %8,5)	
<i>İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissedirim (S18).</i>	0,760
<i>Kendimi işimde çok şeyler yapacak güçte hissediyorum (S12).</i>	0,701

*: Parantez içindeki yüzdeler varyans açıklama oranlarını ifade etmektedir.

Tablo 3’de yer alan rotasyonlu faktör yükleri göz önünde bulundurularak faktörlere sırasıyla “Duygusal Tükenmenin Ruhun Baskısı (DTRB)”, “Duygusal Tükenmenin Karamsarlaştırması (DTK)”, “Empati ve Kişisel Başarıdan Yoksunluk (EKBY)”, “Doğrudan İnsanlarla Çalışmaktan Kaynaklanan Duygusal Tükenme (DİÇKDT)”, “Duygusal Tükenmenin Duyarsızlaştırması (DTD)” ve “Kişisel Başarı Potansiyelinden Yoksunluk (KBPY)” isimleri verilmiştir.

Çalışmada elde edilen 6 alt boyutun güvenilirliklerini test etmek için Cronbach α katsayıları hesaplanmış ve Tablo 4’te sunulmuştur. Tablo incelendiğinde bu katsayıların tükenmişlik ölçeğinin alt boyutları için 0,707 ile 0,502 arasında değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca toplam 14 maddeden oluşan İş Doyumu (İD) ölçeği içinde bu katsayı hesaplanmış ve 0,938 olarak elde edilmiştir. Literatürde (Özdamar, 2004: 633; Üngüren vd., 2010: 2929; Doğan vd., 2013: 223) Cronbach α katsayılarının geçerlilik değerlerinin; 0,00 - 0,40 için güvenilir değil, 0,40 - 0,60 için düşük güvenilirlikte, 0,60 - 0,80 için oldukça güvenilir ve 0,80 - 1,00 için ise yüksek derecede güvenilir olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmada elde edilen Tükenmişlik Ölçeğinin alt boyutlarının ve İş Doyumu ölçeğinin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4: Ölçeklere ait Cronbach α Güvenirlilik Katsayıları

Ölçek	Madde Sayısı	α
Duygusal Tükenmenin Ruhun Baskısı	5	0,707
Duygusal Tükenmenin Karamsarlaştırılması	4	0,677
Empati ve Kişisel Başarıdan Yoksunluk	3	0,637
Doğrudan İnsanlarla Çalışmaktan Kaynaklanan Duygusal Tükenme	3	0,644
Duygusal Tükenmenin Duyarsızlaştırılması	2	0,502
Kişisel Başarı Potansiyelinde Yoksunluk	2	0,546
İş Doyumu	14	0,938

Güvenirlilik analizlerinin ardından Tablo 1’de yer alan cinsiyet, medeni durum, yaş, çocuk sayısı, görev yeri, kurumda çalışma süresi, toplam hizmet süresi ve unvan değişkenlerinin elde edilen MTÖ alt boyutları ile İD üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Bu incelemeler sonucunda elde edilen MTÖ alt boyutları ve İD için cinsiyet, medeni durum, yaş ve unvan değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan çocuk sayısı, görev yeri, kurumda çalışma süresi ve toplam hizmet süresi değişkenleri açısından bazı anlamlı farklılıklar belirlenmiş ve aşağıdaki tablolarda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Çalışmaya katılan akademisyenlerin sahip oldukları çocuk sayısının, tükenmişlik ve iş doyumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi yapılmış, elde edilen bulgular Tablo 5’de özetlenmiştir. Tablo 5 incelendiğinde sadece iş doyumu ile çocuk sayısı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Atatürk
Üniversitesi

Tablo 5: Çocuk Sayısına İlişkin Anlamlı Farklılıklar

Değişken	F	p-değeri*
DTRB	1,748	0,208
DTK	1,83	0,123
EKBY	1,64	0,163
DİÇKDT	0,454	0,769
DTD	0,995	0,410
KBPY	1,754	0,138
İD	4,96	0,001

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

Bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için ikili karşılaştırmalar yapılmış, varyansların homojen olduğu bulgusunun ardından bu durumda en çok tercih edilen testlerden biri olan Bonferonni testi seçilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6: İş Doyumu için Çocuk Sayısına Göre İkili Karşılaştırma Sonuçları

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamlı Farklar*
İD	(1): Çocuk Yok	53,41	(4)>(1)
	(2): 1 çocuk	55,86	
	(3): 2 çocuk	55,7	
	(4): 3 çocuk	60,21	
	(5): 3 çocuk üzeri	61,6	

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Tablo 6’da görüldüğü üzere sadece 3 çocuk sahibi olan akademisyenlerin hiç çocuğu olmayan akademisyenlere göre ortalama iş doyumun daha fazla olduğu ifade edilebilir. Çocuk sayısına ilişkin diğer kategorilerde anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Katılımcıların buldukları kurumda çalışma süresinin tükenmişlik ve iş doyumunu ölçekleri üzerindeki etkisini gösteren Tablo 7 incelendiğinde, kurumda çalışma süresinin yalnızca Doğrudan İnsanlarla Çalışmaktan Kaynaklanan Duygusal Tükenme alt boyutu üzerinde %5 önem düzeyinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Kurumda Çalışma Süresine İlişkin Anlamlı Farklılıklar

Değişken	F	p-değeri*
DTRB	1,52	0,200
DTK	0,81	0,950
EKBY	1,41	0,230
DİÇKDT	2,89	0,020
DTD	1,04	0,390
KBPY	1,16	0,170
İD	2,67	0,032

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ikili karşılaştırma sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Tablo 8’e göre çalışma süresi 10 – 14 yıl arasında olan çalışanların, 5 yıldan az ve 5 – 9 yıl arasında çalışanlara göre daha fazla Doğrudan insanlarla çalışmaktan kaynaklanan duygusal tükenme yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kurumda çalışma süresi ile, iş doyumunu arasındaki ikili karşılaştırmalar sonucunda ise 10 - 14 yıl arasında çalışanların 5 yıldan az süredir çalışanlardan ve 15 – 19 yıl arasında çalışanların da 20 yıl ve üzeri süredir çalışanlardan daha yüksek iş doyumuna sahip oldukları görülmüştür.

Tablo 8: İş doyumu ve DİÇKDT'nin Kurumda Çalışma Süresine Göre İkili Karşılaştırma Sonuçları

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamli Farklar*
DİÇKDT	(1): 5 yıldan az	1,855	(3) > (1)
	(2): 5-9 yıl	1,859	(3) > (2)
	(3): 10-14 yıl	2,198	
	(4): 15-19 yıl	2,095	
	(5): 20 yıl ve üzeri	2,13	
İD	(1): 5 yıldan az	54,372	(3) > (1)
	(2): 5-9 yıl	55,810	(4) > (5)
	(3): 10-14 yıl	57,596	
	(4): 15-19 yıl	58,048	
	(5): 20 yıl ve üzeri	48,000	

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Akademisyenlerin toplam hizmet sürelerinin, ölçekler üzerinde anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı ise Tablo 9'da incelenmiş ve kurumda çalışma sürelerine benzer bulgular elde edilmiştir. Başka bir ifade ile yine sadece İD ve DİÇKDT boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmıştır.

Tablo 9: Toplam Hizmet Süresine İlişkin Anlamli Farklılıklar

Değişken	F	p-değeri*
DTRB	1,23	0,300
DTK	1,02	0,400
EKBY	1,72	0,150
DİÇKDT	4,37	0,000
DTD	0,48	0,740
KBPY	1,88	0,110
İD	2,62	0,035

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

İD ve DİÇKDT boyutu için yapılan ikili karşılaştırmalar Tablo 10'da verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda toplam hizmet süresinin alt gruplarının İş Doyumu üzerinde etkisi incelendiğinde, 10 – 14 yıl hizmet süresi olan bireylerin diğer tüm alt kategorilere göre daha az iş doyumuna sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. DİÇKDT boyutu bakımından tükenmede ise 15 - 19 yıl arası çalışanların, 5 - 9 yıl arası ve 10 - 14 yıl arası az çalışanlara göre daha fazla Doğrudan İnsanlarla Çalışmaktan Kaynaklanan Duygusal Tükenme gösterdikleri söylenebilir.

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

Tablo 10: İş Doyumu ve DİÇKDT'nin Hizmet Süresine Göre İkili Karşılaştırılma Sonuçları

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamlı Farklar*
DİÇKDT	(1): 5 yıldan az	1,85	
İD	(2): 5-9 yıl	1,82	(4) > (2), (3)
	(3): 10-14 yıl	1,85	
	(4): 15-19 yıl	2,21	
	(5): 20 yıl ve üzeri	2,17	
	(1): 5 yıldan az	55,880	
	(2): 5-9 yıl	56,190	(1), (2), (4), (5) > (3)
	(3): 10-14 yıl	52,920	
	(4): 15-19 yıl	56,423	
	(5): 20 yıl ve üzeri	57,387	

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Demografik unsurlar ile tükenmişliğe ilişkin elde edilen 6 alt boyut ve İş Doyumuna ilişkin karşılaştırmaların ardından çalışmanın diğer bir araştırma sorusu devlet veya özel üniversitelerde çalışan akademisyenler arasında da farklılıklar olup olmadığı incelenmek istenmiş ve bu konuda elde edilen bulgular Tablo 11'de özetlenmiştir. Yapılan t - testi sonucunda iş doyumunu açısından özel ya da devlet üniversitesinde çalışan akademisyenlerde anlamlı bir farklılık gözlenmezken, görev yeri ile tükenmişlik ölçeğinin DTRB, EKBY, DİÇKDT ve KBPY alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Tablo 11: Görev Yerine İlişkin Anlamlı Farklılıklar

Değişken	Görev Yeri	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p-değeri*
DTRB	Devlet	218	1,85	0,525	4,63	0,000
	Özel	142	2,15	0,742		
DTK	Devlet	218	2,05	0,807	0,55	0,560
	Özel	142	2,10	0,65		
EKBY	Devlet	218	1,95	0,685	2,67	0,010
	Özel	142	2,16	0,803		
DİÇKDT	Devlet	218	1,73	0,487	6,46	0,000
	Özel	142	2,20	0,879		
DTD	Devlet	218	1,77	0,582	1,74	0,110
	Özel	142	1,89	0,806		
KBPY	Devlet	218	1,97	0,745	7,05	0,000
	Özel	142	2,61	0,988		
İD	Devlet	218	55,08	9,451	1,09	0,260
	Özel	142	56,11	7,808		

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Tablo 11'e göre, anlamlı farklılıkların bulunduğu Duygusal tükenmenin ruhen baskısı, Empati ve kişisel başarıdan yoksunluk, Doğrudan insanlarla çalışmaktan kaynaklanan duygusal tükenme ve Kişisel başarı potansiyelinden yoksunluk alt boyutlarının tamamında özel üniversitelerde çalışan akademisyenlerin devlet üniversitesinde çalışan akademisyenlerden daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın diğer bir araştırma sorusu olan Tükenmişliğin akademisyenlerin iş doyumuna etkisinin olup olmadığını incelemek amacıyla regresyon analizi yapılmış ve parametre tahminlerine ilişkin regresyon sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur. Tablo 12'ye göre Duygusal tükenmenin karamsarlaştırması ve Kişisel başarı potansiyelinden yoksunluk boyutlarının İş doyumunu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Duygusal tükenmenin ruhen baskısı, Empati ve kişisel başarıdan yoksunluk, Doğrudan insanlarla çalışmaktan kaynaklanan duygusal tükenme ve Duygusal tükenmenin duyarsızlaştırması alt boyutlarının %5 anlamlılık düzeyinde iş doyumunu üzerinde anlamlı etkileri söz konusudur. DTRB ($\hat{\beta}_2 = -5,602$), EKBY ($\hat{\beta}_4 = -4,463$) ve DTD ($\hat{\beta}_6 = -2,029$) alt boyutlarının, iş doyumunu üzerinde negatif yönde bir etkisi varken, DİÇKDT ($\hat{\beta}_5 = 4,935$) değişkeninin iş doyumunu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca modele ilişkin belirleyicilik katsayısı $R^2 = 0,327$ olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan İş doyumunu açıklayabilme gücünün %32,7 olduğu söylenebilir.

Tablo 12: Tükenmişliğin İş Doyumunu Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	$\hat{\beta}$	Standart Hata	p-değeri*
İD	Sabit	70,030	1,814	0,000
	DTRB	-5,602	0,731	0,000
	DTK	-0,204	0,554	0,713
	EKBY	-4,463	0,595	0,000
	DİÇKDT	4,935	0,682	0,000
	DTD	-2,029	0,653	0,002
	KBPY	0,100	0,454	0,826

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Son olarak akademisyenlerin devlet veya özel üniversitede çalışmalarının, iş doyumuna etkisini gösteren regresyon analizi Tablo 13'de yer almaktadır. Devlet ve özel üniversitede görev yapan akademisyenler modele kukla değişken (devlet=1, özel=0) olarak dahil ederek yeniden regresyon analizi yapılmıştır. Bu durumda modele ilişkin bağımlı değişken değişmezken (iş doyumunu), bağımsız değişkenler DTRB, DTK, EKBY, DİÇKDT, DTD, KBPY ve kukla değişken olan devletten oluşmaktadır.

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

Tablo 13: Görev Yerinin İş Doyumuna Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	$\hat{\beta}$	Standart Hata	p-değeri*
ID	Sabit	72,760	2,150	0,000
	DTRB	-5,820	0,733	0,000
	DTK	-0,094	0,553	0,865
	EKBY	-4,383	0,593	0,000
	DİÇKDT	4,506	0,702	0,000
	DTD	-1,875	0,652	0,004
	KBPY	-0,295	0,482	0,540
	Devlet	-2,090	0,898	0,020

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Analiz sonuçları incelendiğinde, model bir bütün olarak anlamlı bulunmuştur (F değeri= 24,908, p-değeri= 0,000). Kukla değişkenin model üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu gözlenmiştir. Akademisyenin devlette çalışması durumu, iş doyumunu skorunu negatif olarak etkilemektedir. Şöyle ki devlet üniversitesinde görev yapan akademisyene ait iş doyum skoru özel üniversitede çalışan akademisyene göre 2,09 puan daha azdır. Bu doğrultuda devlet üniversitelerinde çalışanların iş doyumları özel üniversitelerde çalışanlardan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

IV. Sonuç

Bireylerin günümüz yaşam koşullarına bağlı olarak karşılaştıkları zorlukların büyük çoğunluğu bireylerin çalışma koşullarını etkileyerek daha verimli çalışmalarına engel olmaktadır. Verimsiz ve etkin olmayan çalışmalar sonucunda bireyler yaptıkları işe ve buldukları çevrelere yönelik bir tükenme duygusu yaşamaktadırlar.

Akademisyenlerin tükenmişlik ve iş doyum düzeylerini belirleme, tükenmenin iş doyumunu üzerindeki etkilerini açıklama ve devlet ya da vakıf üniversitelerinde çalışmanın iş doyumunu üzerinde ne gibi etkisinin olduğunu araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, tesadüfi örnekleme yoluyla ulaşılan 360 akademisyenden elde edilen bilgilerden oluşan veri seti kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda orijinal ölçekten farklı olarak Tükenmişlik Ölçeği için toplam altı alt boyut elde edilmiştir. Elde edilen alt boyutların literatürden farklılık göstermesinin nedeni bu çalışma için ulaşılan örneklem grubunun ölçekte yer alan sorulara vermiş oldukları yanıtlardan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte ilgili alt boyutların farklı sayılarda elde edilmesini destekleyen çalışmalar da mevcuttur (Konakay, 2013). Literatürde, tükenmişlik ölçeğini orijinal ölçeğin alt boyut sayısı ile benzer olarak elde eden çalışmalara ise Çavuş vd., 2007; Ardiç ve Polatçı, 2008; Kayabaşı, 2008; Tunç, 2008; Meral, 2010; Diri ve Kırıl, 2016 örnek verilebilir.

Demografik değişkenlerden açısından incelendiğinde ise cinsiyetin iş doyumunu ve tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Sayıl vd. (1997), Naktiyok ve Karabey (2005), Ardıç ve Polatçı (2008) çalışmaları ile benzerdir. Fakat literatürde yer alan bazı çalışmalarda kadın ve erkekteki tükenmişlik düzeylerinin farklılaştığı da gözlenmektedir (Avşaroğlu vd., 2005; Üngüren vd., 2010). Bununla birlikte medeni durum ve yaş değişkenlerinin de iş doyumunu ve tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken literatürde bunu destekleyen çalışmalar da mevcuttur (Sayıl vd., 1997; Kayabaşı, 2008). Akademisyenlerin görev unvanlarındaki farklılaşma iş doyumunu ve tükenmişlik alt boyutlarında anlamlı bir farklılığa neden olmazken bu durum literatürdeki benzer çalışmalar ile tutarlılık göstermektedir (Meral, 2010).

Çocuk sayısı değişkeni sadece iş doyumunu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Çocuk sahibi olmanın bireyin kendisine duyduğu güveni artırmasını ve hayata daha pozitif bakmasını sağladığı için iş doyumunu düzeyinde pozitif etkiler sağlamaktadır. Akademisyenlerin görev yerlerinin DTRB, EKBY, DİÇKDT ve KBPY alt boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri saptanmıştır. Devlet üniversitesinde çalışan akademisyenlerin, özel üniversitelerde çalışan akademisyenlerden daha düşük tükenmişlik düzeyi gösterdiği buna sebep olarak özel sektörün belirsizliği ve dayattığı zorunluklar olarak öngörülebilir. Bu anlamda da elde edilen sonuçlar literatür ile benzerlik göstermektedir (Çimen ve Şahin, 2000; Polatçı, 2007; Filiz, 2014). Bunlara ek olarak kurumda çalışılan süre ve toplam hizmet süresi değişkenlerinin de DİÇKDT ve İD üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumda çalışma süreleri ve hizmet süresi arttıkça akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin ortalamalarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi, çalışma süresi ve hizmet süresi arttıkça iş doyum düzeyi de artacaktır (Taşgın, 2004). Çalışma süresi ve hizmet süresinin artması ile akademisyenlerin kıdemleri de artacağından bu durumun pozitif yönde dönüşler sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen tükenmişliğin alt boyutları ve iş doyumunu üzerindeki etkileri incelenirken regresyon analizi kullanılmış ve tükenmişliğin alt boyutlarından DTK ve KBPY hariç diğer dört alt boyutun (DTRB, EKBY, DİÇKDT ve DTD) iş doyumunu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu anlamda tükenmişliğin alt boyutlarından DTRB, EKBY ve DTD'nin artmasının, iş doyumunu azaltacağı sonucunu doğurduğu söylenebilir. DİÇKDT alt boyutunun artmasının ise iş doyumuna etkisi pozitif yöndedir. Literatürde yer alan çalışmalarda tükenmişliğe ait alt boyutların iş doyumunu üzerinde negatif yönde bir etkisi beklenirken DİÇKDT alt boyutunun literatüre ters düşecek şekilde pozitif yönde olması, katılımcıların sorulara vermiş olduğu yanıtlardan kaynaklanmış olabilir. Bu bulgudan hareketle araştırmaya katılan akademisyenlerin birlikte çalıştıkları diğer meslektaşları ile uyum içinde oldukları, bir çatışma yaşamadıkları dolayısıyla iş doyumlarının, doğrudan

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

insanlarla çalışmaktan kaynaklanan duygusal tükenmeden olumsuz yönde etkilenmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, devlet veya vakıf üniversitelerinde çalışmanın iş doyumunu üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda da vakıf üniversitesinde çalışan akademisyenlerinin iş doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizin geleceği olan gençleri yetiştiren akademisyenlerin iş doyum düzeylerini arttırmalarını sağlayacak bununla birlikte tükenmişlik düzeylerini azaltacak yönde çalışmaların yapılması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda çeşitli girişimlerde bulunulması, ağır çalışma koşullarında, yoğun emek sarf ederek çalışan akademisyenler için araştırma olanaklarının artırılması son derece etkili olacaktır. Bu bağlamda akademisyenlerin hem kişisel eğitimlerini hem de eğitim olanaklarını artıracak adımların atılmasının, öğrenci veya meslektaşlarıyla karşılaşılacak problemlerinin mümkün olduğunca azaltılmasının, kadro sorunlarının çözümlenmesine yönelik uygulamaların düzenlenmesinin, ekonomik refah düzeylerinin artırılmasının ve sosyal aktivitelerinin geliştirilmesinin motivasyonlarını arttıracakı düşünülmektedir.

Çalışmada, tükenmişlik düzeyini belirlemek için Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve iş doyumunu düzeyini belirlemek için ise Hackman ve Oldham İş Doyum Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın bir kısmı literatürde, iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyleri için kullanılan farklı ölçme araçlarının bulunmasıdır. Dolayısıyla diğer ölçeklerin kullanılması durumunda, elde edilen sonuçlardan daha farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bir diğer kısıt ise çalışmada kullanılan örneklem hacmi ve çalışmaya dahil edilen devlet ve vakıf üniversitelerinin sayısının artırılması olarak düşünülebilir. Bu nedenle ilerleyen çalışmalarda, tükenmişlik ve iş doyum arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için benzer çalışmalar yapılarak, akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinde meydana gelen değişimler ve iş doyumunda ne gibi farklılıklara sebep oldukları araştırılabilir. Bununla birlikte, bu alanda yayınlanmış fazla sayıda ve farklı bulgular içeren çalışmaların belirli bir zaman periyodu için Meta analizi yardımıyla karşılaştırılıp, birleştirilerek analiz edilmesi planlanmaktadır.

Kaynaklar

- Akbolat, M. ve Işık O. (2008). "Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 229-254.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama (Göü Örneği). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). "Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 115-129.

- Bianchi, R., Schonfeld, I.S. and Laurent, E. (2015). “Burnout–depression overlap: A review”, *Clinical Psychology Review*, 36, 28–41.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-482.
- Çavuş, M.F., Gök, T. ve Kurtay, F. (2007). Tükenmişlik: Meslek Yüksekokulu Akademik Personeli Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 97-108.
- Çimen, M. ve Şahin, İ. (2000). Bir Kurumda Çalışan Sağlık Personelinin İş Doyum Düzeyinin Belirlenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(4), 53-67.
- Dilsiz, B. (2006). *Konya İlindeki Ortaöğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Ve İş Doyumu Düzeylerinin Bölgelere Göre Değerlendirilmesinin Çok Değişkenli İstatistiksel Analizi*, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Diri, M.S. ve Kıral, E. (2016). Ortaokul Öğretmenlerinin İş Doyumlarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 125-149.
- Doğan, H., Nebioğlu, O., Çakır, N. ve Doğan, İ. (2013). Otel İşletmeleri Ve Seyahat Acentaları İlişkisinde Bağlılık Düzeyi Analizi: Alanya Bölgesi Otel İşletmelerinde Ampirik Bir Çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7, 218-231.
- Eklund, R.C. and De Freese, J.D. (2015). “Athlete Burnout: What We Know, What We Could Know, and How We Can Find Out More”, *International Journal of Applied Sports Sciences*, 27, 63-75.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-172.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik*, Genişletilmiş 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- Hackman, J. R., Oldham, G.R. (1975). “Development of the job diagnostic survey”. *Journal of Applied Psychology* Vol. 60, No.2, 159 – 170.
- Hair, J.F., Black, W.C, Babin, B. and Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis. Seventh Edition*, Pearson Publication, New York.
- Hayes, B., Douglas. C., and Bonner, A. (2015). “Work environment, job satisfaction, stress and burnout among haemodialysis nurses”. *Journal of Nursing Management* 23, 588-598.
- Kayabaşı, Y. (2008). “Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 191-212.

Tükenmişlik ve İş Doyumunun Akademisyenler Üzerindeki Etkisinin İstatistiksel Olarak İncelenmesi

- Konakay, G. (2013). Akademisyenlerde Duygusal Zekâ Faktörlerinin Tükenmişlik Faktörleri İle İlişisine Yönelik Bir Araştırma: Kocaeli Üniversitesi Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 121-144.
- Maslach, C. and Jackson, S.E. (1981). "The Measurement of Experienced Burnout", *Journal of Occupational Behaviour* 2, 99-113
- Meral, S., (2010). *Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması: Amasya Üniversitesi Örneği*. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Mertoğlu, S. (2013). *Gülhane Askeri Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesi'nde Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Naktiyok, A. ve Karabey, C. N. (2005). "İşkoliklik ve Tükenmişlik Sendromu". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 179-198.
- Otacıoğlu, S.G., (2008). "Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu Ve Etkileyen Faktörler". *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 103-116.
- Özdamar K. (2004). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*. Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Özgür, E. (2003). *Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemleri ve Bir Uygulama*, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi
- Pearson, C.A.L.I ve Chong, J. (1997). Contributions of Job Content and Social Information on Organizational Comrnitment and Job Satisfaction: An exploration In a Malaysian Nursing Context. *Journal of Oocupational and Organizational Psyehology*, 70, 357-374.
- Polatçı, S. (2007). Tükenmişlik Sendromu ve Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörler (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Akademik Personeli Üzerinde Bir Analiz). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Sayıl, I., Haran, S., Ölmez, Ş. ve Özgüven, H. D. (1997). Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri. *Kriz Dergisi*, 5 (2): 71-77.
- Taşgın, Ö. (2004). "Gençlik Ve Spor Genel Müdürlüğü Merkez Ve Taşra Örgütü Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyum Düzeylerine Etkisi". *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(3), 169-175.
- Tunacan, S. ve Çetin, C. (2009). "Lise Öğretmenlerinin İş Doyumunu Etkileyen Faktörlerin Tespitine İlişkin Bir Araştırma". *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29, 155-172.
- Tunç, T., (2008). *Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ile Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Arasındaki İlişki: Bir Üniversite Örneği.*, Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

- Üngüren, E., Doğan, H., Özmen, M. Ö. ve Tekin, A. (2010). “Otel Çalışanlarının Tükenmişlik ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi”. *Journal of Yasar University*, 17, 2922-2937.
- Yüksel, İ. (2002). “Sürekli ve Geçici Statüde İstihdam Edilen Bilgisayar Öğretmenlerini Ayırt Edici İş Doyum Ögelerinin Belirlenmesi”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57, (4),185-205.

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Ali ALTINER*

Alınış Tarihi: 17 Ocak 2019

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2019

Öz: Bu çalışmada, OECD ülkelerinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kamu harcamaları eğitim, sağlık, savunma ve toplam kamu harcamaları şeklinde alt bileşenlere ayrılarak 4 ayrı model oluşturulmuş ve 1995-2016 dönemine ait veriler kullanılarak panel simetrik ve asimetrik nedensellik testleri uygulanmıştır. Simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre, sağlık ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Keynesyen hipotezin geçerli olduğu belirlenmiştir. Toplam kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında Wagner hipotezinin ve eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında ise hem Keynesyen hem de Wagner hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Nedensel ilişkilerin pozitif ve negatif kaynağına göre incelendiği asimetrik test sonuçlarına göre, 4 modelde de pozitif bileşenler arasında Keynesyen hipotezin geçerli olduğu görülmüştür. Negatif bileşenler açısından ise eğitim ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner hipotezinin, sağlık ve toplam kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında hem Keynesyen hipotezin hem de Wagner hipotezinin geçerli olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, genel olarak ekonomik büyüme ile kamu harcamalarının birbirini desteklediğini ve özellikle sürdürülebilir ekonomik büyüme için uygulanacak politikalarda kamu harcamalarının büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Panel Asimetrik Nedensellik Testi

The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the OECD Countries: A Symmetric and Asymmetric Panel Causality Analysis

Abstract: The aim of this study is to investigate the relationship between public expenditures and economic growth in OECD countries. Public expenditures were divided into sub-components as education, health, defense and total public expenditures and 4 separate models are performed. In this context, panel symmetric and asymmetric causality tests are applied by using data from the period of 1995-2016. According to the results of symmetrical test, Keynesian hypothesis is found to be valid between health and defense expenditures with economic growth. It is determined that the Wagner hypothesis is valid between total public expenditures and economic growth and the Keynesian and Wagner hypotheses are valid between education expenditures and economic growth. According to the asymmetric test results for which the causal relationships are examined according to the positive and negative sources, Keynesian hypothesis is found to be valid among the positive components in all models. In terms of negative components, it was found that the Wagner hypothesis is valid between education and defense expenditures with economic growth, both Keynesian hypothesis and Wagner hypothesis are valid between health and total public expenditure with economic growth. These results show that economic growth and public expenditures support each other and that public expenditures are of great importance, especially, in policies to be implemented for sustainable economic growth.

Keywords: Public Expenditures, Economic Growth, Panel Asymmetric Causality Test

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

I. Giriş

İktisat tarihi boyunca devletin ekonomideki rolü ile ilgili değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bilindiği gibi Klasik iktisat ekolünde devlete ulusal savunma, adalet, güvenlik gibi sınırlı görevler yüklenmiştir. Klasik iktisatçılar “görünmez el” mekanizması ile ekonomik hayattaki düzenin kendiliğinden oluşacağını kabul etmişlerdir. Bu sebeple de devletin ekonomiye müdahalesini gereksiz görmüşlerdir. Ayrıca devletin iktisadi sisteme müdahalesinin düzen yerine işleyişi bozabileceğini savunmuşlar ve “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” felsefesi ile hareket edilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Fakat 1929 Ekonomik Krizi iktisadi mekanizmada devletin payının yeniden ele alınmasını gündeme getirmiştir. Yaşanan kriz boyunca iktisadi düzenin kendiliğinden sağlanamadığı görülmüştür. Ekonominin durgunluğa girdiği, enflasyon ve işsizliğin oluştuğu durumlarda devletin müdahalesinin kaçınılmaz olduğu varsayılmıştır. Bu görüşün en önemli savunucusu olan Keynesyen görüş doğal dengenin kendisinden meydana gelebileceğini ileri sürmüştür. Keynesyen görüşün Klasiklerden ayrılan en önemli düşüncesi ekonomilerin atıl olan üretim faktörleri sebebi ile tam istihdamda değil eksik istihdamda olmasıdır. Bu durum devlet müdahalesi olmadan üretim ya da yatırım faaliyetlerinin devam edemeyeceği anlamını taşımaktadır. Devletin ekonomideki yeri konusunda bu iki keskin farklı görüş olsa da, günümüze kadar pek çok fikir ortaya atılmıştır.

Günümüz karma ekonomik sistemlerinde yaşanan iktisadi, sosyal ve siyasal olaylar devletin ekonomideki büyüklüğünü tartışmalı bir hale getirmiştir. Genel olarak devletlerin ekonomi içindeki yeri kamu harcamaları ölçüsü dikkate alınarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Genel olarak kamu harcamalarında bir artış trendi olduğu görülmektedir. Dünya Bankası verilerine göre 1970’lerden günümüze dünyada kamu harcamaları ortalama %2.28 artmıştır. Kamu harcamalarının ekonomik yansımaları ise genel olarak ekonomik büyümeye etkisiyle incelenmiştir. Bu nokta kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi Wagner ve Keynesyen Hipotezlerine dayalı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada Wagner ve Keynesyen Hipotezleri çerçevesinde 27 OECD ülkesinde 1995-2016 dönemi için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi panel veri analizlerine bağlı olarak incelenmiştir. Çalışma teorik çerçeve ve literatür özetinin verilmesinin ardından panel simetrik ve asimetrik testlerin kullanıldığı ampirik analizle sürdürülmüştür. Analiz sonuçlarının yorumlanması ve politika önerileri ile tamamlanmıştır.

II. Teorik Çerçeve ve Literatür Özeti

Uzun yıllardır pek çok politika yapıcı için kapsayıcı ve uzun vadeli bir ekonomik büyümede kamu harcamalarının etkisi tartışma konusudur (Hasnül, 2015: 1). Genel olarak kamu harcamaları; devletin varlığını devam ettirebilmek ve görevlerini yerine getirebilmek amacıyla yaptığı giderler şeklinde tanımlanmaktadır (Pehlivan, 2011: 65). Kamu harcamaları tanımlamalarında dar ve geniş anlamda kamu harcamaları ayrımı yapılmakta, dar anlamda kamu

harcamaları; kamu hizmetlerinin karşılığı olarak devlet ve diğer kamu tüzel kişilerin (belediye, il özel idaresi, köyler vb.) giderleriyle ifade edilmektedir. Geniş anlamda ise kamu harcamaları sadece devlet ve diğer kamu kuruluşlarının değil, bunun yanında iktisadi devlet teşekküllerinin harcamaları, sosyal sigorta ödemeleri, vergi muafılığı ve istisnaları ile birlikte özel kişilerin kamu kuruluşlarına yardımlarını kapsamaktadır (Erginay, 2003: 131). Kamu harcamalarının mali amaçlarının ortaya konulmasında sınıflandırma yoluna gidilmektedir. Kamu harcamaları iktisadi (ekonomik) ve fonksiyonel olarak sınıflandırılabilir. İktisadi kamu harcamaları cari harcamalar, yatırım ve transfer harcamalarından meydana gelmektedir. Fonksiyonel kamu harcamaları ise adalet ve yargı harcamaları, altyapı harcamaları, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, savunma harcamaları ve genel hizmet harcamalarını kapsamaktadır (Diler, 2011: 15-19). Çeşitliliği açısından değerlendirilecek olursa kamu harcamalarının iktisadi hayatın neredeyse her alanıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bunun bir sonucu olarak kamu harcamaları istihdam, gelir, dış ticaret, enflasyon, tasarruf, bütçe gibi makro değişkenler üzerinde yaygın bir etkiye sahiptir. Kamu harcamalarıyla yakın ilişki içinde olduğu düşünülen bir başka makro büyüklük ekonomik büyümedir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem iktisat hem de kamu maliyesi literatürü için yeni bir araştırma alanı değildir. Fakat kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi maliye politikasının modellenmesi ve etkinliği ile ilgili olduğu için araştırmacılar arasındaki popülerliğini korumaktadır. Teorik olarak bu ilişkiyi inceleyen iki düşünce bulunmaktadır (Tang, 2009: 215-2016). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki bağı inceleyen ilk yaklaşım Wagner Yasası (ya da hipotezi) olarak bilinmektedir. Wagner Yasası'na (1890) göre kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun vadede bir denge ilişkisi söz konusu olup kamu harcamaları milli gelirdeki artışın bir sonucudur. Endojen bir değişken olarak değerlendirilen kamu harcamaları büyümenin nedeni değil sonucu olup, gelir artışından daha hızlı büyümektedir. Yani iktisadi büyüme kamu faaliyetlerini artırıp kamu sektörünü genişletmektedir (Biswal, vd. 1999: 1283). Kişi başına düşen gelir arttıkça kamu harcamaları artmaktadır. Çünkü sanayileşme ile beraber kentleşme ve nüfus yoğunluğu artışı devletin koruyucu ve idari işlevlerini genişlemektedir. Öte yandan gelir artışıyla toplumun kültürel ve eğitim faaliyetlerine talebi artmaktadır. Son olarak teknolojik gelişme tekele yönelme eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Bazı alanlardaki yatırımların büyüklüğü, etkinliğin sağlanmasında düzenlenme ya da idarenin devlet eliyle yapılmasını gerektirmektedir (Ansari, 1993: 31; Abdiyeva ve Çetintaş, 2017: 20-21). Aslında Wagner Yasası gelişen toplum ihtiyaçları karşısında devletin faaliyetlerinin artırması sonucunda kamu harcamalarının sürekli artışı esasına dayanmaktadır. Keynes'in geliştirdiği yaklaşım ise kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyen kısa vadeli konjonktürel dalgalanmaları düzelteren dışsal bir politika aracı olduğu yönündedir. Keynesyen makroekonomik teori genel olarak, artan devlet harcamalarının

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

yüksek toplam talebe yol açma eğiliminde olduğunu ve bununla birlikte hızlı ekonomik büyümenin olduğunu kabul etmektedir. (Biswal, vd. 1999: 1283; Dandan, 2011: 468). Wagner Yasası'nda nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına, Keynesyen görüşte ise kamu harcamalarındaki artış mili geliri artıracığı için nedenselliğin kamu harcamalarından büyümeye doğru olduğu varsayılmaktadır (Arısoy, 2005: 2).

Wagner yasası ve Keynesyen hipotez gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için pek çok çalışmada ampirik olarak test edilmiştir. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan erken dönem çalışmaları arasında Martin ve Lewis (1956), Peacock ve Wiseman (1961), Williamson (1961), Hinrichs, (1965), Musgrave (1969), Bird (1971), Gandhi (1971), Lall (1969), Beck (1979, 1982), Pluta (1981), Afxentiou (1982), Musgrave ve Musgrave (1984), Saunders ve Klau (1985) sayılabilir (Ram, 1987: 194). Bu çalışmaların yanı sıra Ek kısmındaki Tablo 1 yardımıyla kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar takip edilebilir. Kullanılan verilerin zaman aralığı, ele alınan ülke/ülke grupları, seçilen ekonometrik testler, değişkenler gibi kriterler göz önünde bulundurulduğunda ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülkede çalışmadan çalışmaya farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca çalışmalar kullanılan ekonometrik yöntemler açısından ele alındığında, zaman serisi teknikleri kapsamında Granger nedensellik testi ve ARDL yönteminin yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu nedenle, çalışmada panel veri analizi tekniğinin ve nedensellik ilişkisi bakımından daha detaylı bilgiler elde edilmesine imkan tanıyan asimetrik nedensellik testinin kullanılmasıyla ilgili literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

III. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, verilerin ulaşılabilirliğine bağlı olarak seçilmiş 27 OECD ülkesi için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri tekniğiyle araştırılmıştır. Bu amaçla 1995-2016 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Kamu harcamaları, eğitim, sağlık, savunma ve toplam kamu harcamalarının GSYH'ye oranı şeklinde alt bileşenlere ayrılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Ekonomik büyümeyi temsilen ise Reel GSYH'deki yıllık artış oranı kullanılmıştır. Belirtilen tüm değişkenlere ait veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmek için oluşturulan ekonometrik modeller aşağıda gösterilmiştir;

$$\text{Model 1: } \text{Büyüme}_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 \text{Eğitim}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 2: } \text{Büyüme}_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 \text{Sağlık}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 3: } \text{Büyüme}_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 \text{Savunma}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 4: } \text{Büyüme}_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 \text{Toplam}_{it} + u_{it}$$

Çalışma metodolojik olarak 2 aşamadan meydana gelmektedir. İlk olarak modellerde kullanılan değişkenlerin durağanlığı ve buna bağlı olarak hangi dereceden bütünleşik oldukları araştırılmıştır. Bu kapsamda Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Fisher ADF ve Fisher Philips-Perron birim kök testleri uygulanmıştır. Serilerin maksimum bütünleşme dereceleri belirlendikten sonra, değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkilerinin araştırılması amacıyla zaman serileri için geliştirilmiş olan Hatemi J (2002) asimetrik nedensellik testi temeline bağlı olarak seriler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılarak Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

A. Levin, Lin ve Chu (2002) Panel Birim Kök Testi

Levin vd. (2002), birim kök hipotezini test etmek için her birim için ayrı bir birim kök testi yapmak yerine havuzlanmış yaklaşım kullanarak daha güçlü sonuçlar elde edildiğini savunmuşlardır. Bu testte, $i = 1, \dots, N$ şeklindeki birimlerden oluşan bir panel için $\{y_{it}\}$ stokastik süreç analiz edilmiş ve $\{y_{it}\}$ 'nin panelde her birim için bütünleşik olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Zaman serisinde olduğu gibi, bireysel regresyonun sabit ve trende sahip olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca paneli oluşturan tüm birimlerin ortak birinci sıra kısmi otokorelasyona sahip olduğu ancak hata sürecindeki diğer parametrelerin birimler arasında değiştiği varsayılmıştır. $\{y_{it}\}$ 'nin aşağıdaki sırasıyla sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli 3 modelden biriyle oluşturulduğu varsayılmıştır;

$$\text{Model 1: } \Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \zeta_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \delta y_{it-1} + \zeta_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i} t + \delta y_{it-1} + \zeta_{it}, \text{ tüm } i' \text{ler için} \\ -2 < \delta \leq 0' \text{dir.} \quad (3)$$

Burada hata teriminin (ζ_{it}) birimler arasında bağımsız dağıldığı ve her birim için tersine çevrilebilir durağan bir ARMA süreci izlediği varsayımı söz konusudur;

$$\zeta_{it} = \sum_{j=1}^{\infty} \theta_{ij} \zeta_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Ayrıca tüm i ve t 'ler için;

$$E(\zeta_{it}^4) < \infty; E(\varepsilon_{it}^2) \geq B_{\varepsilon} > 0 \text{ ve } E(\zeta_{it}^2) + 2 \sum_{j=1}^{\infty} E(\zeta_{ij} \zeta_{it-1}) < B_{\zeta} < \infty$$

varsayımları yapılmıştır. LLC panel birim kök testindeki temel hipotez aşağıdaki gibidir;

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad m = 1, 2, 3 \quad (5)$$

Denklem (5)'te, d_{mt} deterministik değişkenler vektörü ve α_{mi} belirli bir model için katsayılar vektörünü göstermektedir. p_i bilinmediğinden, testi açıklamak için 3 aşamalı bir prosedür izlenir. Birinci aşamada, paneli oluşturan her birim için ayrı ADF regresyonu tahmin edilmekte ve ortogonal kalıntılar elde edilmekte, ikinci aşamada her birim için uzun ve kısa dönem standart sapmalar tahmin

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

edilmektedir. Son olarak üçüncü aşamada ise havuzlanmış t-istatistikleri hesaplanmaktadır. Test istatistiği hesaplanırken ilk olarak aşağıdaki model tahmin edilir;

$\tilde{e}_{it} = \delta v_{it-1} + \tilde{e}_{it}$ ve $\delta = 0$ testi için t-istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır,

$$t_{\delta} = \frac{\tilde{\delta}}{STD(\tilde{\delta})} \quad (6)$$

Burada,

$$\tilde{\delta} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2+pi}^T \tilde{v}_{it-1} \tilde{e}_{it}}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2+pi}^T \tilde{v}_{it-1}^2},$$

$$STD(\tilde{\delta}) = \tilde{\sigma}_{\tilde{e}} \left[\sum_{i=1}^N \sum_{t=2+pi}^T \tilde{v}_{it-1}^2 \right]^{-1/2} \text{ ve}$$

$$\tilde{\sigma}_{\tilde{e}} = \left[\frac{1}{NT} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2+pi}^T (\tilde{e}_{it} - \tilde{\delta} \tilde{v}_{it-1})^2 \right].$$

$H_0: \delta = 0$ yani birim kök olduğunu gösteren temel hipotezin geçerliliği altında, asimptotik sonuçlar Model 1 için t-istatistiklerinin standart normal dağılıma sahip olduğunu ancak Model 2 ve Model 3 için negatif olarak sonsuza doğru iraksadığını gösterdiğinden düzeltilmiş t-istatistikleri kullanılmıştır;

$$t_{\delta}^* = \frac{t_{\delta} NT \tilde{\sigma}_N \tilde{\sigma}_{\tilde{e}}^{-2} STD(\tilde{\delta}) \mu_{m\bar{T}}^*}{\sigma_{m\bar{T}}^*} \quad (7)$$

Denklem (7)'de, $\mu_{m\bar{T}}^*$ ortalama düzeltme katsayısı ve $\sigma_{m\bar{T}}^*$ standart sapma düzeltme katsayısı olup, yazarların çalışmasındaki Tablo 2'de yer almaktadır (Levin vd. 2002: 2-8).

B. Im, Pesaran ve Shin (2003) Panel Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin (2003), birim kök istatistiklerinin ortalamasına bağlı olarak dinamik heterojen paneller için bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Levin, Lin ve Chu (2002) testinden farklı olarak tüm birimlere ait zaman serilerine ayrı olarak birim kök testi uygulanmaktadır. Ayrıca her bir birime ait bir otokorelasyon katsayısının olduğu varsayılmıştır. Stokastik süreçte y_{it} 'nin birinci sıra otoregresif sürecin kullanılmasıyla oluşturulduğu varsayılmıştır;

$$y_{it} = (1 - \Phi) \mu_i + \Phi_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it}, i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T \quad (8)$$

Tüm i'ler için temel hipotez $H_0: \Phi_i = 1$ şeklindedir. (8) nolu denklem,

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Burada $\alpha_i = (1 - \Phi_i) \mu_i$, $\beta_i = -(1 - \Phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ şeklinde ifade edilebilir. Bu durumda temel hipotez tüm i'ler için $H_0: \beta_i = 0$ olur iken, alternatif hipotez $H_1: \beta_i < 0, \beta_i = 0, i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$ şeklinde olur.

Alternatif hipotezin bu formülasyonu birimler arasında β_i 'nin değişmesine izin verdiğinden, homojen testlerin alternatif hipotezlerinden daha kapsamlıdır ($\beta_i = \beta < 0$).

Bu koşullar altında hesaplanan alternatif standartlaştırılmış t-istatistiği,

$$W_{tbar}(p, p) = \frac{\sqrt{N} [tbar_{NT} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E(t_{iT}(p_i, 0) | \beta_i = 0)]_{T,N}}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N var(t_{iT}(p_i, 0) | \beta_i = 0)}} \rightarrow N(0,1) \quad (10)$$

şeklinde elde edilmektedir. Burada,

$$t - bar_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{iT} \quad (11)$$

olarak hesaplanmaktadır (Im vd. 2003: 55-64; Tatoğlu, 2017: 44).

C. Fisher Panel Birim Kök Testleri (Fisher ADF ve Fisher Philips Perron)

Fisher testlerinde, ilk olarak her bir yatay kesit birimi için birim kök testi yapılmakta ve sonrasında bu testlerden elde edilen p-değerleri tüm panel için test üretmek için kullanılmaktadır. Fisher ADF testinde zaman serileri için klasik ADF testi, Fisher Philips ve Perron testinde de zaman serileri için klasik Philips ve Perron (PP) testi her bir yatay kesit birimi için uygulanmaktadır.

Analizin gerçekleştirilmesi için göz önünde bulundurulmuş model aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = d_{it} + X_{it}, \quad (i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T_i) \quad (12)$$

Bu denklemde,

$$d_{it} = \beta_{i0} + \beta_{i1}t + \dots + \beta_{im}t^m$$

$$X_{it} = \alpha_i X_{it-1} + u_{it}$$

olup, u_{it} durağandır ve heteroskedastik olabilmektedir. Durağanlığın sınanması için temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: \rho_i = 0$ (tüm yatay kesit birimlerinin zaman serileri birim köke sahiptir, durağan değildir)

$H_a: |\rho_i| < 0$ (bazı yatay kesit birimlerinin birimlerin zaman serileri durağan iken bazılarının değildir)

Fisher ADF ve Fisher PP birim kök testlerinde, test istatistikleri sırasıyla aşağıdaki gibidir:

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i) \rightarrow \chi_{2N}^2 \quad (13)$$

$$Z = \frac{1}{2\sqrt{N}} \sum_{i=1}^N (-2 \ln(p_i) - 2) \rightarrow N(0,1) \quad (14)$$

şeklinde. Denklemlerde p_i , i. yatay kesit birimi için birim kök testinin olasılık değeridir (Tatoğlu, 2013: 214-215).

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

D. Dumitrescu-Hurlin Panel Asimetrik Nedensellik Testi

Dumitrescu ve Hurlin (2012), geliştirdikleri test ile x değişkeni ve y değişkeni arasındaki ilişkiyi aşağıdaki model yardımıyla incelemişlerdir;

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (15)$$

Bu denklemde bireysel spesifik etkilerin (α_i) zamana bağlı olarak değişmediği ancak K ile ifade edilen gecikme uzunluğunun paneli oluşturan tüm birimler için ortak olduğu varsayılmıştır. Bunun yanında $\gamma_i^{(k)}$ parametresi ve $\beta_i^{(k)}$ eğim katsayısının birimler arasında değişebildiği varsayılmıştır. Nedensellik ilişkisinin araştırılması için oluşturulan temel ve alternatif hipotezler;

$$H_0: \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1$$

$$H_1: \beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

şeklinde. Temel hipotez geçerli olduğunda tüm yatay kesitlerde X değişkeninden Y değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı, alternatif hipotez geçerli olduğunda paneldeki bazı yatay kesit nedensellik ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bireysel Wald istatistiğinin ortalaması, temel ve alternatif hipotezlerin test edilmesi amacıyla aşağıdaki yöntemle hesaplanmıştır;

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (16)$$

Denklemde, $W_{i,T}$, $H_0: \beta_i = 0$ temel hipoteze uygun şekilde i. birim için bireysel Wald istatistiği ve ortalama istatistik değeri ise $W_{N,T}^{Hnc}$ 'dir. Bu test ile amaç, zaman ve yatay kesit boyutunun sonsuza doğru gittiği asimptotik durum ile sadece zaman boyutunun sonsuza doğru gittiği yarı asimptotik durum hesaba katılarak $W_{N,T}^{Hnc}$ 'nin nasıl dağıldığını belirlemektir. $(T, N \rightarrow \infty)$ durumunda asimptotik dağılıma sahip $Z_{N,T}^{Hnc}$ 'nin kullanılmasının uygun ve $(N > T)$ durumunda ise yarı asimptotik dağılıma sahip Z_N^{HNC} test istatistiğinin kullanılması uygun bulunmuştur. Belirtilen test istatistikleri aşağıda gösterildiği şekilde elde edilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1450-1460);

$$Z_{N,T}^{Hnc} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{Hnc} - K) \quad (17)$$

$$Z_N^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \quad (18)$$

Granger ve Yoon (2002) tarafından ortaya konulan asimetrik ilişkiler, Hatemi J (2012) tarafından zaman serileri için nedensellik testleri için geliştirilerek asimetrik nedensellik testleri literatüre kazandırılmıştır. Hatemi J (2012) asimetrik nedensellik testi temeline bağlı olarak, bu çalışmada analiz gerçekleştirmek için veriler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılmış ve

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik uygulanmıştır. Pozitif ve negatif bileşenler sırasıyla “+” ve “-” olarak gösterildiğinde pozitif bileşenler için (12) nolu denklem yeniden düzenlenerek aşağıdaki Denklem (19) oluşturulabilir. Denklem yeniden düzenlenmesindeki amaç, görünüşte ilişkisiz iki seri arasında aslında saklı bir ilişki olabileceği ve varsa bu ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır.

$$y_{i,t}^+ = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k}^+ + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k}^+ + \varepsilon_{i,t}^+ \quad (19)$$

$$y_{i,t}^- = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k}^- + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k}^- + \varepsilon_{i,t}^- \quad (20)$$

Denklem (19) ve (20), sırasıyla değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri için oluşturulan modeli ifade etmektedir (Gazel, 2018: 1091). Oluşturulan bu modellere bağlı olarak asimptotik ve yarım asimptotik dağılıma sahip test istatistikleri elde edilmekte ve nedensellik ilişkilerinin varlığı araştırılmaktadır.

IV. Ampirik Bulgular

Çalışmada, kamu harcamaları alt bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla ilk olarak durağanlık analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda uygulanan birim kök testlerine ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmiştir.

Atatürk
Üniversitesi

Tablo 1. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	LLC Testi		IPS Testi		Fisher ADF		Fisher PP	
	Düzye Değerler	Birinci Fark	Düzye Değerler	Birinci Fark	Düzye Değerler	Birinci Fark	Düzye Değerler	Birinci Fark
Büyüme	-9.899 (0.000)	-	-7.231 (0.000)	-	148.304 (0.000)	-	231.341 (0.000)	-
Savunma	-3.649 (0.000)	-	-1.218 (0.112)	-8.647 (0.000)	61.577 (0.219)	174.566 (0.000)	51.057 (0.589)	412.977 (0.000)
Sağlık	-1.873 (0.031)	-	-2.523 (0.006)	-	86.086 (0.004)	-	55.981 (0.404)	313.949 (0.000)
Eğitim	-2.706 (0.003)	-	-2.490 (0.005)	-	80.806 (0.010)	-	67.898 (0.097)	-
Toplam	-2.872 (0.002)	-	-3.258 (0.001)	-	89.348 (0.002)	-	107.884 (0.000)	-
Büyüme⁺	-1.593 (0.055)	-	-1.274 (0.101)	-6.728 (0.000)	62.094 (0.210)	139.513 (0.000)	65.762 (0.131)	303.224 (0.000)
Büyüme⁻	-5.319 (0.000)	-	-2.878 (0.002)	-	84.581 (0.005)	-	99.932 (0.000)	-
Eğitim⁺	-0.234 (0.407)	-11.616 (0.000)	-1.260 (0.104)	-6.292 (0.000)	62.175 (0.208)	129.340 (0.000)	35.890 (0.973)	215.201 (0.000)
Eğitim⁻	-1.420 (0.078)	-	0.287 (0.613)	-8.089 (0.000)	49.161 (0.661)	163.556 (0.000)	54.118 (0.470)	338.671 (0.000)
Sağlık⁺	0.880 (0.810)	-9.184 (0.000)	0.192 (0.576)	-6.494 (0.000)	44.587 (0.816)	133.497 (0.000)	50.851 (0.597)	276.673 (0.000)
Sağlık⁻	-1.642 (0.050)	-	-1.702 (0.044)	-	71.630 (0.057)	-	73.449 (0.040)	-
Savunma⁺	-1.273 (0.101)	-8.330 (0.000)	-0.223 (0.412)	-6.294 (0.000)	57.719 (0.339)	137.276 (0.000)	54.121 (0.470)	263.234 (0.000)

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Savunma⁻	-3.856 (0.000)	-	-1.232 (0.109)	-7.500 (0.000)	68.040 (0.095)	-	76.354 (0.024)	-
Toplam⁺	-1.212 (0.113)	-8.471 (0.000)	-1.035 (0.150)	-5.993 (0.000)	57.688 (0.340)	124.769 (0.000)	47.312 (0.728)	237.357 (0.000)
Toplam⁻	-2.086 (0.018)	-	-1.535 (0.062)	-	92.260 (0.001)	-	239.456 (0.000)	-

Tablo 1'e göre, değişkenlerin pozitif ve negatif bileşimlerine ayrılmadan önceki değerleri ile gerçekleştirilen durağanlık testi sonuçlarına göre Büyüme, Eğitim ve Toplam harcama değişkenlerinin 4 birim kök testine göre de düzey değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir. Sağlık değişkeninin LLC, IPS ve Fisher ADF testlerine göre düzeyde durağan iken Fisher PP testine göre düzeyde durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında durağanlaştığı görülmüştür. Savunma değişkeninin ise, LLC testine göre düzeyde durağan ancak diğer 3 teste göre birinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlerin pozitif bileşenlerinin durağanlığı araştırıldığında, Büyüme⁺ değişkeninin yalnızca LLC testine göre düzey değerlerinde durağan olduğu ancak IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerine göre birinci farkı alındığında durağan bir yapıya kavuştuğu gözlenmiştir. Eğitim⁺, Sağlık⁺, Savunma⁺ ve Toplam⁺ değişkenlerinin ise kullanılan 4 birim kök testine göre de düzey değerlerinde birim kök sahip olduğu ve birinci farkları alındığında durağanlaştığı bulunmuştur.

Değişkenlerin negatif bileşenleri için uygulanan birim kök testi sonuçlarına bakıldığında, Büyüme⁻, Sağlık⁻ ve Toplam⁻ değişkenlerinin 4 teste göre düzey değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir. Eğitim⁻ değişkeni LLC birim kök testine göre düzey değerinde durağan bulunmuş iken, diğer 3 teste göre birinci farkı alındığında durağan hale geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Savunma⁻ değişkeninin ise LLC, Fisher ADF ve Fisher PP birim kök testlerine göre düzey değerinde durağan olduğu ancak IPS birim kök testine göre birinci farkı alındığında durağan olduğu tespit edilmiştir.

Bu bulgulara bağlı olarak uygulanacak Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testinde, Büyüme ve Büyüme⁻ değişkenleri I(0) olduğundan düzey değerleriyle, ancak Büyüme⁺ değişkeni I(1) olduğundan birinci fark değerleriyle analize dahil edilmiştir. Eğitim değişkeni I(0) olup düzey değerleriyle analize tabii tutulmuş iken, Eğitim⁺ ve Eğitim⁻ değişkenleri I(1) olduğundan birinci fark değerleriyle analize katılmıştır. Sağlık ve Sağlık⁻ serileri I(0) olduğundan düzey değerleriyle analiz edilmiş iken, Sağlık⁺ serisi I(1) olup birinci fark değerleriyle analiz edilmiştir.

Gerçekleştirilen birim kök testlerinin ardından değişkenler arasındaki simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla uygulanan Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testine ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5 'te sunulmuştur.

Tablo 2. Model 1 için Dumitrescu-Hurlin Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
Eğitim → Büyüme	3.922 (0.000)	4.994*** (0.000)	3.113*** (0.003)
Büyüme → Eğitim	3.604 (0.001)	4.168*** (0.000)	2.500** (0.017)
Eğitim⁺ → Büyüme⁺	15.768 (0.000)	35.772*** (0.000)	25.286*** (0.000)
Büyüme⁺ → Eğitim⁺	1.665 (0.099)	-0.871 (0.273)	-1.258 (0.181)
Eğitim⁻ → Büyüme⁻	2.795 (0.008)	2.065** (0.047)	0.868 (0.027)
Büyüme⁻ → Eğitim⁻	3.445 (0.001)	3.755*** (0.000)	2.092** (0.045)

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada $N > T$ olduğundan nedensellik ilişkilerinin yorumlanması için Z_N^{Hnc} test istatistiği göz önünde bulundurulmuştur. Tablo 2'de gösterilen ve serilerin bileşenlerine ayrılmadan önceki değerleri kullanılarak yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre yani simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre, H_0 hipotezi reddedilmiş ve her iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kısacası hem Wagner hipotezinin hem de Keynesyen hipotezin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak kamu eğitim harcamaları değişkeninden ekonomik büyüme değişkenine doğru %1 düzeyinde nedensellik ilişkisi söz konusu iken, ekonomik büyümeden kamu eğitim harcamalarına doğru %5 düzeyinde nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Verileri pozitif ve negatif bileşenlere ayırarak gerçekleştirilen Dumitrescu-Hurlin asimetrik nedensellik ilişkisi sonuçlarına bakıldığında, simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre önemli farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Simetrik nedensellik testine göre çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu iken, pozitif ve negatif şoklar ayrı ayrı ele alındığında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Buna göre, pozitif şoklar incelendiğinde kamu eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu yani Keynesyen hipotezin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Negatif bileşenler incelendiğinde ise ekonomik büyümeden kamu eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu yani Wagner hipotezinin geçerli olduğu gözlenmiştir.

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Tablo 3. Model 2 için Dumitrescu-Hurlin Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
Sağlık → Büyüme	3.592 (0.001)	4.136*** (0.000)	2.476** (0.019)
Büyüme → Sağlık	2.629 (0.013)	1.633 (0.105)	0.618 (0.329)
Sağlık ⁺ → Büyüme ⁺	15.288 (0.000)	34.523*** (0.000)	24.381*** (0.000)
Büyüme ⁺ → Sağlık ⁺	2.189 (0.036)	0.490 (0.353)	-0.272 (0.384)
Sağlık ⁻ → Büyüme ⁻	3.395 (0.001)	3.623** (0.000)	1.997* (0.054)
Büyüme ⁻ → Sağlık ⁻	5.931 (0.000)	10.213*** (0.000)	6.771*** (0.000)

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, simetrik nedensellik testi sonucuna göre kamu sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu ancak, ekonomik büyümeden kamu sağlık harcamalarına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür. Buna göre kamu sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olup, Keynesyen hipotez geçerlidir.

Pozitif ve negatif şokların ayrı ayrı incelendiği asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre, negatif bileşenlerine göre kamu eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu iken, pozitif bileşenlerine göre kamu eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yani pozitif bileşenlere göre hem Wagner hem de Keynesyen hipotez geçerli iken, negatif bileşenlere göre Keynesyen hipotez geçerlidir.

Tablo 4. Model 3 için Dumitrescu-Hurlin Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
Savunma → Büyüme	3.466 (0.000)	3.810*** (0.000)	2.133** (0.041)
Büyüme → Savunma	1.814 (0.077)	-0.485 (0.355)	-0.978 (0.247)
Savunma ⁺ → Büyüme ⁺	8.095 (0.000)	15.836*** (0.000)	10.845*** (0.000)
Büyüme ⁺ → Savunma ⁺	1.853 (0.072)	-0.382 (0.371)	-0.904 (0.265)
Savunma ⁻ → Büyüme ⁻	1.687 (0.096)	-0.813 (0.287)	-1.216 (0.190)
Büyüme ⁻ → Savunma ⁻	3.755 (0.000)	4.559*** (0.000)	2.675** (0.011)

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4'e göre, OECD ülkelerinde kamu savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru hem simetrik hem de asimetrik ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre simetrik ve pozitif bileşenlerine göre asimetrik test sonuçları Keynesyen hipotezin geçerli olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyümeden kamu savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisine bakıldığında, simetrik nedensellik testine göre herhangi bir ilişki bulunamamış iken asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre ilişkisinin kaynağının negatif şoklar olduğu belirlenmiştir. Yani yalnızca negatif bileşenlere göre Wagner hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Model 4 için Dumitrescu-Hurlin Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
Toplam → Büyüme	2.549 (0.015)	1.426 (0.144)	0.465 (0.358)
Büyüme → Toplam	3.269 (0.002)	3.296*** (0.002)	1.853* (0.072)
Toplam ⁺ → Büyüme ⁺	18.739 (0.000)	43.489*** (0.000)	30.877*** (0.000)
Büyüme ⁺ → Toplam ⁺	0.960 (0.252)	-2.702 (0.010)	-2.585 (0.014)
Toplam ⁻ → Büyüme ⁻	7.051 (0.000)	13.122*** (0.000)	8.878*** (0.000)
Büyüme ⁻ → Toplam ⁻	10.945 (0.000)	23.240*** (0.000)	16.208*** (0.000)

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Tablo 5'e bakıldığında, toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru simetrik olarak herhangi bir nedensellik ilişkisi olmamasına rağmen, hem pozitif hem de negatif bileşenler arasında asimetrik olarak nedensellik söz konusudur. Yani asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre Keynesyen hipotez geçerlidir.

Ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarına doğru ise %10 anlamlılık düzeyinde simetrik olarak nedensellik ilişkisi vardır. Ancak asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre, pozitif bileşenler arasında herhangi bir ilişki bulunmaz iken nedensellik ilişkisinin kaynağının negatif bileşenler olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre asimetrik nedensellik testi sonuçları, negatif bileşenler arasında Wagner hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

V. Sonuç

Bu çalışmada 27 OECD ülkesinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi kullanılarak hem simetrik hem de asimetrik olarak incelenmiştir. Simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre, kamu eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edildiğinden hem Wagner hem de Keynesyen hipotezin geçerli olduğu kanısına varılmıştır. Kamu sağlık harcamaları ve kamu savunma harcamaları ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında kamu sağlık ve kamu savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğundan Keynesyen hipotezin geçerli olduğu görülmüştür. Ancak ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğundan, toplam kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinde Wagner hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir.

Simetrik testlerle belirlenemeyen ancak gerçekte mevcut olabilen saklı bir ilişkinin tespit edilmesini sağlayan asimetrik nedensellik testi sonuçları şu şekildedir: Pozitif kaynaklı asimetrik test sonuçlarına göre kamu eğitim harcamaları, kamu sağlık harcamaları, kamu savunma harcamaları ve toplam kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Keynesyen hipotezin geçerli olduğu görülmüştür. Negatif kaynaklı test sonuçlarına göre ise kamu eğitim harcamaları ve kamu savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner hipotezinin geçerli olduğu ancak kamu sağlık harcamaları ve toplam kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında hem Keynesyen hipotezin hem de Wagner hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Simetrik ve asimetrik nedensellik testi sonuçları karşılaştırıldığında, önemli bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada asimetrik nedensellik testi ile hem simetrik testlerde görülemeyen ilişkinin tespit edilebilmesi hem de mevcut ilişkinin pozitif ve negatif olarak kaynağının belirlenebilmesi sağlandığından, asimetrik test sonuçlarının daha güvenilir olduğu ifade edilebilir. Pozitif ve negatif kaynağına göre kamu harcamalarının alt bileşenleri ile ekonomik büyüme ilişkisi konusunda çoğunlukla Keynesyen

hipotez geçerli olduğundan neo-liberal politikaların aksine ekonomik büyüme hızını yükselterek refah düzeyini artırmak için kamu harcamalarını artırıcı politikaların uygulanmasının uygun olabileceği söylenebilir. Ayrıca kamu eğitim ve kamu savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi konusunda Keynesyen ve Wagner hipotezinin birbirinin tamamlayıcısı olduğu ve dolayısıyla her iki yönde uygulanacak politikaların birbirini destekleyeceği ifade edilebilir. Sonuç olarak, Wagner Yasası'nın büyüme ve gelişmenin erken aşamalarında ülkelerde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında beklenen uzun vadeli bir ilişkiyi temsil ettiği düşünüldüğünde, gelişmenin erken aşamalarını tamamlamış olan OECD ülkelerinde daha çok Keynesyen Hipotezin geçerliliği şaşırtıcı değildir. Fakat kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi konusunda ihtiyatlı olunmalıdır. Örneğin, kamu harcamalarının üretken olmayan sektörlere yönlendirilmiş olması bazı yapısal problemlere sebep olabilir. Kamu harcamalarının, altyapı inşası ya da iyileştirilmesi gibi alanlara yöneltilmesinin yanında özel sektörün gelişimini dışlayıcı değil teşvik edici olması beklenmektedir.

Kaynaklar

- Abdiyev, R. ve Çetintaş, H. (2017), “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), ss. 19-33.
- Ağayev, S. (2017), “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde Wagner Yasası Analizi (1995-2009)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), ss. 7-27.
- Akçacı, T. (2013), “Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), ss. 65-79.
- Akıncı, A. (2017), “Türkiye’de Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık (173), ss. 387-397.
- Arpaia, A. ve Turrini, A. (2008), *Government Expenditure and Economic Growth in the EU: Long-Run Tendencies and Short-Term Adjustment*, *Economic Papers 300 European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publication*, Belgium.
- Arısoy, İ. (2005), Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003), *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 2005/15.
- Ateş, S. ve Kaytancı, U. B. (2015), “Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Uzun Dönemli Büyüme Etkileri”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52, ss. 35-59.
- Babalola, S. J. (2011), “Long-Run Relationship between Education and Economic Growth: Evidence from Nigeria”, *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(14), ss. 123-128.
- Barro, R. J. (1988), “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, *Journal of Political Economy*, 98(5), ss. 103-125.

- OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi*
- Başar S., Künü, S. ve Bozma G. (2016), “Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, ss. 189-204.
- Beraldo, S., Montolio, D., ve Turati, G., (2009), “Healthy, Educated and Wealthy: A Primer on the Impact of Public and Private Welfare Expenditures on Economic Growth”, *The Journal of Socio-Economics* 38, ss. 946–956.
- Biswal, B., Dhawan, U. ve Lee, H. (1999), “Testing Wagner versus Keynes using disaggregated public expenditure data for Canada”, *Applied Economics*, 31, ss. 1283–91.
- Biswas, B. ve Ram, R. (1986), “Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidence”, *Economic Development and Cultural Change*, 34(2), ss. 362-364.
- Blankenau, W. F., Simpson, N. B. ve Tomljanovich, M. (2007) “Public Education Expenditures, Taxation and Growth: Linking Data to theory”, *American Economic Review*, 97(2), ss. 393–397.
- Bleaney, M., Norman, G. ve Kneller, R. (2001), “Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation, and Growth over the Long-Run”, *The Canadian Journal of Economics*, 34(1), ss. 36-57.
- Bose N., Haque M. E. ve Osborn, D. R. (2007),”Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Developing Countries”, *The Manchester School*, 75(5), ss. 533-556.
- Kwabena, G.B. ve Wilson, M. (2004),” Health Human Capital and Economic Growth in Sub- Saharan African and OECD Countries”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44(2), ss. 296- 630.
- Bulut, Ş. (2018), “Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Testi”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10(37), ss. 239-244.
- Cooray, A.V. (2009) “Government Expenditure, Governance and Economic Growth”, *Comparative Economic Studies*, 51(3), ss. 401-418.
- Chowdhury, A. (1991), “A Causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth”, *Journal of Conflict Resolution*, 35(1), ss. 80-97.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2018), “Türkiye’de Uzun Dönemde Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), ss. 75-96.
- Dandan M. M. (2011), “Government Expenditures and Economic Growth in Jordan”, *International Conference on Economics and Finance Research*, Singapore. Vol. 4, ss.467-471.
- Destek, M.A. (2014), “NATO Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(28), ss. 209-223.

- Diler, H. G. (2011), *Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Dreger, C. ve Reimers, H.E. (2005), Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis, *IZA, Discussion Paper No:1469*, Germany.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012), “Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels”, *Economic Modelling*, 29(4), ss. 1450-1460.
- Dunne, J.P.F ve Tian, N. (2013). Military Expenditure, Economic Growth And Heterogeneity, *Southern Africa Labour and Development Research Unit, Working Paper No:95*.
- Esen, Ö. ve Bayrak, M. (2016), “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama”, *BİLİG*, 73, ss. 231-248.
- Erginay, A. (2003), *Kamu Maliyesi*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Eriçok, R. E. ve Yılcı, V. (2013), “Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), ss. 87-101.
- Hatemi-J, A. (2012) “Asymmetric causality tests with an application” *Empirical Economics*, 43(1), ss. 447-456.
- Gazel, S. (2018), “Portföy Yatırımları ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki Asimetrik Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerine Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), ss. 1085-1095.
- Granger, C.W.J. ve Yoon, G. (2002). “Hidden Cointegration,” *Unpublished Manuscript*, University of California San Diego.
- Heshmati A. (2001), On the Causality Between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model, *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*, No:423.
- Holmes, J. M. ve Hutton, P. A. (1990). On The Causal Relationship Between Government Expenditures and National Income. *The Review of Economics and Statistics*, 72(1), ss. 87-95.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003), “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, *Journal of Econometrics*, 115, ss. 53-74.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003), “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3), ss. 145-169.
- Kiraz, H. ve Gümüş, E. (2017), “Kamu Harcamalarının Büyüme Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(631), ss. 9-22.
- Kusi, N. K. (1994), “Economic Growth and Defense Spending in Developing Countries A Causal Analysis”, *The Journal of Conflict Resolution*, 38(1), ss. 152-159.

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

- Landau, D. (1986), "Government and Economic Growth in the Less-Developed Countries: An Empirical Study for 1960-80", *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), ss. 35-75.
- Levin, A., Lin, C.F. ve Chu, C.S. J. (2002), "Unit Roots Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", *Journal of Econometrics*, 108, ss.1-24.
- Lin, C.A. (1995). More Evidence on Wagner"s Law for Mexico. *Public Finance*, 50(2), ss. 267-277.
- Manchester, C. (2017), "The Relationship Between Defense Expenditures and Economic Growth: A Granger Causality Approach", *Business/Business Administration*, 37, ss. 1-20.
- Mallick, L. ve Dash, D.P. (2015), "Does Expenditure on Education Affect Economic Growth in India? Evidence from Cointegration and Granger Causality Analysis", *Theoretical and Applied Economics*, 22/4(605), ss. 63-74.
- Mehrara M. ve Musai M. (2011), "Health Expenditure and Economic Growth: An ARDL Approach For The Case of Iran", *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 3(4), ss. 249-256.
- Musila, J. W. ve Walid, B. (2004), "The Impact of Education Expenditures on Economic Growth in Uganda: Evidence from Time Series Data". *The Journal of Developing Areas*, 38(1), ss. 123-133.
- Nasiru, I. ve Usman, H.M. (2012), "Health Expenditure and Economic Growth Nexus: An ARDL Approach for the Case of Nigeria", *JORIND*, 10(3), ss. 95-100.
- Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014), "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), ss. 77-90.
- Pan, C.I., Chang, T. ve Wolde-Rufael, Y. (2015), "Military Spending and Economic Growth in the Middle East Countries: Bootstrap Panel Causality Test", *Defence and Peace Biometrika Economics*, 26(4), ss. 443-456.
- Pehlivan, O. (2011), *Kamu Maliyesi*, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Ram, R. (1987), "Wagner's Hypothesis in Time-Series and Cross-Section Perspectives: Evidence from 'Real' Data for 115 Countries", *Review of Economics and Statistics*, 69(2):, ss. 194-204.
- Riasat, S., Atif, R.M. ve Zaman, K. (2011), "Measuring The Impact of Educational Expenditures on Economic Growth: Evidence from Pakistan", *Educational Research*, 2(13), ss. 1839-1846.
- Saraçoğlu, S. ve Songur, M. (2017), "Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), ss. 353-372.

- Selim S., Uysal, D. ve Eryiğit P. (2014), “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), ss. 13-24.
- Sezgin, S. (2001), “An Empirical Analysis Of Turkey's Defence-Growth Relationships With A Multi-Equation Model (1956–1994)”, *Defence and Peace Economics*, 12(1), ss. 69-86.
- Shantayanan, D., Swaroop, V. ve Zou, H. (1996), “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth”, *Journal of Monetary Economics*, 37, ss. 313-344.
- Şen, A.ve Bingöl, N. (2018), “Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(1), ss. 89-106.
- Tang, C.F. (2009), “An Examination of the Government Spending and Economic Growth Nexus for Malaysia Using the Leveraged Bootstrap Simulation Approach”, *Global Economic Review*, 38(2), ss. 215-227.
- Tang, F.C. (2010), “Revisiting The Health- Income Nexus in Malaysia: ARDL Cointegration and Rao’s F- Test for Causality”, *Munich Personal RePEc Archive*, 27287, ss. 1-9.
- Tatoğlu, F. Y. (2013), *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*, 2. Basım, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Tatoğlu, F. Y. (2017), *Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Topal, M.H. (2018), “Türkiye’de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Bir Analizi (1960-2016)”, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran(174), ss. 175-202.
- Tuncay, Ö. (2017), “Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), ss. 23-37.
- Wu, S.Y, Tang, J.H. ve Lin, E.S. (2010), “The Impact of Government Expenditure on Economic Growth: How Sensitive to the Level of Development?”, *Journal of Policy Modeling*, 32(2010), ss. 804-817.

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Ek Tablo 1. Literatür Taraması

Sağlık Harcamaları Ekonomik Büyüme Literatürü			
Yazar(lar)/Yıl	Ülke(ler)/Dönem	Yöntem	Sonuç
Heshmati (2001)	OECD ülkeleri/1970-1992	Regresyon ve Nedensellik	Sağlık harcamaları büyüme üzerinde pozitif etkilidir.
Brempong ve Wilson (2004)	Sahra-altı Afrika/1975-1994 ve OECD Ülkeleri/1961-1995	GMM	Sağlık harcamaları büyüme üzerinde pozitif etkilidir.
Dreger ve Reimers (2005)	21 OECD ülkesi/ 1975-2001	Panel Eşbütünleşme	Sağlık harcamaları büyüme uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler.
Beraldo vd. (2009)	19 OECD ülkesi/1971-1998	GMM	Sağlık ve eğitim harcamaları büyüme üzerinde pozitif etkilidir.
Tang (2010)	Malezya/1970-2009	ARDL ve Rao' s F- Nedensellik Testi	Gelirden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik vardır. İki değişken uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler.
Mehrara ve Musai (2011)	İran/1970-2007	ARDL	Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye önemli bir katkısı söz konusu değildir.
Nasiru ve Usman (2012)	Nijerya/1980-2010	ARDL ve Granger Nedensellik	Uzun dönemli ilişki ve çift yönlü nedensellik vardır.
Selim vd. (2014)	27 AB üyesi ülke ve Türkiye/(2001-2011)	Panel Eşbütünleşme ve Hata düzeltme	Kısa ve uzun dönemde pozitif ilişki vardır.
Başar vd. (2016)	Türkiye/1998:1-2016:1	ARDL ve Hata Düzeltme Modeli	Sağlık harcamalarıyla pozitif ilişki varken, eğitim harcamalarıyla anlamlı ilişki yoktur.
Saraçoğlu ve Songur (2017)	Türkiye dahil on Avrasya Ülkesi/1995-2014	Westerlund-Edgerton Panel Eşbütünleşme ve Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi	Kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasında çift yönlü bir nedensellik vardır.
Şen ve Bingöl (2018)	Türkiye /Q1:2006-Q4: 2017	Varyans Ayrıştırma ve Toda Yamamoto Nedensellik Testi	Pozitif ilişki ve çift yönlü nedensellik söz konusudur.
Eğitim Harcamaları Ekonomik Büyüme Literatürü			
Yazar(lar)/Yıl	Ülke(ler)/Dönem	Yöntem	Sonuç
Musila ve Belassi (2004)	Uganda/1965-1999	Johansen Eşbütünleşme, VECM	Eğitim harcamaları hem uzun hem de kısa dönemde büyüme ile pozitif ilişkidir.
Blankenau (2007)	23 Gelişmekte Olan Ülke/1960-2000	EKK	Eğitim harcamaları uzun dönemde büyüme ile pozitif ilişkidir.
Babalola (2011)	Nijerya/1977 - 2008	Engle-Granger Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Uzun dönemli ilişki olup, ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına nedensellik vardır.
Riasat (2011)	Pakistan/1972-2010	ARDL	Eğitim harcamaları uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkilidir.

Akçacı (2013)	Türkiye/1998Q1-2012Q3	Toda-Yamamoto Nedensellik	Eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Eriçok ve Yılcıncı (2013)	Türkiye/1968-2005	ARDL	Kısa dönemde eğitim harcamaları büyümeye üzerinde olumlu etkilidir.
Pamuk ve Bektaş (2014)	Türkiye/1998:01-2013:02	ARDL ve Granger Nedensellik	Nedensellik ilişkisi büyümeden eğitim harcamalarına doğrudur.
Mallick ve Dash (2015)	Hindistan/1951-2012	VAR Modeli, Granger Nedensellik	Eğitim harcamaları ile ekonomik büyümeye arasında uzun dönemli tek yönlü ilişki mevcuttur.
Akıncı (2017)	Türkiye/2006:Q1-2017:Q2	ARDL	Eğitim harcamaları ile ekonomik büyümeye arasında pozitif ilişki vardır.
Çalışkan vd. (2018)	Türkiye/1998Q1-2016Q2	Maki (2012) Eşbütünleşme ve FMOLS	Eğitim harcamalarındaki artış milli geliri artırmaktadır.
Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme Literatürü			
Yazar(lar)/Yıl	Ülke(ler)/Dönem	Yöntem	Sonuç
Biswas ve Ram (1977)	58 Az Gelişmiş Ülke/1960-1970,1970-1977	Regresyon	Savunma harcamaları ile ekonomik büyümeye arasında anlamlı ilişki yoktur.
Chowdhury (1991)	55 Gelişmekte Olan Ülke/1961-1987 farklı periyodlar	Granger Nedensellik	Çoğu ülke için nedensellik söz konusu değildir.
Kusi (1994)	77 Gelişmiş Ülke/1971-1989	Granger Nedensellik	Nedensellik yoktur.
Sezgin (2001)	Türkiye/1956-1994	2 ve 3 Aşamalı Eşanlı Denklem Sistemi	Savunma harcamaları büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Dunne ve Tian (2013)	106 Ülke/1988-2010	Sabit Etkiler	Savunma harcamaları ekonomik büyümeye üzerinde negatif etkilidir.
Pan vd. (2015)	10 Ortadoğu Ülkesi	Konya Panel Bootstrap Granger Nedensellik	Nedenselliğin yönü ülkeden ülkeye değişmektedir.
Destek (2016)	14 NATO Ülkesi/1988-2014	Westerlund-Edgerton Eşbütünleşme, Dumitrescu-Hurlin Nedensellik	Sonuçlar ülkeye göre değişmektedir.
Manchester (2017)	ABD/1974-2016	Granger Nedensellik	İki yönlü nedensellik vardır.
Tuncay (2017)	Türkiye dahil 9 ülke	Panel Regresyon	Savunma harcamaları ile büyümeye negatif ilişkilidir.
Topal (2018)	Türkiye/1960-2016	Bayer ve Hanck ve Maki Eşbütünleşme, Toda-Yamamoto ve Hacker ve Hatemi Bootstrap Nedensellik	Bayer ve Hanck'e göre uzun dönemde negatif ilişkiyi söz konusudur. Maki'ye göre ilişki yoktur. Nedensel ilişki söz konusu değildir.
Toplam Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme Literatürü			
Yazar(lar)/Yıl	Ülke(ler)/Dönem	Yöntem	Sonuç
Landau (1986)	27 Ülke/1960-1980	Regresyon	Kamu harcamaları ve ekonomik büyümeye ilişkilidir.
Ram (1987)	115 Ülke/1950-1980	Regresyon	Kamu harcamaları ile ekonomik büyümeye arasında pozitif ilişki olup bazı ülkeler için geçerli değildir.

OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Holmes ve Hutton (1990)	Hindistan/1950-1981	Granger Nedensellik	Keynesyen hipotezi geçerlidir.
Barro (1991)	98 Ülke/1965-1985	Regresyon	Ekonomik büyüme ile hükümet harcamaları ilişkilidir.
Lin (1995)	Meksika/1950-1980/1950-1990	Granger Nedensellik	1950-1990 dönemi için Wagner hipotezi geçerlidir.
Devarajan vd. (1996)	43 Gelişmekte Olan Ülke/1970-1990	Panel Regresyon	Cari harcamalarla ekonomik büyüme pozitif ilişkilidir.
Bleaney vd. (2001)	OECD Ülkeleri/1970-1995	EKK	Verimli kamu harcamaları büyümeyi artırır.
Kar ve Taban (2003)	Türkiye/1971-2001	Kremers, Ericsson ve Dolado (KED) (1992) Eşbütünleşme	Eğitim ve sosyal güvenlik harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif ve sağlık harcamaları negatif etkiler.
Arısoy (2005)	Türkiye/1950-2003	Engle-Granger Eşbütünleşme, Hata Düzeltme, Granger Nedensellik	Uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artırmaktadır.
Bose (2007)	30 Gelişmekte Olan Ülke/1970-1980	Panel Regresyon	Cari harcamalar ile büyüme arasında anlamsız sermaye harcamaları ile pozitif ilişki vardır.
Arpaia ve Turrini (2008)	15 AB Ülkesi/1970-2003	Panel Regresyon	Kamu harcamaları ile büyüme eşbütünleşiktir.
Cooray (2009)	71 Ülke/1996-2003	GMM	Kamu harcamaları büyüme üzerinde etkilidir.
Wu vd. (2010)	182 Ülke/1950-2004	Panel Granger Nedensellik	Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkiler.
Ağayev (2012)	10 Ülke (1995-2009)	Pedroni Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Wagner Yasası geçerli olup, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına nedensellik vardır.
Ateş ve Kaytancı (2015)	Türkiye/1980-2013	ARDL	Kamu yatırım harcamaları ekonomik büyümede etkili değildir.
Esen ve Bayrak (2016)	5 Türk Cumhuriyeti/1990-2012	Panel Eşbütünleşme, DOLS, Granger Nedensellik	Kamu harcamalarındaki artış iktisadi büyümeyi artırır.
Kiraz ve Gümüş (2017)	29 OECD Ülkesi/1995-2012	Panel Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Kamu savunma, eğitim ve sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi artırır.
Bulut (2018)	21 OECD Ülkesi/1995-2016	Westerlund-Edgerton Eşbütünleşme	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki vardır.

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama*

Elif ÇİL**
Alırza AĞ***

Alınış Tarihi: 18 Ocak 2019

Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2019

Öz: Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi işletmeler arasında rekabeti artırmakta, işletmeler rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için kalite kavramına önem vermektedirler. İşletmelerin kaliteli ürün üretirken katlanmak zorunda oldukları maliyetlerin yanında kalitesizliğin de bir maliyeti bulunmaktadır. Bu çalışmada kalite ve kalite maliyetleriyle ilgili tanımlardan bahsedilmiş ayrıca kalite maliyet modellerinden en çok kullanılan ve tercih edilen model olan PAF maliyet modeli detaylı olarak anlatılmıştır. Bu doğrultuda Bayburt ilinde faaliyet gösteren Bayburt Doğal Taş Destek Merkezinde, kalite maliyetleri PAF modeline göre incelenmiş ve kalite maliyetleri muhasebeleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Bayburt Doğal Taş Merkezi'nde önleme maliyetlerinin yüksek olduğu ve yeni kurulmuş bir destek merkezi olmasından dolayı başarısızlık maliyetlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Maliyetleri, PAF Maliyet Modeli

An Application for Determination and Accounting of Quality Costs by PAF Model in the Framework of Total Quality Management

Abstract: Nowadays, the rapid development of technology increases the competition among the enterprises and the enterprises attach importance to the quality concept in order to survive in the competitive environment. In addition to the costs that businesses have to endure while producing quality products, quality also has a cost. In this study, the definition of quality and quality costs are mentioned and the cost model of PAF which is the most frequently used and preferred model among the quality cost models is explained in detail. In this respect, quality costs were examined in the Bayburt Natural Stone Support Center in Bayburt and the quality costs were accounted for. As a result of the study, it has been determined that the cost of failure is low due to the high cost of prevention at Bayburt Natural Stone Center and being a newly established support center.

Keywords: Total Quality Management, Quality Costs, PAF Cost Model

I.Giriş

Globalleşen dünyada rekabetin artması, tüketicileri uygun fiyatlı ve kaliteli ürünlere yöneltmiştir. Kalitenin önemli olduğu günümüzde işletmeler de tüketici ihtiyaç ve isteklerine yönelik adımlar atmıştır. İşletmelerin rekabet ortamında kaliteye önem vermesiyle Toplam Kalite Yönetimi kavramı ortaya

* Bu çalışma 06.08.2018 tarihinde kabul edilen "Toplam Kalite Yönetimi çerçevesinde kalite maliyetlerinin PAF modeline göre tespit edilmesi ve muhasebeleştirilmesi: Bayburt Doğal Taş Fabrikasında bir uygulama" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğr., Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe Bölümü

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

çıkılmıştır. Bu yönetim sistemiyle birlikte tüketicilerin istek ve ihtiyaçları karşılanırken maliyetler en aza indirgenmiştir. Bu yönetim sisteminde sıfır hata prensibiyle çalışma söz konusudur. Tüm çalışanlar kalite yönetim sistemine dahil edilmiştir. Ayrıca bu sistem ile kaliteli ürün veya hizmetin katlanıldığı bir maliyetin olduğu, bunun yanında kalitesizliğin de işletmeler için maliyet oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu maliyetlerin düşürülebilmesi işletme yönetiminin doğru adımlar atmasına ve doğru kararlar almasına bağlıdır. İşletme yöneticileri kalite maliyet analizlerini birçok değişik yöntemler uygulayarak bulabilmektedir. Çalışmada kalite maliyet modellerinden kısaca bahsedilerek en çok tercih edilen model olan PAF maliyet modeli anlatılacaktır.

Bu çalışmada öncelikle kalite kavramı ve kısa tarihsel gelişimi, Toplam Kalite Yönetimi ve öneminden bahsedilmiştir. Daha sonra kalite maliyetleri hakkında bilgi verilmiş ve kalite maliyet modelleri açıklanmıştır. Ayrıca işletmeler için kalite maliyetleri sayısallaştırılarak muhasebe işlemlerinin nasıl yapılacağı bilgisi verilmiştir.

Uygulama bölümünde ise klasik muhasebe ve tek düzen hesap planı kullanan Bayburt Doğal Taş Üretim ve Pazarlama Destek Merkezi'nin kısaca tanıtımı anlatılmış daha sonra işletmedeki oluşan maliyetler PAF yönetimine göre önleme, değerlendirme ve başarısızlık maliyetleri olarak ayrıştırılmıştır. Maliyetler işletmenin 2018 yılı ilk 6 aylık verilerinden oluşmaktadır. PAF kalite maliyet modeline göre belirlenen önleme, değerlendirme, başarısızlık maliyetlerinin bir kısmı mizandan alınmış, bir kısmı ise maliyet hesaplamaları yapılarak tespit edilmiştir. Maliyetler bulunduktan sonra gerekli muhasebe işlemleri yapılmış ve kalite maliyet raporu oluşturulmuştur. Bu rapora göre 2019 yılı içerisinde üretime başlayacak olan işletmeye Toplam Kalite Yönetimi çerçevesinde gerekli öneriler sunulmuştur.

*Atatürk
Üniversitesi*

II. Kalite, Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Maliyetleri

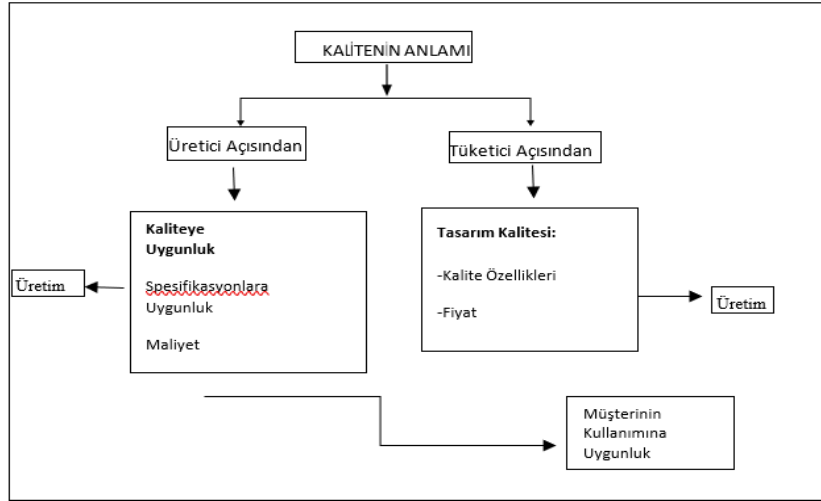
İşletmeler, globalleşen dünyada teknolojinin de sürekli gelişmesiyle yoğun bir rekabet içerisine girmişlerdir. Bu yoğun rekabet, işletmelerin sürekli kendini yenilemesini gerektirmiştir. Rekabet ortamında işletmenin varlıklarını sürdürebilmeleri için kalite seviyelerini artırmaları gerekmektedir (Ertuğrul, 2014:3).

İşletmelerin, rekabette başarıyı yakalayabilmeleri ve pazarda güçlü olabilmeleri için kaliteli ürünler üretmeleri gerekmektedir. Bu ürünleri üretirken katlanmak zorunda oldukları maliyetler dikkate alınmalıdır. İşletmeler kaliteye önem verirken ortaya çıkabilecek olan kalitesizliğin de maliyet oluşturabileceğini unutmamalıdır. Kalite maliyetleri; ürün üretilmeden önce meydana gelebilecek hataları önlemek için yapılan çalışmalar, üretim sürecinde ve üretim sonrasında müşteriye teslimden sonra oluşacak hataların ortaya çıkaracağı maliyetler olarak tanımlanır (Yükçü,1999:104).

Kalite maliyetleri aşağıdaki unsurlardan oluşur (Bayırlı, 2001:70):

- Doğrudan ürünün tamamlanması esnasında ya da tüketicilere satış hizmeti verilmesi esnasında katlanılan maliyetler,
- Faaliyetleri destekleme amacıyla katlanılan maliyetler,
- Ahlaki zayıflık ve yararlanma hatası gibi gizlenmiş maliyetler.

Feigenbaum, kalite maliyetlerinin belirlenmesinde kalite yönetiminin çok önemli olduğunu ayrıca işletmelerin kalite programlarını doğru ve etkin kullandıklarında yapılan ve yapılacak olan yatırımların geri dönüşünün hızlı olacağını savunmuştur. Kalite maliyetleri, işletmelerde önleme, değerlendirme, iç ve dış başarısızlık maliyetlerinin ortaya çıkmasını ve işletmelerin bu konuda kalite iyileştirme yapmasını sağlar (Bozkurt, 2003:7).

Şekil 1: Kalitenin Anlamı

Kaynak: Ömürgönülşen, 2007:9

Şekil 1’de üretici ve tüketici açısından kalitenin ne anlama geldiği gösterilmiştir. Üreticilere göre maliyet ve şartlara uygunluk olarak tanımlanırken üretici olarak, fiyat ve kalite özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Tüm bunların sonucunda müşteri kullanımına uygunluk yani performans kalitesi ortaya çıkmıştır.

Kalite kavramı; tasarım kalitesi, uygunluk kalitesi ve performans kalitesi olmak üzere üç temel unsurda incelenir (Yurtcan, 2007: 6).

• **Tasarım kalitesi:** Müşteri taleplerinin belirlenmesinden başlayıp hangi parçalardan oluşması gerektiğine kadar devam eden süreçtir. Dikkat edilecek husus müşteridir.

• **Uygunluk kalitesi:** Ürünlerin tasarım kalitesine ne kadar uyduğu ya da uymadığının göstergesidir. Eğer tasarım kalitesi ve uygunluk kalitesi

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama birbirinden çok farklıysa hatalar düzeltilmelidir. Uygunluk kalitesi ne kadar yüksek olursa maliyet o kadar düşük olacaktır.

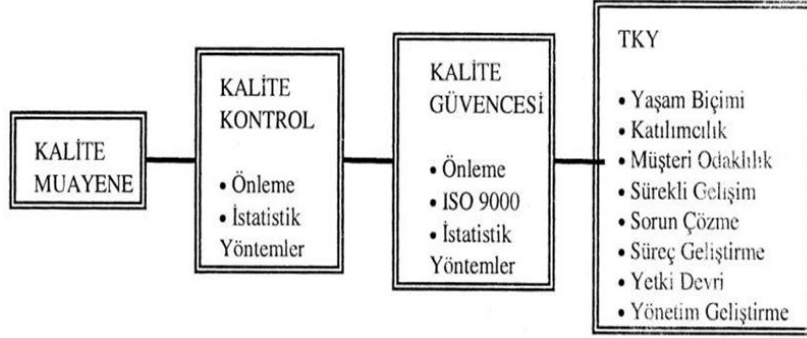
• Performans Kalitesi: Üretim sonrasında ortaya çıkan satış sonrası hizmet, bakım onarım, taşıma, ambalajlama gibi kalite kurallarına uyup uymadığının tespit edilmesi performans yönetimini oluşturmaktadır.

İlk olarak Hammurabi yasalarıyla ortaya çıkan kalite, geçmişten günümüze gelişerek gelen bir kavram olmuştur. Hammurabi yasalarının 229. maddesinde “Eğer bir inşaat ustası bir adama ev yapar ve yapılan ev yeterince sağlam olmayıp ev sahibinin üstüne çökerek ölümüne sebep olursa o inşaat ustasının başı uçurulur.” ifadesi bulunmaktadır. Bu madde ile kanun, inşaat ustasının ortaya çıkardığı yapının kalitesinden inşaat ustasını sorumlu tutmuştur. Bu durum o dönemde işlerin kaliteli yapılması gerektiğini açıklamaktadır. 1920’lerde kalite muayene sistemleri ortaya çıkmıştır. Kalite muayenede; ürün, üretim bittikten sonra muayene edildiği için üreticiler için ayrı bir maliyet oluşturmuştur (Çalışkan 2010:8).

Sanayi devriminden sonra kalite kontroller başlamış ve ürünler müşteriye ulaşmadan ara ara yapılan kontrollerle standartlar uygunluk tespit edilmiştir. II. Dünya Savaşından sonra kalite güvence sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu sistem kusurlu ürün veya hizmet üretilirse üretimin durdurulmasını ve bu kusurların hemen tanımlanmasını sağlar.

1980’lerden sonra ise tüm dünyaya yayılan Toplam Kalite Yönetimi (TKY) kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yönetim sistemi, müşteri ihtiyaç ve gereksinimleri sınırsız ve birbirinden bağımsız olduğu için bir bütün olarak ele almaktadır. Odak noktası müşteridir. TKY, hem müşteri ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılamak hem de maliyetleri azaltmayı hedefler. Tüm çalışanları üst kademeden alt kademeye kadar tüm çalışanları içerisine alan aynı zamanda sürekli iyileştirmeyi destekleyen bir yönetim sistemidir. Sıfır hata prensibiyle çalışmaktadır. TKY’de kârdan çok müşteri memnuniyeti önemlidir (Halis 2004:109).

Şekil 2’de görüldüğü üzere kalite anlayışının gelişiminde son kısım müşteri odaklılık, sorun çözme, katılımcılık gibi ilkelere dayanan TKY’dir.

Şekil 2: Kalite Anlayışının Evrimi

Kaynak: Yükçü, 1999:623

TKY; işletmedeki tüm çalışanların müşteri tatminini de göz önünde bulundurarak; ürün ve hizmeti en az maliyetle gerçekleştirebilmek için, kalite geliştirme, kalite koruma ve kalite iyileştirme çabalarının birleşiminden oluşmaktadır. Kısaca TKY; müşteri ihtiyaç ve gereksinimlerini en iyi şekilde karşılarken maliyetleri de minimize eden bir yönetim biçimidir (Karcioğlu 2000: 106).

Aşağıda TKY İlkelerinden kısaca bahsedilmiştir (Toraman 2010:5):

- Müşteri odaklılık: Kalite müşteri tatminidir. Müşteri memnuniyeti önemlidir.
- Karşılıklı faydaya dayalı tedarikçi ilişkileri: Tedarikçilerle olan ilişkiler önemlidir.
- Çalışan katılımı: TKY’de kalite tüm çalışanların sorumluluğundadır.
- Liderlik: Tepe yönetim kalite süreçlerinde önemli rol oynar. Tepe yönetimin aldığı kararlar kalite sürecini başlatır.
- Proses yaklaşım: Problemler ortaya çıkmadan en başta belirlenmesi ve ortadan kaldırılmasını sağlar. Süreç yaklaşımı demektir.
- Sürekli iyileştirme: Problem çözme tekniğidir. Öncelikle problem tanınır. Problemleri tamamen ortadan kaldırmaya yöneliktir. Çalışanlar motive edilmeli ödüllendirilmelidir.
- Karar vermede gerçekçi yaklaşım: Doğru kararlar verebilmek için gerçekçi bir yaklaşımla bilgiler toplanmalı ve analiz edilmelidir.
- Yönetimde sistem yaklaşımı: Yönetimin bir bütün olarak ele alınmasıdır.
- Ölçüm ve istatistik: Peter Drucker’ın “Ölçemediğiniz hiçbir şeyi kontrol edemez kontrol edemediğiniz hiçbir şeyi yönetemezsiniz” sözünden anlaşılacağı gibi işletmeler kalitedeki gelişmeleri ölçmek zorundadır.

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

İşletmeler arasındaki rekabette en önemli unsur olarak görülen kalitenin işletmelere mutlaka bir maliyeti olmaktadır. Bunlar işletmenin kaliteli ürün veya hizmet üretirken mecburen katlandığı maliyetlerdir. Kaliteli ürünlerin yanında kalitesiz ürünlerin de işletmeler için bir maliyeti vardır. İşletmelerin bu maliyetleri en aza indirgeyebilmeleri için kalite yönetim sistemini benimsemeleri gerekmektedir.

Geleneksel yönetim anlayışında kalite artarsa maliyet ve ürün fiyatları da artmaktadır. Diğer yandan ise TKY anlayışına göre hataların en aza indirgenmesiyle kalite arttırılırken maliyetler azaltılmaktadır. TKY benimseyen işletmelerde kalite maliyetlerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Kalite maliyetleri; oluşabilecek hataları önlemek için yürütülen faaliyetlerin gözlemlenmesi ile üretim sürecinde ve sonrasında oluşacak hatalar sonucunda ortaya çıkacak maliyetlerdir. İşletmeler kalitesiz ürünlerin getireceği maliyetleri en aza indirmeye çalışmalıdır. İşletmelerde kalite maliyetleri doğru tespit edildiğinde işletme yönetimi doğru kararlar alacak ve doğru adımlar atacaktır. Kalite maliyetlerinin tespit edilmesinde ölçülemeyen maliyetlerde dikkate alınmaktadır.

Kalite maliyetlerinin tespit edilmesinde birçok yöntem kullanılmaktadır. Ancak günümüzde en çok kullanılan yöntem PAF kalite maliyet modelidir. Bu yöntemde kalitede iyileştirme yapılabilmesi için önleme maliyetlerine önem verilmektedir. Bu sayede başarısızlık maliyetleri en aza indirgenmiş olmaktadır. Ürün müşteriye ulaştıktan sonra oluşan dış başarısızlık maliyetleri işletmenin prestij, güvenilirlik ve tercih edilmeme sebeplerini doğuracağı için ürün müşteriye ulaşmadan gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir (Yükçü, 1999: 104). Kalite maliyetlerini doğru tespit eden ve doğru analiz yapan işletmelerde Toplam Kalite Maliyetleri düşük olacaktır. Yani işletmeler daha düşük maliyetlerle daha kaliteli ürün ve hizmet ortaya çıkaracaktır. Bu durum da işletmelerin kârını doğrudan etkileyecektir.

*Atatürk
Üniversitesi*

III. Kalite Maliyet Modelleri

Kalite maliyetlerinin tespit edilmesinde birbirinden farklı birçok görüş bulunmaktadır. Kalite maliyet modelleri, işletmeler için önemli olan kalite maliyetlerini oluşturan kaynakların toplanması, ölçülmesi, dağıtılması ve sınıflandırılmasını sağlar. İşletmeler üretim sürecinde belirlenen kalite standartlarına uygun olmasını sağlamak için katlanılan ölçme ve değerlendirme maliyetlerini ve diğer maliyet kalemlerini de ele alarak farklı kalite modelleri oluşturmaktadır. Bunlardan birkaçı süreç maliyet modeli, kalite kaybı yaklaşım modeli, Crosby modeli olup aşağıda kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra ise en çok tercih edilen ve günümüzde de en çok kullanılan yöntem olan PAF maliyet modeli anlatılmıştır.

A. Süreç Maliyet Modeli

Ross tarafından geliştirilmiştir. Uygunluk ve uygunsuzluk maliyetleri olarak iki şekilde ortaya çıkar. Uygunluk maliyeti; belirlenen standartlara

uygun kaliteli ürün üretmek için katlanılan maliyetlerdir. Uygunsuzluk maliyeti ise; belirlenen standartlara uygun üretim yapılmadığında ortaya çıkan maliyetlerdir. Bu maliyet modeli süreçlerin etkin hale getirilmesini sağlar. Bu durum işletmelerin verimliliğini artıracaktır (Toraman, 2010:35).

B. Crosby Modeli

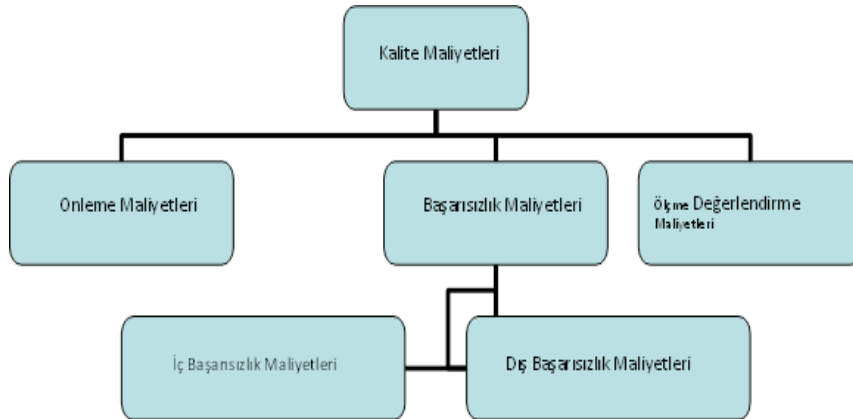
Crosby tarafından geliştirilmiştir. PAF modeline yakın bir modeldir ayrıca süreç maliyet modelinin de gelişmiş halidir. Uygunluk ve uygunsuzluk maliyetleri vardır. Uygunluk maliyetleri önleme ve değerlendirme maliyetlerinden oluşmaktadır. Uygunsuzluk maliyetleri ise başarısızlık maliyetlerinden oluşmaktadır (Ceylan 2012:43).

C. Kalite Kaybı Yaklaşım Modeli

Bu maliyet modeli Taguchi tarafından geliştirilmiştir. Müşteri memnuniyetsizliğini içermektedir. Müşteri memnunsu ürün kalitelidir anlayışı bulunmaktadır. Bu modelde, ürün hedeflenen özelliklere göre üretilmişse kayıp sıfır olacaktır, eğer belirlenen hedeften sapma iki kat ise kayıp dört kat, sapma üç kat ise kayıp dokuz kat olacaktır (Ömürgönülşen, 2007:29-30).

D. PAF Maliyet Modeli

Bu model Feingenbaum tarafından geliştirilmiştir. Günümüzde en çok bilinen ve uygulanan yöntemdir. Bu yöntem kalite maliyetlerini; önleme maliyetleri (prevention costs), ölçme ve değerlendirme maliyetleri (appraisal costs), içsel başarısızlık maliyetleri (internal failure costs) ve dışsal başarısızlık maliyetleri (external failure costs) olmak üzere dörde ayıran PAF modelidir. PAF adını, kalite maliyetlerinin üç ana başlığının (prevention-appraisal- failure) baş harflerinden almıştır. PAF modeli üç ana başlıkta ve dört grupta incelenmektedir (Şimşek ve Karakaya, 2016:203). Şekil 3’de, PAF maliyet modeline göre kalite maliyetleri ve bileşenleri gösterilmiştir.

Şekil 3: Kalite maliyetleri ve bileşenleri

Kaynak: Tekin, 1999:32

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

• **Önleme maliyetleri:**

Önleme maliyetleri, üretim yapılmadan önce ve üretim sırasında ortaya çıkan hataları önlemeye yönelik maliyetlerdir. Önleme maliyetleri işletmedeki tüm çalışanların yaptıkları işleri ilk seferde doğru yapmalarını ve hata yapmamalarını sağlar. Önleme maliyetleri ile, kalitesizliğin oluşmasına neden olan ürün henüz üretilmeden önce gerekli önlemler alınır. Bu ilk başta işletmeler için mali kayıp oluşturabilir ancak ürün üretildikten sonra ortaya çıkan başarısızlık maliyetlerini en aza indirgeyecektir (Kırhoğlu, 1998:9-10).

Önleme maliyetleri; kalite planlaması, üretilen ürünlerin gözden geçirilmesi, kalite bilgilerinin raporlanması, kalite eğitimi, kontrol ve raporlama faaliyetleri içermektedir (Yükçü,1999: 94).

• **Ölçme ve değerlendirme maliyetleri:**

Ürün veya hizmetin herhangi bir kontrol aşamasında belirlenen kalite standartlarına uymamasından kaynaklanan maliyetlerdir. Ürünün üretim aşamasında ortaya çıkar. Ölçme ve değerlendirme maliyetleri özellikle muayene ve testlerle, stok değerlendirme maliyetlerini içermektedir. Ölçme değerlendirme maliyetlerine kusurlu mamuller için yapılmış ek maliyetler dahil edilmemektedir (Yükçü,1999: 100).

• **Başarısızlık maliyetleri:**

Başarısızlık maliyetleri, üretim sürecinin herhangi bir aşamasında ortaya çıkan kalite hedeflerine ve standartlara uygun olmamasından kaynaklanan maliyetlerdir. Bu maliyetler sadece ölçülebilen maliyetleri değil ölçülenemeyen müşteri memnuniyetsizliği gibi maliyetleri de içermektedir (Demir ve Gülcü, 2012: 240). Başarısızlık maliyetleri, tam olarak ortadan kaldırılsa da en aza indirgenebilmektedir. İşletmeler için başarısızlık maliyetleri oldukça önemlidir. Önleme ve değerlendirme maliyetlerine yapılan doğru yatırımlar başarısızlık maliyetlerini en aza indirgeyecektir. Diğer bir deyişle önleme ve değerlendirme maliyetleri, başarısızlık maliyetleriyle ters orantılıdır.

Başarısızlık maliyetleri iç başarısızlık maliyetleri ve dış başarısızlık maliyetleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İşletmede yapılan harcamalar doğru analiz edilirse iç ve dış başarısızlık maliyetleri kolaylıkla tespit edilebilir. Başarısızlık maliyetlerini oluşturan iç başarısızlık maliyetleri; ürünlerin müşteriye ulaşmadan belirlenen ve hedeflenen kaliteyi yakalayamamasından kaynaklanan maliyetlerdir. İç başarısızlık maliyetleri, işletmede kalitesiz üretimleri önleyecek kalite planlarının olmamasından ve işletme kârlılığının azalması durumlarından kaynaklanmaktadır (Zugarramurdi vd., 2007: 415). Başarısızlık maliyetlerinin çoğunu iç başarısızlık maliyetleri oluşturmaktadır. Dış başarısızlık maliyetleri ise; ürün müşteriye ulaştıktan sonra ortaya çıkan ve müşteri değerlendirmelerinden oluşan maliyetlerdir (Parker, 1995:23).

IV. Literatür tarama

Akkoyun (2006)'da yapmış olduğu “Mermer işleme tesislerinde kalite maliyetlerine bağlı üretim optimizasyonu” adlı çalışmasında mermer işleme tesislerinde ortaya çıkan maliyetler tespit edilmiş ve sınıflandırılmıştır. Ayrıca üretim sistemi kalite maliyetleri açısından değerlendirilmiş bir üretim planlaması önerilmiştir. Sonuç olarak mermer işleme tesislerinde üretim kontrolünde kullanılmak üzere geliştirilen bir bilgisayar yazılımı tanıtılmıştır. Bu yazılım ile her türlü üretim faaliyetinin maliyeti, kalite maliyetleri ve toplam maliyetler ayrıntılı olarak hesaplanabilmiş ve sistem yazılım içerisine yerleştirilen istatistiksel proses kontrolü gibi kontrol araçları ile kontrol edilmiştir.

Alıcı (2007)'de yapmış olduğu “Kalite maliyetleri ve kalite maliyetlerinin PAF modeli çerçevesinde test edilmesine yönelik uygulama” adlı çalışmasında kalite maliyetlerinin analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda K.Maraş 'ta tekstil sektöründe faaliyet gösteren iki firmada kalite maliyetlerinin PAF yöntemine göre daha doğru olarak tespit edildiği ortaya konmuştur.

Hatipoğlu (2008) 'de yapmış olduğu “Toplam kalite yönetiminde kalite maliyetlerinin önemi ve kalite maliyetlerinin raporlanması sürecinde muhasebenin rolü” adlı çalışmasında işletmelerin kalite maliyet bilgilerinin tespit edilmesi, muhasebeleştirilmesi, raporlanması ve analizini gerektiren sistem kurmalarından ve bu maliyetlerin muhasebeleştirilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Çalışma sonucunda işletmelerin, kalite faaliyetleri ile birlikte bu faaliyetler doğrultusunda katlandığı maliyetleri kontrol altına alabilmek için gerekli muhasebe organizasyonlarını gerçekleştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tepeli (2012) 'de yapmış olduğu “Kalite maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ve analizi: Bir örnek uygulama” adlı çalışmasında Marmara Devlet Hastanesinde toplam kalite maliyetleri hesaplanmasının nasıl yapıldığı ve kalite maliyet raporu oluşturulması incelemiş sonuç olarak uygulama kapsamındaki hastanede PAF modelindeki kalite maliyetleri arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ancak muhasebeleştirme konusundaki eksiklikleri tüm bu kalite çalışmalarına rağmen hastanenin en büyük eksikliği olduğunu görmüştür.

Salık (2014) 'de yapmış olduğu “Kalite maliyetleri ve kalite maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi: Bir sağlık işletmesinde uygulama” adlı çalışmada, uygulama olarak seçilen sağlık işletmesine ait kalite maliyetlerini oluşturan unsurlar belirlenmiş ve muhasebeleştirilmesi yapılmıştır. Muhasebeleştirilen veriler bir rapor haline getirilmiş ve işletmeye ait kalite maliyetlerinin toplam maliyetler içerisindeki oranı tespit edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda merkezin katlandığı kalite maliyetleri arasında PAF modelinde var olan bir ilişkinin söz konusu olduğu belirlenmiştir.

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

Korkmaz (2016) “Kalite maliyetlerinin ölçümü ve bir şirkette uygulanması” isimli çalışmada kalite maliyetlerinin ölçümü konusunda araştırma yapmıştır. Çalışmanın sonucunda bütün işletmelerin yapılarına ve faaliyetlerine uygun olarak kalite maliyetlerini kontrol altına alabileceği bir sistem kurmaları, bu sistemi uygulamaları ve bu doğrultuda kontroller yapmaları gerektiği ortaya çıkmıştır.

Ulu (2017) “Üretim işletmelerinde kalite maliyetlerinin PAF modeline göre analizi: Otomotiv yan sanayisinde bir uygulama” bu çalışmanın amacı; bir otomotiv yan sanayi işletmesine ilişkin kalite maliyetlerini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, kalite maliyetleri PAF modeline göre incelenmiş ve işletmede beklenen iç ve dış başarısızlık maliyetlerinin zamanla düşüşün sağlanması ve bununda önleme, ölçme ve değerlendirme maliyetlerinin yeniden gözden geçirilerek bu maliyet unsurlarına daha fazla önem verilmesi sonucuna varılmıştır.

V. Uygulama

Çalışma, 1 Nisan 2017 tarihinde Avrupa Birliği desteği almış Bayburt İl Özel İdare mülkiyetinde kurulan Bayburt Doğal Taş Destek Merkezinde gerçekleştirilmiştir. İşletmenin kuruluş amacı; çevre illerde bulunan doğal taş işletmelerinin en son teknolojisiyle daha az fire verilerek daha fazla verim almalarını sağlamaktır. İşletme ortak kullanım atölyesi olarak kullanılmaktadır. Toplam da 30 personel vardır. Personel sayısı işletme üretime geçtikten sonra fazlalaştırılacaktır.

İşletme yeni kurulmuş olmasından dolayı herhangi bir kalite standart belgesi bulunmamaktadır. 2019 yılı içerisinde belge alınması için gerekli çalışmalara başlayacak olan işletmede ISO 9001 2005 ile uyumlu kalite el kitabı bulunmaktadır.

İşletmede kullanılan cihazlar son teknolojiyle donatılmış olduğu için çok hassas ve hızlı kesim yapmaktadır. Her cihazın başında ortalama 2 personel bulunmaktadır. Cihazların kullanımı oldukça kolaydır. Personellerin cihazlara yanlış komut verme ihtimalleri azdır. Cihazlara bir ara yüz tanımlanmıştır. Bu şekilde işlemler kolaylıkla yapılabilmektedir.

Bayburt ili ve çevresinin bulunduğu bölgenin jeolojik yapısından dolayı doğal taşlar yerin üst kısmında kaya şeklinde değil alt kısmında patates şeklinde çıkarılmaktadır. Şekilsiz olarak çıkarılan kütleler önce monotel denilen makinelerde düzgün hale getirilmektedir. Blok haline gelen doğal taşın çatlak veya damarları olup olmadığı kontrol edilmektedir. Çatlak varsa bohçalama denilen teknikle epoksi (özel yapıştırıcı) işlemi yapılmakta ve fileye sarılmaktadır. Bu durum taşın dağılmasını engellemekte ve fireyi azaltmaktadır. Bohçalanan doğal taş kesim için müşteri isteğine göre ktrak makinesine gönderilmektedir. Daha sonra müşteri isteğine göre ya ham bir şekilde ya da cilalanmış olarak müşteriye teslim edilmektedir. İşletme yaptığı sözleşmelerle ambalaj ve nakliye işine girmemektedir. Tüm sorumluluğu

doğal taş sahibine vermektedir. Bu sayede dış başarısızlık maliyetlerini en aza indirmektedir.

• İşletmede kalite maliyetlerinin tespit edilmesi

Üretim için, işletmeye gelen bloklar kesim hatlarına gönderilirken işletmede kullanılan son teknolojik cihazlara doğru komutlar verilmesi, bu cihazların standartlara uygun çalışıp çalışmadığının sürekli kontrol edilmesi ve ölçülmesi gerekmektedir.

İşletmede kullanılan her cihazın kalite ile ilgisi bulunmaktadır. Fazla su tüketimi ile elektrik tüketimi de maliyetleri oluşturan kalemlerdendir. Bayburt Doğal Taş İşletmesi yeni faaliyete geçmiş bir işletme olduğu için cihazlarla ilgili henüz bir sorun bulunmamaktadır. Ancak tedbir amaçlı cihazlar kalite test cihazları ile sürekli kontrol altındadır.

İşletmede öncelikle maliyetler tespit edilmiş daha sonra kalite ile ilgili maliyetler PAF modeline göre ayrıştırılmıştır. İşletmenin 2018 ilk 6 ay verileri kullanılmıştır. Tespit edilen kalite maliyetlerinde önleme maliyetleri aşağıdaki şekilde değerlendirilmiştir:

- Elde edilen bazı maliyetler mizandan alınmıştır. Mizanda Genel Üretim Gideri kalemi altında bulunan değerler hesaplanmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

-Doğal taş işletmelerinde su çok önemlidir. İşletme kullanılan sular temiz ve duru olmalıdır. Bu yüzden doğal taş işletmeleri için su arıtma için 1 adet arıtma makinesi kullanılmaktadır. Bu cihazın başına bir işçi bulunmaktadır. Bir işçi maliyeti ve elektrik maliyeti dahil 6 aylık maliyeti: 22.831,51 TL'dir. (bir işçi ücreti her şey dahil 74,50 TL+ 9 saatlik üretimde 92,41 TL elektrik+ Flukolant maliyeti: 2,05 TL)

- Blok bohçalama maliyetinde işletmeye blok halinde gelen doğal taşlar monotel cihazında file ve jel kullanılarak bohçalama işlemi yapılmaktadır. Bu durum bloğun kırılmasını engeller. Önleme maliyeti olarak değerlendirilen blok bohçalama maliyeti işçilik ve elektrik giderleri dahil maliyeti 50.080,71 TL'dir. (1 m3 blok için giden jel ve file miktarı=102,74 TL, 2 işçi maliyeti: 276,66 TL)

İşletmedeki Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri aşağıdaki şekilde ayrıştırılmıştır.

- Çimento dolgu hazırlama maliyeti işçilik ve elektrik giderleri dahil: 293.256,48 TL'dir. (2 işçi maliyeti 276,66 TL, elektrik gideri 591,21 TL, abrasiv gideri 1.180,80 TL)

-İşletmede ürün performansı ölçen makine başında bir çalışan bulunmaktadır. İşçilik maliyeti: 6 aylık *3.043,26 TL= 18.259,56 TL'dir.

- İşletmede stok sahasında işletme bahçesinde olup herhangi bir kira bedeli bulunmamaktadır. Stok sahasında bir çalışan bulunmaktadır. Bu çalışan olası olumsuzluklara karşı stok sahasında bulunmaktadır. Bu işçiye ödenen ücret 1.600 TL'dir. 6 ayda 1600*6=9600 TL'dir.

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

İşletmedeki Başarısızlık Maliyetleri ise aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

✓ **İç Başarısızlık Maliyeti:**

Fire maliyeti: Fabrikada son teknolojik özelliklere sahip makinelerle gerçekleştirilen üretim firenin düşük olmasını sağlamıştır. İşletmede blok bohçalama kısmında fire maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Bir günde 5 adet bohçalama işlemi yapılmakta ve %10 oranında fire oluşmaktadır. Ayda $22 \times 5 = 110$ adet bohçalama işlemi yapılmaktadır. 6 ayda $110 \times 6 = 660$ adet bohçalama yapılır. %10 oranında fire olursa: 66 olur. İşçi ücret/ fire = bir blok maliyet maliyetini vermektedir.

$276,66/5 = 55,33$ TL işletme de 6 ayda 66 adet fire verilmektedir. $66 \times 55,33 = 3.651,91$ TL blok fire maliyeti oluşur.

✓ **Dış başarısızlık maliyeti:**

Bayburt Doğal Taş Destek Merkezli bir işletme olduğu için herhangi bir satış kaybı maliyeti yoktur. Faaliyete başlamış olduğu tarihten itibaren iade ya da kabul edilmeyen herhangi bir mamulü bulunmamaktadır. Bu kapsamda değerlendirilecek tek maliyet müşteriye ürünler ulaştıktan sonra kalite ve firma ile ilgili güven duygusunun oluşturulmasıdır. Bunun için müşteri ile telefon görüşmeleri maliyetleri değerlendirilebilir.

Aşağıda Tablo 1’ de işletmenin kalite maliyetleri ayrıştırılarak kalite maliyet raporu oluşturulmuştur. İlgili kalite maliyet kaleminin bağlı olduğu ana kalite maliyet toplamına oranları, ilgili kalite maliyet kaleminin toplam kalite maliyetlerine oranları ve ilgili kalite maliyet kaleminin toplam maliyete oranları bu raporda detaylandırılmıştır. Bu rapora göre toplam kalite maliyetlerinin %68’lik kısmını önleme maliyetleri oluşturmaktadır. Önleme maliyetlerinin, işletmede gerçekleşen tüm maliyetler içinde payı ise %36’dır. İşletme önleme maliyetleri kapsamında 837.745,78 TL harcama yapmıştır. İşletme önleme maliyetlerine yapmış olduğu bu yatırımla başarısızlık maliyetlerinin düşmesine neden olmuştur. İşletmenin başarısızlık maliyetlerinden iç başarısızlık maliyeti olan fire maliyeti ile dış başarısızlık maliyeti kapsamına giren müşteri temas maliyeti toplamı 3.881,67 TL olup, kalite maliyetleri toplamının yalnızca %0,31 sini oluşturmaktadır. İşletmenin toplam maliyeti içerisinde başarısızlık maliyetinin payı ise %0,19’dur. Özellikle işletmenin yeni faaliyete geçmiş olması ve cihazların yıpranma ve hata oranlarının yok denecek kadar az olması başarısızlık maliyetlerini azaltmıştır. Ayrıca başarısızlık maliyetlerinin düşük olması işletmenin destek verdiği maden ocaklarıyla yapmış olduğu anlaşmalar gereği ambalaj ve nakliye konusunda risk almamasından kaynaklanmaktadır. Değerlendirme maliyetleri, işletmedeki toplam kalite maliyetlerinin %32’sini oluşturmaktadır. İşletmenin 6 aylık faaliyetlerinde değerlendirme maliyeti olarak 396.422,67 TL harcama yapılmıştır. Değerlendirme maliyetleri, toplam maliyetin %29,02’sini oluşturmaktadır.

Tablo 1: Kalite Maliyet Raporu

KALİTE MALİYET KALEMLERİ	KALİTE MALİYETİ	İlgili kalite maliyet kaleminin bağlı olduğu ana kalite maliyet toplamına oranı	İlgili kalite maliyet kaleminin toplam kalite maliyetlerine oranı	İlgili kalite maliyet kaleminin toplam maliyetlerine oranı
Önleme Maliyetleri				
Kalite Planlaması maliyeti(broşür)	3540,00	0,0042	0,0029	0,0018
Kalite ölçüm ve test cihaz maliyeti	468748,10	0,5595	0,3786	0,2364
Artma makinesi maliyeti	22831,51	0,0273	0,0184	0,0115
Blok bohçalama maliyeti	50080,71	0,0598	0,0405	0,0253
Kalite eğitim maliyeti	4500,00	0,0054	0,0036	0,0023
Bandıl maliyeti	13387,73	0,0160	0,0108	0,0068
Çalışan güvenliği maliyeti	21990,27	0,0262	0,0178	0,0111
Epoksi kalite maliyeti	216480,32	0,2584	0,1749	0,1092
Fuar maliyeti	1205,56	0,0014	0,0010	0,0006
Seyahat maliyeti	2614,52	0,0031	0,0021	0,0013
kimyasal malzeme gideri	32367,06	0,0386	0,0261	0,0163
Toplam Önleme Maliyetleri	837745,78	1,0000	0,6767	0,3587
Değerlendirme Maliyetleri				
kalite test cihaz amortisman	46874,08	0,1182	0,0379	0,0236
çimento dolgu hazırlama maliyeti	293256,48	0,7398	0,2369	0,2369
kalibrasyon maliyeti	4116,00	0,0104	0,0033	0,0021
bakım onarım maliyeti	24316,55	0,0613	0,0196	0,0123
Stok hizmeti	9600,00	0,0242	0,0078	0,0048
Test kontrol işgören maliyeti	18259,56	0,0461	0,0147	0,0092
Toplam Değerlendirme Maliyetleri	396422,67	1,0000	0,3202	0,2990
Başarısızlık Maliyetleri				
İç Başarısızlık Maliyetleri				
fire maliyeti	3651,91	1,0000	0,0029	0,0018
Toplam İç Başarısızlık Maliyetleri	3651,91	1,0000	0,0029	0,0018
Dış Başarısızlık Maliyetleri				
müşteri temas	229,76	1,0000	0,0002	0,0001
Toplam Dış Başarısızlık Maliyetleri	229,76	1,0000	0,0002	0,0001
TOPLAM KALİTE MALİYETLERİ	1238050,12			
TOPLAM MALİYET	1982656,43			

Raporda ilgili kalite maliyet kalemlerinin (kalite planlaması, fire vb.) bağlı olduğu kalite maliyet toplamına (toplam önleme, değerlendirme, başarısızlık maliyetleri) oranları (kalite planlama/toplam önleme maliyeti vb.) bulunmuştur. Raporda ilgili kalite maliyet kaleminin toplam kalite maliyetine oranları (blok bohçalama maliyeti/toplam kalite maliyeti vb.) ve ilgili kalite maliyet kalemlerinin toplam maliyete oranları (fuar maliyeti/toplam maliyet vb.) bulunmuştur.

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

Bayburt Doğal taş Destek merkezinin kalite maliyetleri belirlenmiş ve muhasebeleştirme işlemi aşağıdaki gibi yapılmıştır. Genel üretim giderleri Gider tahakkuklarıyla, satılan mamül maliyet hesabı yansıtma ile kapatılmıştır. Daha sonra yansıtma hesapları da kapatılarak muhasebeleştirme işlemi tamamlanmıştır.

730. GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HESABI	1.238.050,12
730.10 Kalite Maliyetleri Hesabı	
730.10.01 Önleme Maliyetleri Hesabı (837.745,78TL)	
730.10.01.1 Kalite Planlaması Maliyeti Hesabı (3.540,00TL)	
730.10.01.2 Arıtma Makinesi Maliyeti Hesabı (22.831,51TL)	
730.10.01.3 Blok Bohçalama Maliyeti Hesabı (50.080,71TL)	
730.10.01.4 Kalite Ölçüm ve Test Cihazı M.H. (468.748,10TL)	
730.10.01.5 Kalite Eğitim Maliyeti Hesabı (4.500,00TL)	
730.10.01.6 Bandaj Maliyet Hesabı (13.387,73TL)	
730.10.01.7 Çalışan Güvenliği Mal. Hesabı (21.990,27TL)	
730.10.01.8 Epoksi Kalite Maliyetleri Hesabı (261.480,32TL)	
730.10.01.9 Fuar Maliyeti Hesabı (1.205,56TL)	
730.10.01.10 Seyahat Maliyetleri Hesabı (2.614,52TL)	
730.10.01.11 Kimyasal Malzeme Gider Hesabı (32.367,06TL)	
730.10.02 Değerlendirme Maliyetleri Hesabı (396.422,67TL)	
730.10.02.1 Kalite Test Cihaz Amorti Mali. Hes. (46.874,08TL)	
730.10.02.2 Çimento Dolu Hazırlama Mali H. (293.256,48TL)	
730.10.02.3 Kalibrasyon Maliyetleri Hesabı (4.116,00TL)	
730.10.02.4 Bakım Onarım Maliyet Hes. (24.316,55TL)	
730.10.02.5 Stok Hizmeti Maliyet Hesabı (9.600,00)	
730.10.02.6 Test Kontrol İş Gören Maliyeti (18.259,56)	
730.10.03 Başarısızlık Maliyetleri Hesabı (3.381,67TL)	
730.10.03.1 İç Başarısızlık Maliyetleri Hesabı (3.651,91TL)	
730.10.03.1.1 Fire maliyet Hesabı (3.651,91TL)	
730.10.03.2 Dış Başarısızlık Maliyetleri Hesabı (229,76TL)	
730.10.03.2.1 Müşteri Temas Hesabı (229,76TL)	
381.GİDER TAHAKKUKLARI HESABI	1.238.050,12

620.SATILAN MAMÜLLERİN MALİYETİ HESABI	1.238.050,12
620.10 Kalite Maliyetleri Hesabı (1.238.050,12)	
731. GENEL ÜRETIM GİD YANSITMA HESABI	1.238.050,12
731.10 Kalite Maliyetleri Yansıtma Hesabı	
731.10.01 Önleme Mal. Yans. Hs. (837.745,78TL)	
731.10.01.1 Kalite Plan. Maliyet Yans. Hes (3.540,00TL)	
731.10.01.2 Arıtma mak. Mal. Yans. Hes(22.831,51TL)	
731.10.01.3 Blok Boşalımı Mal.Yans. Hs.(50.080,71TL)	
731.10.01.4 Kal. Ölç. cih. Mal.Yans.Hs(468.748,10TL)	
731.10.01.5 Kalite Eğitim Mal.Yans.Hs (4.500,00TL)	
731.10.01.6 Bandaj Maliyet yans. Hesabı (13.387,73TL)	
731.10.01.7 Çalışan Güven. Mal.Yans.Hs(21.990,27TL)	
731.10.01.8 Epoksi Kalite Mal.Yans.Hs (216.480,32TL)	
731.10.01.9 Fuar Maliyeti Yans Hesabı (1.205,56TL)	
731.10.01.10 Seyahat maliyetleri Yans hesa (2.614,52TL)	
731.10.01.11 Kimyasal malz. gider Yans.hs. (32.367,06TL)	
731.10.02 Değerlendirme Maliy.yans Hesabı (396.422,67TL)	
731.10.02.1 Klt.cihaz. amort. mali.Yans.Hs(46.874,08TL)	
731.10.02.2 Çimento Dolgu hz.mal. van(293.256,48TL)	
731.10.02.3 Kalibrasyon Maliyetleri yans(4.116,00TL)	
731.10.02.4 Bakım Onarım maliyet yans. (24.316,55TL)	
731.10.02.5 Stok hizmeti maliyet yans. hş (9.600,00 TL)	
731.10.02.6 Test kontrol iş gören malıy.yan. (18.259,56TL)	
731.10.03 Başarısızlık Maliyetleri Yans Hesabı (3.881,67TL)	
731.10.03.1 İç Başarısızlık Maliyetler yans. hş(3.651,91TL)	
731.10.03.1.1 Fire maliyet yansıtma hesabı (3.651,91TL)	
731.10.03.2 Dış Başarısızlık Maliyetler yans.hs. (229,76TL)	
731.10.03.2.1 Müşteri teması hesabı (229,76TL)	

Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama

731. GENEL ÜRETİM GİDERLERİ MAL. YAN. HESABI

1.238.050,12

731.10 Kalite Maliyetleri Yansıtma Hesabı

731.10.01 Önleme Maliyetleri Yans. H. (837.745,78TL)

- 731.10.01.1 Kalite Plan. Mali. Yans. H. (3.540,00TL)
- 731.10.01.2 Arıtma mak. Mal. Yans. H. (22.831,51TL)
- 731.10.01.3 Blok Bohça. Mal. Yans. Hs (50.080,71TL)
- 731.10.01.4 Kal. Ölç. cih. Mal. Yan. (468.748,10TL)
- 731.10.01.5 Kalite Eğitim Mal. Yans. Hs (4.500,00TL)
- 731.10.01.6 Bandıl Maliyet yans. Hes. (13.387,73TL)
- 731.10.01.7 Çalışan Güv. Mal. Yans. (21.990,27TL)
- 731.10.01.8 Epoksi Ka. Mal. Yans. Hs (216.480,32TL)
- 731.10.01.9 Fuar Maliyeti Yans. Hesabı (1.205,56TL)
- 731.10.01.10 Seyahat maliyetleri Yan. h (2.614,52TL)
- 731.10.01.11 Kimya. mlz. gider. Yan. (32.367,06TL)

731.10.02 Değerlendirme Mali. yan. h (3396.422,67TL)

- 731.10.02.1 Klt. chz. amort. mali. Yan. (46.874,08TL)
- 731.10.02.2 Çime. Dol. hz. mal. yan. (293.256,48TL)
- 731.10.02.3 Kalibrasyon Maliyet yans. (4.116,00TL)
- 731.10.02.4 Bakım Onarım mali. yans. (24.316,55TL)
- 731.10.02.5 Stok hizmeti mali. yans. hş (9.600,00 TL)
- 731.10.02.6 Test knt. işgörn. mlyt. yan. (18.259,56TL)

731.10.03 Başarısızlık Maliyet. Yan. h (3.881,67TL)

- 731.10.03.1 İç Başarısızl. Mal. yan. hş (3.651,91TL)
- 731.10.03.1.1 Fire maliyet yan. h. (3.651,91TL)
- 731.10.03.2 Dış Başarısız. Mal. yans. hş (229,76TL)
- 731.10.03.2.1 Müşteri temas hesabı (229,76TL)

730. GENEL ÜRETİM GİDER MAL. HES.

1.238.050,12

VI. Sonuç

Yapılan çalışma ile Avrupa Birliği desteği almış ve Bayburt İl Özel İdare mülkiyetinde kurulmuş olan Bayburt Doğal Taş Üretim ve Pazarlama Destek Merkezinin finansal tablolarından alınan ve çeşitli hesaplamalar yapılarak tespit edilen maliyetleri PAF modeline göre ayrıştırılmıştır. İşletmedeki toplam maliyet kalemlerinden ayrıştırılan kalite maliyetleri ile ilgili kalite maliyet raporu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu raporda kalite maliyetlerinin toplam maliyet içerisindeki yüzdeleri ile önleme, değerlendirme, başarısızlık maliyetlerinin toplam kalite maliyetleri içerisindeki yüzdeleri hesaplanmıştır. Buna göre; toplam kalite maliyetlerinin %68'lik kısmını önleme maliyetleri, %0,31'lik kısmını iç ve dış başarısızlık maliyetleri ve %32'lik kısmını ise değerlendirme maliyetleri oluşturmaktadır. İşletme de önleme maliyetlerine olan yatırım oldukça fazladır. Bu durum başarısızlık maliyetlerinin minimum olmasını sağlamaktadır. Yapılan literatür taramalarında da kalite maliyetleri PAF maliyet modeline göre ayrıştırıldığında daha doğru sonuçlar elde edildiği ve önleme maliyetlerine yapılan harcamaların başarısızlık maliyetlerini düşürdüğü görülmüştür.

Yeni yayınlanan Ticaret sicil gazetesine göre işletme sadece destek merkezi değil bundan sonra üretim de yapmaya başlayacaktır. Bu yüzden işletmenin etkin bir yönetim sistemi kurması için kalite yönetim sistemini oluşturması gerekmektedir. Üretim yapmaya başlayacak olan işletme, daha fazla personel alımı yapacak olup bu personellere kalite bilincini vermek için eğitimlerini fazlaştırmalıdır. İşletmede iç denetimler yapılarak düzenleyici, önleyici faaliyetlerin belirlenmesi, kalite maliyetlerinin analizi açısından kolaylık sağlayacaktır. Tek düzen hesap planı kullanan ve klasik maliyet analizi yapan işletmede, üretime geçildikten sonra kalite maliyetlerinin ayrı hesaplarda incelenmesi ve kalite maliyet raporlarının hazırlanması, yönetimin doğru kararlar almasını sağlayacaktır. Bu durumda başarısızlık maliyetlerinin oluşmaması için işletme yönetimi iç ve dış başarısızlıklar ortaya çıkmadan üretim aşamasında gerekli tedbirleri alacak ve rakiplerine üstünlük sağlayacaktır. İşletmede yapılan kalite maliyet analizi sonucu oluşturulan kalite maliyet raporları doğrultusunda müşteri istek ve ihtiyaçları doğru tespit edilip daha az maliyetle kaliteli ürün ve hizmet üretilecek ve işletme sektörde saygınlık kazanacaktır.

Kaynaklar

- Akkoyun Ö. (2006), **Mermer işleme tesislerinde kalite maliyetlerine bağlı üretim optimizasyonu**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir
- Alıcı Ş. (2007), **Kalite maliyetleri ve kalite maliyetlerinin PAF modeli çerçevesinde test edilmesine yönelik uygulama**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

- Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Tespit Edilmesi ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama*
- Bayırlı R. (2001). Kalite Maliyetlerinin Tekdüzen Muhasebe Sistemi İçerisine Dahil Edilmesi Sorunu, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, C.3, S.2.
- Bozkurt R. (2003), **Kalite Maliyetleri**, Milli Produktivite Merkez Yayınları, Ankara.
- Ceylan G. (2012), **Önleme-Değerlendirme-Başarısızlık Modeli İle Kalite Maliyet Sisteminin Yapılandırılmasına Yönelik Bir Uygulama**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çalışkan F. (2010), **Çok Programlı Liselerde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Demir Ö., & Gülcü Y. (2012), Sanayi İşletmelerinde Kalite Maliyetleri ve Uygulamalarının İncelenmesi: Elâzığ Organize Sanayi Bölgesinde Yapılan Bir Araştırma. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2).
- Ertuğrul İ. (2014), **Toplam Kalite Kontrol**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Halis M. (2004), **Toplam Kalite Yönetimi-Kapsam, İlkeler ve Uygulamalar**, Roma Yayınları, Ankara.
- Hatipoğlu B. (2008), **Toplam kalite yönetiminde kalite maliyetlerinin önemi ve kalite maliyetlerinin raporlanması sürecinde muhasebenin rolü**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kalite El Kitabı (2017), Bayburt Doğal Taş Destek Merkezi
- Karcıoğlu R. (2000), **Stratejik Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar**, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- Kırlioğlu H. (1998), **Kalite Maliyetleri Muhasebesi**, Değişim Yayınları, Sakarya.
- Korkmaz G. (2016), **Kalite maliyetlerinin ölçümü ve bir şirkette uygulanması**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Ömürgönülşen M. (2007), **Gıda Sektöründe Kalite Maliyetlerinin Ölçümü Üzerine Bir Araştırma**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Parker G.W. (1995), **Achieving Cost-Efficient Quality**, Vermont USA: Gover Publishing.
- Salık Ç. (2014), **Kalite maliyetleri ve kalite maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi: Bir sağlık işletmesinde uygulama**, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şimşek K. & Karakaya M. (2016), Turizm İşletmelerinde Kalite Maliyetleri Yönetimi ve Otel İşletmeleri Üzerinde Bir İnceleme. Öneri Dergisi, 12(46), 201-222.
- Tekin M. (1999), **“Toplam Kalite Yönetimi”**, Kuzucular Ofset, Konya.

- Tepeli Y. (2012), **Kalite maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ve analizi: Bir örnek uygulama**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Toraman A. (2010), **Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Maliyet Hesaplaması: SDÜ Araştırma Uygulama Hastanesi Uygulaması**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Ulu Ö. (2017), **Üretim işletmelerinde kalite maliyetlerinin PAF modeline göre analizi: Otomotiv yan sanayisinde bir uygulama**, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce.
- Yurtcan C. (2007), **Kalite maliyetleri içerisinde içsel başarısızlık maliyetlerinin hesaplanması, kontrolü ve muhasebeleştirilmesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Yükçü S. (1999), **Kalite Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi** (Kalite Muhasebesi), Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Zugarramurdi, A., Parin, M.A., Gadaleta L. ve Lupin, H.M. (2007). "A Quality Cost Model for Food Processing Plants" *Journal Of Food Engineering*, Sayı: 83, 414-421.

Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi

Ömür AYDIN*

Alınış Tarihi: 16 Şubat 2019

Kabul Tarihi: 12 Haziran 2019

Öz: Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) kurulduktan 1960'lı yıllara kadar, oldukça dar bir görev alanına sahip olmuştur. Kurumun özellikle 1965'te çıkan kanundan sonra toplumsal hayata etkisi daha çok hissedilir hale gelmiş; regülatif yönü artmıştır. Siyasi iktidarların, dinî alanı kontrol etme, tanzim etme ve dinin toplumsal alan üzerindeki etkisinden yararlanma istekleri Kurumu güçlendiren temel unsurlardır. DİB etrafında temsil tartışmaları, Kurumun regülatif yönünün toplumsal alanda daha hissedilir hale geldiği 1960'lı yıllardan sonra başlamıştır. Öte yandan Aleviliğin, kentleşme sonrası aldığı yeni görürümler temsil taleplerinin temel itici faktörü olmuştur. Göç süreci Aleviliği derinden etkilemiş ve dini muhtevasına siyasal ve modernist yeni unsurlar eklemiştir. Bu süreç, kamusal alanda kimlik eksenli talepleri artırmıştır. Bu talepler, dini bir muhteva sergilemekle beraber daha çok modernizmin ürettiği kimlik eksenli bir görünüme işaret eder. 2000'li yıllar itibarıyla bu mesele, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin dâhil olduğu ulus ötesi boyutlar kazanmıştır. Son olarak, mesele 2015 yılında Yargıtay'ın verdiği bir kararla da iç hukukta yeni bir evreye taşınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyanet İşleri Başkanlığı, Temsil, Dinî Hizmet, Alevilik, Laiklik

Presidency of Religious Affairs and Discussions of Representation

Abstract: *The Presidency of Religious Affairs had a narrow mandate from its establishment until the 1960s. Especially after a law that was enacted in 1965, the influence of this institution on social life has become much more concrete, and its regulative character has become stronger. The desires of political powers to control and regulate the religious field and utilise the influence of religion on society are among the factors that have strengthened the institution. Discussions of representation involving the Presidency of Religious Affairs have begun after the 1960s during which its regulative aspect has become more pronounced in society. On the other hand, the new outlooks that Alevism has gained after urbanisation have become the driving force for representative demands. The migration process has influenced Alevism deeply, and added new political and modernist elements to its religious content. This process has increased demands relating to identity in the public sphere. Although these demands contain a religious content, it more indicates an identity debate brought by modernism. As of the 2000s, this issue has gained international appearances involving the European Union and the European Court of Human Rights. Lastly, the issue has moved to a new level with a decree made by the Court of Cassation in 2015.*

Keywords: *Presidency of Religious Affairs, Representation, Religious Service, Alevism, Secularism*

I.Giriş

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) etrafında bugüne dek yapılan tartışmalar, gerek siyasi gerek hukuki gerekse toplumsal alanda birçok tartışma ve ayrışmanın konusu olagelmıştır. Bu tartışmalar temelde üç noktada toplanabilir. DİB'in laik bir devlette meşruiyeti ve statüsü, özerkliği ve temsil meselesi. Bunların her biri

* Doktor Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Türk siyasi hayatında adeta kadim bir tartışmaya işaret eder. Çalışma bu başlıklardan temsil meselesi üzerine eğilecektir. DİB bağlamında kurulduğu 1924'ten 1960'lı yıllara kadar temsil tartışmalarının pek yapılmadığını görüyoruz. Bu yıllara dek daha çok laik bir devlette meşruluğu ve misyonu tartışma konusu olmuştur ki bunun da hâlen devam ettiği söylenebilir. Sunduğu hizmetler, nitelik itibarıyla neyi arz eder? Kurum dini bir vasfa mı sahiptir? Yoksa idari nitelikli teknik bir kamu hizmeti mi sunmaktadır? Bu soru dahi özünde siyasi, hukuki hatta akademik birçok ayrışmaya işaret etmektedir. Kurum ile ilgili mevzuata, mahkeme içtihatlarına bakıldığında Kurumun idari niteliğine yapılan vurgu dikkate değerdir. Ancak bu resmi söyleme rağmen çoğu zaman toplumsal algı bu yönde oluşmamıştır. DİB'in temsil meselesi farklı mezheplerin özellikle de Aleviliğin temsili konusuyla adeta özdeşleşmiştir. Çalışma bu tartışmaların tarihsel kökenlerini, bu konudaki ayrışmaları ve hukuki gelişmeleri inceleyecektir. Bu konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, resmi nitelikli çalıştaylarda somut bir öneri ortaya konamamıştır. Meselenin sosyal, siyasi ve hukuki boyutları oldukça karmaşıktır. Bu nedenle bu çalışma meseleyi irdelemeyi amaçlamakta ancak bir model önermemektedir.

II. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tarihçesi

DİB, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin 3 Mart 1924'te kaldırılması üzerine onun yerini almış, Cumhuriyet dönemine ait bir kurumdur. 429 Sayılı “Şer'îye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun” un ilk 7 maddesi Diyanet İşleri Reisliğini kurmakta ve ona oldukça sınırlı bir görev alanı çizmekteydi. 429 Sayılı Kanun, Diyanet İşleri Reisliği'ne “itikât, ibadet işleri ve dinî ibadet mekânlarının düzenlenmesi” görevlerini veriyor ve bu şekilde daha önce bakanlık seviyesinde örgütlenen dini hizmetler, idari bir kurumun alanına indirgeniyordu. Böylelikle din işleri makamı hem görev hem de yetkileri bakımından sınırlandırılarak hükümet uzvu düzeyinden indirilerek tâbi bir idare cüzü haline getirilmeye çalışılıyordu (Savcı, 1967: 90-91). Bu şekilde bir düzenleme, meşruiyetini dinsel kaynaktan alan hukuk sisteminin varlığına son vermeyi amaçlamaktaydı. Kurucu kadrolar bu sayede ibadete ilişkin dinî hizmetleri teknik idare içine alarak ve dinin toplumsal yaşamdaki yerini gözeterik kontrolü altına almış ve seküler bir yapı içinde tutarak da dünyevî bir nitelikte olmasını sağlamaya çalışmıştır (Gözaydın, 2016: 61).

8 Haziran 1931 tarihinde çıkartılan “Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 Mali Yılı Bütçe Kanunu”, Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde yer alan Dini Müesseseler Müdürlüğü ile Levazım Müdürlüğü'nü, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarmış ve Diyanet İşleri Reisliği'nin yetki ve görev alanı bu düzenlemeyle daraltılmıştı. 22 Haziran 1935 tarihinde 2800 Sayılı kanun çıkarılmış ve ilk kez, Diyanet İşleri Reisliği bir teşkilat kanununa sahip olabilmıştır. Ancak buna rağmen kurumun 1950'li yıllara kadar görev, yetki ve teşkilat yapısı oldukça sınırlı kalmıştır.

1940'lı yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) laiklik politikalarına dönük eleştiriler, 1946'da çok partili siyasi hayata geçiş ve liberalleşme eğilimleri, CHP'nin 1947'deki 7. Kurultayı'nda laikliğin yeniden yorumlanmasına dönük tartışmalar (Cumhuriyet Halk Partisi [CHP], 1948: 440-470) ve sosyal çözülmeye ve komünizm akımına karşı dinin frenleyici etkisinin kullanılmak istenmesi (Kara, 2000: 40; Bozan, 2007: 13) Diyanet İşleri Reisliği'nin 1950'li yıllardan itibaren önem kazanmasına yardımcı olan faktörlerdir. Bu çerçevede 29.04.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 Sayılı Kanun'la beraber Diyanet İşleri Reisliği'nin adı "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiş ve daha önce Evkâf Umum Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri kadroları yeniden DİB'e bağlanmıştır. Böylelikle DİB, 1931'de kaybettiği yetkileri yeniden kazanmıştır. Dahası 1961 Anayasası ile Anayasal statüye kavuşan Kurum'un, teşkilat, yetki ve görev alanı sürekli büyüyen bir ivme göstermiştir.

22 Haziran 1965 tarihinde çıkarılan 633 Sayılı Kanun ile DİB'e ilişkin mevzuat tek bir metinde toplanmıştır. 633 Sayılı Kanun'un 1. maddesi, DİB'e, "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek" "din konusunda toplumu aydınlatmak" ve "ibadet yerlerini yönetmek" olmak üzere temelde üç görev alanı tanımlamıştır. Burada dikkate değer noktalardan biri, ilk kez Kurum'a ahlak esaslarıyla ilgili bir görev verilmiş olmasıdır. İhtar Gözaydın'a göre Diyanet'e "ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek" gibi içeriği hukuken belirlenemeyecek böyle bir işlevin yüklenmesi devletin, dini artık bir ideoloji olarak benimsediğinin de bir göstergesi oluyordu (Gözaydın, 2016:252).

633 Sayılı Kanun, 01.07.2010 tarihli ve 6002 Sayılı Kanun çıkarılıncaya kadar yürürlükte kalmış ve DİB'in teşkilat ve görev alanını düzenleyen bir kanun olarak uzun süre uygulanmıştır. 1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi DİB'e, Anayasa'da yer vermiştir. Anayasa'nın 136. maddesi hükmü şöyledir:

"Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."

Görüldüğü gibi 1982 Anayasası, DİB'i milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama araçlarından biri olarak görmektedir. 1982 Anayasası, dayandığı felsefe açısından 'devletçi, milliyetçi, otoriter ve dayanışmacı, katılımı azaltıcı bir özelliğe' sahip olarak ortaya çıkmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu: 2002: 49). Bu felsefenin, DİB'i düzenleyen Anayasa hükmüne de yansıtıldığını söylemek mümkündür.

01.07.2010 tarihli ve 6002 Sayılı Kanun, Kurum'un hizmet birimi sayısını artırmış, uluslararası alanda faaliyet göstermesini kolaylaştırmış, cami dışı din hizmetlerinin önünü açmış ve radyo ve televizyon kurulması gibi imkânlar sağlamıştır. DİB, son olarak 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine uyum sağlamak amacıyla 10. 07. 2018 tarihinde çıkarılan 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır.

III. Laiklik Tartışmaları ve Diyanet İşleri Başkanlığı

DİB mevzuatındaki gelişmeler incelendiğinde Kurum'un başlangıç aşamasından günümüze görev ve yetki alanında artan bir seyir olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum Kurum'a yüklenen misyonun başlangıç aşamasından çok farklı bir noktaya evrildiğinin de bir göstergesidir. DİB üzerinde hukuki tartışmalar ve özellikle de resmi söylem incelendiğinde Kurum'un dînî değil idarî bir hüviyete sahip olduğuna yapılan vurgu dikkate değerdir. Gerek Anayasa hazırlık komisyonu tartışmalarında gerekse Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarında buna sıkça vurgu yapılmaktadır. DİB'in varlığı, laikliğin Türkiye şartlarına özgü koşullarıyla izah edilmeye çalışılmış ve Diyanet'in göreceği hizmetin basit ve teknik nitelikte bir kamu hizmeti olduğuna özel bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca dinin devlet tarafından kontrol edilmesinin gerekliliği altı sıkça çizilen bir husus olagelmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 1961; AYM 1971, 1989, 2012). 3 Mart 1924 tarihli 429 Sayılı Kanun ve 22 Haziran 1935 tarihli 2800 Sayılı Kanun'un sınırlarını çizdiği çerçevede DİB'e militan laiklik¹ taraftarları genellikle olumlu bakmışlar bunu zorlayıcı bir sosyal gereksinim ve dinin devlet tarafından kontrolü anlamında gerekli görmüşlerdir (Savcı, 1967: 91-94; Kodamanoğlu, 1991:643; Berkes, 2004:535).

AYM, 21.10.1971 tarihli bir kararında, DİB'i, dinî bir teşkilât değil genel idare içinde yer alan idarî bir teşkilât olarak ele almakta, bu türde bir kuruma olan ihtiyacı, "Dinin Devletçe denetiminin yürütülmesi", "dinî taassubun önlenmesi", "dinî ihtiyaçlarının karşılanabilmesi" nedenlerine dayandırmaktadır. Mahkeme'ye göre, Devletin içtimaî bir müessese olan toplumun dinî gereksinmelerine yardım etmesinin lâiklik esaslarına aykırı bir yanı bulunmamaktadır (AYM, 1971). Ancak bütün bu resmi bakış açısına rağmen DİB üzerindeki algı genellikle bu yönde olmamıştır. Kurum üzerindeki algı daha çok Müslümanların din işlerine bakmaktan çok 'devletin din işlerine bakan', devletin temayülleri doğrultusunda hareket eden, halkın dinî anlayışını dönüştürmeyi amaçlayan bir kurum olduğu yönünde seyretmiştir (Kara, 2000: 45).

Cumhuriyet'in kurucuları açısından din, çağdaşlaşma önünde bir engel olarak görülmekteydi (Gözaydın, 2016: 236-237). İl Han Özay'a göre bu olgu karşısında kurucu kadroların pek de seçeneği yoktu. Ya bu olgu hiç yokmuş gibi davranacaklar ya da yönelmekte oldukları laik devlet modeline en az ters düşecek çözümü ortaya koyacaklardı. Neticede kurucu kadrolar, bu Kurum'u idare içinde tutarak bir çözüm ortaya koymaya çalışmışlardı (Özay, 1996: 87). Gözaydın'a göre kurucu kadrolar DİB'e böylelikle iki işlev yüklemiş oluyordu. Birincisi bir kamu hizmeti sunma; ikincisi ise bu hizmeti sunmakla görevli personeli gözetim altında tutarak laik düzeni korumak (Gözaydın, 1998:195). Necdet Subaşı'na göre ise bir Cumhuriyet kurumu olarak Diyanet'e yüklenen misyon, devletle toplum arasındaki dinsel bağıntıyı tanzim etmektir. Ancak Diyanet'in daha önceki dinî kurumlardan farklı olarak bunu dinî hayatı laik ve seküler hedeflere odaklanmış modern devlet gereklilikleriyle çatışmaya sokmayacak bir şekilde gerçekleştirmesi gerekecektir (Subaşı, 2017: 226).

Görüldüğü gibi Türkiye’de DİB’in varlığı genellikle dinin devlet tarafından kontrol edilmesi ve bu alanın tanzim edilmesi amacının bir sonucu ve uzantısı olarak izah edilegelmiştir. Ancak bu konuda farklı bakış açıları da ortaya konmaktadır. Örneğin “III. Cumhuriyet’te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik” adlı çalışmasında Onur Karahanoğulları, DİB’i Türkiye’de din kamu hizmetinin örgütü, din teşkilatı (din bürokrasisi) olarak ele almaktadır. Türkiye’deki laiklik anlayışının Fransız laikliğinden etkilendiğine ilişkin tezlere katılmakla beraber Fransa’da laikliğin kurumsallaşmasının geçirdiği aşamalar incelenmeden yapılan değerlendirmelerin eksik kalacağını belirtmektedir. Karahanoğulları, Fransa’da laikliğin kurumsallaşmasını üç evreye ayırmaktadır: Devrim Laikliği (1789), Konkordato Laikliği (1801-1905) ve Devlet – Kilise Ayrılığı Laikliği (1905’ten günümüze). Buna göre yazar, Türk tipi laikliğin Fransız Ayrılık Laikliği (1905) değil, büyük oranda Fransızların Konkordato (1801) Laikliği olduğunu belirtmektedir (Karahanoğulları, 2017:853). 1801 yılında Napolyon ve Papa bir anlaşma imzalamış, Fransa’da bir din işleri bakanlığı kurulmuş, papazlar kamu görevlisi olmuş, din bürokrasisi için bütçede ödenek ayrılmış ve din bir kamu hizmeti olmuştur. Daha sonra 1905 yılında çıkarılan yasa ile ise devlet ile kilise ayrılığı belirginleştirilmiştir (Karahanoğulları, 2017:853). Karahanoğulları’na göre Türkiye Cumhuriyeti laikliği, Konkordato ile 1789 Devrim laikliğinin karışımı bir düzenleme biçimidir. Devlet, çok sayıda laikleştirici kurumsal, eğitsel ve ideolojik düzenleme yaparken örgütlü dinle ilişkisini de bir tür mütareke ile düzenlemiş; dini kamu hizmeti olarak örgütlemiştir. Yazar bu kurumsallaşma biçimine “Diyamet laikliği” adını vermektedir (Karahanoğulları, 2017:901). Dolayısıyla yazar, Türkiye’de DİB’in varlığını genellikle dinin kontrol altına alınması amacıyla açıklayan görüşlerin aksine bunu bir tür devlet ve din arasında yapılan mütarekenin sonucu olarak değerlendirmektedir (Karahanoğulları, 2017: 855).

Benzer bir mütareke farklı bir boyutuyla Alman laikliğinde de gözlenebilir (Vöcking, 1998: 69). 1949 Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın (Basic Law for the Federal Republic of Germany, 1949) 140. maddesi, 11 Ağustos 1919 tarihli Weimar Anayasası’nın 136, 137, 138, 139 ve 141. maddelerindeki hükümleri, Anayasa’nın bir parçası olarak nitelendirmiştir. İlgili maddelerde Almanya’da o tarihe dek varlığı kabul edilmiş olan kilise ve dinî cemaatlerin tüzel kişiliği vurgulanmaktaydı. Böylelikle bu kurumların varlığı ve tüzel kişiliklerinin devamı yeni Anayasa’da da kabullenilmiş oluyordu. Bu düzenlemeyle Anayasa, bir devlet kilisesi uygulaması öngörmeyerek ve onları sivil alanda tutarak hukuken meşrulaştırmıştır. Ancak bununla birlikte kamu tüzel kişiliği de tanınan bu dinî topluluklara, Anayasa’nın 137. maddesi uyarınca bölgesel vergi listeleri üzerinden, eyalet hukukunun tespit ettiği koşullar çerçevesinde vergi toplama yetkisi tanınmıştır. Dahası kuruluş ve üye sayılarına göre devamlılık gösteren bir dinî topluluğa da başvurusu ve gerekli koşulları taşınması üzerine tüzel kişilik tanınabileceği Anayasa 137. maddede kabul edilmiştir. Bu düzenlemelerle Almanya, kilise-devlet ilişkileri açısından bir ara

model ortaya koymuştur (Grace, 2000: 19). Dolayısıyla bugün Avrupa’da tek tip bir laiklik uygulamasından söz etme imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle Türk tipi laiklik, literatürde öne sürülen bu argümanların her birini içinde barındıran *sui generis* bir nitelik arz eder. Dolayısıyla Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının din-devlet ilişkileri üzerinde şekillendirmeye çalıştıkları kurumlar ve uygulamaya çalıştıkları reformlar, yalnızca ‘dinin kontrolünü’ değil aynı zamanda bu alanının yeniden ‘tanzimini’ öngörmekte hem de bu toplumsal gerçeklikle yapılan bir tür ‘mütareke’ özelliği arz etmektedir.

IV. Temsil Tartışmalarının Tarihsel Kökeni

Kuruluşundan 1960’lı yıllara gelene kadar DİB etrafındaki tartışmalar daha çok Kurum’un laik bir devletteki statüsü ve meşruiyeti üzerinde şekillenmiştir. Temsil konusuna ilişkin tartışmaların ise 1960’lı yıllardan sonra gündeme geldiğini görüyoruz. Öncelikle bu tartışmaların hangi sosyal ve siyasal sâiklerle başladığının ortaya konması gerekiyor. Bunun için ise DİB kuruluş kanunu öncesi ve sonrası meydana gelen bazı gelişmeleri ele almak gerekir.

Osmanlı geleneksel toplum yapısında her zaman varlık göstermiş olan tekke ve zaviyeler, yönetim örgütündeki müftülük, kadılık gibi kurumlardan daha fazla toplumla etkileşim halinde olmuşlardır (Dursun, 1992: 169). Tarikat, tekke ve zaviyeler, Osmanlı’da modernleşme süreciyle beraber düzenlenmek ve kontrol altına alınmak istenmiştir. Tekkeler, 19. yüzyılın ortalarına doğru bürokraside gelişen merkeziyetçi harekete paralel olarak devlet denetimine alınmaya başlanmıştır. Modernleşme sürecinde, tekkeleri denetim altına almak maksatlı bu çabaların ilk örnekleri III. Selim dönemine kadar gider. Bu çabaların özellikle II. Mahmud döneminde hukuksal ve idari bir çerçeveye oturtulduğu söylenebilir. 1812 yılında bir fermanla (1227) Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti kurulmuş ve Tekke vakıflarının denetimi buraya bırakılmıştır. Tekkelerin denetim altına alınmasında ikinci önemli adım ise ‘Meclis-i Meşâyih’in kurulması olmuştur (Aydın, 2003: 247).

1864 yılında kurulan Meclis-i Meşâyih, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde, teşkilatlanma açısından tecrübeli olan tarikatlar ve bunların Devlet ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi açısından önemlidir. Bu meclis aracılığıyla Devlet, modernleşme sürecinde, tarikatları kendi denetim ve kontrolü altına almak istiyordu. Bir başka ifadeyle, tarikatlar bu meclis vasıtasıyla devletin öngördüğü istikamete sevk edilmeye çalışılmaktaydı. Özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ile birlikte Bektaşî tarikatı yasaklanmış ve Osmanlı Devleti, merkeziyetçi anlayış doğrultusunda bu alanda da bir denetim ağı kurmak istemişti (Varol, 2010: 40). II. Mahmud, ordu kurumunda başlattığı merkezileştirme reformunu ikinci aşamada din kurumu üzerinde de uygulamaya çalışıyor ve merkeziyetçi anlayışa uygun bir şekilde dinî alanı Ortodoks Sünni bir rejim olarak şekillendirmek istiyordu. Getirilen düzenlemelerle ulemanın gücü dizginleniyor ve başında Şeyhülislam’ın, baş müftünün olduğu hiyerarşik bir örgütlenme meydana getiriliyordu (Zürcher, 2018: 57-58).

Meclis-i Meşayih'in kuruluşuyla beraber esasen tekkelerle ilgili bütün faaliyetler, medrese kültürünün kontrolüne girmiş, taşradaki tekkelerin idaresi müftülerin başkanlığındaki encümenlere devredilmiş oluyordu (Kara, 2017: 81)² Bu dönemde yapılan düzenlemelerle, aynı tarikata bağlı bütün tekkeler tarikatın İstanbul âsitanesi merkez kabul edilerek buraya bağlanmış, merkez tekkenin diğer tekkeler üzerinde denetimi, boşalan bir tekkeye şeyh tayininde tevcihin Şeyhülislâmlığa arz edilmesi ve taşradaki tekkelere şeyh tayinlerinde, merkez tekkenin görüşünün alınması usulü getirilmiş, tekke vakıflarına ait vakfiyelerin Meclis-i Meşâyih defterlerine kaydedilmesi, bunların korunması, kontrol ve denetimi Meclis'e verilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte tekkeler, idarî yönden Şeyhülislâmlığın ve malî yönden Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'nin denetimine girmiştir (Aydın, 2003: 247).

Mustafa Kara, Şeyhülislamlik teşkilatına, Meclis-i Meşayih gibi bir kurumun ilave edilmesini, Devletin o dönemdeki siyasetinin ve Tanzimat'ın Devlet düzenine getirmek istediği yeni şeklin bir tesiri ve sonucu olarak görmektedir (Kara, 2017:234-235). Literatürde, Meclis-i Meşâyih üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak bu kurum, merkezileşme sürecinde Devletin denetim ve kontrolünü temin eden karar ve yönelişlerinin müesseseseleşme düzeyinde nihaî bir şekli olarak değerlendirilmiştir (Varol, 2010: 45). Bu sayede Devlet, tekkelerin iç işlerine müdahil olarak onları denetleyebilecek ve yönlendirebilecektir (Dursun, 1992:169-170). Bu dönemde Padişahlar, zararı olduğunu düşündüğü, haklarında şikâyetler olan dergâhları tasfiye etmekten veya şeyhlerini sürgüne göndermekten dahi çekinmemişlerdir (Yücer, 2003:665).

Netice olarak bu dönemde dini kurumlar üzerinde yapılan düzenlemeler, "ıslah etme", "tanzim etme" ve "kontrol etme" şeklinde özetlenebilecek üç temel amaç üzerine bina edilmiştir. İsmail Kara'ya göre bu dönemdeki çabalar, modern alanla dinî alan arasında var olan boşluğun tehditkâr olmaktan uzaklaştırılması, bir başka ifade ile modernleşme ile bir tür dinîleşmenin atbaşı götürülebilmesi gayretinin bir sonucudur (Kara, 2000: 34).

Tekkelerin Devlet tarafından tanzim ve kontrol edilmesi yönündeki bu eğilimin Cumhuriyet döneminde de sürdüğünü söylemek mümkün. Nitekim DİB'i kuran 3 Mart 1924 tarihli 429 Sayılı Kanun'un 5. maddesinde: "Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde bilcümle cevami ve mesacidi şerifenin ve tokaya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vâız, şeyh, müezzin ve kayyımların ve sair müstahdeminin tâyin ve azillerine Diyanet işleri reisi memurdur" hükmü getirilerek tekke ve zaviyelerin idaresi, Diyanet İşleri Reisliği'nin emrine bırakılıyordu. Bu şekilde bir düzenlemeyle hem tekke ve zaviyelerin varlığı hukuken meşrulaşıyor hem de Devlet kontrolüne alınmış oluyorlardı. Ancak Şubat 1925'te ki Şeyh Said isyanı ile beraber, Tekke ve Zaviyelerin varlığı ve meşruiyeti üzerindeki tartışmalar artmış ve önce 2 Eylül 1925 tarihli Kararname ve ardından 30.11.1925 tarihli 677 sayılı "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" ile bütünüyle kapatılmışlardır. Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşları

(rûfeka) tarafından teklif edilen Kanun'un gerek gerekçesinde gerekse Meclis'te Komisyon çalışmalarında, bu kurumların memleketin içerisinde birer fesat menbağı olduğu (TBMM Zabıt Ceridesi, 19: 282) asrî ve medenî muhitlerin hiçbirinde artık bu gibi müesseselere tahammül edilemediği belirtilmiş ve Komisyon da kanun hakkında şu görüşü ortaya koymuştur (TBMM Zabıt Ceridesi Mazbata, 19: 3):

“Medenî hayatın bütün icaplarına mesaisini tevfiğ etmeyi şairi hayat ittihaz etmiş olan Türk milletinin hatevatı sây ve ikdamı önünde bu köhne tesisatın ne büyük manidar, ne kadar korkunç uçurumlar ihdas ettiği, tarihen bir çok emsaliyle ve son vekâyî isyaniye ie mütehakkik olduğundan teklife saik olan esbab encümenimizce de müsîp ve muvafik görmüştür.”

Buradan da anlaşılabilirliği gibi Tekke, zaviye ve türbeler, yeni Cumhuriyet rejiminin hedeflediği medeniyet düşüncesiyle çelişkili ve ilerlemenin önünde bir engel olarak görülüyorlardı. Teklifin bu şekilde yasalaşmasından sonra, 429 Sayılı Kanun'un 5. maddesi ile Diyanet İşleri Reisliği'ne verilmiş olan tekke ve zaviyelerin idaresiyle şeyhlerin tayin ve azli görevi de sona ermiş oluyordu. O günkü koşullarda tekke ve zaviyelerin bu şekilde kapatılmasına farklı nitelik ve derecede tepkiler gelmiş olsa da görünürde ciddi bir muhalefet olmamıştır (Kara, 2015:100). Tekkeler kapandıktan sonra buradaki kimi kişiler bunu, Mustafa Kara'nın ifadesiyle 'hikmet-i hükümet'in bir gereği olarak görmüş ve bu yasağı, boyun eğilmesi gereken bir tecelli olarak değerlendirmiş; muallimlik, âmirlik, memurluk gibi mesleklere yönelmişlerdi. Kimileri ise tasavvufî hayatın idamesi için tekke ve zâviyenin şart olmadığını düşündüğünden günlük gerginliklere girmemeye çalışıp politik kutuplaşmalara ilgi duymamışlardır (Kara, 2015:100).

Bu süreçte Aleviler ise kendilerine özgü tasavvufî bir yapılanma içinde varlıklarını taşrada sürdürmekteydiler. Şifahî bilgi kaynaklarından beslenen Alevilerin, Alevilikle bağlarını kuran da büyük ölçüde 'dede'lik kurumuydu (Alevi Çalıştayları Nihai Rapor, 2010:106). Tekke ve zaviyelerin yasaklanması geleneksel Alevilikte önemli bir yer tutan dedelik kurumunun zayıflamasına neden olmuştur. Bu süreçte Alevi kesimin bazı önemli isimleri ülkeden ayrılarak yurtdışına yerleşmişlerdir (Hakyemez, 2014:165). Bu kanunla birlikte Aleviler de diğer tasavvufî-mistik oluşumlar gibi bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya gelmişler ve bu türdeki faaliyetler yeraltına çekilmiş ve belirsiz denetimsiz bir alan ortaya çıkmıştır (Onat, 2009: 45).

Tek parti dönemi sekülerleştirme politikaları ve kırdan kente göç olgusu kendi ortamında dinî altyapıya sahip olmayan Alevileri olumsuz etkilemiş; geleneksel ibadet ritüelleri zayıflamaya başlamıştır (Massicard, 2017: 53-54). Alevilikte en önemli inançsal etkinlik, dede ya da pîr olarak bilinen rehberlerin gözetiminde yapılan 'ayin-i cem' toplantılarıdır (Alevi Çalıştayları Nihai Rapor, 2010:161). Aleviler asırlarca cem erkânlarını, köydeki veya yaşadıkları yerdeki büyük bir evde, Bektaşiler ise dergâh ve tekkelerde yapmışlardı. Bu yapılar,

Kanunu ihlal eder duruma düşmemek için, geçmişteki tekke ve zaviyelerin yerine, dergâh ya da cemevi adı altında teşkilatlanarak bu ayinleri sürdürme yoluna girmişlerdir (Kutlu, 2001). Alevî ve Bektaşîlerin, erkân icra ettikleri vakıf, dernek ve kültür evlerine ve diğer mekânlara dini bir yapı ve görünüm kazandırmak için kurdukları bu mekânlar 1970'li yıllardan sonra 'cemevi' olarak anılmaya başlanmıştır (Rençber, 2012: 80-81).

V. Temsil Tartışmalarının Siyasî ve Hukuki Alana Taşınması

1950'li yıllara kadar Aleviler yaşamlarını kırsal kesimde sürdürdükleri için toplumsal, ekonomik ve siyasi hayatta etkileri pek fazla olmamıştır (Çamuroğlu, 2008: viii). 1950'li yıllarla birlikte kırdan kente göç olgusu, Alevi nüfusunun kentlerde varlığını ve etkinliğini artırmaya başlamıştır. Bu süreçte Aleviler, 1950'lerden başlayarak olağanüstü toplumsal değişim süreçlerine girmişlerdir (Çamuroğlu, 2008: x). Kentleşme ve modernleşme süreci, Alevileri derinden etkilemiş ve kamusal alanda kendilerine alan açma arayışlarına itmiş ve bu durum, yeni bir Alevilik kimliğinin inşasına neden olmuştur.

16. ve 20. yüzyıllar arasında kentlerden ve devlet otoritesinden uzak, kırsal bir hayat içinde şekillenen geleneksel Aleviliğin, kentleşme süreciyle beraber yaşadığı bu dönüşüm, 1980'lerde ciddi bir görünürlük kazanmış ve bu dönüşüm aynı zamanda geleneksel Alevilikle modern Alevilik arasında ayrışmayı da beraberinde getirmiştir (Yıldırım, 2012: 138). Kente göç olgusu, eğitim ve kamu sektöründe istihdam sonucu topluma daha fazla entegre olmaları aynı zamanda yüzyıllardan beri ayrı yaşadıkları Sünnilerle daha sıkı bir teması ve aynı zamanda da rekabeti beraberinde getirmiştir (Bruinessen, 2016: 120). Kırdan kente göç olgusu, Aleviliğe yeni ve kentsel ifade biçimleri dayatmıştır. Eğitim görmüş Alevilerin sayısında artış ve bir Alevi burjuvazisinin ortaya çıkması yeni bir toplumsal tabakalaşmanın oluşmasına yol açmıştır (Çamuroğlu, 2008: 2). Kent ortamının dağıtıcı, çözücü, yalnızlaştırıcı, homojenleştirici etkileri sebebiyle Aleviler, kent içerisinde örgütlenmeye başlamışlardır (Kineşçi, 2017: 255).

Bu süreç aynı zamanda Aleviliğin siyasallaşmasını da beraberinde getirmiştir. 1950 seçimlerinde Aleviler, Demokrat Parti'yi desteklemişler ve siyasal hayatta etkili olabileceklerini deneyimlemişlerdir (Çamuroğlu, 2008: viii). Bu tercihte mezhep aidiyetinden ziyade Demokrat Parti'nin kırsal kesime dönük söylemleri etkili olmuştu (Massicard, 2017: 54) Ancak bu deneyim, Alevilik hareketinin ve farklılıkların siyasallaşmasında etkili olmuştur. Bundan böyle siyasi partiler, Alevileri bir seçmen kitlesi olarak görmeye ve buna dönük söylemler geliştirmeye başlamışlardır. Ancak sağ eksenli partilerin bundan sonra daha çok Sünnî söylemleri ön plana çıkarması, 1957 seçimlerinden itibaren Alevilerin Demokrat Parti'den uzaklaşmasına neden olmuştur (Massicard, 2017: 54).

Konuya DİB etrafında şekillenen tartışmalar açısından bakıldığında temsil tartışmalarının yukarıda özetlenen süreçle oldukça yakın bir ilişkisi olduğu görülür. 1960'lı yıllara kadar DİB'in uygulamalarına, Alevi kesimlerden pek bir muhalefet oluşmamıştır. Dolayısıyla DİB'in temsil sorunu etrafında şekillenen tartışma ve ayrışmalar, Alevilerin yukarıda özetlenen dönüşüm süreciyle oldukça ilintilidir. Göç olgusu ve kentleşme, geleneksel Aleviliğin çözülmeye başlamasına, yeni bir Alevilik kimliğinin inşasına ve bu hareketin, kamusal alanda kimlik eksenli taleplerinin artmasına yol açmıştır. Bu talepler, 1960'lı yıllardan sonra DİB bağlamında temsil tartışmalarını tetiklemiştir. Değişik inanç gruplarının temsili ile ilgili tartışmalarda özellikle, Alevilerin temsili en ciddi tartışma alanı olarak görülmektedir. Farklı inanç gruplarının Diyanette temsiline dönük tartışmalar, Alevilerin temsili ile neredeyse özdeşleşmiştir (Turan, 2011: 137). 1960'lı yıllara kadar kurumun temsil sorununun pek de gündeme gelmediği söylenebilir. DİB'e ilişkin tartışmalar bu tarihlere dek kurumun hukuki statüsü ve laik bir devlette varlığının meşruluğu bağlamında süregelmiştir. Bu tartışmaların halen aktüalitesini koruduğu söylenebilir. 1960'lı yıllardan itibaren bu tartışmalara kurumun temsil sorununun da eklendiğini görüyoruz. 1980'li yılların ortalarından itibaren özerklik tartışmaları da bu meselenin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Sönmez Kutlu'ya göre, DİB, 1960'lı yıllara kadar, "bütün Müslümanların ortak dinî değerlerini oluşturan itikat ve ibadet esaslarını yürüten" ve "Müslümanların birlikte ibadet ettikleri mabetleri yöneten" bir kurum olarak algılanmaktaydı. Bu nedenle, bu tarihlere dek kurumun "mezhepler ve siyasi anlayışlar üstülüğü" tartışma konusu yapılmamıştı. Kutlu'ya göre bu tartışmalar, "Diyanet'in mezhepler üstülük niteliğini amacına uygun bir şekilde hayata geçirememesi nedeniyle" başlamıştır (Kutlu, 2009: 109-110). Ancak bu noktada konuya iki açıdan yaklaşmak gerekir. İlk olarak, bu tarihlere kadar daha çok kırsal kesimde yaşayan Aleviler, DİB'in uygulamalarından fazla etkilenmemişlerdir. İkinci olarak ise DİB, bu tarihlere kadar kamusal hayatta çok da etkin bir kurum değildir. Nitekim bu tarihe kadar DİB'in görev ve teşkilatını düzenleyen gerek 3 Mart 1924 tarihli 429 Sayılı Kanun gerekse 22 Haziran 1935 tarihli 2800 Sayılı Kanun, Kurum'a oldukça dar bir görev alanı biçiyordu. Öyle ki her iki kanun da laiklik hassasiyeti olan kesimlerce bu yönüyle olumlu bulunuyordu.³ Ancak 22 Haziran 1965 tarihli 633 Sayılı Kanun ile birlikte DİB'in etkinlik alanı artmaya ve dinsel ve kamusal alanda regülatif yönü daha çok hissedilir hale gelmeye başlamıştır. Yine bu dönemden sonra DİB'in siyaset kurumu tarafından araştırdığına dönük eleştiriler sıkça dile getirilmeye başlanmıştır.

3 Mart 1924 tarihli 429 Sayılı Kanun ve 22 Haziran 1935 tarihli 2800 Sayılı Kanun, militan laiklik taraftarlarınca ne kadar sahipleniliyorsa; 22 Haziran 1965 tarihli 633 Sayılı Kanun o derece eleştirilmiştir. 429 ve 2800 sayılı İlk iki Kanunun önemli savunucularından ve DİB'in 1961 Anayasası ile Anayasal bir kuruma dönüşmesinin mimarlarından Bahri Savcı,⁴ 1965'te yayınlanan "İdarenin Muhafazacılığı: Diyanet İşleri Başkanlığı Görevleri Üzerine Bir Kanun Tasarısı"

ve 1967 yılında yayımlanan “Diyaret İşleri Teşkilatının Gelişmeleri” adlı çalışmasında 1961 Anayasası’ndan sonraki dönemde ortaya konan yasal düzenlemeleri eleştirmekte ve DİB’in bu düzenlemelerle, itikat ve ibadet alanını aşan, kültürel, sosyal, eğitimsel, ahlaksal alanlarda tasarruflar ortaya koyabilen, beşerî ilişkiler alanına müdahil bir kuruma dönüştüğünü ve bu düzenlemelerle tâli ve tâbi bir idare olmaktan çıktığını belirtmiştir. Savcı, Mustafa Kemal’in nötralize etmeye çalıştığı din etkisinin 1960’lı yıllardan sonra artmaya başlamasını, koalisyon hükümetlerinin, toplumun din duygusunu tatmin etmeyi amaçlayan politikalarına bağlıyordu (Savcı, 1967: 93-94). Dolayısıyla DİB’in temsil meselesine ilişkin tartışmaların bu yıllarda başlaması, DİB’in görev ve yetki alanının genişleyerek beşerî ilişkiler alanına daha çok dâhil olması ve kentleşme sürecinden sonra siyasallaşıp yeni kimlik inşa sürecindeki Alevilerin, bu uygulamalardan daha çok etkilenir hale gelmesiyle yakın bir ilişkisi vardır.

Temsil meselesi, 1961 Anayasası sonrası dönemde hem hukukçular hem siyasetçiler tarafından dillendirilmeye başlanmıştır. Bu hususta DİB’e dönük eleştiriler, Kurum’un yalnızca Sünnî mezhebe dönük hizmetler gördüğü; diğer mezhepleri ve özellikle Alevi kesimi temsil etmediği noktasında yoğunlaşmıştır (Çakır ve Bozan, 2005: 265). Ayrıca cemevlerinin hukuki statüsünün belirsizliği de bu tartışmaların ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu tartışmalara kimi zaman siyasetçiler ve hukukçulardan da destek gelmiştir.⁵ Bu dönemde özellikle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in Alevilik konusuna ilişkin cesaretlendirici söylem ve yaklaşımı dikkat çekmektedir. (Cumhuriyet, 7 Aralık 2008).

Yukarıdaki bölümde de belirtildiği gibi DİB, 1961 Anayasası ile Anayasal bir kurum olmuş ve Anayasa’nın 154. maddesi uyarınca Kurum’un görev, yetki ve teşkilat yapısını düzenlemek amacıyla kanun çalışmaları başlatılmıştır. Bu konuda ilk girişim, 1963 yılında yapılmış fakat sonuca erdirilememiştir. Daha sonra 22 Haziran 1965 tarihinde 633 Sayılı Kanun çıkarılmış ve bu kanunla DİB yeniden düzenlenmiştir. 1963 yılındaki girişimin başarısızlığa uğramasının en önemli nedeni Kanun tasarısında kurulması öngörülen ‘Mezhepler Müdürlüğü’ etrafında gelişen yoğun tartışma ve bölünmedir. Tasarının 2. maddesi DİB’in merkez teşkilatını oluşturmakta ve merkezde 11 adet dairenin kurulmasını öngörmekteydi. Bu dairelerden biri olan Mezhepler Müdürlüğü, tartışmaların merkezine oturmuştu. Tasarıda müdürlüğün görevleri şu şekilde yer almıştır:

“Müslüman Cemaati tam bir eşitlikle mütalaa ederek aslında İslam Dininin esaslarında hiçbir fark gözetmeden Şii ve Sünni mezheplerin coğrafya ve yer özellikleri icabı, teferruata taalluk eden mesele ve farklı tezahürlerini dini hurafelerden arınmış olarak, İslam akidelerine uygun şekilde halletmek, saliklerini tenvir ve irşadetmek husularında gerekli işlemleri yapmak” (Alıntıl原因, Bilimer, 1963: 13).

Tasarı, TBMM'ye sunulduğunda özellikle sağ eğilimli basın ve yayın organlarında aleyhte geniş bir yayın ve kampanya yapılmıştır. Vehbi Bilimer (1963), "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa" adlı kitabında, kanun tasarısında yer alan yukarıdaki ifadeleri eleştirmiş ve Müslüman cemaati tam bir eşitlik içinde mütalaa ederek görev yapmanın, Diyanet'in zaten aslı vazifesi olduğunu, tasarıda yazan bazı cümlelerin lüzumsuz olduğunu belirtmiştir. Bilimer, tasarıda bu türde ifadeler kullanılarak bir de Mezhepler Müdürlüğü'nün ihdas edilmesini resmen tefrika yolları açılmış ve asıl gayeden uzaklaşmış olabileceğini belirterek eleştirmiş ve Mezhepler Müdürlüğü'nü lüzumsuz olarak nitelemiştir (Bilimer, 1963: 4-5).⁶

Yine bu dönemde Zafer ve Adalet gibi sağ eksenli basın yayın organlarında tasarı, yoğun eleştirilere tabi tutulmuştur. Gelen tepkiler üzerine İnönü hükümeti, tasarıyı geri çekmiştir. Bunun üzerine Ankara Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde okuyan Seyfi Oktay, Mustafa Timisi, Engin Dikmen ve Ali İlhan'ın da aralarında bulunduğu öğrenciler bir bildiri hazırlayarak tasarıya destek vermiş ve bildiri basında geniş bir yer bulmuştur. Bu olay, Alevi kesimin örgütlenmesine dönük çalışmaları hızlandırmış ve bunun ardından ikisi Ankara'da birisi Hacıbektaş'ta olmak üzere aynı yıl içinde üç Alevi derneği birden kurulmuştur (Cumhuriyet, 7 Aralık 2008). Bu tarihten sonra başta Cem Dergisi (1966) olmak üzere birçok dergi, dernek ve örgüt Alevilik hareketinin siyasallaşmasına katkı sunmuştur.

Bu yeni sürecin de etkisiyle artık Alevilik, kimi zaman dinî, kimi zaman geleneksel, kimi zaman kültürel, kimi zaman siyasal, kimi zamansa hepsini birden içeren bir tartışmayla ele alınmaktadır (Kineşçi, 2017: 246). Geleneksel Alevilik, daha çok inanç merkezli iken modern Alevilik daha çok kimlik inşası üzerine yoğunlaşmıştır. Modern Alevilik için her şeyin üstüne çıkan kaygı, özgün ve bağımsız bir "Alevi kimliği" ve bu kimliğe mensup bir Alevi kitlesi inşa etmektir. Bu kimliğin dinsel içeriği atık ikinci planda gelmektedir (Yıldırım, 2012: 141-142). 1960'lı yıllardan itibaren oluşmaya başlayan modern Alevilik hareketi, cemevlerinin statüsü, DİB'in Alevilerle ilişkisi, zorunlu din dersleri, Sünni tehdit algısı, eşit yurttaşlık gibi sembollerle tartışmayı aktüel tutmaya çalışmaktadır (Yıldırım, 2012: 144).

17 Ekim 1966'da kurulan Birlik Partisi (1971'te adı Türkiye Birlik Partisi olarak değişmiştir.) de bu tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Birlik Partisi deneyimi, Aleviliğin siyasallaşma serüveninde önemli adımlardan biridir. Kimlik sorununa ilişkin konularda çözüm sağlamak amacıyla siyasi partilerle ilişkiler geliştiren Aleviler, somut çözümlere ulaşamamışlardır. CHP ve Adalet Partisi iktidarları arasında ton farkları bulunmakla birlikte konuya yaklaşım tarzı açısından önemli bir fark görmemişlerdir. 1961 Anayasası'nın da sağladığı özgürlükçü ortamdan yararlanan Aleviler, bu konuları parlamentoda dile getirebilmek için yeni bir siyasal yönelim içine girmişlerdir (Çiçek, Aydın ve Baran: 2017: 29). Birlik Partisi böyle bir amaç ve beklenti ile kurulmuştur. Bu süreçte Cem Dergisi de yaptığı yayınlarla Parti'nin çalışmalarına destek

vermiştir.

Parti programına bakıldığında, yukarıda sayılan amaçlar doğrultusunda çalışmalar yaptığı, Parti'nin program ve faaliyetlerine bu sorunların çözümüne ilişkin söylemlerin hâkim olduğu görülebilir. Parti Programı'nın, 24, 25 ve 27. maddelerinde:

- "İbadet dilini ve dinî öğrenimi Türkçeleştirmek,
- Diyanet İşleri Başkanlığı'nı, çeşitli inanç grupları arasındaki dengeyi ve eşitliği sağlayacak ve bunların inanç ve vicdan özgürlüğüne saygı gösterecek şekilde teşkilâtlandırmak,
- Dinî eğitim ve öğretim yapılan yerlerde ve buralarda okutulan ders kitaplarında mezhep tefrikini önlemek, dinî eğitim ve öğretimi belli bir mezhebin tekeli altına sokmamak" (Birlik Partisi Tüzük ve Programı, 1969: 4-5).

gibi ifadeler kullanılarak Parti'nin bu meseleye yaklaşımı ortaya konmuştur. Yine Parti Programında "Amaçlarımız ve Temel İlkelerimiz" Bölümünde (Birlik Partisi Tüzük ve Programı, 1969: 59-61) de kanunlara aykırı olmayan ibadetleri, dinî ayin ve törenleri serbest bırakmak ve Dinî öğretim ve eğitimin belli bir din ve mezhebin tekeli altına sokulmayacağını belirtildiği görülmektedir.

İlk dönemde Hacı Bektaş Dergâhı ile kurduğu olumlu ilişkiler çerçevesinde Birlik Partisi, geleneksel Alevi değerlerini önemseyen bir parti görüntüsü sergilemiştir. Ancak 1970'li yılların başından itibaren partinin gelenekle olan bağlarını koparmaya başladığı ve sol ideolojiye kaydığı görülmektedir (Çiçek vd, 2017: 36). 1970'li yıllarda Alevilik kimliği, Marksist ve sosyalist yani sol oluşumlarla bütünleşmeye başlamış ve Alevilik bir din ve inanç sistemi olmaktan ziyade sol bir muhalefet çerçevesinde biçimlenmiştir (Kineşçi, 2017:257). Geleneksel miraslarını tarihsel materyalizme göre yeniden yorumlayan Aleviler, ekonomik açıdan görece geri kalmışlık, yükselen Sünni İslam söyleminden duydukları kaygı ve dışlanmışlık duygusunun etkisiyle marjinalleşerek Marksist mesaja daha duyarlı hale gelmişlerdir (Massicard, 2017: 60). 1970'li yıllarda Alevilik hareketinde, Marksist solun etkinlik kazanması ile birlikte de geleneksel dedelik, şeyhlik, imamlık müesseseleri itibar kaybetmeye başlamıştır (Kineşçi, 2017:256).

Bu dönüşümün izlerini Birlik Partisi ekseninde de saptamak mümkündür. Parti, 1970'li yıllardan itibaren geleneksel çizgisinde uzaklaşarak söylemlerini Marksist sol çizgiye yakınlaştırmıştır. Sahip olduğu yeni ideoloji ekseninde Parti'nin, DİB'e ilişkin söylemleri de dönüşüme uğramıştır. Bu tarihe kadar DİB bünyesinde Alevilerin temsil sorununu gündeme getirerek yeniden yapılandırılmasını öneren Parti, 1972 yılındaki programında daha radikal bir perspektiften konuya yaklaşmakta ve DİB'in lâik Cumhuriyette hiçbir şekilde yerinin olmadığını savunmaktadır (Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Programı, 1972: 57). Parti Programı'nın 27. maddesinde, "din ders kitaplarında mezhep tefrikini önlemek", "dinî eğitim ve öğretimi belli bir mezhebin tekeli altına sokmamak" vurguları yapılmakta ve "din ile toplumculuk arasında çelişki

olmadığı” belirtilerek, “dinin bir cemaat işi” olduğu bu nedenle de DİB’in laik bir devlette yer alamayacağı belirtilmektedir (Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Programı, 1972: 5 ve 57). Yine Birlik Partisi, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda, Din hizmetleri Sınıfı’nın kurulmasını öngören bir yasal düzenlemeye açtığı iptal davasında da lâik bir devlette, DİB’in Anayasa’ya girmesini, bilimsel yönden kelimenin tam anlamı ile büyük bir terslik olarak nitelmiştir (AYM, 1971/76). Ancak Türkiye Birlik Partisi, bundan sonraki süreçte, takındığı yeni söylemlerle geleneksel Alevi tabanından kopmaya başlamış ve 1973 ve 1977 seçimlerinde başarılı olamamıştır. Bu süreçte Alevi seçmen kitlesi büyük ölçüde CHP’ye yakınlaşmıştır.

Elise Massicard (2017), “Alevi Hareketinin Siyasallaşması” adlı çalışmasında, Aleviler ve Cumhuriyet arasındaki ilişkiyi “çelişkiler içeren kısmi bir ittifak” olarak tanımlar (Massicard, 2017: 42). Dolayısıyla Aleviler ile Cumhuriyet’in kurucu partisi olan CHP arasındaki ilişkiyi de bu şekilde tanımlamak mümkündür. Massicard’a göre uluslaşma sürecinde, ulusal bir kültür modeli yaratılırken folklor unsuru, önemli görülen araçlardan biridir. Yazara göre, Cumhuriyet’in kurucu kadroları da bu unsurdan yararlanmışlardır. Bu dönemde toplumda etkileri görülen Arap ve Fars unsurları, geri kalmış olarak nitelenen kültüre ait olarak addediliyordu. Kurucular, İslam öncesi geçmişe ve Anadolu’nun halk kültürüne eğildikleri noktada, Aleviler ile karşılaşmış ve onları Türklükle özdeşleştirmiştir. Ulusal kimliğe göre belirlenen bu seçmeci yeni sahipleniş, devletle Aleviler arasında çelişkili ilişkilerin de temelini atmıştır. Ancak yazara göre inşâ halindeki ulusal kimlik içinde, Alevi kültürüne kısmen sahip çıkılırken dini açıdan ise Alevilik dışlanmıştır. Her türlü ayrılıkçı unsura kapalı üniter bir devlet yaratma projesi çerçevesinde, din ve mezhep çoğulluğu görmezden gelinmiştir (Massicard, 2017: 42-48). Dolayısıyla yazarın çizdiği çerçevede, ortaya folklorik unsurları sahiplenilen ancak dinî unsurları görmezden gelinen bir Alevilik olgusu çıkmıştır. Yeni rejimin seküler ve modernleştirici ideallerini kabullenmede istekli olmaları nedeniyle Aleviler, seküler rejime tehdit olarak algılanmamışlar; ulus devlet kurulma sürecinde toplumun homojenleştirilmesi politikası çerçevesinde, devlet tarafından ‘seküler vatandaşlar’ olarak var oldukları, dinî kimliklerini açıkça ifade etmedikleri ölçüde kabul görmüşlerdir (Arslan, 2015:149). 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra özellikle sağ partilerce geliştirilen Türklük, Sünnilik, mukaddesatçılık vurgularının da Alevileri, CHP’ye yakınlaştıran unsurlardan olduğunu söylemek mümkün. Aynı şekilde DİB etrafında gerçekleşen, laiklik, temsil, özerklik tartışmalarında, her iki tarafın kesişen söylemleri bu ilişkinin kısmi de olsa devamına imkân sağlamıştır.

DİB bünyesinde mezhepler dairesi kurulmasına dair 1963 tasarısına benzer bir girişim, 1975 yılında olmuştur. “633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna 5 Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı”nın müzakereleri sırasında, Bahriye Üçok, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı’na

verdiği bir önergede, DİB teşkilatında bir “Mezhepler Dairesi” kurulmasını teklif etmişti. Üçok, verdiği teklifin, birçok anlaşmazlıkların kökünden halledilmesine yarayacağını, Devlet bütçesinden dinin yalnızca Hanefi kolu için harcamalar yapılmasının, İslam’ın öteki mezheplerindeki yurttaşlarında bir üvey evlât psikolojisini geliştireceğini, bu Daire’nin amacının mezheplerin ayrı ayrı teşkilâtlandırılmasını amaçlamadığını, dinin belli başlı mezheplerinin salıklarına hizmet edecek bir kuruluştaki bir danışma masasının bulunmasının fitneyi önleyeceğini belirtmiştir. (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi 22, 1975: 22-23). Ancak Devlet Bakanı Hasan Aksay, bu teklife cevaben yaptığı konuşmada, DİB’i sadece Hanefi Mezhebinin başkanlığı olarak görmenin yanlış bir görüş olduğunu, bu teklifin, millet ve memleket bütünlüğünü bölücü, millî sükûn ve huzuru bozucu ve mezhepler arasındaki rekabet ve ihtilâfları uyandırıcı ve tahrik edici nitelikte değerlendirildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi 22, 1975: 24). Yapılan oylamada önerge reddedilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası da DİB’i Anayasal bir kurum olarak kabul etmiştir. Anayasa, DİB’e “milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama” perspektifinde görevler yüklerken, ilköğretimde zorunlu din dersi uygulamasını öngörmüştür. 1980’lerden sonra Sünni muhafazakâr çevrelerin kamu idaresinde etkinleşmesiyle, Alevilere karşı ayrımcılık tartışmaları yeniden ve farklı boyutlarda tekrar gündeme gelmiştir. Çamuroğlu’na (2008) göre 1970’li yıllar boyunca sol partilerde ve gruplarda etkinlik yürüten ve deneyim kazanan Aleviler, geriye dönüp baktıklarında sosyalizmin öne çıkarılıp Aleviliğin ihmal edilmesini bir hata olarak görmüşlerdir. Bu çevrelerin ait oldukları cemaatlara geri dönmesi, Aleviliğe çağdaş terimlerin ve yöntemlerin hızlı bir şekilde girmesine yol açmıştır (Çamuroğlu, 2008: 3). 2 Temmuz 1993’te Sivas’ta meydana gelen olaylar, Alevilerin siyasallaşması yönündeki eğilimi güçlendirmiştir. 1980’li yıllardan itibaren kamusal alana tekrar çıkmaya çalışan Aleviler, Aleviliğin yeniden canlandırılıp farklı yönlerini yeniden keşfetme hareketi başlatmışlardır (Çamuroğlu, 2008: 4-5).

Günümüz itibarıyla 1960’lı yıllarda başlayan kimlik ve temsil sorunu tartışmalarının halen devam ettiğini söylemek mümkündür. Gelinek noktada, tarafların pozisyonlarında temel bir sapma görülmemekte aksine, DİB’in temsil meselesine dönük tartışma ve ayrışmalar, eşit yurttaşlık, kamu hizmetinden yararlanmada eşitlik ve tarafsızlık ilkeleri, bölünmezlik, laiklik gibi üst ve sembol anlatılar etrafında sürmektedir. 2000’li yıllar itibarıyla konunun uluslararası örgütlerin de ilgi alanına girmeye başladığını söylemek mümkündür. Özellikle Avrupa Birliği ilerleme raporlarında ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararlarında bunun yansımaları görülebilir. İlki 1998’de olmak üzere her yıl düzenli olarak yayınlanan AB ilerleme raporlarında neredeyse her defasında bu konuya yer ayrılmakta ve gelişmelerle ilgili notlar paylaşılmaktadır. Bu raporlar incelendiğinde hemen her yıl aynı kalıp ifadelerin kullanıldığı ve konuya ilişkin ciddi ilerleme sağlanmadığı belirtilmektedir. İlki 1998’de yayınlanan raporda

Türkiye’de Alevi kesimin yaklaşık 12 milyon kişi olarak tahmin edildiği belirtilmekte ve Sünni din adamlarının aksine, hükümetten maaş alan Alevi din adamlarının olmadığı söylenmektedir (Avrupa Birliği [AB], 1998: 15). 2000 yılı raporunda Alevilere yönelik resmi yaklaşımda herhangi bir değişiklik olmadığı, okullarda ve ders kitaplarında Alevi kimliğini yansıtmayan zorunlu din eğitimi verilmesi üzerine şikâyetler olduğu ancak hassas nitelikteki bu konular hakkında açık bir tartışma yapmanın mümkün olmadığı belirtilmektedir (AB, 2000: 14). 2003 ilerleme raporunda, Nisan 2003’de, daha önce yasaklı bulunan Alevi ve Bektaşî Dernekleri Birliğine faaliyetlerini sürdürmesine imkân tanıyacak bir hukuki statü tanıdığı ancak Alevilerin, DİB’te temsil edilmesi ve Alevi kimliğinin okullardaki zorunlu din eğitiminde tanınmaması konusunda sorunların sürdüğü söylenmektedir (AB, 2003: 32). 2005 yılı raporunda cemevlerinin yasal bir statüsü bulunmadığı ve kamu makamlarından hiçbir mali kaynak alamadıkları ifade edilmektedir (AB, 2005: 38). 2008 yılı İlerleme raporunda, tüm gayrimüslim azınlıkların ve Alevilerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak şekilde İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) ile uyumlu bir yasal çerçevenin oluşturulmasının gerektiği söylenmektedir (AB, 2008: 19).

2010 ilerleme raporunda ise hükümet inisiyatifi ile başlayan Alevi Çalıştaylarına değinilmektedir (AB, 2010: 23). Bu çalıştaylar, hükümetin öncülüğünde ilki 3–4 Haziran 2009’da başlayan ve en son olarak da 27–30 Ocak 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen 7 adet çalıştaydır. Çalıştayda, Aleviler arasında söylemleriyle temayüz etmiş kişiler, inanç rehberi dedeler, kanaat önderleri, örgütsel yapılanmalarda yer alan liderler, aydınlar ve sanatçılar görüşlerini dile getirmiş ve Necdet Subaşı tarafından Çalıştay neticesinde bir rapor yazılmıştır (Alevi Çalıştayları Nihai Rapor 2010: 19). Bu Çalıştaylar, hükümetin girişimi ile başlaması ve meselenin etraflıca müzakere edilebilmesi açısından özel bir örnektir. AB ilerleme raporlarında, bu gelişme olumlu bulunurken sonraki yıllarda yayınlanan raporlarda konuya ilişkin somut adımlar atılamamış olması eleştirilmektedir. 2016 ve 2018 yılı raporunda İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) kararları, Avrupa Konseyi tavsiyeleri ve AB standartları ile uyumlu kapsamlı bir yasal çerçevenin oluşturulması, zorunlu din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinden muaf tutulma, kimlik kartlarında din hanesinin bulunması ve Alevilerin ibadet mekânları ile ilgili İHAM kararlarının uygulanması konusunda öneriler yer almaktadır (AB, 2016: 71; AB, 2018: 33).

VI. Temsil Tartışmalarının Boyutları ve Farklı Eğilimler

DİB’in temsil sorununa ilişkin tartışmalar birkaç ana başlıkta toplanabilir. Buna göre, DİB, dinî bir kurum mudur yoksa idarî bir kurum mudur? DİB’in değişik cemaat, tarikat ve mezhepleri temsil etmesi gerekmekte midir ve hukuksal statüsü buna imkân vermekte midir? Kuşkusuz bu soruların cevabı, farklı nitelikteki siyasal ve sosyal çevrelere göre değişkenlik göstermektedir.

Türkiye’de konuya ilişkin bugüne dek geliştirilen yargısal içtihatlardan ve özellikle AYM kararlarından anlaşılmaktadır ki, DİB, dinî değil idarî bir kurum olarak kabul edilmektedir. Ancak AYM’nin bu kararlarına rağmen reel politikada ve toplumda DİB, çoğu zaman dinî bir kurum olarak algılanmıştır. Her ne kadar DİB’in sunduğu hizmetler, idarî, teknik bir kamu hizmeti olarak nitelense de toplumsal algı genelde bu yönde olmamıştır (Bozan, 2007: 68-81). DİB üzerindeki algı, yalnızca İslam dinine ilişkin işleri yürüten ve özellikle de İslâmiyet’in Sünni anlayışı içinde din işlerini yürüten ve denetleyen bir devlet dairesi olduğu yönündedir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002:97).

Konuya DİB’in resmi söylemi çerçevesinde bakıldığında, Kurum, Aleviliği müstakil bir mezhep değil daha çok tasavvufî ağırlığı ön planda olan bir akım olarak ele almaktadır. Aleviliğin tanımı noktasında ortaya çıkan bu tercih, meselenin temel ayrışma noktaları içinde yer alır. Örneğin 25.08.2004 tarihinde, Ankara Çankaya’da kurulan Cemevi Yaptırma Derneği, Çankaya Kaymakamlığı’na verdiği 18.10.2004 tarihli dilekçe ile “...ada ve 31 parselin ‘ibadet yeri’ olarak ayrıldığını, söz konusu yerin cemevi yapılmak üzere tahsis edilmesini” talep etmiştir. Derneğin tahsis talebi üzerine İçişleri Bakanlığı, cemevinin ibadet yeri olup olmadığı konusunda, DİB’ten görüş sormuş; DİB’in 17.12.2004 gün ve 1773 sayılı yazısında, “Anayasa’nın, 174/3, 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanununun 1. maddesi dikkate alındığında ...cami ve mescit haricindeki yerlerin ibadethane olarak kullanılmayacağı” şeklinde görüş bildirilmiştir. Aynı yazıda DİB, Aleviliği, “İslam’ın bir alt yorumu” olarak ele almıştır (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 2014/7-1038).

DİB, Alevilerle Sünniler arasındaki görüş ayrılığını, dinî olmaktan çok kültürel ve siyasi saiklerle açıklanmaya çalışmıştır. Örneğin Diyanet İşleri Başkan yardımcısı Prof. Dr. İzzet Er, bir gazeteye (Radikal, 17. 11. 2008) yaptığı açıklamada, DİB’in, Aleviliği kültürel kimliğin bir parçası, Alevilik ile benzeri oluşumları, İslam içi oluşumlar ve İslam’ın tarihi süreçte ortaya çıkmış zenginlikleri olarak gördüğünü, Aleviliğin bir tasavvuf hareketi olarak İslam düşünce geleneklerinden irfâni gelenek içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini, Başkanlığın cemevi ismiyle anılan adap ve erkânın yürütüldüğü mekânları özgün, kültürel, mistik kimliği ve misyonu bulunan ve korunması gereken bir zenginlik olarak gördüğünü, DİB bünyesinde temsil talebini ise sadece DİB’i değil; 85 yıllık Cumhuriyet dönemi kazanımları ile birlikte devlet yapısının ve siyasi sistemin bütün unsurlarını ilgilendiren ve çok yönlü olarak tartışılması gereken bir konu olarak değerlendiğini belirtmektedir.

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez ise verdiği bir beyanatta Aleviliği, İslâm irfan geleneğinin içinde doğmuş kendine özgü bir yol olarak nitelemekte ve cemevlerini de bu yolun niyaz ve erkânın icra edildiği mekân olarak tanımlamaktadır (T24, 13.10.2012)⁷. Bir başka beyanında ise cemevini, bir Mevlevihane gibi, Bektaşî dergâhları gibi birer niyaz evi, içinde Allah’ın zikredildiği, anıldığı mekânlar olarak kabul ettiğini, cemevlerini,

caminin karşısında, camiye alternatif farklı bir dinin mabedi gibi görmenin mümkün olmadığını belirtmektedir (Al Jazeera Türk, 08.07.2014).⁸

Konuya Alevi kesim açısından bakıldığında esasında Alevilerin DİB bünyesinde temsil edilmesi talebi, tüm Alevileri kapsayan ortak bir talep değildir. Kutlu'ya (2001) göre, bu konuda Alevi kesim arasında bazı yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi, Diyanet'in yeniden yapılandırılması ve Alevilerin bu yeni yapılandırma çerçevesinde temsil edilmesini savunmaktadır. Özellikle Cem Vakfı tarafından dile getirilen bu öneriye göre, DİB kaldırılmalı ve yerine Din Hizmetleri Teşkilatı kurulmalıdır. Bu teşkilatta, ülkedeki tüm dini gruplar bir hiyerarşiye tabi tutulmadan temsil edilmeli ve bu teşkilat vasıtasıyla her dini gruba din hizmeti sunulmalıdır. İkinci görüş ise, DİB'in bütünüyle kaldırılması taraftarıdır. Alevi Bektaşî Federasyonları, Pir Sultan Abdal Dernekleri, Semah Kültür Vakfı gibi oluşumlarda bu görüş dile getirilmektedir. İkinci görüş, laik bir devlet sisteminde, DİB'in hiçbir şekilde yer almaması gerektiği savunmaktadır. Alevi kesimler arasındaki bu görüş farklılıklarına, Alevi Çalıştayları Nihai Raporunda (2010) da değinilmiştir. Rapora göre, değişik fikirlerden beslenen Alevi söylemleri son tahlilde Aleviler arasında birbirleriyle telifi imkânsız görüş ayrılıklarını yansıtmaktadır. Aleviliği kültürel ya da dini bir form olarak gören yaklaşımlar kadar, onu modern dünyanın popüler söylemleriyle eşleştiren yaklaşımlar da mevcuttur. Bunların her birine ilişkin tanım ve içeriklendirme çabaları da sonuçta Aleviliği içinden çıkılması güç bir tanım kargaşasına sürüklemiştir (Alevi Çalıştayları Nihai Rapor, 2010: 91).

Öte yandan, DİB'in Anayasal konumu ve hukuki statüsü, Lozan Antlaşması, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu gibi birçok normatif kuralın, temsil konusu açısından önemli hukuki engeller teşkil ettiğinin altını da çizmek gerekir (Kutlu, 2001). Ancak Çalıştaylar boyunca pek çok Alevi, Tekke ve Zaviyeler Kanunu gibi mevzuata ilişkin konularla, Alevi sorunu arasında bir bağ kurulmasından hoşnut olmamış ve bu sorununun bu kanunun sınırları dışında ele alınması gerektiği savunmuştur (Alevi Çalıştayları Nihai Rapor, 2010: 109). Bir diğer sorun alanı ise, DİB'te temsilin hangi kıstaslar çerçevesinde sağlanacağıdır? Bu noktada çeşitli inanç gruplarının talebi ne şekilde karşılanacaktır? Bunlar yanıtlanması ve çözümü oldukça karmaşık sosyal, siyasal ve hukuki sorunlar olarak ortada durmaktadır (Fendoğlu, 2013: 29).

VII. Temsil Tartışmalarında Son Dönem Hukuki Gelişmeler

Sözü edilen bu engellere rağmen DİB'in yeniden yapılandırılması ve Alevilerin bu yeni yapılandırma çerçevesinde temsil edilmesi gerektiğini savunan ve bu yönde çabalarıyla bilinen Cem Vakfı, bu amaç doğrultusunda hukuki bir süreç başlatmıştır. Vakıf, bu süreçte gerek uluslararası mahkemelerde gerekçe iç hukukta amaçları doğrultusunda kısmen de olsa bazı kazanımlar elde edebilmiştir. Bu noktada ortaya yeni bir hukuki durumun çıktığını söylemek mümkün. Çalışmanın devamında bu konudaki yeni dönem hukuki gelişmeler ele

alınacak ve analiz edilecektir.

Cem Vakfı, 22 Haziran 2005 tarihinde, Başbakanlığa bir başvuru yaparak, DİB'in Alevi ve diğer inançları da kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılmasını, cemevlerinin ibadethane (mabet) olarak tanınmasını, cemevi inşasına imkân tanınması, cem evlerinin işleyişi için kamusal fon ayrılmasını ve Alevi dedelerine devlet memuru statüsü kazandırılmasını talep etmişti (İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi [İHAM] Kararı, 2016: Par. 10-11). Vakfın bu taleplerine, 19 Ağustos 2005 tarihinde Başbakanlık yanıt vermiştir. Başbakanlık verdiği yanıtta, DİB'in tüm dinlere eşit mesafede olduğunu ve mezhepler üstü olduğunu, 677 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Nizamname, ilgili diğer mevzuat ve yargı kararları çerçevesinde cemevlerine ibadethane statüsü verilmesinin hukuken mümkün bulunmadığını, kamu görevine girmek veya kamu hizmetine talip olmak isteyen herkesin, ilgili mevzuat uyarınca kamu görevlisi olarak istihdam edilme koşullarının yasa düzenlendiğini, Anayasa ve kanunlarda öngörülmemiş hizmetlerin karşılanması amacıyla genel bütçeye ödenek konulmasının mümkün olmadığını bildirmiş ve Vakfın taleplerini reddetmişti. Başbakanlığın bu yanıtı üzerine Cem Vakfı, konuyu idari yargıya taşımıştır. İdari yargı yolunda 2 Şubat 2010 tarihinde Danıştay nihai kararını vermiş ve Başbakanlık işlemini hukuka uygun bulmuştur (İHAM Kararı, 2016: Par. 11).

İç hukuk yollarının bu şekilde tüketilmesi üzerine, Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan, beraberindeki 202 kişiyle birlikte konuyu, 2010 yılında İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) gündemine taşımıştır. Dava İHAM tarafından, 2013 yılında 17 yargıçlı Büyük Daire'ce görülmeye başlanmıştır. Başvurucular, DİB'in hizmet alanını, yalnızca Sünni mezhebi ile sınırladığını ve Sünni mezhebi dışında kalan Alevi inancına sahip kişileri yok saydığını bu türde bir uygulamanın ise Sözleşme'nin 9. maddesine aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. İHAM yaptığı değerlendirmede, Türk makamlarının bu talepleri reddetmesinin dayanağının, Alevilik inancının dini mahiyetinin yorumu ile ilgili olduğunu bu yorumun ise Alevi dini uygulamalarının, yani cem ayininin bir tür ibadet teşkil ettiğini reddetme ve Alevi toplanma mekânlarını (cemevleri) ve ruhani liderlerini (dedeler) yasal korumadan mahrum bırakma sonucunu ortaya çıkardığını belirtmektedir (İHAM Kararı, 2016: Par. 92).

Mahkeme, dini örgütlenmeler konusunda daha önceki davalarda geliştirdiği kendi içtihadına da gönderme yaparak söz konusu taleplerin yerine getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. İHAM'a göre bu taleplerin yerine getirilmesi, Aleviliğin bir dini inanç olarak varlığını sürdürmesi bakımından gereklidir. Dolayısıyla Mahkeme, Alevilik inancının dini mahiyetinin inkâr edilmesi anlamına gelen Başbakanlık yanıtının, Sözleşme'nin 9.maddesi tarafından güvence altına alındığı şekliyle din özgürlüğü hakkına dönük bir ihlal teşkil ettiği kanaatindedir (İHAM Kararı, 2016: Par. 95). Mahkeme kararında ayrıca, bir dini topluluğun hangi inanca mensup olduğunu belirlemenin Devletin değil, sadece söz konusu topluluğun en üst düzey ruhani makamlarının görevi

olduğunun altını çizmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, Devlet makamlarının Alevi topluluğuna, dini uygulamalarına ve mabetlerine yönelik tutumunun, Devletin tarafsızlık göreviyle ve dini toplulukların özerk olarak var olma hakkıyla bağdaşmadığı kanaatindedir (İHAM Kararı, 2016: Par. 124). Mahkeme, Devlet'in Sözleşme hukukunca tanınan takdir payını aştığını belirtmiştir (İHAM Kararı, 2016: Par. 135).

İHAM'ın yukarıda özetlenen kararı esasen daha önce oluşturduğu içtihadın bir uzantısı mahiyetindedir. Mahkeme Sözleşme'nin 9. maddesi (Düşünce, din ve inanç özgürlüğü) çerçevesinde, dinî ayinlerin bu konuda yetkilendirilmiş din görevlileri tarafından gerçekleştirilmesi halinde inananlar için anlamlı olduğunu, Din görevlilerinin şahsiyetinin ve ibadethanelerin statüsünün, topluluğun her üyesi için önemli olduğunu belirten ve bunu sözleşmenin 9. maddesi kapsamında bir hak olarak değerlendiren kararları zaten daha önce bulunmaktaydı.⁹ Yine Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler (BM) Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966) 18. madde, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenlemektedir. BM İnsan Hakları Komitesi, bu maddenin uygulanmasına ilişkin yapmış olduğu "genel yorum"da, ibadet yerleri inşa etme hakkını, bu özgürlüğün bir parçası ve tezahürü olarak nitelemektedir (General Comment No. 22: 4. madde). Yine BM Genel Kurulu'nun 25 Kasım 1981 tarihli ve 36/55 sayılı kararıyla ilan ettiği "Din veya İnanca Dayanan Her Türli Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri" de, bir din veya inanç ile bağlantılı olarak, ibadet etme veya toplanma ve bu amaç için gerekli yerleri kurma ve kullanma; gerekli vakıf veya insancıl amaçlı kurumlar kurma ve bunları işletme hakkının, düşünce, vicdan veya inanç özgürlüğü dâhilinde olduğu belirtilmiştir (BM Genel Kurulu, 1981: 6. madde).

Cem Vakfı'nın bu alanda sağladığı bir başka hukuki bir kazanım, Vakfın, Boğaziçi Elektrik Dağıtım A.Ş. (BEDAŞ) ile olan bir davasında sağlanmıştır. BEDAŞ, Cem Vakfı aleyhine, 16.02.2004- 04.12.2007 tarihleri arasında 46 adet ödenmeyen elektrik faturası için icra takibi başlatmıştı. Vakıf, ödeme emrine itiraz etmiş ve BEDAŞ, itirazın iptaline karar verilmesi için Bakırköy 5. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde dava açmıştı. Cem Vakfı, ödenmeyen elektrik faturalarına ilişkin itirazını, Elektrik Piyasası Kanunu'nda yer alan (5784 sayılı yasanın geçici 17. maddesinin 3. fıkrası): "Toplumun ibadetine açılmış ve ücretsiz girilen ibadethanelere ilişkin aydınlatma giderleri, Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine konulacak ödenekten karşılanır" hükmüne dayandırmıştı. Bu çerçevede Vakıf, sözü edilen binadaki bir bölümün ibadethane statüsünde olduğunu belirtiyor ve bunun tespiti için keşif yapılmasını talep ediyordu. Bu talep yerel mahkeme tarafından reddedilmiş ve mahkeme, BEDAŞ lehine karar vermişti. Vakıf, yerel mahkemenin bu kararını Yargıtay'da temyiz etmiş ve Yargıtay 3. Hukuk Dairesi yerel mahkeme kararını oybirliği ile bozmuştur (Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, 2015/9711).

Yargıtay, Vakıfta, ibadethane kapsamında değerlendirilebilecek bir bölümün olup olmadığı ile ilgili, alanında uzman bilirkişi marifetiyle keşif yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yargıtay, bu yönde bir araştırma ve inceleme yapılmaksızın karar verilmesini usul ve yasaya aykırı bulmuş ve yerel mahkeme kararını bozmuştur. Yargıtay'a göre bu keşfin yapılması önemlidir. Çünkü bir mekâna, "ibadethane" nitelendirmesinin yapılması ya da yapılmaması hukuk düzeni açısından birçok önemli sonuç doğurmaktadır. Çünkü yürürlükteki birçok kural ibadethane statüsüne sahip yerler için, vergi ve harç muafiyeti, elektrik giderlerinin karşılanması, imar planları vb. birçok alanda özel uygulamalar öngörmektedir.¹⁰ Madem bu nitelendirmenin hukuki sonuçları bulunmaktadır. O halde, bu noktada cevaplanması gereken soru şudur: Türk hukuk düzeninde bir mekâna ibadethane statüsü nasıl verilir? Yargıtay, konuya ilişkin sayılabilecek mevzuat ve uygulamaları kararında değerlendirmiştir. İbadethane statüsünün kazanılması hususunda, Türk hukukunda yer alan özel hüküm, 18 Şubat 1935 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca kabul edilen, "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine (sic...) Dair Kanununun Tatbik Suretini Gösterir Nizamname"nin (Resmi Gazete, 18.02.1935 tarih, no:2933) 3. maddesinde yer almaktadır. Nizamnamedeki hüküm şöyledir: "Mabetler her din ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak teessüs etmiş olan kapalı mahallerdir" Yargıtay'a göre, Türk hukukunda, 'mabet veya ibadethane' statüsü elde edilmesine ilişkin özel bir usul düzenlenmemiştir. Zaten nizamnamede bu usulün ne olduğu da yazmamaktadır. Yargıtay'a göre bu Nizamname hükmü uygulamada, bir dine özgü ibadetlerle ibadethane arasında bağ kurulması şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu konuya dair metinlerde ve Resmi Gazete 'de, 23 Mayıs 2002 tarihinde yayımlanan ve Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen, 2002/4100 Sayılı kararda¹¹ ibadethaneler; camiler, mescitler, kiliseler, havra ve sinagoglar olarak belirtilerek sayma yoluyla ortaya konmuştur. Ancak Yargıtay, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ve bu konuda verilen İHAM kararlarına atıflar yaparak, vakıfta, alanında uzman bilirkişi marifetiyle keşif yapılmamasını bir bozma nedeni olarak görmüştür. (Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, 2015/9711). Yargıtay'ın bu kararı, temsil ve statü sorunları açısından yeni bir yorum ve aşama olarak nitelenebilir.

VII. Sonuç

DİB'in temsil meselesi üzerindeki tartışmalar, 1960'lı yıllar itibarıyla filizlenmiştir. Bunun temelde iki sebebe dayandığı söylenebilir. İlk sebep DİB'in kurumsal yapısını ve görev alanını 1960'lı yıllara kadar düzenleyen mevzuatın, Kurum'a oldukça dar bir görev alanı biçmiş ve kurumun idari teşkilatını zayıf tutmuş olmasıdır. Bu nedenle de bu tarihlere dek kurumun toplumsal alanda düzenleyici rolü pek hissedilir olmamış; temsil meselesi gündeme gelmemiştir. 22 Haziran 1965 tarihinde çıkarılan 633 Sayılı Kanun ile Kurum'un teşkilat yapısı güçlenmiş ve görev alanı artmıştır. Böylelikle DİB'in dini ve toplumsal alanda etkisi daha çok hissedilir hale gelmiştir. Bu durum ise Kurum üzerindeki beklenti ve tartışmaları tetiklemiştir.

İkinci etken ise 1950’li yıllardan sonra Aleviliğin geçirdiği hızlı dönüşüm ve bunun ürettiği kimlik eksenli taleplerdir. Bu tarihlere dek, geleneksel ritüellerine bağlı olarak daha çok kırsal kesimde yaşayan Aleviler, 1950’li yıllar itibarıyla kentlere göçmeye başlamış ve bu süreç geleneksel Aleviliğin çözülmesine; kamusal hayatta yeni görünüm kazanmasına yol açmıştır. Bu durum, Alevilerin DİB’ten temsil talebini etkilemiştir. Ancak bu talepler, bütünlükçü bir görüntü arz etmemektedir. Aleviliğin siyasallaşması ve geçirdiği dönüşüm, bu toplumsal tabanda da farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu talebin, günümüzde dinî mahiyetinden ziyade, modernist mahiyetinin daha çok ön planda olduğu söylenebilir. Tartışma daha çok, eşit yurttaşlık, tanınma, kamu hizmetinde eşitlik gibi temalar çerçevesinde yürümektedir. Ancak Alevi örgütlerinde, DİB’te temsil imkânının oluşturulması gerektiğini ileri süren görüşler olduğu gibi; Kurum’un sivilleşmesini ya da tamamıyla kaldırılmasını ileri süren başka temayüller de vardır. Bu nedenle yekpare bir beklenti ya da talebin olmadığı söylenebilir.

Öte yandan, temsil imkânının hangi ölçütler çerçevesinde sağlanacağı sorusu ise yapılan çalıştaylarda dahi birçok ayrışmaya neden olmuş somut bir öneri ortaya konamamıştır. Ayrıca, siyasal ve hukuki alanda, Anayasal düzenin temel dayanakları olan laiklik, idarenin bütünlüğü, üniter yapı gibi unsurlar hususunda ortaya çıkan temayül farklılıkları, meselenin ele alınmasında birçok farklılaşmaya neden olmaktadır. Bu nedenle, DİB özelinde temsil meselesi, kurumsal, teknik, idarî bir yeniden yapılanmanın daha ötesine geçen, derin siyasal ve sosyolojik ayrışmaların bir ürünüdür. Öte yandan cemevlerinin hukuki statüsü konusunda Yargıtay’ın, uluslararası mevzuat ve içtihatlarla yaptığı birçok referans ile 2015’te verdiği karar (2015/9711), meselenin ele alınmasında yeni bir hukuki durum ortaya çıkarmıştır. Ancak bu karar, DİB bünyesinde temsile imkân sağlayan yeni bir yapılanmadan daha çok cemevlerine ibadethane statüsü verilmesine ilişkin teknik sonuçlar doğurabilecek bir mahiyette ve içeriktedir.

Notlar

¹ Militan laiklik kavramı, öğretilerde daha çok Fransa tipi laiklik anlayışını betimlemek için kullanılan bir tabirdir. Genel olarak batılı ülkelerde, iki tip laiklik anlayışı olduğu kabul edilir. Bunlardan ilki Anglo-Sakson tipi laikliktir ve Amerika, İngiltere tipi laiklik anlayışı bu kategoride ele alınır. Kuru, bu tip laikliği “pasif laiklik” olarak adlandırmaktadır. Bu anlayış, dinin kamusal alandaki görünümüne devletin müdahale etmeyerek pasif bir pozisyon almasını tercih etmektedir. Fransa tipi laiklik ise “dışlayıcı laiklik” olarak tanımlanır. Bu anlayışta ise dinin kamusal alandaki görünümünü baskılanarak din olgusu, özel alana indirgenmektedir. Öğretilerde bu yaklaşım, “dışlayıcı”, “mücadeleci”, “militan”, “otoriter” “katı” laiklik olarak sıfatlandırılmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Kuru, A.T. (2011), Pasif ve Dışlayıcı Laiklik-ABD, Fransa ve Türkiye; Çağlar B. (1994), “Türkiye’de Laikliğin ‘Büyük Problem’i Laiklik ve Farklı Anlamları Üzerine”, ss. 114-115; Özbudun E. (2012), Türk Anayasa Hukuku, ss. 84-87, Tanör B. (1994), Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, s. 56.

² Ancak İsmail Kara, Mustafa Kara’nın bu görüşüne tam olarak katılmamakta, tekkelerin

medrese murakabesi altına girdiği şekildeki değerlendirmeyi eksik görmektedir. Zira Kara'ya göre medreseler de daha önce aynı süreci yaşamıştır. Dolayısıyla, siyasi merkezle irtibatları açısından daha muhtar bir görüntü arz eden tekkeler, bu süreçte medreselere benzemeye başlamıştır. Kara, İ. (2005), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, ss. 327-328, (Aktaran, Varol, 2010: 45).

³ Bu yöndeki görüşler için bkz. Kodamanoğlu, M. N. (1991) "Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı", ss. 643-646; Savcı, B. (1967), "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri". ss. 85-102.

⁴ Bu yöndeki görüşleri için bkz. *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi Kırk Üçüncü Birleşim*, Cilt:3: 12.04.1961: 112-114.

⁵ Örneğin 1961 Anayasası Hazırlık Komisyonu üyelerinden Ord. Prof. Dr. Sıdık Sami Onar, *Cem Dergisi*'nde şunları dile getirmiştir: "Devlet, Sünniler için ne yapıyorsa, Aleviler için de yapmak zorundadır. Alevilere de Sünniler gibi, kendi mezheplerine mahsus ibadethanelerinde kendi dini ayinlerini yapma, cenazelerini kendi ayinlerine göre kaldırma hakkı tanımak, okullarda Alevi mezhebinde olan öğrenciler için de gereken tedrisatı yapmak icap eder." http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/26942/Bir_uzun_mucadele.html

⁶ Bu türde bir düzenlemenin resmî tefrika yollarını açmış olacağı fikri daha sonraki dönemlerde de sıkça dile getirilmiştir. Benzer bir görüş için bkz. Aldıkaçtı, O. (1998), "Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması", s.193.

⁷ Mehmet Görmez'in, Kanal 7'de yayınlanan İskele Sancak programında verdiği röportaj, <https://t24.com.tr/haber/prof-gormez-cemevi-yapmanin-onunde-engel-olmamali,215116>

⁸ Mehmet Görmez'in 07.07.2014 tarihinde Al Jazeera'ye verdiği röportaj, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/diyanet-sii-ve-sunni-alimleri-topluyor>

⁹ İHAM'ın bu yönde benzer kararları için bkz. Hasan and Chaush v. Bulgarıa, (Application no. 30985/96); Perry v. Latvia (Application no. 30273/03); Miroşubovs and Others v. Latvia (798/05).

¹⁰ Örneğin 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu 4. madde, 2434 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu 36. ve 44. madde, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu 89. Madde, ibadethane statüsüne sahip mekânlar için muafiyetler öngörmektedir.

¹¹ Karar, Elektrik abonesi bazı kişi ve kuruluşların 08.01. 2002 tarihli ve 4736 sayılı Kanununun 1 inci maddesinin 1. fıkrası hükmünden muaf tutulması ve uygulama esaslarının düzenlenmesine ilişkindir.

Kaynaklar

Aldıkaçtı, O. (1998), "Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması", **Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu (26-27 Mart 1996, İstanbul)** içinde, Cem Vakfı Yayınları 2, İstanbul.

Anayasa Mahkemesi, 21.10.1971 tarih ve E. 1970/53, K. 1971/76 sayılı Karar, *Resmi Gazete*. Tarih/sayı:15.6.1972/14216.

Anayasa Mahkemesi, 7.3.1989 tarih ve E. 1989/1, K. 1989/12 sayılı Karar, *Resmi Gazete* tarih/sayı: 05.07.1989-20216.

Anayasa Mahkemesi, 20.9.2012 tarih ve E. 2012/65/, K. 2012/128 sayılı Karar, *Resmi Gazete* tarih/sayı: 18.04.2013-28622.

- Arslan, B.Z. (2015), “Aleviliği Tanımlamak: Türkiye’de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet”, *Mülkiye Dergisi*, 39 (1), 135-158.
- Aydın, B. (2003), “Meclis-i Meşayih”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) 28. Cilt, pp. 247-248.
- Avrupa Komisyonu (1998), **Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 1998 Düzenli Raporu**, Brussels, Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/TurkiyeIlerleme_Rap_1998.pdf
- Avrupa Komisyonu (2000), **Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 2000 Düzenli Raporu**, Brüksel, Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf
- Avrupa Komisyonu (2003), **Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 2000 Düzenli Raporu**, Brüksel, Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf
- Avrupa Komisyonu (2005), **Türkiye 2005 İlerleme Raporu**, Brüksel, 9 Kasım 2005 SEC (2005) 1426, Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf
- Avrupa Komisyonu (2008), **Türkiye 2008 İlerleme Raporu** (Com(2008) 674), Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf
- Avrupa Komisyonu (2010), **Türkiye 2010 İlerleme Raporu**, Brüksel, 09 Kasım 2010 SEC(2010) 1327) Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf
- Avrupa Komisyonu (2016), **Türkiye 2016 İlerleme Raporu**, Brüksel, 9.11. 2016 SWD(2016) 366, Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu (2018), **Türkiye 2018 İlerleme Raporu**, Strazburg, 17.4.2018 SWD(2018) 153, Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf
- Berkes N. (2004), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bilimer, V. (1963), **Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa**, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- Birlik Partisi Tüzük ve Programı (1969), A. Özgünay (TİPO) Neşriyat ve Basımevi, İstanbul.

- Bozan, İ. (2007), **Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı**, 1. Baskı, Tesev Yayınları, İstanbul.
- Bruinessen, M.V. (2016), **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ceylan, Y. (2017), “Anadolu Alevilerinin İnançsal Bağlamda Talepleri” *Route Education and Social Science Journal*, 4 (2), ss. 206-221.
- Cumhuriyet Gazetesi, (2008,07.12), “Bir uzun mücadele”, Erişim adresi:http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/26942/Bir_uzun_mucadele.html
- Radikal Gazetesi, (2008, 14.11.), “Mustafa Timisi en zor yılları anlattı” , Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/mustafa-timisi-en-zor-yillari-anlatti-908405/>
- Radikal Gazetesi, (2008, 17.11.), “Diyanet İşleri görüşünü açıkladı”, Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/diyanet-isleri-gorusunu-acikladi-908804/>
- Çağlar, B. (1994), “Türkiye’de Laikliğin ‘Büyük Problem’i Laiklik ve Farklı Anlamları Üzerine”, *Cogito*, 1, ss. 111-117.
- Çakır, R. ve Bozan, İ. (2005), **Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?** Tesev Yayınları, İstanbul.
- Çamuroğlu, R. (2008), **Değişen Koşullarda Alevilik**, 5. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, A. C., Aydın, S. ve Baran, H. (2017), “Gelenekle Sol Arasında Sıkışmış Bir Siyasal Hareket: (Türkiye) Birlik Partisi”, *Siyasal: Journal Of Political Sciences*, 26 (2), ss. 27–52.
- Dursun, D. (1992), **Din Bürokrasisi-Yapısı Konumu ve Gelişimi**, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Federal Alman Anayasası (1949), Basic Law for the Federal Republic of Germany, Erişim adresi: <https://www.bundesregierung.de/breg-en/chancellor/basic-law-470510>
- Fendoğlu, H.T. (2013), “Alevilik ve Yeni Anayasa (Anayasal Perspektif)”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), ss. 1-34.
- Gözaydın, İ. (1998), “Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması”, **Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye’de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu (26-27 Mart 1996, İstanbul)** içinde, Cem Vakfı Yayınları 2, İstanbul.
- Gözaydın, İ. (2016), **Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Grace, D. (2000) **Religion in Modern Europe: A Memory Mutates**, Oxford University Press.
- Hakyemez, C. (2014), “Tekke Ve Zaviyeler Kanunu Çerçevesinde Alevilik-Bektaşılık” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (25), ss.161-174.

- Helsinki Yurttaşlar Derneği, (2014), **Sosyo-ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı, Tartışmalar ve Öneriler**, 1. Basım, İstanbul.
- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (2000, 26.10.), Case of Hasan And Chaush v. Bulgaria, Application no. 30985/96, Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int>
- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, (2016), 26.04.2016 tarihli İzzettin Doğan ve Diğerleri /Türkiye Büyük Daire Kararı, Başvuru No. 62649/10. Erişim adresi: <http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/%C4%B0zzettin%20Dogan%20BD%20Karar.pdf>
- Kara, İ. (2000), “Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, ss. 29-55.
- Kara, İ. (2005), **Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kara, M. (2015), “Cumhuriyet Türkiye’nde Tarikatlar” Semih Ceyhan (Ed.), **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Birinci Basım, İSAM Yayınları 162, ss. 95-132.
- Kara, M. (2017), **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karahanoğulları, O. (2017), “III. Cumhuriyet’te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (4), ss. 849 – 913.
- Kineşçi, E. (2017), “Alevilik Kimliği” *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7 (1), 243-264.
- Kodamanoğlu, M. N. (1991), “Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 8, ss. 643-646.
- Kuru, A. T. (2011), **Pasif ve Dışlayıcı Laiklik-ABD, Fransa ve Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, S. (2009), “Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri” *Dini Araştırmalar*, 12 (33), ss. 107-127.
- Massicard, E. (2017), **Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (1993), “General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18)”, 30/07/93, Erişim adresi: <http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2022.pdf>
- Onat, H. (2009), “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları”, *Dini Araştırmalar*, 12 (33), ss.37-46.
- Özay, İ.H. (1996), **Gümüşğında Yönetim**, Alfa Yayınları, İstanbul.

- Özbudun, E. (2012), **Türk Anayasa Hukuku**, 13. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Rençber, F. (2012), “Alevi Geleneğinde “Cem Evinin” Tarihsel Kökeni”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (3), ss.73-86.
- Savcı, B. (1965), “İdarenin Muhafazacılığı: Diyanet İşleri Başkanlığı Görevleri Üzerine Bir Kanun Tasarısı” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3 (20), ss. 119-139.
- Savcı, B. (1967), “Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3 (22), ss. 85-102.
- Sönmez, K. (2001), “Alevilik-Bektaşılığın Diyanet’te Temsil Problemi”, *İslamiyat*, 4 (1). Erişim adresi:<http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=96&pt=Alevilik-Bekta%C5%9Fili%C4%9Fin+%20Diyanet%27te%20Temsili%20Sorunu>
- Subaşı, N. (2017), “Diyanet ve Örgütlü Dinî Yapı ve Cemaatler”, *İnsan & Toplum*, İlmî Etüdler Derneği, 7(1), ss. 223-232.
- Tanör, B. (1994), **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2002), **1982 Anayasası’na göre Türk Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Turan, İ. (2011), “AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı: Özerklik ve Temsil Sorunu Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, ss. 127-156.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Elli Üçüncü Birleşim, Toplantı no: 14, 29.04.1975, Cilt: 22, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, Kırk İkinci Birleşim, 11.04.1961, Cilt: 3, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c003/tm_0003042.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17. İçtima, 30 Teşrinisani 1341 Pazartesi, DEVRE: II, İçtima senesi: III, Cilt: 19, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/tbmm02019017.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İkinci içtima, 1. Cilt:7, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>: 21
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, Ankara 1948, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=sıyası%20partı%20yayınları&pdemirbas=197603391.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, Kırk Üçüncü Birleşim, 12.04.1961, Cilt: 3. Erişim adresi:

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c003/tm_00003043.pdf.

- Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Programı (1972), Gutenberg Matbaası, Ankara.
- T.C. Devlet Bakanlığı, (2010), **Alevi Çalışmaları Nihai Rapor**, Ankara.
- United Nations General Assembly, (1981), “Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief”, A/RES/36/55 25 November 1981, Erişim adresi: <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm>
- Varol, M. (2010), “Osmanlı Devleti’nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23, ss.39-68.
- Vöking, H. (1998), “Almanya ve Kuzey Avrupa’da Din-Devlet İlişkileri”, **Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye’de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu (26-27 Mart 1996, İstanbul)** içinde, Cem Vakfı Yayınları 2, İstanbul.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, 28.05.2015 Tarihli Kararı, E. 2014/11238, K. 2015/9711, Erişim adresi: <https://emsal.yargitay.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/yeniTasarim/index.jsp>.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 03.12.2014 tarihli karar, E. 2014/7-1038, K. 2014/990, Erişim adresi: <http://muhas.org/t-c-yargitay-hukuk-genel-kurulu-e-20147-1038-k-2014990-t-03-12.html>
- Yıldırım, R. (2012), “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 62, ss.135-162.
- Yücer, H.M. (2003), **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E.J. (2018), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- 1961 Anayasası, Resmi Gazete ile İlanı: 20/7/1961 / Sayı: 10859, Kanun No Kabul Tarihi, 334 9/7/19611.
- 1982 Anayasası, Resmî Gazete :Tarih : 9/11/1982, Sayı : 17863 (Mükerrer) Yayımlandığı Düstur : Tertip : 5 Cilt : 22 Sayfa:3.
- 429 Sayılı Seriyeye ve Evkaf ve Erkâm Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, Kanun Tertip: 3, Resmî Gazete Tarihi: 06.03.1924, Sayı: 63.
- 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Kabul Tarihi, 22/6/1965, Resmi Gazete Tarih: 2/7/1965, Sayı:12038.
- 2800 Sayılı Diyanet İşleri Reislîği Teşkilat Ve Vazifelerine Dair Kanun, Kanun Tertip: 3, Resmî Gazete Tarihi: 22.06.1935, Sayı: 3035.
- 6002 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Tertip:5, Resmî Gazete Tarihi: 13.07.2010, Sayı: 27640.

Kriptopara Birimleri Piyasasında Pump&Dump Manipülasyonlarının İki Aşamalı Analizi*

Tuna Can GÜLEÇ**
Hüseyin AKTAŞ***

Alınış Tarihi: 18 Şubat 2019

Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2019

Öz: Bu çalışma kapsamında, kripto para birimi piyasalarındaki manipülatif faaliyetlerin belgelenmesi ve yapılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla kripto para birimi piyasalarındaki fiyat sıçramaları iki aşamalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında, bir kripto borsa olan Binance bünyesinde aktif bir hesap oluşturulmuş ve Telegram üzerinden haberleşen manipülasyon grupları ile birlikte hareket edilerek “Pump and Dump” tipi bir manipülasyona dahil olunmuştur. Deney kapsamında 30 saniye süren bir dizi işlem sonucunda %25 getiri elde edilmiştir. Buna ek olarak, bu tür manipülasyonların işlem hacmi düşük olan genç piyasaları hedef aldığı tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle olgun piyasaların tepkilerini ölçme amacıyla, Bitcoin fiyat serisi üzerinde dakikalık frekansta 1.162.887 gözlem kullanılarak Jump-Difüzyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre kripto para birimlerinin belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra manipülasyonlara karşı bağımsızlık kazandığı gözlemlenmiştir. Çalışma sonucunda teknolojik olarak daha başarılı olan yeni kripto para birimlerinin manipülasyonlardan kaynaklı sebeplerden dolayı talep görmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, gelecek çalışmaların kripto para birimlerinde manipülasyonu önleyici yazılımsal bileşenler üzerine gerçekleştirilmesine dair önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Manipülasyon, Kripto Para, Jump Difüzyon

A Two Stage Analysis of Pump & Dump Manipulations on the Cryptocurrency Market

Abstract: *Aim of this study is to document and analyze the manipulative transactions in the cryptocurrency market. With this purpose, manipulative price jumps in the cryptocurrency markets are discussed in two stages. In the first stage of the study, an active account was created within Binance, a crypto stock exchange, and it was involved in pump and dump manipulations working with groups communicating over Telegram. As a result of a series of operations lasting only 30 seconds, a 25% rate of return was achieved. In addition, it has been determined that, these manipulations target young markets with low transaction volumes. Based on these findings, a Jump-Diffusion analysis was applied on Bitcoin price series using 1,162,887 high-frequency observations on Bitcoin price series for the purpose of measuring the reactions of mature markets to these manipulation attempts. According to findings, it was observed that cryptocurrencies gained immunity against manipulations after reaching a certain maturity. As a result of the study, it was concluded that new technologically successful crypto currencies were not in demand due to prevalence of manipulations. Future work has been advised to be made in the cryptocurrencies on the manipulation-preventing software components.*

Keywords: *Financial Manipulation, Cryptocurrency, Jump Diffusion*

Atatürk
Üniversitesi

** Dr. Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

*** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

I.Giriş

Kripto para birimleri piyasası, yaygın görüşün aksine tüm dünyanın tek ve mutlak bir kripto para birimini kullanacağı iddiasıyla ortaya çıkmamıştır. İlk kripto para birimi olan Bitcoin'in ölçeklenme sorunu ve işlem yavaşlığı gibi kısıtları, teknolojik altyapı ve ekonomik nitelik bakımından daha üstün olan kripto para birimlerinin eski ve kullanışsız kripto paraların yerini alacağı bir doğal seleksiyon mekanizmasının varlığını gerektiriyordu. Kripto para piyasalarının yüksek getirileri ile dikkat çekmeye başladığı dönemlerde ise bu mekanizma, risk ve getiri açısından optimal varlıklara yatırım yapmayı hedefleyen spekülâtörler tarafından işlevsiz hale getirilmiştir. Bunun temel sebebi teknolojik olarak üstün olan yeni kripto para birimlerinin manipülasyonlara maruz kalarak aşırı yüksek risk seviyelerine sahip olmasıdır. Kripto para piyasalarında en yaygın görülen manipülasyon tipi Pump& Dump olarak isimlendirilen "Keriz Silkeleme" operasyonlarıdır.

Bu çalışma kapsamında öncelikle bu manipülasyon yönteminin varlığının teyit edilmesi ve uygulanış biçiminin tespit edilmesi amacıyla deneysel bir vaka analizi gerçekleştirilmiştir. Bu deney kapsamında varlığı ortaya koyulan manipülasyon yönteminin sadece sığ piyasaları hedef aldığı dikkat çekmiştir. Buradan hareketle, kripto para piyasalarının gelişebilmesinin önündeki en büyük engellerden birisi olarak görülen bu manipülasyon tekniğinin, piyasalar belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmayacağını sorgulama amacıyla Bitcoin piyasası verileri üzerinde Jump-Difüzyon analizi yöntemiyle dakikalık frekansta 1.162.887 gözlem kullanılarak sıçrama analizleri gerçekleştirilmiştir.

Günümüz konvansiyonel piyasalarının düzenleyici kurumlar tarafından denetlenmesinin ve kontrol edilmesinin başlıca nedeni, piyasada daha yüksek getiri elde etmek amacıyla manipülatif işlemlere başvurma teşebbüslerinin önüne geçmektir. Manipülasyon, belirli bir çıkar grubunun piyasada uydurma bilgiler veya yapay ticari hareketler vasıtasıyla fiyatları etkilemesi ve bu etki sonucunda yatırımcıları yanlış yönlendirme vasıtasıyla haksız kazanç sağlaması durumudur. Dünyanın hemen her ülkesinde düzenleyici kurumlar tarafından tespit edildiğinde ciddi boyutta yaptırımlara sahip olan bu eylemin, uluslararası sermaye piyasalarında denetçi kurumların ve caydırıcı cezaların varlığı sayesinde çoğunlukla önüne geçilebilmektedir. Öte yandan kripto para piyasalarının günümüzdeki formunda bu rolü üstlenecek bir kurum bulunmamaktadır.

Kripto para birimlerini Bitcoin'in piyasaya çıkışından itibaren en çekici kılan özellik, merkezi olmayan bir para birimi oluşudur. Merkezi olmaması, finansal açıdan büyük bir finansal hizmet potansiyeli taşımaya karşın, düzenleyici kurumların varlığını imkânsız kılmaktadır. Konvansiyonel piyasalarda ciddi bir suç olan manipülasyon, kripto para piyasalarında henüz bir yaptırıma sahip değildir. Bu durum kripto para piyasalarında organize ve programlı olarak manipülasyonların gerçekleşmesine yol açmaktadır. Kripto para

piyasalarında manipülasyon gerçekleştirmeyi amaçlayan gruplar, internet üzerinde birçok platformda kendilerine katılımcı toplamaktadırlar. Basit bir Google aramasıyla “Pump and Dump Cryptocurrency” yazdığımızda karşımıza çıkan sonuçlar bizi bu adı konulmamış suç şebekelerinin medya platformlarına yönlendirmektedir.

Neredeyse hiçbir düzenleyici kurumun bulunmadığı kripto para birimleri piyasası, günümüzde Adam Smith in savunduğu kapsamda “Serbest Piyasa” tanımına uymaya en yakın piyasa olarak görülebilir. Sistemi tam anlamıyla serbest piyasa olmaktan uzaklaştıran en büyük etken ise piyasadaki ortak çıkar gruplarının organize olarak yarattıkları manipülasyonlardır.

Bu çalışma kapsamında süreçleri doğru yorumlayabilme amacıyla en büyük kripto borsalardan birisi olan Binance’e üyelik alınarak Telegram uygulaması üzerinden çalışan bir Pump & Dump grubuna üye olunmuştur. Bu grup üyeleriyle birlikte hareket edilen hesapta saniyeler içerisinde elde edilen getiriler raporlanmıştır.

II. Deneysel Vaka Analizi

Kripto para piyasalarında en yaygın gerçekleşen manipülasyon tipi Türkçede “Keriz Silkeleme” terimine karşılık gelen Pump & Dump manipülasyonlarıdır. Bu manipülasyon tipinin genel olarak uygulanış şekli aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir.

Grup yöneticileri piyasada küçük hacimde işlem gören kripto para birimlerini tespit eder. Bunların içerisinde volatilitesi yüksek ve hacmi oldukça düşük olan, genellikle piyasaya yeni çıkmış bir alt coin kurban seçilir. Kurban olarak seçilen bu kripto paranın hangisi olduğunu grup üyeleri son saniyeye kadar bilmezler. Grup yöneticileri keriz silkeleme operasyonu için tüm alt üyelere belirli bir tarih gün ve dakika belirtir. Bu dakika gelmeden saniyeler önce, yöneticiler minimum fiyattan bu kripto paraları satın alarak kendi pozisyonlarını garantiler. Bundan birkaç saniye sonra da diğer üyelere Bu kripto paranın ismi verilir. Bundan sonra toplu alım başlar. Kripto para birimini sinyalden önce satın alanlar, dakikalar içerisinde %100 ve üzerinde getiri elde edebilirler. Sosyal medyada yayınlanan kontrollü dezenformasyon yöntemleriyle desteklenen manipülasyona, kripto para biriminin değerinin yükseldiğini gören bağımsız yatırımcılar da katılır. Dakikalar ve hatta bazı durumlarda saniyeler içerisinde erken pozisyon alan manipülatörler yüksek fiyat seviyelerinde karlarını reelize ederler. Bu çıkış esnasında fiyatta sert bir çöküş başlar. Piyasaya tepe fiyattan giren tarafsız yatırımcılar saniyeler içerisinde tüm yatırımlarını kaybederken, organize manipülasyon şebekesi ve takipçileri yüksek karlar elde ederler.

Sürecin nasıl ilerlediğini uygulamalı olarak görebilmek için Binance isimli siteden açılan kullanıcı hesabı ve Telegram programı üzerinden sinyal gönderen bir Pump & Dump grubuna üye olunmuştur.

Zaman	Çift	Tip	Fiyat	Tamamlandı	Toplam
00:30:58	IOTA/BTC	Satın al	0.00020834	79.00000000	0.01645885
20:01:15	ICN/BTC	Sat	0.00040000	41.00000000	0.01640000
20:00:44	ICN/BTC	Satın al	0.00032500	42.00000000	0.01365000
19:47:46	IOTA/BTC	Sat	0.00025453	54.00000000	0.01374462
12:07:48	IOTA/BTC	Satın al	0.00025101	55.00000000	0.01380555

Şekil 1: Binance IOTA İşlemler Geçmişi

En alttaki işlem en eski işlem olacak şekilde sıralanmış olan işlem geçmişinde 12:07:48 zamanında gruba toplu olarak IOTA ya geçme talimatı gelmiştir. İşlemin gerçekleşmesinden 15 dakika öncesinde (19:47) ise grubun toplu şekilde IOTA biriminden BTC ya geçiş yaptığı görülmektedir. Bunun sebebi, kurban olarak seçilecek kripto para birimine dönüşüm yaparken çapraz işlemden dolayı gecikme yaşamayı engellemektir. Binance ve birçok kripto borsa dönüşüm için ortak para birimi olarak BTC veya ETH kullanımını zorunlu tutmaktadır. Buna ek olarak, alt coinler BTC cinsinden dönüştürüldüğü için, sinyal geldiği saniyede çapraz kur sebebiyle fazladan 1 işlem gerçekleşmesi gerekecektir ve dolayısıyla sinyale geç tepki verilmiş olacaktır.

20:00:44 saniyesinde operasyon sinyalinin verildiği Şekil 1 de görülmektedir. Kurban olarak seçilmiş para birimi ICN dir. Grup toplu bir şekilde 0.000325 BTC ye aldığı ICN yi sadece 31 saniye sonra 0.0004 BTC ye satmıştır. Bu, sadece 31 saniyede %25 artışa karşılık gelmektedir. Bu karlılık oranı sinyali saniyeler sonra alan bir deneme hesabının karlılık oranıdır. Grup yöneticilerinin karları ise bunun çok üzerinde gerçekleşmektedir. Bir sonraki adımda ise, aynı gece 00:30:58 de gerçekleşen emirle yeniden IOTA para birimine dönüldüğü görülmektedir. Toplu olarak çıkışın IOTA da yarattığı etki sebebiyle IOTA saatler içerisinde 0.00025101 seviyesinden 0.00020834 seviyesine düşmüş durumdadır. Yeniden pozisyon alındığında ise satın alınan IOTA miktarı 79 adettir. Aynı günün öğlen saatinde 55 IOTA ya sahip olan portföy çiftli manipülasyon sayesinde yarım günde IOTA bazında % 43,6 büyüyerek değerini 79 IOTA ya çıkartmıştır.

Konvansiyonel piyasalarda bu kadar kısa sürede gözlenmesi imkansız yakın olan bu karlılık oranları, belirli bir kesimin piyasada bir düzenleyici olmamasını istismar ederek faydalandığı sistemsel bir açıktan kaynaklıdır. Bu sistemsel açık sonucunda elde edilen haksız kazancın yanı sıra, kripto para piyasalarının varlığını tehdit edecek büyüklükte problemler ortaya çıkmaktadır.

III. Literatür

Kripto para birimleri piyasasında fiyat sıçramalarını veya çakılmalarını Jump veya türevi yöntemler kullanarak tespit etmeyi hedefleyen çalışmalar içerisinde konuyu Pump & Dump manipülasyonlarının trendiyle ilişkilendiren literatür oldukça sınırlıdır. Bu durum çalışmanın orijinalliğine katkıda bulunurken sonuçların karşılaştırılabilirliği açısından olumsuz bir tablo yaratmaktadır. Veri setinin henüz kısıtlı olması ve konunun finans bilimi kapsamında oldukça az kişi tarafından araştırılıyor olması bu durumun olası sebepleridir. Bu nedenle literatür taraması bölümünde, kripto para birimleri piyasasının genelini Jump süreci veya türevi başka bir yöntemle analiz eden çalışmalara odaklanılmıştır.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde 2014 ve öncesi çalışmalar çoğunlukla Bitcoin'in her an "Çakılıp" değerini sıfırlamak üzere olan bir balon olduğuna işaret etmektedirler. Literatürde 2014 sonrası çalışmalarda yerine fiyat sıçramalarını modelleme amaçlı çalışmalar yerini almaya başlamışlardır. Aşırı kötümser senaryolar yerini aşırı iyimser senaryolara bırakmaya başlamıştır ve kripto para birimlerinin, geleceğin ulusal rezerv para birimi olacağını dahi iddia eden çalışmalar literatürde yer bulmuştur (Darlington III, 2014; Turpin, 2014; Vigna ve Casey, 2016).

2014 ve öncesi dönemde Bitcoin fiyatlarında aşırı volatilité ve sıklıkla sıçramalar olduğunu belirten bir çalışmada, otoregresif sıçramaları dikkate alan GARCH modelleri kullanarak fiyat serilerini analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak piyasanın sıklıkla sıçrama yaşadığı ve yüksek volatilitéye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte bu özelliklerin olgunlaşmamış piyasalar için normal olduğu ve ilerleyen zamanlarda bu durumun değişebileceği belirtilmiştir (Gronwald, 2014).

2014 öncesi çalışmalarla paralel olarak, Bitcoin veri setinin 2011-2013 yılları arasında yüksek frekansla analiz ettikleri çalışmalarında, Scaillet ve diğerleri, veri setinde sıklıkla sıçramalara denk geldikleri fakat bu sıçramaların kalıcı fiyat artışına sebep olduklarından dolayı manipülasyon olarak kategorize edilemeyeceği sonucuna ulaşmışlardır (Scaillet vd., 2017).

Geçiş döneminde ise birçok çalışma 2014 ve öncesi çalışmaların sonuçlarının 2014 sonrası verilerle birlikte tekrarlandığında çok farklı sonuçlar verdiğini not ederek literatürün güncellenmesi konusunda görüşlerini ortaya koymuşlardır. GARCH modelleri kullanarak Bitcoin serisi içerisindeki volatilitéyi modelleyen Vockathaler, volatilité yapısının ciddi şekilde değiştiğini ve serilerin beklenmedik şoklara karşı daha dirençli olduklarını belirterek fiyat hareketlerinde bir dönüm noktasına işaret etmiştir (Vockathaler, 2015).

Konvansiyonel finansal piyasalar için Pump & Dump manipülasyonlarını gerçekleştirmeden önce algılayabilen bir sistem tasarlama amacıyla vaka analizleri üzerinden yaptıkları çalışmalarında, Zaki ve diğerleri, eş zamanlı sürü hareketlerini izleyen bir sistem önermişlerdir. 2018 sonu itibariyle önerilene

benzer sistemlerin kripto para birimlerinde uygulanması için çalışmalar devam etmektedir (Zaki vd., 2012).

Macdonell 2014 yılında Bitcoin'in patlamak üzere olan bir balon olduğu varsayımıyla, patlamanın ne zaman gerçekleşeceğini tahminlemek için ARMA yöntemi ile birlikte Jump sürecinin bir türevi olan, Log Periodic Power Law modellerini Bitcoin fiyatları veri seti üzerinde kullanmıştır. Çalışması sonucunda Bitcoin in fiyatındaki artış sebebinin, Bitcoin'in sahip olduğu teknolojik özellikler değil, geleneksel yatırım araçlarından farklı yerlere yatırım yapan yatırımcı ve portföy yöneticilerin tutumları olduğunu iddia eden MacDonell, Bitcoin'in ne zaman çakılacağına dair isabetli bir tahminde bulunmamıştır(MacDonell, 2014).

Literatürde en yakından örtüşen çalışma, 2018 yılında yayınlanan, kripto para piyasalarından Ripple ve Bitcoin in volatilitelerinde uzun hafıza özelliği arayan Philip ve diğerlerine, ait çalışmadır. Çalışma bulgularına göre Bitcoin piyasaya ilk çıktığı 3 yıllık süreç içerisinde ciddi sıçramalar yaşarken, piyasa hacminin büyümesiyle bu sıçramaların frekansı azalarak sönümlenmiştir (Phillip, Chan ve Peiris, 2018).

Jump-Difüzyon yöntemini kullanarak kripto para birimleri üzerinde çalışan en güncel makalelerden biri, Bitcoin piyasasının türev enstrümanları üzerine hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında Bitcoin opsiyonları fiyat serisi ve Bitcoin spot değerleri, korelasyonla ilişkilendirilmiş stokastik volatiliteler modelleri kullanarak analiz edilmiştir. Çalışma bulgularına göre, Bitcoin piyasasının erken dönemdeki hızlı yükselişinde Sıçramalar önemli rol oynamıştır ve adeta pazarın bütünleşik bir parçası olmuştur. Bu bulguya ek olarak opsiyon fiyatları simülasyon yöntemiyle tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sıçramalar modele dahil edilmediğinde opsiyon işlem fiyatlarının tespiti başarısız olurken, sıçramalar modele eklendiğinde istatistiksel olarak anlamlı yakınlıkta opsiyon fiyatı tahminlemesi gerçekleşmiştir. Makale, sıçramaların belirli bir desen çizerek gerçekleştiğine işaret ederken piyasada fiyatların şekillenmesinde kritik rol oynadığını belirtmektedir (Chen vd., 2018).

Chen ve diğerlerine ait bu çalışmanın bulguları özellikle önemlidir. Bunun nedeni çalışma bulgularının, Bitcoin 'in bugünkü fiyat seviyesine sıçramalar sayesinde geldiğine işaret etmesidir. Bu durum kripto para birimi piyasalarında fiyatların şuan olması gerekenin üzerinde olduğuna dair bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Öte yandan piyasada balon tipi hareketler gerçekleşmediği varsayımıyla, 2018 in sonuna kadar kripto para birimlerinde kademeli düşüşler gerçekleşeceği öngörülebilir. Bununla birlikte makale, piyasadaki sıçramaların tamamının manipülasyondan kaynaklı olmayabileceğine ve piyasanın normal hareketlerinin sıçramalar şeklinde olabileceği olasılığına dikkat çekmektedir. Bu çalışma kapsamında yüksek frekanslı serilerle çalışılarak bu konuya Jump-Difüzyon modeli kapsamında açıklık getirilmesi hedeflenmiştir. Bunun nedeni Jump-Difüzyon modelinin manipülatif sıçramaları ve doğal sıçramaları ayırt edici bir yöntem kullanmasıdır.

IV. Jump-Difüzyon Yöntemi ve Analizi

Çalışmada 24.10.2015 ile 7.1.2018 tarihleri arası dakikalık frekansta veri kullanılmıştır. Jump-Difüzyon testinde kullanılabilmesi için veriler, ilgili tarihler arası günleri temsil eden 807 satıra karşılık gelen ve her birisi günün 1 dakikasını temsil eden 1440 sütun içerisinde fiyat bilgileri bulunacak şekilde dizilmiştir. Bu yöntemle oluşturulan 1.162.887 adet gözlem Jump-Difüzyon analizine tabi tutulmuştur. Jump-Difüzyon analizini en isabetli şekilde gerçekleştirebilmesi amacıyla veriler dakikalık frekansta kullanılmıştır.

Jump-Difüzyon modeli, gözlemlerin belirli desen izleyerek veya rassal aralıklarla sıçramalar gösterdiği ve sıçrama sonunda öngörülebilir belirli bir davranış izlemediği stokastik bir süreç izlemektedir. Sıçramalar haricinde bir sonraki gözlemi tahmin etmek, geçmiş seriler incelenerek mümkün değildir. Fizik alanında Manyetik bağların modellenmesinden, bilgisayarların desenleri tanıyarak görme yetisi kazanması süreçlerine kadar birçok bilim dalında kullanılan bir modeldir. Finans alanında en bilinen uygulaması ise opsiyon fiyatlama modellerindeki kullanımınıdır.

Jump-Difüzyon modeli Robert C. Merton tarafından 1976 yılında Jump modellerinin opsiyon fiyatlama sürecinde kullanılmak üzere modifiye edilmesiyle ortaya atılmıştır (Merton, 1976a). Sıçrama veya Jump olarak isimlendirilen durum, fiyatların beklenen volatilité sınırları çerçevesinde açıklanamayacak derecede hızla değişim göstermesidir. Bu sıçramalar negatif yönlü olduğu durumlarda literatürde negatif sıçrama veya çakılma olarak ifade edilmektedir. Konvansiyonel finansal piyasalar için Jump, piyasaya yeni giren bilgiye piyasanın verdiği kısa vadeli geçici veya kalıcı tepkiyi göstermektedir. Literatürde çok sayıda çalışmanın sıçramaları bu kapsamda tanımlıyor olmasının sebebi konvansiyonel piyasaların manipülatif hareketleri engelleyen düzenleyici kurumlara sahip olmasıdır (Scott, 1997; Kou, 2002; Kou ve Wang, 2004; Cartea ve Figueroa, 2005). Bu sebeple fiyattaki ani sıçramalar yorumlanırken, Pump & Dump tipi manipülasyondan kaynaklı olma ihtimalinin göz ardı edilebilecek kadar küçük olduğu varsayılmaktadır.

2009 yılında Jump-Difüzyon modellerini açıklama ve kullanımını öğretme amacıyla hazırlanan bir çalışmadan alıntı yaparak Jump-Difüzyon modelini aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz (Tankov ve Voltchkova, 2009):

$$dp_t = \mu_t dt + \sigma_t dW_t + k_t dq_t \quad 0 \leq t \leq T \quad (1)$$

Bu modelde μ_t sınırlı varyasyon sürecini, W_t Brownian hareket sürecini ve q_t sayma sürecini temsil etmektedir. Bu modelde denklemin sonucu 1 e eşit olduğu durumda bir sıçramanın varlığından bahsedebiliriz. Aynı şekilde 0 a eşit olduğunda da bir sıçramanın varlığından söz etmemiz mümkün değildir.

Hisse senetlerinde fiyat sıçramalarının bir olasılık kanunu izledikleri varsayılmaktadır. Dolayısıyla fiyat sıçramaları, sürekli zaman kesikli süreci (continuous-time discrete process) olan Poisson süreci takip edebilir. Belirli bir t zamanı için, X_t , $[0, t]$ zaman dönemi boyunca sıçramaya neden olan olayın

frekansını göstermektedir. Bu durumda X_t , aşağıdaki Poisson sürecini izlemektedir:

$$P(X_t = m) = \frac{\lambda^m t^m}{m!} \exp(-\lambda t), \quad \lambda > 0 \quad (2)$$

Burada X_t , λt parametrelili Poisson dağılımı izlemektedir. λ parametresi, özel olayın ortaya çıkmasını etkilemektedir ve sürecin yoğunluk oranını göstermektedir. Jump-Difüzyon modeli, Brownian hareket süreci ve jump süreci olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. “Jump” ların oluşumu Poisson süreci izlerken, “Jump” ların büyüklüğü çifte üstel dağılım izlemektedir. Poisson sürecine alternatif olarak, geliştirilen bir başka model ise Normal Dağılımlı Jump-Difüzyon Modelidir (Merton, 1976b). Bu modelde, getiri serilerinin normal dağıldığı varsayılmaktadır. Hem çifte üstel hem de normal dağılımlı Jump-Difüzyon modelleri leptokurtik özelliğe neden olabilmektedir. Çifte üstel dağılımlı Jump-Difüzyon modeli ile normal dağılımlı Jump-Difüzyon modeli arasındaki temel fark, bağımlı opsiyonlar için analitik olarak çözülebilirliktir (Glasserman ve Kou, 1999).

Bir diğer alternatif model, t dağılımına dayalı Jump-Difüzyon modelidir. t dağılımlı Jump-Difüzyon modelleri, varlık fiyatlama ile ilgili çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Getiri dağılımı olarak t dağılımının dikkate alınmasının ortaya çıkardığı problem, sürekli bileşik faizli modellerde kullanılmamasıdır. Diğer bir ifadeyle, gelecek varlık fiyatlarının sonsuz olması durumunda, t dağılımlı Jump-Difüzyon modellerinin kapalı form çözümleri elde edilememektedir. t dağılımlı Jump-Difüzyon modelleri kesikli olarak birleştirilmiş getirilere sahip modellerde kullanılabilir.

Bir diğer alternatif model ise, stokastik volatilité modelidir. Stokastik volatilité modeli, bağımlı yapıyı daha iyi bir şekilde içselleştirmektedir. Özellikle bağımlı opsiyonlar ve karmaşık faiz türevi modeller için daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu modellerde, basıklık, örneklem frekansı arttığında azalmaktadır. Bununla birlikte, jump modellerinde anlık sıçramalar, örnekleme frekansından bağımsızdır (Kou, 2002: 1090).

Bu bilgiler ışığında uygulanan modele göre hisse senetlerinin veya hisse senetlerine dayalı türev menkul kıymetlerin sıçrama desenleri Poisson sürecine göre dağılmaktadır. Belirli bir olasılık kanunu izleyen serilerde Dolayısıyla gerçekleşen oynaklık da sürecin bir bileşenidir. Gerçekleşen oynaklık modeli de daha sonra kullanılacağı üzere aşağıdaki gibi belirtmektedir:

$$RV_t = \sum_{j=1}^M r_{tj}^2, \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Kripto para birimlerine uygun olarak Sıçrama bileşenlerini ayırabilmemiz için Jump sürecinin Bipower olarak isimlendirilen versiyonunu kullanmamız gerekmektedir. Bunu sebebi modelin Bipower versiyonunun, az rastlanır ve kuvvetli sıçramaları da tespit edebilme kapasitesine sahip bir model versiyonu olmasıdır. Bu versiyonu ilk defa 2004 yılında Barndorff-Nielsen ve Shephard (Barndorff-Nielsen ve Shephard, 2004) ortaya koymuşlardır. Modelin Bipower versiyonu aşağıdaki gibidir:

$$BV_t = \mu_1^{-2} \frac{M}{M-1} \sum_{j=2}^M |r_{tj}| |r_{tj-1}|, \quad t = 1, \dots, T \quad (4)$$

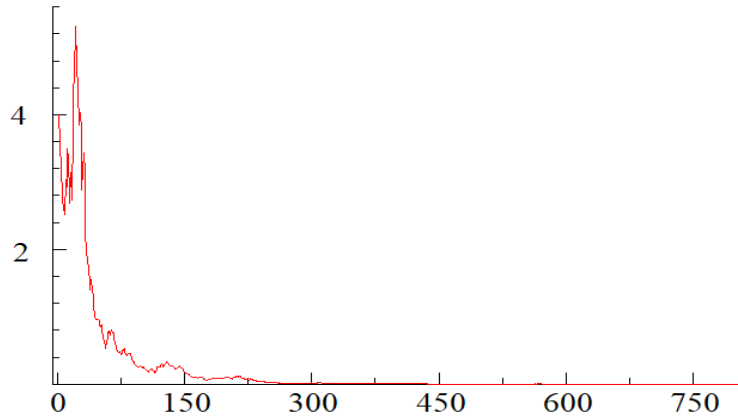
Bu modelde $\mu_1 = \sqrt{2/\pi}$ dir. M ise 5 dakikalık getiri oranını temsil etmektedir. Bu durumda $BV_t - BV_t$ her bir gözlem dönemi için sıçramaların karelerinin toplamını vermektedir. Çalışmamızda kullanılan analizde Jump-Difüzyon yönteminin Bipower varyans versiyonu yukarıda belirtildiği şekilde kullanılmıştır. Veriseti bu yöntemler kapsamında işlendiğinde elde edilen analiz bulguları Tablo 1 de raporlanmıştır:

Tablo 1: *Jump-Difüzyon Analizi Bulguları*

Tespit edilen Sahte sıçrama sayısı:	40.35
Tespit edilen Sıçrama sayısı:	1
Sıçramaların Veriseti Boyutuna Oranı:	0.00123916
Kritik Değer:	1.64485
Kritik (Prob) Değeri:	0.05**

Not: :***,**, sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde anlamlılıkları ifade etmektedir. H0 Hipotezi sıçramanın olmadığı yönündedir.

Tablo 1’de raporlanan analiz bulgularına göre Bitcoin fiyat serisi içerisinde sadece 1 sıçrama bulunmaktadır. Sıçrama istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamlıdır. 1.64485 kritik değerinin altında kalan sıçramalar model tarafından Sahte sıçrama olarak kategorize edilmiştir. Buna ek olarak kritik değere ilişkin olasılık değeri, sisteme gelen şokların etkisinin kalıcı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2: Jump-Difüzyon Modeli Bipower Varyansları

Şekil 2 'de sergilenen bipower varyansları grafiği, tespit edilen manipülatif sıçramanın ortaya çıktığı dönem olan 2015 Ocak ayına ait bir kesittir. Grafikteki her bir gözlem, yöntem bölümünde belirtildiği gibi 5 dakikalık getiri oranlarını temsil etmektedir. Bu kesit incelendiğinde sıçramanın ortaya çıkışından itibaren meydana gelen artçı şokların saatler içerisinde hem frekans hem de şiddet bakımından sönümlendiği gözlemlenmektedir. Bu bulgular ışığında kripto para piyasalarından en eski ve olgunu olan Bitcoin piyasası için, manipülatif müdahalelerin piyasa büyüdükçe ortadan kalkmaya başladığını söyleyebiliriz. Bunun en muhtemel sebebi manipülatörlerin piyasayı etkileyebilecek büyüklükte sermayeye sahip olmamasıdır. Araştırmadan elde ettiğimiz bulgular, kripto para piyasalarında sıçramaların etkilerinin kalıcı olduğuna işaret ettiğinden, tespit edilen sıçramanın 2015 dönemindeki hızlı yükseliş dalgasının başlangıç noktasına denk gelen gözlemleri içeren gözlemlerde, ortaya çıkmış olması sürpriz değildir. Bu dönem, piyasanın olağan seyrini bozacak derecede ani bir fiyat hareketliliğine tanık olduğundan, kripto para biriminin dışsal müdahaleler sonucunda artması gerekenden daha fazla artmış olabileceğine dair yeni bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Her sıçrama veya çakılma bir manipülasyonun sonucu olmak zorunda değildir. Bazı enstrümanlar fiyat artışlarını sıçramalar dizisi halinde gerçekleştirebilirler. Bu durumda sıçranılan fiyat noktası yeni fiyat seviyesi olarak belirlenmiş olur. Sıçramaların kalıcı fiyat artışları yarattığı bu tür durumlar doğal sıçramalar olarak ifade edilebilir. Öte yandan, sıçrama veya çakılma ile değişen fiyat seviyesi, piyasaya yeni bir gerçek bilgi düşmeden eski konumuna geri dönüyorsa bu durumda manipülasyonun varlığından söz etmek mümkün olacaktır.

Analiz aşamasında 41 adet sıçrama tespit edilmiştir, fakat bunlardan 40 tanesi izledikleri desen bakımından, SADF modeli çerçevesinde doğal sıçramalar olarak sınıflandırılmıştır ve bulgularımızda manipülatif sıçrama olarak dikkate alınmamıştır. Manipülatif sıçrama olarak kategorize edilen 1 adet sıçrama, piyasanın hızlı bir yükseliş trendinde olduğu dönemde gerçekleşmiştir. 2015 yılında henüz kripto para birimlerine ait bir türev enstrüman piyasası bulunmaması dolayısıyla, büyük çapta bir "açığa satış" manipülasyonu gerçekleştirmek mümkün olamayacaktır. Bu durumda ortaya çıkan tablo, yarı-etkin piyasalarda işlem yapan spekülörler ve diğer piyasa yapıcılardan beklenen konvansiyonel alım satım davranışları ile örtüşmemektedir. Bu tür piyasalarda, fiyatlar seviyesinin hareketli ortalamanın üzerine çıktıkça satışlarla, ve altına düştükçe alımlarla desteklenmesi beklenmektedir. Öte yandan analiz sonuçlarında tespit edilen sıçrama, dakikalar içerisinde gerçekleşen ani bir fiyat artışı ve bu artışı takip eden yine ani bir toplu satış deseni çizmektedir. Bu bilgilerden hareketle, tespit edilen sıçramanın, Pump & Dump manipülasyonlarına özgü bir karakteristikte, toplu alım emirlerini takip eden anlık satışlardan oluştuğunu sonucuna varılmaktadır.

V. Sonuç

Manipülatif işlemlerin varlığı elbette ki her piyasayı olumsuz etkilemektedir. Fakat konu kripto para piyasalarına geldiğinde yıkıcı etkisi bütün piyasanın varlığını tehdit edecek derecede yüksektir. Kripto para piyasalarının Pump & Dump tipi manipülasyonlara karşı aşırı hassas oluşunun temel sebebi, kripto paraların varoluşunun temelinde yatan ICO ve Fork mekanizmalarıdır.

ICO ve Fork mekanizması bir önceki nesilden daha gelişmiş teknolojik ve ekonomik alt yapıya sahip yeni paraların doğuş sürecidir. Pump & Dump manipülasyonlarının kurban olarak hedef aldığı kripto paralar da tam olarak bu sistemin gelişmesini sağlama potansiyeline sahip, piyasaya yeni giriş yapmış, Fork veya ICO yöntemiyle arz edilen kripto paralardır. Manipülatif süreçlerle volatilitesi aşırı yükseltilen bu yeni para birimleri, rasyonel yatırımcı davranışları kapsamında gerçekleşen risk ve getiri optimizasyonu sürecinden dolayı çoğu yatırımcı için yatırım yapılamaz seviyede riskli hale gelmektedir. Piyasa değeri finans tarihinde görülmemiş volatilitelere sahip olan yeni kripto para birimleri, yapısal olarak ne kadar gelişmiş ve modern bir teknolojiye sahip olursa olsun, genel kitleler tarafından kabul gören bir para birimi olabilmek için fazla risklidir. Böylelikle, sistemin içerisine yerleştirilmiş doğal seleksiyon mekanizması işlevini yitirmiş olmaktadır.

Herhangi bir kripto para biriminde meydana gelen, manipülasyon kaynaklı ani bir çakılma, henüz spekülörlerin ağırlıkta olduğu genç ve sığ diğer piyasalarda zincirleme çakılmaları tetikleyerek bir kartopu etkisi gösterebilir. Buna ek olarak içsel değeri oldukça yüksek olmasına rağmen, henüz algılanan değeri düşük olan, yeni arz edilmiş kripto para birimindeki dönemsel fiyat sıçramaları veya çakılmaları, volatiliteleri getiriye göre aşırı yükselterek, potansiyel yatırımları engelleyebilir. Başarı potansiyeli yüksek yeni kripto para birimlerinin piyasaya girişinin engellenmesi ise, sürekli daha iyi ve daha gelişmiş kripto para birimlerinin doğal seçim ile birbirini elemesi ile gelişen kripto para piyasaları için kısırlaştırıcı bir etkiye sahiptir. Bu nedenle fiyat sıçramaları, hem toplu fiyat hareketlerinin modellenmesi, hem de yeni kripto para birimlerinin piyasaya giriş yolunu tıkaması bakımından kripto para piyasalarının geleceği için kritik bir role sahiptir. Manipülatif fiyat sıçramalarının ve fiyat çakılmalarının, genç piyasalarda varlık gösterirken olgun piyasalarda ortadan kaybolması, olgun piyasalarda kümelenme eğilimini arttırıcı bir unsur olarak piyasayı etkilemektedir.

Kripto para birimlerinin uzun vadede bir para birimi olarak sınıflandırılabilmesi için manipülasyonları ortadan kaldırıcı önlemler alınması elzemdir. Düzenleyici kurumların varlığı, kripto piyasaların merkezlessiz yapısına zarar vereceğinden, bu önlemlerin kurumlar vasıtasıyla alınması mümkün olmayacaktır. Bu düzlemde gelecek çalışmaların, manipülasyon engelleyici yazılımlar ve kodlama sistemleri üzerinde odaklanması tavsiye edilmektedir.

Kaynaklar

- Barndorff-Nielsen, O. E., ve Shephard, N. (2004) "Power and bipower variation with stochastic volatility and jumps", *Journal of financial econometrics*, 2(1), ss.1 37.
- Cartea, A., ve Figueroa, M. G. (2005) "Pricing in electricity markets: a mean reverting jump diffusion model with seasonality", *Applied Mathematical Finance*, 12(4), ss.313 335.
- Chen, C. Y., Härdle, W. K., Hou, A. J., ve Wang, W. (2018) "Pricing Cryptocurrency options: the case of CRIX and Bitcoin. Kaynak: <https://ssrn.com/abstract=3159130>
- Darlington III, J. K. (2014) "The Future of Bitcoin: Mapping the Global Adoption of World's Largest Cryptocurrency Through Benefit Analysis" Kaynak: https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2741&context=utk_chanhonoproj
- Glasserman, P., S. G. Kou. (1999) "The term structure of simple interest rates with jump risk." Working paper, Columbia University, New York.
- Gronwald, M. (2014) "The Economics of Bitcoins-Market Characteristics and Price Jumps", *CESifo Group Munich*, 5(1), ss.2 1.
- Kou, S. G. (2002) "A jump-diffusion model for option pricing", *Management science*, 48(8), ss.1086 1101.
- Kou, S. G., ve Wang, H. (2004) "Option pricing under a double exponential jump diffusion model", *Management science*, 50(9), ss.1178 1192.
- MacDonell, A. (2014) "Popping the Bitcoin bubble: An application of log-periodic power law modeling to digital currency" *Notre Dame Üniversitesi Çalışma Notları*.
- Merton R.C. (1976) "Option pricing when underlying stock returns are discontinuous.", *Journal of financial economics*, 3(1-2), ss.125-144.
- Merton, R. C. (1976) "The impact on option pricing of specification error in the underlying stock price returns", *The Journal of Finance*, 31(2), ss.333 350.
- Phillip, A., Chan, J., ve Peiris, S. (2018) "On long memory effects in the volatility measure of Cryptocurrencies", *Finance Research Letters*. Kaynak: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612318301120>
- Scaillet, O., Treccani, A., ve Trevisan, C. (2017) "High-frequency jump analysis of the bitcoin market", Kaynak: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2982298>
- Scott, L. O. (1997) "Pricing stock options in a jump-diffusion model with stochastic volatility and interest rates: Applications of Fourier inversion methods", *Mathematical Finance*, 7(4), ss.413 426.
- Tankov, P., ve Voltchkova, E. (2009) "Jump-diffusion models: a practitioner's guide", *Banque et Marchés*, 99(1), ss.2 4.

- Turpin, J. B. (2014) "Bitcoin: The economic case for a global, virtual currency operating in an unexplored legal framework", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 21(1), ss.335 368.
- Vigna, P., ve Casey, M. J. (2016) "The age of cryptocurrency: how bitcoin and the blockchain are challenging the global economic order", Macmillan Yayınevi, İngiltere.
- Vockathaler, B. (2015) "The Bitcoin Boom: An In Depth Analysis Of The Price Of Bitcoins", Kaynak: <http://hdl.handle.net/10393/32888>
- Zaki, M., Diaz, D., ve Theodoulidis, B. (2012) "Financial Market Service Architectures: A " Pump and Dump" Case Study", *SRII Global Conference*, 1(1), ss. 554 563.

Avrupa’da Mülteciler, Yükselen Aşırı Sağ ve Seçim Süreçleri

Elif ÇOLAKOĞLU*

Alınış Tarihi: 19 Şubat 2019

Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2019

Öz: Aşırı sağ siyasal partiler ve hareketler, son yıllarda özellikle Avrupalı ülkelerin birçoğunda yükselişe geçmiştir. Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyadaki iç savaşlar ve bu nedenle bölgeye yapılan dış müdahaleler, göçmenlerin buldukları bölgeyi bırakıp, görece daha güvenli bölgelere yönelmesine yol açmıştır. Ağırlıklı olarak Suriye, Afganistan ve Irak’tan gelen mülteciler, Doğu Akdeniz göç rotası üzerinden Türkiye’den Yunanistan’a geçmektedir. Batı Balkan göç rotası üzerinden insan akışı daha çok Sırbistan ve Macaristan gibi ülkeleri etkilemektedir. Libya’dan Malta ve İtalya’ya geçişin olduğu Orta Akdeniz göç rotası ise, özellikle 2016 yılından bu yana Afrikalı ülkelere gelen insanların temel güzergahı olmuştur. Avrupalı ülkelerin sınırlarının çatışma ya da savaş bölgelerine yaklaşması, kuşkusuz bunda etkindir. Esasen bu çalışma, söz konusu nüfus hareketliliğinin Avrupalı ülkelere yarattığı yabancı düşmanlığının ne boyutlarda olduğunu seçim süreçleri üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Sağ Hareketleri, Seçimler, Mülteciler

Refugees, Rising Far-Right Movements and Electoral Processes in Europe

Abstract: Far-right parties and movements especially in most European countries have started to rise in recent years. The civil wars in geography where Turkey is located in and therefore, the foreign interventions for the region have led immigrants to move to relatively safe areas by leaving the area where they are in. Mostly refugees from Syria, Afghanistan and Iraq, have used the Eastern Mediterranean route connecting Turkey to Greece. The flows of migrants along western Balkans route largely affect countries such as Serbia and Hungary. The Central Mediterranean route from Libya to Malta and Italy has been the main route for migrants from African countries, especially since 2016. There is no doubt that the main reason for this is that the borders of European countries have been getting close to the conflict or war zones. Essentially, this study aims to explain the dimensions of the xenophobia which have been created by the population movements in European countries through the electoral process.

Keywords: Far-Right Movements, Elections, Refugees

Atatürk
Üniversitesi

I. Giriş: Avrupa’nın üzerindeki Hardin’in izleri ve aşırı sağ hareketlerinin fikir temelleri, gelişimleri ve nedenleri üzerine...

Avrupa’daki aşırı sağ hareketlerin ve söylemlerin son yıllarda hızlı bir ivme kazandığı görülmektedir. Son yıllarda Avrupalı ülkeler, yaşadıkları ekonomik ve siyasi krizlerin nedenlerinden biri olarak kendi sınırları içinde yaşayan yabancıları ve göçmenleri göstermekte ve farklılaştırmaya dayalı toplumsal hiyerarşiyi güçlü bir biçimde desteklemektedirler. Özellikle Ortadoğu’daki Arap Baharı hareketlerinden dolayı oluşan mülteci akını en çok bölge ülkelerini etkilediği halde, Avrupalı ülkeler oluşan bu göç dalgasından kendilerini korumak adına söylemlerini sertleştirdikleri ve oldukça sert tedbirler

* Doç. Dr. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

aldıkları görülmektedir. 2010-2016 yılları arasında tüm Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelere (toplam 28 ülke) kayıtlı mülteci nüfusunun yaklaşık 4 milyon olduğu (Policy Department A: Economic and Scientific Policy of European Parliament, 2017: 11-23) belirtilmektedir. Bundan dolayı ise, en çok kıyı girişlerinden dolayı Yunanistan ve İtalya'nın yanı sıra, başlangıçta Macaristan'ın da etkilendiği görülmektedir. Bu durum özellikle söz konusu ülkelerde yabancı karşıtlığını tırmandıran önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir AB üyesi ülkesi olan Macaristan, Birliğin aldığı bir karara uygun olarak kendisine 1.294 mültecinin yerleştirilmesini kapsayan planı yaptığı bir referandumla reddetmiştir (Lyman, 02.10.2016). Kuşkusuz öteden bu yana süregelen yabancı düşmanlığı bu durumu pekiştirmektedir.

Esasen Avrupa'daki kimi ülkelerde görülen bu yabancı düşmanlığı yeni bir olgu olmayıp, düşünce temelleri eskiye dayanmakla birlikte; temel sorunun bir doğal kaynak paylaşımı sorunu olduğu düşünülmektedir. Bu sorunu Garrett Hardin, eğretilmelerle anlatmaktadır. Çevreyi kapasitesi sınırlı bir cankurtaran botu (sandalı) olarak kabul ettiği bir çalışmasında (*Living on a Lifeboat*); gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki göç ve dış yardım konularını ele almaktadır. Ona göre; her ülke taşıma gücü olan botlarda yaşamaktadır. Ancak bu botlarla ilgili olarak dikkat çekici bir konuya işaret etmektedir: Kesin sınırın ne olduğuna ilişkin bir belirsizlik bulunmakla birlikte, her ülkenin toprağının (yani botunun) sınırlı bir taşıma gücünün bulunduğunu söylemektedir. Zira göreceli olarak dünya nüfusunun 1/3'ü zengin olup, botları geniş ve rahat iken, geriye kalanı ise yoksul botlarında yaşamakta ve bunlar kalabalık, sıkışık olup, yiyecekleri de azdır. Buradan yola çıkan Hardin, zengin ülkelerin göçmen politikasının nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerini belirtmektedir. Buna göre, yoksul botlarında taşıma kapasitesi aşıldığından, birçok kişinin denize atıldığını ve zengin botlarına kabul edilme beklentisiyle ve o botlardaki (kendisinin çok kızdığı) iyi insanlara güvenerek umuda yolculuğa çıktıklarını söylemektedir. Dolayısıyla, yoksul botlarından yüzerek gelen ve ellerinden tutularak botlara alınmayı bekleyen bu insanlar (yani mültecilerin) karşısında zengin botlarının tutumunun önemli olduğunun altını çizen Hardin, bu durum karşısında zengin botlarının önündeki en iyi seçeneğin; bu botlara hiç kimsenin alınmayıp, güvenlik payının korunması gerektiğidir. Bu en emniyetli yol olup, içerideki (bottaki) iyilere karşı tetikte olmak koşuluyla, hayatta kalabileceklerini ifade etmektedir. Hardin'e göre, başka insanlar açlık ve sefalet içindeyken çok iyi olanakları olan bir ülkede yaşadıkları için vicdan azabı çeken iyi insanlara ve hümanistlere göre iğrenç gelebileceğini, bu yolun izolasyonizm, bağnazlık, bencillik, şovenizm ve etnosentrizm olarak niteleyebileceklerini söyler.

Ancak Hardin, yer değiştirme yolunun izlenmesi (gelenlerin alınması) durumunda, vicdan azabı çeken iyilerin incecğini ve onların yerine birden bire bolluğa kavuşan ve vicdan azabı çekmeyen insanların dolduracağını belirtmektedir. Eğer bottaki yerlerini kendilerine veren insanların içine düşeceği acı durumdan vicdan azabı duyacak olsalardı, bu bota zaten binmeyeceklerini öne

sürmektedir. Özcesi, Hardin, göçmenlere kapıların kesinlikle kapatılması gerektiğini; sadece siyasi mülteciler, bilim ve teknik alanda başarılı olanlar ya da çok zor durumda bulunanlar dışında gelen mültecilerin alınmaması gerektiğine işaret etmektedir. (Hardin, 1974: 561-568; Ünder, 1996: 230-238)

Hardin'in bu görüşleri esasen dönemi itibariyle sansürlenmiş (Ünder, 1996: 215) olmakla birlikte, günümüz Avrupa'sının, elbette geneli için söyleyebilmek çok güç olmakla birlikte, geçmişte olduğu gibi bugün de benimsenen söylemler olduğu denilebilir. Dönemi itibariyle sömürgeci kuramlar için bir yöntem olan bu görüşler, bugünün aşırı sağının söylemleri için bir temel oluşturduğu söylenebilir. Hardin'in bu teorisi etik ve insancıl olmamakla birlikte, bugünün modern aşırı sağ ideolojilerini anlayabilmenin ipuçlarını sağlamaktadır. Yabancı düşmanlığına dayalı bu ideolojilerinin kökenleri esasen dinle ve ırkla ilgisi bulunmamakla birlikte, sadece ülke kaynaklarının ve refahının paylaşılma istenmemesinin genel bir sonucu olarak yansımaktadır. Bu gibi popülist söylemler, sadece siyasi partilerin kitlelerini arkalarına almak için ilgili bahaneleri olarak ortaya çıkmakta ve bahsi geçen partiler daha geniş hedef kitlelerine bu sayede ulaşabilmektedir.

Son yıllarda gerçekleşen İran'dan Türkiye'ye olan düzensiz göçmen akını, bu duruma verilebilecek en iyi örnekler arasındadır. Sahip olduğu coğrafi konum – hem Avrupa ve hem Asya kıtasında yer alması – ile Avrupa ülkelerine özellikle Ortadoğulu ülkelerden yönelen göç dalgasının yönelmesi, Türkiye'yi bu bakımdan önemli kılmaktadır. Aynı din ve mezhepten olmalarına rağmen, sözü edilen Afganlı göçmenler ağırlıklı olarak ülkenin Erzurum, Van gibi kentlerinde misafir edilmektedirler. Yine son dönemde çoğunluğu Afgan olmakla birlikte, İran'dan ülkeye 3 milyonun üzerinde göçmenin gelmeye çalıştığı ileri sürülmektedir. İran'da resmi olarak 1 milyona yakın Afgan'ın bulunduğu, ancak kayıtlı olmayanlarla birlikte bu sayının 3 milyona çıktığı belirtilmektedir. Ülkedeki işsizlik ve zorla kendi ülkelerine geri gönderme Türkiye'ye olan göç hareketini etkilemektedir. İlaveten, İran'ın, Afgan göçmenleri zorla Suriye'de savaştırdığına dair iddia, bu durumun en temel nedenleri arasında yer almaktadır. 130 bine yakın Afgan göçmeninin bulunduğu Türkiye'ye, geçen yıl yasa dışı yollardan giriş yapmaya çalışan 31.360 Afgan yakalanmıştır. (Colakoglu and Gok, 2018; Güneş, 26.03.2017; Milliyet, 25.09.2017; Türkiye, 13.02.2018; Haber Türk, 29.03.2017; MEPA News, 01.07.2017) 2017 yılı Ocak ayı verilerine göre, Türkiye'de toplam 120.529 Afganlı göçmeni bulunmaktadır ve bunlardan sadece 2.498 kişi kayıtlıdır. (Reliefweb, 10.02.2017)

Öte yandan, bugünün sağ popülist, faşist ya da aşırı milliyetçi olarak da adlandırılan aşırı sağ hareketler, Avrupalı ülkelerde siyasi parti temelinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılanmışlar ve destek kazanmışlardır. Tarihsel olarak bakıldığında, bugünü de kapsayan üç evreden söz edebilmek mümkündür. İlk evre, 1945 yılından 1950'li yılların ortalarına kadar sürmekle birlikte, popülistler ağırlıklı olarak bu yıllardaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerden beslenmiştir. ABD'de McCarthycilik, Fransa'da Poujadist hareket, Almanya'da Sosyalist

Reich Partisi ve İtalya'daki İtalyan Sosyal Hareketi (Minkenberg: 2013: 17; Inglehart and Norris, 2016: 10), bu dönemin öne çıkan aşırı sağcı büyük grupları ve hareketleridir. Özellikle anti-semitist söylemin yaygınlık kazandığı bu evrede söz konusu aşırı sağ partilerin marjinalleştiği görülmektedir. Ancak ideolojileri ve söylemleri Nazizm'in yakın geçmişte varoluşundan ve yenilgisinden ötürü gözden düşmüşlerdir. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yıllarda ise, aşırı sağ partilerin temel amacının büyük ölçüde sadece varlıklarını sürdürmek olduğu görülmektedir. Bu durumda zaten bu siyasal partilerin yarattığı olumsuz etkilerden ve nazi karşıtı söylemlerden ötürü büyük ölçüde herhangi bir siyasi etkiyi elde etmeleri beklenemeyeceği ileri sürülmektedir. 1970'li yıllara kadar uzanan bu evreyi, arada sırada görülen seçim başarılarının kısmen yaşandığı "popülist protesto evresi" olarak da adlandırmaktadırlar. Bu süreçte "onlara karşı biz" söylemi doğrultusunda karizmatik liderler siyasal kurumlara karşı yarattıkları güçlü güvensizlik söylemiyle hareket etmişlerdir. (von Meyme, 1988) ABD'de Wallance hareketi, Batı Almanya'da Alman Milliyetçi Partisi, Birleşik Krallık'ta Povelizm (*Powellism*), aşırı sağcı ve ırkçı siyasal parti olan Britanya Ulusal Cephesi (Minkenberg: 2013: 17) ve Avusturya'daki Özgürlük Partisi (Carroll, 2014: 116), bu dönemde dikkat çeken aşırı sağ hareketler ya da partilerdir. Bu iki evrenin hareketleri ya da partileri, çoğunlukla liberal demokrasiye temelden karşı çıkan uygulamaları, rejimleri ve fikirleri övmüşlerdir (Minkenberg: 2013: 17). 1980'li yıllardan bugüne kadar süren evrede aşırı sağ siyasetçilerinin seçim başarıları ise, genel olarak göçmen (yabancı) karşıtlığına (von Meyme, 1988) dayanmaktadır.

Aşırı sağcıların bu göçmen karşıtlığı düşüncesinin gerisinde, Modernizmin yansıması olarak kabul edilen politika ve teamüllere karşı olan geleneğe odaklanmaları bulunmaktadır. Buldukları toplumda çoğunlukla siyasal ve sosyal eşitlik düşüncesini küçümsemekte ve göz ardı etmekte ve bireysel determinizmi açıkça reddetmektedirler. Toplumsal hiyerarşinin güçlü bir biçimde desteklendiği bu eklektik düşünce yapısında, toplumsal muhafazakarlığın unsurlarına ek olarak, liberalizmin ve sosyalizmin çoğu biçimlerine karşı davranışların bulunduğu görülmektedir. (Hillard and Keith, 1999: 38) İlaveten, gelişmiş Batılı ülke insanların gelirleri son yıllarda büyük ölçüde azalmıştır. Ülkelerindeki ekonomik büyüme süregelmesine karşın, oluşan refahtan nüfuslarının sadece %10'unun yararlanması bu durumu yaratan başlıca etkenlerdendir. Bu dönemde ekonomik eşitsizlik; makineleşmenin ve dış kaynak kullanımının büyümesiyle, küreselleşme ve sermaye ve emek hareketliliğinin artmasıyla, mavi yakalı işçi sendikalarının erozyonuyla, neoliberal kemer sıkma politikalarıyla, bilgi ekonomisinin büyümesiyle ve demokratik hükümetlerin çok uluslu şirketlerin yatırım kararlarını düzenleme ya da göç akınlarını engelleme kapasitelerinin sınırlı olmasıyla şiddetlenmiştir. (Inglehart and Norris, 2016: 10-11)

Bugün ise Avrupa siyasetinde mevcut durum göçmenler – yani yabancı düşmanlığı – üzerinden yürütülmekle birlikte, Ortadoğu politikalarındaki dengelerden ötürü bu düşünce yapısı, yeni karşıtlık olarak büyük ölçüde İslamofobiye dönüşmüş durumdadır. Bu bakımdan belki de yeni bir evrenin, dördüncü evrenin, başladığı söylenebilir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Hardin’in düşünceleri temel alındığında, dönemsel olarak konunun öznelere değişse bile, mevcut bakış açısından ötürü benzer sorunların süregeldiği ve “kendinden olmayan ötekiye”, başka bir ifadeyle “yabancıya”, bakış açısının değişmemekte ve göç konusunun güvenlikleştirilmektedir. Göçmen ya da yabancı karşıtlığı adeta bugünün aşırı sağ hareketlerinin var olma nedenlerinden birine dönüşmüş durumdadır.

Kaya’ya (2017: 7) göre, İslamofobizm, sosyal, politik, ekonomik ve yasal güçleri yönetme konusundaki kendi başarısızlıklarını ve dolayısıyla eşitsizliğin, adaletsizliğin, yoksulluğun, işsizliğin, güvensizliğin ve yabancılaştırmanın yükselişini örtbas etmenin bir yolu olarak çoğunluğa dayalı toplumda bir tür yanlış bilinç ya da sanrı yaratmak için siyasi partiler tarafından inşa edilen bir ideolojidir. Bu bakımdan İslamofobizm, etnik köken ve dinsel sınırları esas alan neoliberalizmin bu çağında uyum ve itaatın sağlanması için muhafazakâr siyasi elitler tarafından kullanılan pratik bir toplumsal denetim aracıdır. Zaten, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında şekillenen çağdaş Avrupalı kimliğinin kısmen ırkçı ideolojinin yanı sıra, müslüman karşıtlığı üzerine kurulu olduğu herkesçe bilinmektedir. Bu ise, günümüz İslamofobisinin popülerlik kazanmasını kolaylaştıran önemli unsurlardan biridir. Avrupa’da müslüman nüfusun en yoğun yaşadığı ülkeler arasında başta Fransa (%10) olmak üzere, sırasıyla, Almanya (%7), Hollanda (%6) ve Birleşik Krallık (%4) (Zick vd., 2011: 21) gelmektedir.

Avrupalı ülkeler her yıl yaklaşık 2 milyon kadar göç almasına (Zick vd., 2011: 20) karşın, artık daha fazla insanı kabul etmek istememekte ve son yıllarda Arap Baharı’nın da etkisiyle birlikte artan müslüman göçünü kabul etmekte direnmektedir. Oysa bu toplumsal hareketlerinin oluşumundaki payları herkesçe bilinmektedir. Bu nedenle göç güzergahında yer alan Türkiye, Yunanistan ve Ürdün gibi ülkelerde büyük yığılmalar yaşanmaktadır. Suriyeli göçmenler bu bakımdan örnek gösterilebilir. 2011 yılının ilk aylarından bugüne değin Türkiye kapasitesinin oldukça üzerinde olan bir Suriyeli göçmen dalgasıyla karşı karşıya kalmakta ve sözü edilen ülkedeki karışıklıktan kaçan göçmenlerin yarısından fazlasına ev sahipliği yapmaktadır. Bugüne değin bu mülteciler için 33 milyar ABD Doları (Çavuşoğlu, 2018) harcanmıştır. “Geçici koruma altında” statüsünde olan bu göçmenlerin sayısı, Birleşmiş Milletler’ye (BM) (UNHCR, 2018) göre, yaklaşık 3.531.000 kişidir. Ülkede kayıtlı her 10 göçmenden 9’u Suriyeli olduğu belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı’nın verilerine göre ise, yaklaşık 4,6 milyon (Soylu, 2018) olup, her geçen gün artmaktadır.

Diğer taraftan, bu duruma sessiz kalan sadece Avrupalı ülkeler değil, mevcut coğrafyada söz sahibi olmak isteyen ve söz konusu olaylarda doğrudan ya da dolaylı etkisi bulunan Suudi Arabistan gibi müslüman ülkeler de bulunmaktadır. İlaveten, bu göç esasen liberal ekonominin bu coğrafyada yarattığı huzursuzluk ortamından kaynaklanan uygulamaların doğal bir sonucudur. Hâlihazırda, Avrupalı ülkelere yönelik göç dalgası, büyük ölçüde bu ülkelerin geçmişte sömürgesi konumunda bulunan ve hala söz konusu ilişkilerini yakın bir biçimde yürüttükleri ülkelere yönelmektedir.

Özcesi, liberal ekonomik sistem güc alanını güçlü doğal kaynaklara sahip olan, fakat başarısız ya da kırılğan devletler düzeyinde genişlettikçe, bu ülkelere göre daha güçlü ve istikrar sahibi ülkelere yönelik göçlerin artacağı düşünülmektedir. Ancak ev sahibi konumundaki bu ülkelere, Avrupalı ülkelere olduğu gibi, başta ulusal güvenlik olmak üzere, toplumlarda ekonomik, hukuk, sağlık, eğitim gibi pek çok alanda sorunlar yaratmaktadır. Ancak Avrupalı ülkeler özelinde düşünüldüğünde, toplumlarında bir yabancı karşıtlığı sorununun süregeldiği görülmektedir. Kuşkusuz bunda, din, etnisite, kültür ya da cinsiyet gibi toplumsal unsurlar kaynaklı kaygıların etkin olduğu söylenebilir. Lakin bu durumun gerisinde ev sahibi toplumların kendi ekonomik refah seviyelerini paylaşmama durumunun bulunduğu, Hardin'in belirttiği gibi, bir gerçektir.

Günümüzde yabancı karşıtlığının gerisindeki nedenler, ekonomik temelli olmakla birlikte, sosyo-kültürel gerekçelere dayalı olarak da şekillenmektedir. Bu gerekçeler doğrultusunda kimi ülkelerin popülist ya da aşırı sağ partileri yabancı düşmanlığına dayalı olarak seçim stratejilerini belirledikleri ve son yıllarda dikkate değer ölçüde başarı elde ettikleri görülmektedir. Bu stratejilerin kendi davranışlarına, değerlerine ve fikirlerine dayalı olarak kamuoyundan yönelen talebin yanı sıra, ilgili ülkelerin seçim kurallarını belirleyen anayasal düzenlemelerinin (seçim sistemleri, etkin oy eşikleri, oy kanunları gibi) uyumlu bir şekilde biraraya gelmesi (Inglehart and Norris, 2016: 9-10), söz konusu partilerin seçimlerde başarı elde etmelerine neden olmaktadır. Bu çalışma ise, Avrupalı ülkelerdeki göçmenlere karşı oluşan bu ön yargı doğrultusunda ortaya çıkan aşırı sağ politikalara, popülist partilerin seçimlerdeki elde ettikleri başarılarına ve yükselişlerine yer verilmektedir. Aşırı sağın yükselişinin Avrupalı ülkelerin geleceğine yönelik etkileri ise ayrıca ele alınmaktadır.

II. Avrupa'da Mültecilerin Genel Durumu ve Yeniden Yerleşimlerine Yönelik Yürütülen Politikalar

1980'li yılların sonu ve 1990'li yılların başından bu yana Batı Avrupa'daki göçmen nüfusu, Kuzey Afrika, Eski Yugoslavya, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'dan gelen göçlerle birlikte artış göstermiştir (Zick vd., 2011: 21; Uzunçayır, 2014: 134). Son yıllarda ise, özellikle 11 Eylül olaylarından sonra bu göçler Afganistan (2001 yılı) ve Irak'tan (2003 yılı) ve sonrasında Suriye'deki iç savaştan (özellikle 2014 yılından bu yana) kaçan mültecilerle süregelmiştir. Bunda kuşkusuz AB'nin üye devletleriyle birlikte sınırlarının çatışma bölgelerine

yaklaşması ve üye ülkelerin tarihsel ve kültürel bağları nedeniyle farklı göçmen gruplarına ev sahipliği yapma olasılığının artmasının (Özer, 2015: 14-15) büyük etken olduğu söylenebilir. Bu dönemde geleneksel güvenlik söylemi temel mantığının devleti korumaktan çıkıp, toplumu her türlü tehlikeye karşı korumak kaygısına (Kaya, 2016: 9) dönüşmüş ve yaygınlaşmıştır. Aşırı sağ partiler ise, söylemleriyle bu göçlerin ortaya çıkardığı sosyokültürel ve ekonomik etkilerden yararlanmakta ve göçü güvenlikleştirmektedirler. Bu partiler arasında farklı düzeylerde otoriter, radikal, popülist ve ırkçı eğilimler hâkim olmakla birlikte, küreselleşmeye karşıt olduklarını açıkça dillendirmektedirler. Bu bakımdan göçmen karşıtlığı aşırı sağ partilerin temel özelliklerinden biri olup, ülkedeki mevcut tüm sorunların ana kaynağı olarak göçmenleri (ya da yabancıları) görmektedirler.

Çoğulcu demokrasiye karşı olan bu siyasal partiler, dinin ve kültürel değerlerin korunması gerektiğine inanmaktadırlar. Avrupa’da yükselen bu hareketlerin özellikle terörizm odaklı toplumsal korkudan beslenerek, siyaset yürütmesi de (Hopyar, 2016a) mültecilere bakışı olumsuz yönde etkilemektedir. Ek olarak, ülkelerindeki iş olanakları ve refah devletinin olanaklarından öncelikli olarak hâkim etnik grup olarak kendilerinin yararlanması gerektiğini ifade etmektedirler. (Öner, 2014: 164-165) Görüldüğü üzere, mevcut bu aşırı yükselişin nedenleri (ya da sonuçları) çeşitlendirilebilmektedir.

2017 yılında Pew Research Center’in yayınladığı bir rapor, yapılan bir anketin sonuçları olmakla birlikte, bu aşırı sağ hareketlerdeki yükselişin korkutucu sonuçlarını daha belirgin hale getirmektedir. Bu ankette, AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının mülteci ve ulusal güvenlik ilişkisi eksenini doğrultusundaki bakışını doğrudan yansıtmaktadır. Genel olarak Avrupa nüfusunun çoğunluğunu temsil eden AB’ye üye ülkeler arasından seçilen 10 ülkeden ankete katılanların bu yöndeki algısı üç temel boyut üzerinden sorgulanmıştır. Elde edilen verilere göre, söz konusu ülkelere 8’inde; ülkelerindeki mülteci nüfusunun artmasının terör saldırılarıyla ilişkili olduğunu ve bu düşüncede olanların oranının %50’nin üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, en yüksek oran %76 ile Macaristan’da çıkmakla birlikte, sonrasında sırasıyla %71 ile Polonya ve %61 ile Hollanda ve Almanya gelmektedir. Fransa’da ise, halkın %46’sının mültecilerin ülkelerine gelmesinin terör tehlikesini artırdığına inandığı görülmektedir. Kuşkusuz bu düşüncenin oluşmasında özellikle 2015 ve 2016 yıllarında meydana gelen terör saldırılarının etkilidir. (Wike *ibid.*, 2017; Hopyar, 2016a: 1-4)

Tablo 1: Bazı Avrupalı ülkelerde ulusal güvenlikle bağlantılı mülteci krizinin sosyo-ekonomik yansıması (%)

Anketin uygulandığı ülkeler	"Mülteciler ülkemizde terör tehlikesini artıracak"	"Mülteciler işlerimizi ve sosyal yardımlarımızı almasından dolayı ülkemiz için bir yüküdür."	"Ülkemizdeki mülteciler, diğer gruplara göre daha çok suç işlemektedirler."
Macaristan	76	82	43
Polonya	71	75	26
Hollanda	61	44	-
Almanya	61	31	35
İtalya	60	65	47
İsveç	57	32	46
Yunanistan	55	72	30
Birleşik Krallık	52	46	28
Fransa	46	53	24
İspanya	40	40	13
Ortalama	59	50	30

Kaynak: (Wike ibid., 2017: 3)

Öte yandan söz konusu insanların mültecilerle ilgili taşıdıkları tek kaygının terörizmle ilgili olmadığı, mültecileri ülkeleri için ekonomik bir yük ve kendi hak alanlarına tecavüz eden kimseler olarak algıladıkları görülmektedir. Anketin yapıldığı 10 ülke vatandaşının yarısından fazlası kendilerinin sahip olduğu işleri ve sosyal yardımları mülteciler yüzünden kaybedeceklerini düşünmektedir. Bu inancı paylaşan ülkeler %82 ile Macaristan, %75 ile Polonya, %72 ile Yunanistan iken Almanya ve İsveç'te böyle düşünenlerin oranı sırasıyla %31 ve %32'de kalmaktadır. Almanya'da anket yapılanların %59'u ve İsveç'te %62'si, mültecilerin çalışma ve yetenekleri ile ülkelere katkıda bulunacaklarını düşünmektedir. Ayrıca mültecilerin diğer gruplardan daha fazla suç işlemeye meyilli olduğunu düşünenlerin oranları da yüksek çıkmıştır. Buna göre, sırasıyla %47 ile İtalya, %46 ile İsveç ve %43 ile Macaristan öne çıkmaktadır. İlaveten, son yıllarda Suriye ve Irak gibi ülkelere gelen mültecilerin müslüman olmalarından kaynaklanan bir hoşnutsuzluk da yine araştırmaya yansıyan diğer sonuçlar arasında yer almaktadır.

Avrupa'daki göçmenler ise, yaşadıkları ülkelerdeki yükselen bu aşırı sağ eğilimden olumsuz etkilenmektedir. 2015'ten bu yana süregelen göç dalgası göçmenliğe güvenlik sorunu olarak yaklaşma algısını güçlendirmiştir. Göçmenlerin suç oranını artırdığı, gittikleri ülke insanının iş bulma imkânlarını olumsuz etkilediği, eğitim seviyesini düşürdükleri gibi ithamların Avrupa'da yeniden üretildiği görülmektedir. Bunun siyasete yansıması olarak görülen aşırı sağ partilerin oylarındaki artış aslında toplumların yaşananlara nasıl baktığını anlatmakta ve yapılan bu anket çalışması gibi araştırmalarla desteklenmektedir. (Wike ibid., 2017; Hopyar, 2016a: 1-4)

Coğrafi konumları nedeniyle İtalya, Yunanistan ve Macaristan, Avrupa'da 2015 yılından bu yana yasa dışı sınır geçişleri dâhil sığınmacı ve mülteci akımının en yüksek olduğu üç ülke olmuştur. İtalya, Orta Akdeniz, Yunanistan Doğu Akdeniz ve Macaristan Batı Balkan güzergâhının ana giriş noktalarında bulunmaktadır. Özellikle 2016 yılı süresince Almanya'dan (745.155) sonra en fazla göçmeni (122.960) İtalya alırken, başta Nijerya olmak üzere Afrikalı ülkelere ağırlıklı olarak sığınmacı kabul etmiştir. AB ortalamasına göre 2016'da Yunanistan'a her bin kişiden 5'i (51.110) sığınmacı olarak başvurmuş; bunların büyük kısmı Suriye ve Irak'tan gelenler olmuştur. Macaristan ise, 2015 yılında AB toplamının %14'üne karşılık gelen bir miktarda rekor bir başvuru (177.135) almış; ancak, sonraki yıl sınırı kapattıktan sonra keskin bir biçimde sığınmacı sayısını (29.430) düşürmüştür. Bu ülkeye daha çok Afganistan ve Suriye kökenli sığınmacılar başvurmuştur. (European Parliament, 2017)

2017'nin ilk yarısında ise, 105.000'in üzerinde mülteci ve göçmenin Kuzey Afrika ile Türkiye'den Akdeniz'i geçerek Avrupa'ya giriş yaptığı belirtilmektedir. Bunların çoğu, Libya'dan İtalya'ya Orta Akdeniz üzerinden geçmiştir. Bu dönemde, 2.700'den fazla insanın, Avrupa'ya ulaşmak için Akdeniz'i geçerken öldüğüne ya da kaybolduğuna inanılmaktadır. UNHCR son dönemde Avrupa'ya ve diğer ülkelere Orta Akdeniz rotası boyunca 15 öncelikli ülkeden (Cezayir, Burkina Faso, Kamerun, Çad, Cibuti, Mısır, Etiyopya, Kenya, Libya, Mali, Moritanya, Fas, Nijer, Sudan ve Tunus) yerleşecek mülteciler için ilaveten 40.000 yerleşim yeri sunması konusunda çağrıda bulunmuştur. (UNHCR, 08.04.2018) Zira mülteci akımı ağırlıklı olarak yasal olmayan yollarla süregelmektedir. Örneğin 2016 yılında; 3,3 milyon kişiye ilk ikamet izinleri verilirken, 1.26 milyon kişi ilk kez sığınma başvurusunda bulunmuş ve sadece 14.205 kişi AB'ye yerleştirilmiştir (European Commission, 07.04.2018). Avrupalı ülkelerdeki sığınmacıların geldikleri ülkelere göre dağılımları için Tablo 2'ye bakınız.

Tablo 2: Avrupa'da Sığınma Talebinde Bulunan Uluslar ve Oranları (2016)

Ulus	Onaylanan	Reddedilen	Tanınma oranı (%)	Toplam
Suriye	398,110	7,575	98.1	405,685
Afganistan	58,405	44,515	56.7	102,920
Irak	63,980	36,805	63.5	100,785
Arnavutluk	1,340	41,505	3.1	42,845
Eritre	33,495	2,720	92.5	36,215
Pakistan	5,665	26,955	17.4	32,620
Nijerya	5,680	20,505	21.7	26,190
Kosova	1,140	22,080	4.9	23,220
Sırbistan	395	22,485	1.7	22,875
İran	10,460	9,475	52.5	19,935
Devletsiz	16,250	1,925	89.4	18,175
Somali	11,450	5,970	65.7	17,425
Rusya	3,435	13,530	20.2	16,965
Bangladeş	2,355	11,675	16.8	14,030
Makedonya	85	13,395	0.6	13,480
Ukrayna	2,835	8,785	24.4	11,620
Mali	3,330	6,950	32.4	10,280
Gambiya	3,010	7,100	29.8	10,105
Mısır	495	9,070	5.2	9,565
Sudan	4,815	4,390	52.3	9,205
<i>Tüm Uluslar</i>	672,910	433,870	60.8	1.106.780

Kaynak: (Hawkins, 2018: 14)

2016 yılında AB'ye üye devletlere sığınmacı olarak başvuranların oranı, sonraki yıl yaklaşık %60 oranında (204.719 kişi) düşmüştür. 2015 yılıyla karşılaştırıldığında ise %89 oranında bir düşüşün (1,8 milyon kişi) olduğu görülmektedir. 2017 yılındaki başvuruların 183.548'i sığınmacı olarak kabul edilmemiştir. (Frontex, 2018: 8,17) Şubat 2018'de ise, AB'ye üye ülkelere 45.908 sığınmacı başvuru yapmıştır. Başvuranlar arasında her üç kişiden biri, Suriyeli, Iraklı, Afganistanlı, Nijeryalı ya da Pakistanlıdır. (European Asylum Support Office, 07.04.2018) Bu azalış temel olarak, özellikle Doğu Akdeniz (ve ikinci olarak Batı Balkan rotası) ile Orta Akdeniz güzergâhındaki sığınmacıların büyük ölçüde yakalanmalarıyla (Frontex, 2018: 8) ve sınır kapatmalarından dolayı rotaların yönünü değiştirmesiyle ilişkilidir. Bu ise, bu sorunun esasen, Türkiye gibi diğer ülkeler için olduğu kadar, AB'ye üye ülkeler için de bir sınır sorunu oluşturduğu görülmektedir. Ortadoğu politikalarıyla doğrudan ilgili olan ABD ise, bu dönemde sadece Suriyeli 11 mülteciyi (Amos, 12.04.2018) almıştır.

2016 yılında Avrupa ülkelerindeki toplam mülteci sayısının 5.625.420 ve sığınmacı sayısının ise 1.397.587 olduğu belirtilmektedir. Bu yıl tüm dünyadaki kayıtlı mülteci sayısının 16.533.413 kişi olduğu dikkate alındığında, Türkiye dâhil Avrupa'nın dünyadaki tüm mülteci nüfusunun yaklaşık üçte birini barındırdığı görülmektedir. (UNHCR, 13.04.2018) Avrupa Komisyonu'na göre,

16 Şubat 2018 tarihi itibarıyla 33.700 sığınmacı, Yunanistan ve İtalya'ya yerleştirilmiştir. Bu yıl Şubat ayında 4.000'e yakın mültecinin ve göçmenin Avrupa'ya İtalya, Yunanistan ve İspanya üzerinden girdiği belirtilmektedir. Hâlihazırda bu üç rota üzerinden bu geçişlerin olduğu görülmektedir. İtalya'ya deniz yoluyla gelen mülteci ve göçmen sayısının (yaklaşık 1,100) ise geçen yılın Şubat ayına göre (8,900), %88 oranında düştüğü görülmektedir. Bu oran esasen 2013 yılından bu yana Orta Akdeniz üzerinden deniz yoluyla gelen mültecilerin oranının ne ölçüde düştüğünün açık bir kanıtını oluşturmaktadır. İlâveten, bu gelenlerin çoğu (%56) Libyalı olmakla birlikte, Libya Sahil Güvenliğinin Şubat ayında 700 kişiyi kurtardığını ve yakaladığını bildirmiştir.

Yunanistan'a ise, 2018 yılının Şubat ayında 1.200'ü aşkın mülteci ve göçmen gelmekle birlikte, geçen yıla oranla yaklaşık %9'luk bir artış yaşanmıştır. Bu gelenler, %39 ile Suriyeli, %29 ile Iraklı ve %15 ile Afganistanlıdır. Ayrıca, Türkiye'nin kıyısından ayrıldıktan sonra kurtarılan veya yakalanan kişi sayısı, bu yıl geçen yılın aynı dönemine kıyasla iki kattan fazla artmıştır. Geçen yılın Şubat ayında kayıtlı giriş 222 kişi iken, bu yılın aynı ayında sayı 528 kişiye çıkmıştır. (UNHCR, 2018)

Öte yandan, Şubat ayı, son yıllarda boğulduğu düşünülen 71 kişi ile deniz yolunu seçenler için en ölümcül ay olarak adlandırılmaktadır. Bu ölenlerden 47'sinin, Melilla yakınlarındaki tek bir olayda öldüğü düşünülmektedir. Şu ana kadar 2018 yılında, 100'den fazla insanın İspanya'ya deniz yoluyla geçerken öldüğüne inanılıyor; bu rakam bu rotayı, İtalya'ya deniz yolu güzergâhından sonra ikinci en ölümcül rota yapmaktadır. 2018 yılında bugüne değin toplam yaklaşık 400 kişi hayatını kaybetmekle birlikte, sadece Şubat ayında, Akdeniz'den Avrupa'ya geçmeye çalışırken, İtalya'ya geçiş sırasında tahminen 175 kişi ölmüştür. Başka bir kaynakta (Missing Migrants, Tracking Deaths Along Migratory Routes, 01.04.2018) bu rakamın 800 kişi olduğu belirtilmektedir. BM'ye göre, 2018'in ilk iki ayında İtalya'ya göçen her 18 kişiden biri ölüyor, geçen yıl bu oran ise, her 29 kişiden biri olmuştur. (UNHCR, 2018) 2017 yılının ilk üç ayında, 2.253 mülteci ve göçmenin öldüğü tespit edilebilirken, çoğu ölümlerin, Kuzey Afrika'dan İtalya'ya giden rota boyunca gerçekleştiği belirtilmektedir. (Reliefweb, 25.08.2017) Genel olarak bakıldığında mülteci ya da sığınmacı, statüsü ne olursa olsun, Avrupa'ya geçen bu insanların sayısının düşüşünde büyük ölçüde yaşanan sıkı politikaların olduğu rahatlıkla söylenebilir. 2015 yılından sonraki gelen mülteci sayısında %64'lük bir düşüşün olduğu (UNHCR, 2016) belirtilmektedir. Dünyadaki mülteci sayısı gün geçtikçe daha çok artarken, Avrupa'daki sığınmacı sayısının düşmektedir.

Öte yandan, AB ülkelerinin bu mülteci krizine karşı farklı tepkiler verdiği görülmektedir. Kimi ülkeler geçici de olsa gelenlerin uyumuna yönelik politikalar geliştirmeye çalışırken, kimi ülkeler ise kapılarını kapatma konusunda ısrarlı kalmaya devam etmektedir. 2018 yılının başlangıcında mülteci krizine yönelik kimi politikalar Avrupalı ülkelerce geliştirilmeye çalışılmıştır. Belçika Anayasa Mahkemesi, 22 Şubat'ta sığınmacıların ikamet izinleri için ödemek

zorunda oldukları ücretten muaf tutulmaları yönünde karar vermiştir. 28 Şubat 2018 tarihi itibarıyla sadece 120 kayıtlı sığınmacının bulunduğu Bosna Hersek, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Güvenlik Bakanlığı, İltica Bölümü (*Sector for Asylum*), Bosna Hersek Sınır Polisi ve Dışişleri Bakanlığı dâhil çeşitli kurum ve kuruluşlarla bilgi paylaşımına yönelik toplantılar düzenlemiştir.

Fransa, 21 Şubat'ta kendi Ulusal Meclisi'ne yeni bir göçmenlik ve iltica tasarısı sunmuştur. Ancak bu yasa tasarısına, Danıştay (*State Council*) gibi önde gelen Fransız kurumlarından eleştiriler yöneltilmektedir. Fransız Mültecilerin ve Vatansız İnsanların Korunması Dairesi'nde (OFPRA) çalışan bazı işçiler de, 21 Şubat'ta Fransa'nın sığınma geleneğinden (Fransa'nın cumhuriyetçi uyum modeli, Fransız Devrimi sonrasında etnik köken, din, ırk ve toplumsal cinsiyet farklılıkları gözetilmeksizin eşit düzeyde siyasi vatandaşlar yaratma amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak bu model, her ne kadar 19. yüzyılın Fransa'sında sosyal ve etnik bölünmeleri engelleyebilmişse de, günümüzü temel tartışma konularından biri olup, ülkedeki farklı etnik gruplar (Cezayirli, Faslı gibi) tarafından sorgulanmaktadır. Buna göre, sözü edilen modelin esasında asimilasyon yanlısı ve dışlayıcı bir araç olduğu; dil, laiklik, modernizm, devlet merkeziliği, Batı merkezli evrensellik ve rasyonalizm kavramlarıyla yoğurulan Fransa uygarlık projesine dahil olanları "asimile eden" tartışmalı bir vatandaşlık yapısı olarak değerlendirilmektedir.; Kaya, 2016: 3) uzaklaştıklarını düşünenlere karşı aynı ölçüde protesto etmişlerdir. Fransa, 2012 yılından bu yana yaklaşık 9.500 kişi kabul ettiklerini, ancak ülkeye kabul edebilecekleri mülteci sayısının 30 bini geçmeyeceğini belirtmişlerdir. (Hoppyar, 2016b: 64) Alman Federal Meclisi ise, 31 Temmuz 2018 tarihine kadar ikincil korumadan yararlananlar için aile birleşmesinin askıya alınmasını sürdüren bir yasayı kabul etmiştir. Buna göre aynı yılın Ağustos ayından itibaren söz konusu sınıflandırmaya yönelik aile birleşimi süreçlerinin, ayda sayısı 1.000 kişi kapasiteli bir kabul tavanıyla, yeniden başlatılacağı dile getirilmiştir. (UNHCR, 2018)

*Atatürk
Üniversitesi*

Bu dönemde Yunanistan ise, alım merkezlerindeki koşullarını biraz geliştirmiştir. Ancak Lesvos, Chios ve Samos Adalarındaki bu merkezler, hala kapasitelerinin üzerinde çalışmaktadır. Özellikle tercümanların yokluğu ile tıbbi bakım temininin yetersizliği, en önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Samos ve Lesvos adalarında özellikle kadınların ve çocukların korunmasına yönelik risk düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. UNHCR, Yunan adalarındaki kadın ve çocuklara yönelik cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin artması riskini vurgulayan ve belirli tedbirler alınmak suretiyle daha fazla eyleme ihtiyacın bulunduğunu belirten bir bilgilendirme notu yayınlamıştır. Dahası, uluslararası basın (Reuters, AP, AFP, VOA, DW, Xinhua, The Times gibi) ciddi ölçüde endişe nedenini yinelemiştir. Ayrıca Yunanistan'da UNHCR, kiralanmış apartmanlarda sığınmacıların barınması için 15 belediyeyle bir anlaşma imzalamıştır. Buna göre, adalar ve Girit dâhil ülkedeki 20 kentte 18.400'den fazla kişi barınmaktadır. Bu yerlerin sakinleriyle birlikte, tüm sığınmacıların temel gereksinimlerini kapsayacak ölçüde bir para yardımıyla desteklenmektedirler. Şubat ayında, 41.387 kişi, toplam 4.13 milyon Avro karşılığında 19.154 kartla nakit yardımı almıştır. Son olarak bu ay, Yunanistan'da kendine güven, toplumsal

kapsayıcılık ve sığınmacı ve mültecilerin uyumu konusunda olumlu gelişmeler de yaşanmıştır.

Yunan Çalışma, Sağlık ve Göç Politikaları Bakanlıkları (*MoMP*), (sığınmacı ve mültecilere) sosyal sigorta numaraları veren hükümet kurumlarına yol göstermesi için bir yayın çıkarmıştır. Buna ek olarak, istihdamla ilgili bir devlet kurumu (*Hellenic Manpower Employment Organisation*), bir sığınmacının ikametgâh adresine ilişkin kanıtını sunması için resmi gerekliliklerinin revize edilmesini 28 Şubat'ta bir basın açıklamasıyla duyurmuştur. Bu gelişmenin, hali hazırda merkezlerde ya da UNHCR konutlarında ikamet eden işsiz sığınmacı ya da mültecilerin kayıtlarını büyük ölçüde kolaylaştırması beklenmektedir, bu nedenle ulusal programlara onların dâhil edilmesi istihdam edilebilirliği ve diğer destek biçimlerini desteklemektedir. (UNHCR, 2018)

Macaristan ise, tüm eleştirilere rağmen mülteci ve sığınmacılara karşı sert tedbirler alan ülkelerden biridir. Sırbistan sınırına tel örgü çeken Macaristan, özellikle müslüman göçmenleri ülkelerine almayacaklarını (Hopyar, 2016b: 64) açıkça dillendirmektedir. UNHCR, bir basın açıklamasıyla sığınmacıların bölgeye erişimine yönelik bu gibi ileri düzeydeki kısıtlamaları konusunda ciddi endişelerini dile getirmiştir. Şubat ayı boyunca, UNHCR, Macaristan'ın Sırbistan'la olan sınırındaki iki transit bölge boyunca bir günde ortalama sadece iki sığınmacıya izin verdiğini gözlemlemiştir. Jiletli tel örgü çitlerini geçmeye çalışan sığınmacılar, otomatik olarak çıkarıldığından, Macaristan uluslararası ve AB yasaları kapsamındaki yükümlülüklerini açıkça ihlal ederek uluslararası koruma talep eden insanlara sınırlarını uygulamada kapatmıştır. Hatta bundan dolayı, örneğin mülteciler ve göçmenler, İtalya'ya varmak için Akdeniz'i geçip, İsviçre'ye doğru seyahat ederek Libya'dan Almanya'ya gitmeye çalıştıkları (Završnik, 2017) belirtilmektedir.

Ayrıca Macar Hükümeti'nin üç yeni yasa önerisi de kaygı uyandırmaktadır. Buna göre sözü edilen tasarlarda; Macaristan sınırında sığınma talep etmek veya sığınmacı ve mülteci olarak ülkede kalmak isteyen insanlara uluslararası koruma sağlamak amacıyla yürütülen faaliyetler dâhil, uluslararası fon kuruluşlarının bir lisans sürecinden geçmesi ve yüksek vergiler ödemesi gerekmektedir. Bu yönden de eleştirilmektedir. (UNHCR, 2018)

AB yetkilileri, 2017 yılında Birliğin güney kıyılarına gelen göçmenleri barındırma yükünü paylaşmayı reddeden üç üye - Çekya, Macaristan ve Polonya - ülkeye karşı yasal bir dava başlatmışlardır. Burada Birliğin esas hedefi, özellikle Yunanistan ve İtalya üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla tüm üye ülkelere 160.000 göçmeni yerleştirmektir. Avrupa Komisyonu'na göre, o dönemde sadece 20.869 kişi Yunanistan ve İtalya'dan alınıp, yerleştirilebilmiştir. Fransa ve Portekiz, görece önemli sayıda olan bu göçmenleri kabul eden ülkeler arasında yer alırken, kimi Orta ve Doğu Avrupalı ülkeler homojen nüfusları ve çok kültürlülük deneyimine çok az sahip olduklarından direnmektedirler. Zira bu ülkeler, mültecileri demografik bir tehdit olarak görmektedirler. Yakın tarihlerde, özellikle genç nüfusları yaşamak ve çalışmak için başka ülkelere göç etmişlerdir.

Dolayısıyla bu yüzyılın ortalarına gelindiğinde kendi nüfusları ülkelerine gelecek mülteciler karşısında azınlık durumuna düşebilme ve etnik yok olma paniğine kapılmaktadırlar. (Krastev, 2017: 95)

Macaristan ve Polonya hiç bir mülteci almazken, Çekya 26 Eylül 2017'de sona eren sözü edilen programa katılmamıştır. Bu nedenle, Birlik, bu ülkelere karşı yasal işlem başlatmıştır. Danimarka ve Avusturya göçmen almamasına rağmen, Danimarka 1993 yılında AB'de adalet ve işleri alanlarında Birlik politikalarına katılımı kısıtlayacağını zaten beyan etmiştir. Ancak Avusturya söz konusu programa katılacağına söz vermiştir. Bu dava sonucunda, AB Adalet Divanı'nın para cezası verebileceği öngörülmele birlikte, bu yıllar sürebilir. (Kanter, 2017)

Ancak daha önceki dönemlerle bir karşılaştırma yapıldığında, AB'ye üye ülkeler arasında sığınmacılar konusunda sorumluluk almaktan kaçınan Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın bugün Birlik bütçesinde eskiden sahip oldukları önceliği büyük ölçüde kaybettikleri görülmektedir. Zira 2021-2027 yıllarını kapsayan ve yeni hazırlanan 350 milyar Avro'luk yapısal fonlara ilişkin bütçede gerçek kazananların Yunanistan, Portekiz, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin olduğu belirtilmektedir. (New Europe, 23.04.2018) Bu bakımdan, Birlik içinde farklı türde ceza mekanizmalarının işlediği söylenebilir.

İlaveten, 5 Şubat 2018'de UNHCR, AB ülkeleriyle yıllık Stratejik Diyalogunu paylaşmıştır. Diyalogun ilk yarısı, Sivil Savunma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü (ECHO) ile ve ikinci yarısı ise Avrupa Dış Eylem Servisi (EEAS), Avrupa Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü (NEAR), Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Genel Müdürlüğü (DEVCO) ve Göç ve İçişleri Genel Müdürlüğü (HOME) ile birlikte, tüm AB aktörleriyle gerçekleşmiştir. Koruma, insani yardım ve kalkınma bağı, operasyonel öncelikler, insani programlama, CRRF ve Mülteciler için Küresel İlkeler Sözleşmesi ve Küresel Göçle Mücadele, dijital kimlik ve nakit, karma göç ve iç göç gibi yenilikler dâhil çeşitli konularda verimli olarak nitelendirilebilecek tartışmalar yapılmıştır. (UNHCR, 2018)

Ayrıca AB Liderleri, 23 Şubat'ta gayri resmi bir Avrupa Konseyi için Brüksel'de toplanmıştır. AB Liderleri kurumsal meselelere odaklanırken, toplantı Çok Yıllı Finansal Çerçeve (*Multiannual Financial Framework, MFF*) olarak adlandırılan 2020 sonrası AB bütçesinin politik önceliklerinin tartışılması için önemli bir fırsat sağlamıştır. AB Liderleri, göçün bir sonraki MFF için önceliklerden biri olacağını ve bir sonraki MFF'nin kabul edilmesine yönelik çalışmaları özenle ilerletmeye kararlı olduğunu kabul etmiştir. AB Liderleri, ilaveten, örneğin sığınmacıların kabulüne yönelik koşullu Birlik fonlarının tahsis edilmesini sağlama olasılığını tartışmışlardır. (UNHCR, 2018)

III. Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ Hareketler, Seçimler ve Yansımaları

Avrupa'daki radikal sağ hareketlerin ya da partilerin göçmen karşıtı söylem ve politikalarının son yıllarda pek çok Avrupa ülkesinde etkisini arttırmaya devam ettiği görülmektedir. Almanya'da, örneğin, Anayasayı Koruma Teşkilatı tarafından açıklanan 2014 yılı raporunda mülteci yurtlarına ve camilere yönelik aşırı sağ içerikli saldırıların sayılarında bir önceki yıla oranla (%24) artış olduğu (DW, 26.02.2018) belirtilmiştir. Resmi verilere göre; 2010 yılında camilere yönelik 24 nefret saldırısı (gerçekte bu sayının 99 olduğu iddia edilmekte) gerçekleşirken, 2015 yılında bu sayı 75'e çıkmıştır. (Tauscher ve Bezci, 2016: 82) Ülkede yasal olarak faaliyet gösteren aşırı sağcı partilerin (NPD, Dritte Weg, Die Rechte gibi) gerçekte Neonazi oluşumlar olduğu ve şiddete başvurdukları (Hürriyet, 28.10.2015) yetkililerce dile getirilmiştir.

Aynı kurumun 2016 yılı raporunda da, sadece NRW eyaletinde 2015 yılına kıyasla %6 oranında artarak, vaka sayısının 4.700'e eriştiği belirtilmiştir (Avrupa Postası, 06.10.2017). Kuşkusuz bu örnekleri artırmak mümkündür. Yunanistan, Fransa, Polonya, Macaristan ve diğer ülkelerde göç karşıtı aşırı sağcıların şiddet olayları özellikle 2010'lu yıllardan itibaren artarken, son dönemdeki göç krizi ve artan göçmen nüfusu ile birlikte aşırı sağ saldırıları üstlenen örgüt sayısındaki artış da dikkat çekmektedir. (Perspektif, 16.11.2017; Korkmaz, 27.04.2017; Güler, 19.02.2014). Tablo 3, halkın desteğini alarak güç kazanan ve etkin olan hem bu örgütlerden, hem siyasal partilerden bazısını ülkelere göre sıralamaktadır.

Bahsi geçen tüm bu aşırı sağ (popülist) hareketlerin ya da partilerin ortak özelliğini, Mudde (2004) popülizm kavramı üzerinden açıklamaktadır. Ona göre popülizm, bir toplumun nihayetinde iki homojen ve birbirine düşman gruba; yani "safkan insanlara" ve "yoz seçkinlere" ayrıldığını öngören bir ideolojidir. Bu ideoloji, aynı zamanda (kendi) politika(sı)nın halkın iradesinin (*volonté générale*) ifadesi olduğunu öngörmekte ve savunmaktadır. Popülist hareketin en temel iddiası, bu doğrultuda halkı ve halkın iradesini sadece kendisinin temsil ettiği yönündedir. Liberal demokrasiyi bir tehdit olarak gören günümüz popülist politikacıları ise, kendi ideolojilerini popülizmle birleştirerek hareket etmektedirler.

Tablo 3: Avrupa'da Bazı Ülkelerdeki Aşırı Sağ Siyasal Partiler ve Gruplar

Ülke	Siyasal partinin adı	Hareketin adı
Norveç	İlerleme Partisi (FRP)	Virgid / BootsBoys
Birleşik Krallık	İngiliz Ulusal Partisi (BNP) / Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)	English Defence League
Hollanda	Özgürlük Partisi (PVV) / Lijst Pim Fortuyn (LPF)	Nederlandse Volks-Unie / Netherlands National Youth
İtalya	Kuzey Ligi (Lega Nord, LN) / Sosyal Hareket – Üç Renkli Bayrak (MS-FT)	Veneto Fronte Skinheads
Almanya	Almanya Ulusal Demokratik Partisi (NPD) / Cumhuriyetçiler (REP) / Almanya için Alternatif Partisi (AfD)	Autonome Nationalisten
Fransa	Ulusal Cephe (FN) / Ulusal Cumhuriyetçi Hareket (MNR) / Fransa Hareketi (MPF)	Nomad 88 / Bloc Identitaire
Belçika	Vlaams Blok/Vlaams Belang (VB) / Ulusal Cephe (FN)	Bloed, Bodem, Eer en Trouw
Danimarka	Danimarka Halk Partisi (DF) / Danimarka'da İlerleme Partisi (FP)	National Socialist Movement of Denmark
Finlandiya	Gerçek Finler (PS) / Suomen Kansan Sinivalkoiset (SKS)	National Socialist / Workers' Party
İsveç	İsveçliler Partisi (SVP)	The Swedish Resistance Movement
Macaristan	Daha İyi Bir Macaristan Hareketi (Jobbik) / Macaristan Adalet ve Hayat Partisi (MIEP)	Magyar Garda
Avusturya	Avusturya Özgürlük Partisi (FPO) / Bundnis Zukunft Österreich (BZO)	Alliance for the Future of Austria / Volkstreue Ausserparlamentarische Opposition
İsviçre	İsviçre Halk Partisi (SVP) / İsviçre Ulusal Partisi (PNOS) / İsviçre Demokratları (SD)	-
Portekiz	Partido Nacional Renovador (PNR)	-

Kaynak: (Time, 09.04.2018)

Modern devletlerdeki ulusal ekonominin yokluğu karşısında mevcut ülke yönetimine talip olan bu popülist ya da aşırı hareketler, ulusal egemenliği gerçekleştirmek için kültürel çoğunluk ve etnik milliyetçilik üzerinden hareket etmekte; ekonomik egemenliğin yokluğundan ötürü “kültürel egemenliği” vurgulamaktadırlar. Çünkü bunlar yabancı yatırımcıların, küresel nitelikli anlaşmaların ve uluslararası finansın egemenliği altında bulunan ulusal ekonomilerini kontrol edemeyeceklerinin farkındadırlar. Bu kültürel egemenlik ise, söz konusu ülkelerde yabancıları, dahası göçmenleri hedef alan ve dışlayan yeni bir siyaset alanına dönüşmüş durumdadır. Zira söz konusu modern ulus devletlerde istihdam olanaklarında, emekli maaşlarında ve gelirlerinde azalmalar süregeldikçe, göçmenler bu aşırı sağ hareketlerin ya da siyasal partilerin hedefinde olmaya devam edeceği belirtilmektedir. Bu bakımdan, Avrupalı ülkelerde genellikle sağ siyasi hareketlerde ve gündemde ileri çıkan göçmen

sorunsalı, ekonomik bağımsızlık sorunlarının kültürel egemenliğe dönüşmesinin çok iyi bir örneği olduğu söylenebilir. (Appadurai, 2017; Latour, 2017: 101)

Tablo 3'te belirtilen aşırı sağ siyasi partilerin 2002 ile 2017 yılları arasında kendi ulusal meclislerindeki aldıkları oy oranları, Tablo 4'te gösterilmektedir. Bu sonuçlardan özellikle batılı Avrupa ülkelerindeki radikal sağın ilgili seçimlerde dönemsel olarak elde ettiği başarı, daha kolay anlaşılmaktadır. Buna göre, belirtilen birçok siyasi parti, örneğin Avusturya'da FPO, Danimarka'da DF, Finlandiya'da PS, Norveç'te FRP ve Macaristan'da Jobbik, ülkelerindeki merkez sağ partilerin gücünü zayıflatarak, önemli ölçüde oy kazancına (>%15) sahip olmuştur. Avrupa kurumlarının güveneceği merkez sol mutabakatına meydan okuyan bu partilerin yükselişi, Avrupa toplumlarında etnik kimliğin rolü ve çatışma potansiyeli ile ilgili temel soruların artmasına neden olmaktadır. (Davis and Deole, 2017: 11)

Zira göçmen ya da mülteci nüfusunun özellikle uyum, eğitim ve istihdam gibi büyük bir politika sorununa dönüşmesi, bu gibi ülkelerde, aşırı sağ partilerin ilgili ülke meclislerinde güç kazanması sonucunu doğurmasına şaşırılmak gerekir. Oy oranları dikkate alındığında, bu Tablo'dan ayrıca ilgili yıllar boyunca aşırı sağın kullandığı yabancı düşmanlığı söyleminin Avusturya, Macaristan ve İsveç gibi ülkelerde kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Avrupa'da Ulusal Parlamento Seçimlerinde Aşırı Sağ Siyasi Partilerin Aldıkları Oy Oranları (2002-2017)

Ülke	Seçim 1	Seçim 2	Seçim 3	Seçim 4	Seçim 5	Seçim 6
Avusturya	10.01	15.15	28.24	24.04	-	-
Belçika	13.57	13.96	8.27	3.67	-	-
İsviçre	27.71	29.46	26.8	29.5	-	-
Almanya	0.3	1.9	1.9	3.5	-	-
Danimarka	13.3	13.9	12.32	21.1	-	-
Finlandiya	1.8	4.2	19.04	17.65	-	-
Fransa	13.23	5.88	13.6	13.2	-	-
Birleşik Krallık	2.9	5	12.6	1.9	-	-
Macaristan	4.6	1.7	16.7	20.22	-	-
İtalya	5.18	10.73	4.21	-	-	-
Hollanda	17	5.7	6.1	15.45	10.08	13.1
Norveç	22.06	22.91	16.35	-	-	-
Portekiz	0.09	0.16	0.2	0.31	0.5	-
İsveç	1.4	2.93	5.7	12.86	-	-

Kaynak: (Davis and Deole, 2017: 11)

Bu siyasi partilerden, örneğin, Macaristan Jobbik, göçmen karşıtı, popülist ve ekonomik korumacı bir parti olmakla birlikte, 2014'teki parlamento seçimlerinde %20'den fazla oy alarak, ülkenin en büyük üçüncü partisi olmuştur. Jobbik'in lideri, Yahudi karşıtı söylemleri ve Romanlara yönelik ayrımcı politikalarıyla bilinmektedir. Avusturya'nın FPO'su, kendisini Avusturya'da siyasi bir "geleneğin savunucusu" olarak konumlandırmaktadır. Buna göre; peçe

yasağını sürekli gündemde tutmakla birlikte, güçlü bir müslüman karşıtlığı ile ülkeye mültecilerin alımı politikasının kesinlikle sona erdirilmesi mesajlarını vermektedir. FPO, 2000 yılında Avusturya'nın koalisyon hükümetine katılmış ve ülkede güçlü bir parti haline gelmiştir. 2010 seçimlerinde bu parti, aldığı %25.77'lik bir oyla meclisindeki koltuk sayısını ikiye katlamıştır. 2011 yılının Mart ayı itibariyle FPO oy oranını, %29'a yükselterek, ülkedeki diğer iki güçlü partiye oranla büyük fark atmıştır. Bu seçimlerinde ulusal mecliste 245 sandalyeden 34 sandalyeyi almıştır. (Isenson, 12.10.2017) Son olarak 2017 yılında yapılan seçimlerde, hükümetin kurulmasını sağlayacak yeterli çoğunluğun elde edilememesinin bir sonucu olarak, FPO ile kritik önemi haiz olan dışişleri, içişleri, savunma, imar ve sağlık bakanlıklarından sorumlu olması koşuluyla bir koalisyon kurulmuştur. (Atkins and Khan, 17.12.2017)

Türkiye'nin AB üyeliğine açık bir biçimde karşı olduğunu belirten FPO, göçmenlerin ülkelerinde "güvenli bölgeler" oluşturulmasını ve bu alanların AB tarafından askeri olarak desteklenmesini önermektedir. Norveç'in FRP'si ise, 2009 yılında aldığı %22,9 oy ile ulusal meclisinde 169 sandalyeden 41 sandalyeyi kazanmıştır. 2005 yılından bu yana parlamentodaki ikinci en büyük parti olarak öne çıkmakla birlikte, bu seçim sonucunun 38 yıllık tarihinde aldığı en iyi başarı olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan Avrupa'nın en güçlü aşırı sağcı partisi olarak adlandırılmaktadır (Van Gilder Cooke, 29.07.2011)

Danimarka'nın DF'si, 2015 yılı ulusal seçimlerinde %21 oyla ülke tarihinde rekor düzeyde bir destek alarak, ülkenin ikinci büyük siyasal partisi olmuştur. Göçmen karşıtlığıyla bilinen bu siyasal parti, 2014'teki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ülkede oyların yaklaşık % 27'sini alarak mevcut diğer siyasal partilerle karşılaştırıldığında seçimin en büyük galibi olmuştur. (BBC News, 19.06.2015)

2011 ulusal seçimlerinde Finlandiya'nın PS'si, aldığı %19 oy oranıyla, ülke tarihinde genel seçimlerde herhangi bir siyasal partinin aldığı en yüksek oy oranı (Albertazziband McDonnell, 2015: 165; Perus, 10.04.2018) olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu parti, 2017 yılında ikiye bölünmüş; başlangıçta Yeni Alternatif adını taşıyan ve sonradan Mavi Reform olarak adlandırılan meclis grubu kurulmuştur. Mevcut Fin Hükümetinde yer alan Mavi Reform Partisi'nin bugün beş bakanlığı bulunmaktadır. (Ünveren, 11.04.2018) Esasen bu duruma şaşırılmamak gerekir. Çünkü son yıllarda Avrupalı ülkeler arasında Protestan inancına sahip ve tek dinin egemen olduğu bu gibi ülkelerde radikal sağın aşırı milliyetçi ve ırkçı söylemlerinin İslamofobiye dönüştüğü bilinmektedir. Macaristan gibi Orta ve Doğu Avrupa'daki aşırı sağ partilerin başarısının nedeni ise, diğer Avrupalı ülkelere kıyasla, daha çok dini aşırı milliyetçilik olarak adlandırılabilir. (Minkenberg: 2013: 22, 24)

Aşırı sağın yükselişi, AB içindeki Birlik karşıtlarını da güçlendirmektedir. Birleşik Krallığın Birlik'ten ayrılma yönündeki kararının (*Brexit*) (Mülteci meselesi, bu kararın alınması aşamasında büyük ölçüde rol oynamıştır. Esasen tartışmanın odağında, Krallık'ın diğer AB'ye üye ülkelerden aldığı göç idi. Belirtilene göre,

ülkedeki göçmenlerin yaklaşık üçte biri (2.9 milyon ya da %34) diğer ülkelerden – 700.000 kişiyle Polonya, 500.000 kişiyle İrlanda ve 320.000 kişiyle Almanya’dan – gelmiştir.; Connor, 2016: 10) ardından, özellikle Fransa, Avusturya ve Hollanda gibi Birliğe üye ülkelerdeki aşırı sağ partilerden benzer referandum çağruları yapılmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu eğilimler, Birliğin ortak norm ve değerleri ile politikalarının ve uygulamalarının sürekliliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Seçmenlerden gelen siyasal gücün resmi AB kurumlarına devredilmesine karşı çıkmakla birlikte, bu aşırı sağcı siyasal partiler ya da gruplar, göçmen karşıtlığı politikalarıyla da öne çıkmaktadırlar. Toplu göç sorununu bitirmek, temel vaatleri arasında yer almaktadır.

Özellikle *Brexit* surecinden sonra AB’nin geleceği ve genişlemesi meselelerinde karşıtlıklarıyla bilinen bu siyasal partiler, genellikle ilgili seçimlerde Avrupa sınırlarının kaldırılmasına karşı politikalarını gündeme getirmektedirler. Çünkü göçmenlerin Avrupa’nın kültürel birliğini parçaladıkları, Avrupa toplumuna uyum sağlayamadıkları ve bundan dolayı sosyal güvensizliğin sorumluları oldukları sıklıkla dile getirilmektedir (Yardım, 2017: 219). Bu arada Türkiye’nin AB’ye üyeliğine de karşı çıkmaktadırlar. (Yatağan vd., 2017: 20) Zira bu üyeliğin Avrupa’nın İslamlaşmasının önemli bir aracı olduğunu iddia etmektedirler. Türk göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde kamuoylarının Türk göçmenlere olumsuz baktığı bilinmektedir. (Oner, 2014: 166) Bu ülkelerde Türk düşmanlığı, İslamofobiyle birlikte kendini daha güçlü bir biçimde hissettirmektedir.

İyi dostluk ilişkileri uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye ve Almanya arasında kimi zaman bu nedenlerle sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Seçim dönemlerinde etnik temelli saldırıların arttığı görülmektedir. Özellikle 2005 yılından bu yana göçmen politikalarında pasaportun değil, etnik, kültürel ya da dini kökenin ön plana çıkarıldığı ve ülkedeki Türk nüfusun önemli bir iç politika unsuru konumuna geldiği görülmektedir. Zira ülkedeki en büyük yerleşik yabancılar/göçmen grubunu, yaklaşık 130.000’e ulaşan bir nüfusla Türkler oluşturmaktadır. (Esen, 2012: 68-70) Uzun yıllar ülkedeki Nazi karşıtı söylem, yabancı düşmanı tutumların hareket alanını oldukça daraltmasına rağmen, Boğaziçi Seri Cinayetleri ya da Dönerci Cinayetleri olarak bilinen Neonazi Seri Cinayetleri gibi saldırılarda Türk ve Yunan göçmenler hedef alınmıştır.

Bugün ise özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra İslam ve terör birlikteliği algısı nedeniyle ulusal güvenlik söylemine dönüşmesiyle birlikte, sadece aşırı sağ ve ırkçı siyasal partilerin değil, ülkedeki sol ve muhafazakâr partilerin de dışlayıcı ve ötekileştirici bir söylem kullandıkları görülmektedir. Örneğin; Almanya Başbakanı Angela Merkel ülkede çokkültürlülüğün (Asimilasyon modellerine alternatif olarak ortaya çıkan çokkültürlülük anlayışına göre; devletler farklı grupların kimliklerini barındırabilmek için anayasal hakların yanı sıra, bu gruplara özgü hakları da tanımalı ve buna yönelik politikalar geliştirmelidir; Sayan, 2018: 164) başarısız olduğunu ve başlangıçta ülkenin göçmen almadan önce “uyum göstermeyenlere yönelik daha sert bir tutum sergilemesi” gerektiğini (Yardım, 2017: 220-221)

açıkça belirtmiştir. Üstelik bu durumun etkileri sadece Avrupa'da değil, ABD'de de görülmektedir. Örneğin, aşırı liberal (piyasacı), milliyetçi ve muhafazakar aşırı sağ siyasal bir hareket olarak doğan ve yasadışı göçmenlere yönelik ılımlı yasalara tepki gösteren Çay (*Tea*) Partisi, sadece yerel parti örgütlerinin kontrolünü kazanmakla kalmayıp, ılımlı muhafazakarları ve adayları politika konularını ve retoriklerini sağa kaydırmaya zorlayarak Cumhuriyetçi Parti'yi büyük ölçüde etkilemiştir (Carroll, 2014: 127).

Esasında ABD eski başkanı Barrack Obama'ya duyulan tepkiler neticesinde oluşmuş bir radikal sağ akım olan bu hareket sonucunda, bugün göçmenler konusunda sert tedbirler alacağını söyleyen yeni başkan Donald Trump'ın seçilmesine bu bakımdan şaşırılmamalıdır. Göçmenlerin güvenlik açısından sorun oluşturduğu düşüncesi, merkez partilere güvenmeyen seçmenin desteğini almalarına neden olmaktadır. Ülkede Türk göçmenlere karşı daha sert bir yabancılar yasasının çıkarılması bile gündeme gelmektedir. (Gümüş, 2012: 97-127) Ancak son yıllardaki özellikle Suriyeli mültecilerin ülkeye girişine engel olmak amacıyla *Schengen* Antlaşması, bir süre askıya alınarak, sınır kontrolleri başlamıştır. Özcesi AB'nin en güçlü ülkesi ve en fazla mülteci kabul eden ülkesi olan Almanya'nın yanı sıra, tüm Avrupa ülkelerinde çokkültürlülüğün iflası meselesi ve yaşanan mülteci krizi, aşırı sağ söylemlere meşruiyet kazandırdığı (Yardım, 2017: 228; Hopyar, 2016b: 63) söylenebilir. Bundan dolayı, son dönemde, henüz federal seçimlerde elde edemeseler de, ülkenin kimi bölgelerinde yerel seçimlerde söz konusu partilerin başarılı oldukları (Öner, 2014: 95) görülmektedir.

Söz konusu siyasal partiler, AB bünyesinde doğrudan vatandaşların oyu ile seçilen tek kurum olan Avrupa Parlamentosu'nda da varlık göstermekte ve güçlerini birleştirerek etki yaratabilmektedirler. 2014 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimlerinin ardından bir yıl sonra Uluslar ve Özgürlükler Avrupası Grubu'nu (*Europe of Nations and Freedom Group, ENF*) oluşturmuşlardır. Bu grupta; Fransa'dan Ulusal Cephe, İngiltere'den Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi, Danimarka'dan Halk Partisi, Yunanistan'dan Altın Şafak, İtalya'dan Kuzey Ligi, Avusturya'dan Avusturya Özgürlük Partisi, Belçika'dan Flaman Çıkarı gibi siyasal hareketler yer almakta ve bu grubun Parlamento'da sekiz üye ülkeden 36 temsilcisi bulunuyordu. (Yatağan vd., 2017: 20. Ayrıca bkz. European Parliament, 01.07.2014) Parlamentodaki söylemlerini, yabancı/mülteci/göçmen/müslüman karşıtlığı ile küreselleşme (neoliberalizm) ve çokkültürlülük karşıtlığı üzerine kurmuşlardır (Yardım, 2017: 219).

Fakat sonrasında Avrupa Parlamentosu'nda Fransa ve Hollanda öncülüğünde başlatılan ve güçlü bir konuma sahip aşırı sağ partilerden oluşan bu grubun kurulması girişimi, sözü edilen partilerin kendi aralarında anlaşamamaları sonucunda, gerekli olan 7 ülkeden 25 üyenin katılamaması nedeniyle başarı ile sonuçlanmamıştır. (Willsher and Traynor, 24.06.2018) Ancak Fransa'da özellikle göçmen karşıtlığı ile bilinen FN'nin, %24.86 oranında oy alarak ülkede birinci parti olması, oldukça dikkat çekicidir. (Özer, 2015: 16-18) Özcesi, Avrupa

Parlamentosu gibi bir kurumda yabancı karşıtı olarak bilinen bir grubun güç kazanmaya yönelik bu gibi girişimleri başarısızlıkla sonuçlansa bile, AB'nin geleceğini etkileyebilecek düzeyde bir seçmen kitlesine sahip olmaları kaygı vericidir.

Aşırı sağ partilerin özellikle yerel seçimlerde, kimi ülkelerde ise ulusal seçimlerde, oy oranlarını artırdıkları görülmektedir. Bu partiler 1980'li yıllardan itibaren büyük ölçüde yükselişe geçmekle birlikte, son yıllarda özellikle yerel seçimlerde ciddi ölçüde başarılar elde etmişlerdir. Bazı Avrupa ülkelerinde – Fransa, Hollanda, Avusturya, İsveç, Macaristan, Yunanistan gibi – yapılan seçimlerde oylarını artırmışlardır. Örneğin Fransa'da 1972 yılında kurulan, ancak bugün ülkenin en güçlü üçüncü partisi olan Ulusal Cephe, 11 Eylül 2001 tarihi sonrasında gerçekleşen başkanlık ve parlamento seçimlerinde istediği düzeyde başarı elde edememiştir. Ancak 2008 yılı yerel seçimlerinden bu yana göçmen karşıtı ve aşırı milliyetçi söylemlerle iddiasıyla öne çıkan bu siyasal parti, özellikle 2015 yılındaki yerel seçimlerde önemli ölçüde (24) sandalyeye sahip olarak, nüfuzunu artırmıştır. (Yıldırım, 2017: 63; Aliyev, 03.11.2016; Ecevit vd., 2014: 3) Söz konusu parti, yükselişini bu yerel seçimde üç önemli şehirde (*Toulon, Orange, Marignane*) seçimleri kazanarak sürdürmüş ve seçimler esnasında üye sayısını üçe katlamıştır (1.075 kişi).

2015 yılının Eylül ayında Yunanistan'da yapılan yerel seçimlerde Altın Şafak, seçmenlerin oyunun %7'sini alarak, seçimlerden üçüncü parti olarak çıkmıştır. (Chakelian, 08.03.2017) İtalya'da aşırı sağ partilerin son yıllarda elde ettikleri seçim sonuçlarına bakıldığında ise; örneğin 2000 yılı yerel seçimlerinde Milliyetçi İttifak'ın yaklaşık %13 oy alarak 2 belediye başkanlığını kazandığı, Kuzey Ligi'nin %5 ve Sosyal Hareket – Üç Renkli Bayrak'ın %0,3 oy aldığı görülmektedir. (Hançer, 2005) 1980'lerin ikinci yarısından itibaren birçok Avrupa ülkesinde yerel düzeyde etkileyici sonuçlar elde eden bu gibi aşırı sağ partiler için örneklerin sayısını elbette artırmak mümkündür.

Öte yandan Avrupa'da radikal sağ partilerin son zamanlarda etkinleşmelerine ve seçmenler arasında nüfuzlarının artmasına rağmen, bu gibi siyasal partilerin AB üyesi olan ülkelerde iktidara gelmeleri şimdilik zor görünmektedir. (Aliyev, 03.11.2016) Ancak göç kanunlarının sıkı bir biçimde uygulandığı Avusturya, İtalya ve İsviçre gibi ülkelerin ulusal seçimlerinde bu siyasal partiler, koalisyon hükümetlerinin ortağı olmuşlar ya da dışarıdan destek vermişlerdir. Mevcut hükümetlerin küçük ortakları olarak bu aşırı siyasal partiler, siyasi etkileri sınırlı olup, sadece yargı tarafından kontrol edilmektedirler. İlaveten, bu siyasal partilerin kullandıkları söz konusu söylemlerin, Avrupalı toplumlarda geniş çevrelerce genel kabul görmesi ve artan şiddet olayları, bu durumu düşündürücü kılmaktadır. Zira bahsedildiği üzere, ırkçı ve yabancı karşıtı söylemleri yakın yıllarda ılımlı muhafazakâr ve merkez sağ güçlerin/partilerin seçmenler arasında da yaygınlık kazanmakta ve bu partiler, özellikle aşırı sağ kesimlerin oylarını alabilmek için aşırı sağcı söylemi kullanmaktadırlar.

Tıpkı Avrupa Parlamentosu'ndaki grup kurma başarılarında olduğu gibi Avrupa ölçeğinde halk desteklerini artırmışlardır. Avrupa'da son beş yılda en az 30 milyon Avrupalının aşırı sağ partiler için oy kullandığı belirtilmektedir. Son seçimlerde aşırı sağcılar; Finlandiya'da %18, İsveç'te %13, Danimarka'da %21, İsviçre'de %29, Avusturya'da %35, Fransa'da %14, Hollanda'da %10, Macaristan'da ise %21 oy almışlardır. 24 Eylül 2017 tarihli federal seçimlerde, Almanya'da *AfD*'nin parlamento'ya girmesiyle ülkedeki aşırı sağın yükselişi tartışmalara yol açmıştır. Bu seçimlerde söz konusu parti, oy oranını %7,9 oranında artırmıştır. (Uzunluoz, 10.01.2018) Almanya'da popülist eğilimleri destekleyenlerin oranı ise %30'dan fazladır (Vehrkamp and Wratil, 2017).

Avusturya'dan benzer bir örnek verilebilir. Avrupa'nın mülteci krizinin ardından Avusturya halkının mültecilere yönelik korku ve kaygılarını manipüle ederek, destekçilerinin sayısını artırmayı başaran ve ülkedeki aşırı sağcı siyasetin en güçlü temsilcisi olan Avusturya Özgürlük Partisi, müslümanların ülkedeki görünürlüklerinin artmasıyla İslamofobik politikaları gündem haline getirmeyi başarmıştır. Bu durum karşısında uzunca süre kamuoyu yoklamalarında söz konusu partinin birinci parti olarak görülmesi, diğer partileri, Avusturya Halk Partisi ile Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'ni, telaşlandırmış ve bu partilerin Avusturya Özgürlük Partisi'nin söylem üstünlüğünü elinden alabilmek için kullandıkları aşırı sağcı dil Avusturya siyasetinin doğal bir parçası haline gelmiştir. (Keskin, 2017: 3) Zira 15 Ekim 2017 tarihinde yapılan seçimde, muhafazakar Avusturya Halk Partisi birinci parti olarak öne çıkarken, Avusturya Özgürlük Partisi ikinci olarak kazanmıştır. Her iki parti, bugün koalisyon kurarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. (BBC, 16.12.2017) Özcesi, bu partilerin Avrupa siyasetindeki etkileri sadece ulusal ve yerel seçimlerle sınırlı olmayıp, genel siyasete etkileri de gittikçe artmaktadır. Seçimlerde aşırı sağın yükselişini gören merkez partiler, bu gibi söylemlerden ve politikalarından etkilenmektedir. (Oner, 2014: 170)

IV. Sonuç

Her ne kadar mültecilerin ya da göçmenlerin yaşamlarını ve uyumunu iyileştirici önlemler alsalar da, Avrupa'daki ülkelerin, Hardin'in Cankurtaran Botu etiğinde bahsettiği gibi; özellikle sadece "iyi nitelikte olanları alma" ya da "hiç almama" eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu durum, Avrupa'daki görece ekonomik yönden daha güçsüz olan İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi ülkeleri daha çok etkilemekle birlikte, üye ülkeler arasında bir uzlaşmazlık ve çatışma sorunu haline dönüşmektedir. Kuşkusuz bu Birlik içindeki güç dengeleriyle doğrudan ilişkilidir.

Göçmenlerin söz konusu ülkelerde yoğunlaşmasının diğer bir nedeni, mültecilerin ya da göçmenlerin rotaları üzerinde, yani ilk varış yerleri olmalarıdır. Ancak bu yükün diğer AB ülkeleri arasında nasıl paylaşılacağı konusunda tam bir uzlaşmaya varamadıkları açıktır. Özellikle Çekya, Macaristan ve Polonya'nın bu duruma karşı sınır kapatmaları dâhil pek çok kısıtlayıcı önlemler aldıkları,

hatta mültecilerin geliş rotalarının bu nedenle değiştiği bilinmektedir. Yapılan referandumun bir sonucu olarak Birleşik Krallık'ın Birlik'ten çıkma isteği ve sonucu, esasen temel neden olmamakla birlikte, göçmenlerin yükünü paylaşmama düşüncesinin bulunduğu görülmektedir. Özcesi bu durum, Birlik içinde hala tutarlı bir politikanın izlenmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, AB'nin mülteciler konusundaki politikalarını genel olarak BM'nin ilgili kurumlarıyla kurduğu ilişkiler çerçevesinde yürüttüğü görülmektedir. Kısacası, bu konudaki sorumluluğu almada çekimsiz davranarak mevcut sorunsal uluslararası bir platforma taşınmayı tercih etmektedir. Hatta her geçen gün Birlik üyeliğinin zorlaştırıldığı Türkiye ile mülteciler ya da göçmenler üzerinden bir anlaşma yapıldığı halde, kendi aralarında fikir birliği sağlayamadıkları için buna uymadıkları görülmektedir. Bu konuda, Almanya Başbakanı Angela Merkel'in mültecilerin uyumu ve kabulüne yönelik olumlu mesajları ve Türkiye'yle yakınlaşması büyük ölçüde Avrupa'da rahatsızlığa yol açmış ve ülkedeki ve Birlik içindeki güçlü iktidarının göreceli olarak zayıflamasına neden olmuştur. Hatta daha sert söylemleri bulunan Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un Avrupa'nın yeni lideri olduğu kimi kesimler tarafından dillendirilmektedir.

BM verilerine göre; Türkiye Cumhuriyeti dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan tek ülkedir (Diğer ülkeler ise; Pakistan (1.4 milyon), Lübnan (1 milyon), İran (979.400) ve Etiyopya'dır (940.800).; UNHCR, 2018: 3). Ülkedeki, statüsü ne olursa olsun, göçmen sayısının Litvanya, Slovenya, Letonya, Estonya, Lüksemburg, Malta gibi bazı AB üyesi ülkelerin nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, ülke ekonomisi üzerinde ağır bir yük getirmektedir. Zira ülke nüfusundaki artışın son yıllardaki resmi verilere göre yaklaşık 4 milyonu, ancak düzensiz göçlerle birlikte 5 milyonu geçtiği düşünüldüğünde, bu yönde bir sonucun çıkmasına şaşırılmamak gerekir. Türkiye'de doğan Suriyeli bebek sayısının yaklaşık 90.000'i bulunduğu göz önüne alındığında, önümüzdeki 10 yıl içinde Suriyeli nüfusunun 1 milyon artacağı (Erdoğan, 2017: 8) değerlendirilmektedir. Dahası, Suriyeliler'in ülke nüfusunun yüzde 3'ünü aşmalarından dolayı ülkenin makroekonomisi üzerindeki baskısı başta büyüme, enflasyon ve işsizlik olmak üzere birçok alanda her geçen gün daha belirginleşmektedir (Kuyumcu and Kösematoğlu, 2017: 78-79; Vatan, 20.02.2018; Canyurt, 2015). Kiraların artması, özellikle küçük işletmelerde kaçak işçilerin yaygınlaşması, kaçak Suriyeli çalıştıran ve çalıştırmayan firmalar arasında haksız rekabetin ortaya çıkması ve yerel halkın iş fırsatlarının ellerinden alındığına inanması, diğer olumsuz ekonomik sonuçlar (ORSAM – TESEV, 2015) olarak sıralanabilir. Ülkedeki sadece 3 milyon mülteci için ortalama 6 milyar Avro değerinde bir harcama yapıldığı varsayılmakta (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2016: 11-12) ancak bu rakamdan daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Son olarak, aldığı tüm bu göçmenlere rağmen, AB'yle karşılaştırıldığında Türkiye'deki siyasi partilerin söylemlerinde ne sağ, ne de sol partilerde herhangi bir aşırılığın olmadığı görülmektedir. Kuşkusuz ülkenin geçmişten günümüze sahip olduğu devlet geleneğinden aktarılan, fakat bugün

Cumhuriyetçi yapıda vücut bulan, yani farklılıkları görmeyen ve onlara eşit mesafede olmaktan kaynaklanan bir yapıya (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2016: 9) sahip olunması, bu durumu belirleyen en büyük etkidir. Avrupalı ülkelerde ise sadece sağ partilerde değil, aynı zamanda son yıllarda kimi merkez sağ partilerde de benzer eğilimlerin olduğu görülmektedir. Aldığı olağanüstü göçe rağmen, ülkedeki tüm siyasal partilerin kucaklayıcı bir tavrının olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Albertazzi, Daniele and Duncan McDonnell (2015), *Populists in Power* (Oxon: Routledge).
- Aliyev, Nurlan (2016), <http://www.politikaakademisi.org/2016/11/03/avrupa-birliginde-gocmen-sorunu-veradikal-sag-partiler-icin-yeni-firsatlar/>, (26.02.2018).
- Amos, Deborah (2018), https://www.npr.org/sections/parallels/2018/04/12/602022877/the-u-s-has-welcomed-only-11-syrian-refugees-this-year?utm_campaign=storyshare&utm_source=facebook.com&utm_medium=social, (26.04.2018).
- Appadurai, Arjun (2017). “Demokrasi Yorgunluğu”, *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* (Hazırl. Heinrich Geiselberger) (Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvit Bingöl ve Orhan Kılıç), Metis Yayınları, ss. 17-29.
- Atkins, Ralph and Mehreen Khan (2017), <https://www.ft.com/content/4608e324-e26a-11e7-97e2-916d4fbac0da>, (10.04.2018).
- Avrupa Postası (2017), <http://www.avrupa-postasi.com>, (26.02.2018).
- BBC (2017), <http://www.bbc.com>, (26.02.2018).
- BBC News (2015), <http://www.bbc.com/news/world-europe-33199488>, (10.04.2018).
- Canyurt, Dilek (2015). “Suriye Gelişmeleri Sonrası Suriyeli Mülteciler: Türkiye’de Riskler” *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*, 48, (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382964>).
- Carroll, William E. (2014). “Far Right Parties and Movements in Europe, Japan, and the Tea Party in the U.S.: A Comparative Analysis”, *Review of History and Political Science*, Vol. 2, No. 2, pp. 111-129.
- Mudde, Cas (2004). “The Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, Vol. 39, Issue: 4, pp. 541-563.
- Chakelian, Anooş (2017), https://www.newstatesman.com/world/europe/2017/03/r-se-nat_onal_sts-gu_de-europe-s-far-r_gh-part_es, (26.02.2018).

- Colakoglu, Elif and Gokce Gok (2018). “The Politics of Humanitarian Aids and Civil Protection Policies for Refugees in the Erzurum City of Turkey”, *Social Considerations of Migration Movements and Immigration Policies* (Edits. Sefika Sule Ercetin) (Hershey PA: IGI Global), pp. 197-215.
- Connor, Phillip (2016), *Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015 (August, 2016)*, Pew Research Center.
- Çavuşoğlu, Mevlüt, “T.C. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Konuşması (26 Ekim 2018)”, *Kartepe Zirvesi 2018: “Göç, Mültecilik ve İnsanlık”*, 26-28 Ekim 2018, Kartepe, Kocaeli.
- Davis, Lewis and Sumit S. Deole (2017), “Immigration and the Rise of Far-Right Parties in Europe”, *ifo DICE Report 4*, 15.
- DW (2018), <http://www.dw.com/tr/a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-sa%C4%9F%C4%B1-%C5%9Fiddet-artt%C4%B1/a-18555399>, (26.02.2018).
- Ecevit, Yüksel Alper, Özgür Ünal, Selcen Öner, Merve Özdemirkıran (2014), *Avrupa Parlamentosu Seçimleri Ve Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi*, BETAM Araştırma Notu 14/167.
- Erdoğan, M. Murat (2017), *Elite Dialogue: Türkiye’deki Suriyeli Mülteci Akademisyen ve Üniversite Öğrencilerinin Durumu, Sorunları ve Beklentileri Araştırması-2017* (Ankara: HUGO&IGAM).
- Esen, Erol (2012), “Türk-Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar”, *Türk-Alman Bilimsel İşbirliğinin Güncel Konuları* (Edit. Erol Esen ve Burak Gümüş) (Ankara: Siyasal Kitabevi): 65-75.
- European Asylum Support Office (2018), <https://www.easo.europa.eu/>, (07.04.2018).
- European Commission (2018), https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network_en, (07.04.2018).
- European Parliament (2014), <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>, (10.04.2018).
- European Parliament (2017), *Integration of Refugees in Greece, Hungary and Italy Comparative Analysis*, IP/A/EMPL/2016-18, PE 614.194.
- Frontex (2018). *Risk Analysis for 2018* (Warsaw: Risk Analysis Unit).
- Güler, Selin (2014), <http://www.bilgesam.org>, (26.02.2018).
- Gümüş, Burak (2012), “Almanya Türklerinin Alman Toplumuna ve Medyasındaki Konumu”, *Türk-Alman Bilimsel İşbirliğinin Güncel Konuları* (Edit. Erol Esen ve Burak Gümüş) (Ankara: Siyasal Kitabevi), ss. 97-127.
- Güneş (2017), <http://www.gunes.com/gundem/irandaki-3-milyon-multeci-turkiyeye-gelmeye-calisiyor-775029>, (31.03.2018).
- Haber Türk (2017), <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1442778-12-bin-afganli-turkiyede-kisa-donem-ikamet-izni-aldi#>, (31.03.2018).
- Haçner, Özlem (2005), *Avrupa’da Aşırı Sağın Yükselişi ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme: Fransa ve Almanya Örnekleri* (Yüksek Lisans Tezi) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Hardin, Garrett (1974), "Commentary: Living on a Lifeboat", *BioScience*, 24(10): 561-568.
- Hawkins, Oliver (2018), *Briefing Paper: Asylum Statistics, House of Commons, Number SN01403, 23 January 2018*.
- Hilliard, Robert L. and Michael C. Keith (1999). *Waves of Rancor: Tuning in the Radical Right*, M.E. Sharpe, Inc., New York.
- Hopyar, Zehra (2016a). *Avrupa'da Göç ve Mülteci Olgusu*, Diaspora Araştırmaları Merkezi.
- Hopyar, Zehra (2016b). "Avrupa'nın Mülteci Politikası", *International Journal of Political Studies*, 2(3): 59-67.
- Hürriyet (2015), <http://www.hurriyet.com.tr/almanyada-asiri-sagci-teror-endisesi-40007104>, (26.02.2018).
- Inglehart, Ronald F. (2016). *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series), RWP16-026.
- Isonson, Nancy (2017), <http://www.dw.com/en/freedom-party-of-austria-what-you-need-to-know/a-40928152>, (10.04.2018).
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2016), *Mülteci Krizi Ekseninde Türkiye-AB İşbirliği: Fırsatlar&Zorluklar*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 289, İstanbul.
- Kanter, James (2017), <https://www.nytimes.com/2017/06/13/world/europe/eu-refugees-czech-republic-hungary-poland.html>, (08.04.2018).
- Kaya, Ayhan (2017), "The Rise of Populist Extremism in Europe: Lost in Diversity and Unity", *Critical Heritages (CoHERE): performing and representing identities in Europe, Work Package 2: Work in Progress*.
- Kaya, Ayhan (2016), *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı* (Çev. Nur Yasemin Ural) (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Keskin, Kazım (2017), *Avusturya Seçimleri ve Aşırı Sağın Merkeze Yerleşmesi*, Sayı: 180, SETA Perspektif.
- Korkmaz, Nuri (2017), <https://ankasam.org>, (26.02.2018).
- Krastev, Ivan (2017). "Çoğunlukçu Gelecekler", *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* (Hazırl. Heinrich Geiselberger) (Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvit Bingöl ve Orhan Kılıç), Metis Yayınları, ss. 87-100.
- Kuyumcu, M. İhsan and Hülya Kösematoğlu (2017), "The Impacts of the Syrian Refugees on Turkey's Economy (2011-2016)", *Journal of Turkish Social Sciences Research*, Vol. 2 No: 1, pp. 77-93.
- Latour, Bruno (2017). "Güvenli Avrupa", *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* (Hazırl. Heinrich Geiselberger) (Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvit Bingöl ve Orhan Kılıç), Metis Yayınları, ss. 101-110.

- Lyman, Rick (2016), <https://www.nytimes.com/2016/10/03/world/europe/hungary-to-vote-on-accepting-more-migrants-as-europe-watches.html>, (30.03.2018).
- MEPA News (2017), <https://www.mepanews.com/iran-afgan-multecileri-olume-nasil-yolladi-7004h.htm>, (31.03.2018).
- Minkenberg, Michael (2013). “The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges”, *Right-Wing in Europe Extremism: Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies* (Edits. Ralf Melzer and Sebastian Serafin), Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, pp. 9-33.
- Milliyet (2017), <http://www.milliyet.com.tr/erzurum-da-120-multeci-yol-kenarinda-erzurum-yerelhaber-2297095/>, (31.03.2018).
- Missing Migrants, Tracking Deaths Along Migratory Routes (2018), <https://missingmigrants.iom.int/>, (01.04.2018).
- New Europe, <https://www.neweurope.eu/article/eu-structural-funds-shift-east-south/>, (26.04.2018).
- Oner, Selcen (2014), “Different Manifestations of the Rise of Far-Right in European Politics: The Cases of Germany and Austria”, *Marmara Journal of European Studies*, 22(2): 85-106.
- ORSAM – TESEV (2015), *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri*, ORSAM Rapor No: 195.
- Öner, Selcen (2014), “Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni ‘Öteki’ler ve Türkiye’nin AB Üyeliği”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1): 163-184.
- Özer, Yeşim (2015), *Türkiye ve Fransa Örnekleriyle Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı* (İstanbul: Derin Yayınları).
- Perspektif (2018), <http://www.perspektif.eu>, (26.02.2018).
- Perspektif (2018), <http://www.perspektif.eu/2018/01/26/yunanistan-irkci-gruptan-cagri/>, (26.02.2018).
- Perus (2018), <https://www.perussuomalaiset.fi/kielisivu/in-english/>, (10.04.2018).
- Policy Department A: Economic and Scientific Policy of European Parliament (2017), *Study: Integration of Refugees in Greece, Hungary and Italy Comparative analysis*, IP/A/EMPL/2016-18, PE 614.194, European Union.
- Reliefweb (2017), <https://reliefweb.int/report/world/refugees-migrants-arrivals-sea-europe-january-june-2017>, (01.04.2018).
- Reliefweb (2017), <https://reliefweb.int/report/turkey/unhcr-turkey-afghan-persons-concern-afghan-refugees-and-asylum-seekers-registered-0>, (31.03.2018).

- Sayan, Pınar (2018). “Avrupa’da Sağ Politikalar ve Göçme Karşıtlığı”, *Uluslararası İlişkilerde Göç: Olgular, Aktörler ve Politikalar* (Derl. N. Aslı Şirin Öner ve Suna Gülfer İhlamur-Öner), Der Yayınları, İstanbul, ss. 163-181.
- Soylu, Süleyman (2018). “T.C. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu’nun Konuşması (26 Ekim 2018)”, *Kartepe Zirvesi 2018: “Göç, Mültecilik ve İnsanlık”, 26-28 Ekim 2018, Kartepe, Kocaeli*.
- Tauscher, Soner ve Bünyamin Bezci (2016), “Son Donem Almanya’sında Yabancı Hakları Tartışmaları”, *International Journal of Political Sciences*, 2(3): 74-89.
- Time (2018), <http://content.time.com/time/specials/packages/completelist/0,29569,2085728,00.html>, (09.04.2018).
- Türkiye (2018), <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/543337.aspx>, (31.03.2018).
- UNHCR (2018), <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/62650>, (08.04.2018).
- UNHCR (2016). *Refugees & Migrants Sea Arrivals in Europe*.
- UNHCR (2018), <http://www.unhcr.org/europe-emergency.html>, (08.04.2018).
- UNHCR (2018), http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/ga2018/pdf/Global_Appeal_2018_full_lowres.pdf, (13.04.2018).
- UNHCR (2018), <http://reporting.unhcr.org/node/31>, (01.04.2018).
- UNHCR (2018), <http://reporting.unhcr.org/population>, (13.04.2018).
- Uzuncayir, Cihan (2014), “Göçmen Karşıtlığından Islamofobiye Avrupa Aşırı Sağ”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(2): 131-147.
- Uzunluoz, Esra (2018), <https://diplomatikstrateji.com/bolgeler/avrupa/avrupada-yukselen-asiri-sag-abnin-gelecegini-nasil-etkileyecek/>, (26.02.2018).
- Ünder, Hasan (1996). *Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler* (Ankara: Doruk Yayıncılık).
- Ünveren, Burak (2018), <http://www.dw.com/tr/avrupa-sa%C4%9F-pop%C3%BClizminin-haritas%C4%B1/a-43319950>, (12.04.2018).
- Van Gilder Cooke, Sonia (2011), http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2085728_2085727_2085702,00.html, (10.04.2018).
- Vehrkamp, Robert and Christopher Wratil (2017). *A Populist Moment? Populist Attitudes of Voters and Non-Voters before the German Federal Election 2017*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.
- von Beyme, Klaus (1988). “Right-wing extremism in post-war Europe”, *West European Politics*, Vol. 11, No: 2, ss. 1-18.
- Vatan (2016), <http://www.gazetevatan.com/10-suriyeli-gocmen-6-issiz-turk-916716-ekonomi/>, (11.04.2018).

- Wike, Richard, Bruce Stokes and Katie Simmons (2017). *Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs: Sharp ideological divides across EU on views about minorities, diversity and national identity*, Pew Research Center.
- Willsher, Kim and Ian Traynor (2014), <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/24/marine-le-pen-fails-form-far-right-bloc-european-parliament>, (10.04.2018).
- Yardım, Müşerref (2017), “Aşırı Sağ ve Çokkültürlülük: Avrupa’da Ötekileştirilen “Göçmenler””, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12(2): 217-234.
- Yatağan, Arda Görkem, Elvettin Akman, Hakan Mehmet Kiriş (2017), “Karşılaştırmalı Çerçeve de Avrupa Parlamentosunda Siyasal Gruplar”, *KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33): 12-23.
- Yıldırım, Yavuz (2017), “Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa’da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ”, *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2): 51-72.
- Završnik, Gašper (2017), <https://www.politico.eu/article/more-migrants-illegally-entering-germany-from-switzerland/>, (08.04.2018).
- Zick, Andreas, Beate Küpper and Andreas Hövermann (2011). *Intolerance, Prejudice and Discrimination: A European Report*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin.

Müslümanlara Yönelik Medya Algısı: İngiliz Yazılı Basını

Hülya KINIK*
Emel İLTER**

Alınış Tarihi: 25 Şubat 2019

Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2019

Öz: Çalışmada, Ocak 2015-Temmuz 2018 sürecinde İngiliz yazılı basınında Müslümanların nasıl yansıtıldığına dair genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu çerçevede, çalışma, İngiliz basınının solunda yer alan The Guardian ve Daily Mirror ile sağında bulunan The Sun ve The Daily Telegraph gazetelerinde yayımlanan Müslümanlara yönelik haberlerin manşetlerinin ve içeriklerinin analiz edildiği sistematik bir prosedür içermektedir. Gazetelerin elektronik formatlarında “İslamofobi”, “İslam karşıtı nefret”, “İslam” ve “Müslüman” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan tarama sonucu elde edilen haberler, sonrasında içerikleri de incelenerek her bir gazete için olumlu ya da olumsuz şeklinde ikili bir ayrıma tabii tutulmaktadır. Bu sayede farklı bakış açılarına sahip gazetelerin Müslümanları nasıl resmettiğini görmek ve aralarında karşılaştırma yapmak mümkün hale gelmektedir.

Çalışmada, İngiliz gazetelerinde Müslümanların bütünüyle ve sürekli olarak olumsuz tasvir edildiğine dair genel kanı değerlendirilmiş ve elde edilen veriler ışığında Müslümanların, sağ tandanslı gazetelerde yer alan haberlerde sol tandanslı gazetelerde yer alan haberlere göre daha olumsuz olarak resmedildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, bu farklılık her zaman geçerli olmamaktadır. Nitekim Müslümanlara karşı görece daha dengeli ve tarafsız bir dil kullanan sol görüşlü gazeteler de bazen sağ ideolojiye sahip gazeteler kadar ve hatta daha şiddetli bir şekilde, Müslümanların eleştirildiği ve ötekileştirildiği yayımlar yapabilmektedirler. Bu bulgular günümüz bilimsel literatüründe yer alan İngiliz gazetelerinin Müslümanlara yönelik portrelerini daha nüanslı bir anlayışa kavuşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Medya, İngiltere, Müslüman, İslam Karşıtı Nefret

The Perception of Muslims in British Printed Media

Abstract: *In the study, a general assessment is made about how Muslims are portrayed in British print media in the process of January 2015-July 2018. In this context, the study proposes a systematic procedure for analyzing the headlines and contents of news reports about Muslims in the left-leaning newspapers of British press, The Guardian and Daily Mirror, and right-leaning counterparts, The Sun, and the Daily Telegraph. The news containing the keywords “Islamophobia”, “Anti-Muslim hatred”, “Islam”, and “Muslim” extracted from the electronic formats of these newspapers and then each headline was coded in two categories: positive or negative. In this way, it is possible to see how newspapers with different ideologies portray the Muslims and make comparisons between them.*

In the study, we assessed the widespread argument that the British media consistently depicted Muslims in a negative light. Our data demonstrate that headlines in right-leaning newspapers are more negative than those in left-leaning newspapers, and that Muslims are consistently portrayed more negatively. However, this is not always valid. Hence, left-leaning newspapers, which use a relatively balanced and impartial language against Muslims sometimes make publications that criticize and marginalize Muslims with regard to other right-leaning newspapers. These findings provide a more nuanced understanding of the portraits of Muslims in British newspapers in the contemporary scientific literature.

Keywords: *Islamophobia, Media, Britain, Muslim, Anti-Muslim Hatred*

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

I. Giriş

Medya dünyada yaşanan gelişmelerin sonuçları üzerinde etki bırakan ayrıca gelişmelerin sonuçlarından da etkilenen çift yönlü bir mekanizmadır. Özellikle son yıllarda medya analizlerinin çalışmalarda sıkça kendine yer bulması bu etkileşimin önemini ortaya koymaktadır. Güncel konular hakkında insanlara bilgi ve fikir transfer eden temel bir araç olarak medya, insanların tavır ve ideolojilerini de şekillendiren önemli bir güce ve role sahiptir. 11 Eylül 2001’de Amerika’da gerçekleşen terör saldırılarının ardından medyada İslam ve Müslümanlara yönelik haber ve yorumlar, farklı din ve etnik kimliğe sahip grupların kamuoyunda nasıl bir imaja sahip olduğuna dair önemli bilimsel çalışmalara da konu olmuştur. Son yıllarda medyada özellikle de İngiliz medyasında Müslümanlara daha fazla ilgi gösterilmektedir. (Baker, 2010; Baker, Gabrielatos ve McEnery, 2013; Dolezal, Helbling ve Hutter, 2010; Greenberg ve Miazhevich, 2012; Jaspal ve Cinnirella, 2010; Moore, Mason ve Lewis, 2008; Morey ve Yağın, 2011; Poole, 2002; Poole ve Richardson, 2006; Richardson, 2004). Medyanın azınlıkları nasıl betimlediği ya da göç gibi kognitif konuları nasıl kapsadığı ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. (Bail, 2012; Benson, 2013; Benson ve Saguy, 2005; Cottle, 2000; Valentino, Brader ve Jardina, 2013; van Dijk, 1991). 3 milyona yakın Müslümanın yaşadığı İngiltere’de bilim adamları, özellikle İngiliz gazetelerinin ciddi bir ayrıma tabi tutmaksızın Müslümanlar hakkında kötü bir algı yaratmaya çalıştıkları ve Müslümanları olumsuz bir şekilde tasvir etme eğiliminde oldukları sonucuna varmışlardır. (Greenberg ve Miazhevich, 2012; Moore, Mason ve Lewis, 2008; Richardson, 2004). Bu bağlamda medyada yer alan haberlerin bir algı operasyonu yarattığı da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

1990’lı yıllarda Avrupa’da merkez sağ partilerin güçlenmesiyle İslam’a karşı olumsuz tutum ve davranışların büyük bir toplumsal taban kazanmaya başladığı görülmektedir. Fransa, Belçika, Almanya, Norveç ve Avusturya’da son 25 yılda yapılan seçimlerde, İslamofobik söylemlere ağırlık veren sağ partiler oylarını sürekli artırmışlardır. Bu durum, Batı dünyasında bir arada yaşama kültürünün gittikçe aşınmasına ve İslamofobik söylemlerin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. 11 Eylül 2001 saldırısıyla birlikte Amerika’da yükselmeye başlayan İslam korkusu, 15 ve 20 Kasım 2003’te İstanbul, 11 Mart 2004’te Madrid, 7 Temmuz 2005’te Londra’da ve 2015’te Paris’te meydana gelen terör saldırıları ve ile birlikte Avrupa’da da basın yayın organları aracılığı ile hızla geniş kitlelere yayılmaya başlamış ve tüm dünyada yaşayan Müslümanların kötü imaj kazanmalarına neden olmuştur. Medyanın genellikle Müslüman toplumlar aleyhtarı haberleri veya yorumları, Müslümanların yaşayış ve inanış biçimlerini bilmesede Avrupa’nın herhangi bir yerinde yaşayan bir vatandaşın mutlak İslam tedirginliğine sahip olmasına yol açmaktadır. Bu durum tamamıyla medyada İslam - Müslüman - Terör - Aşırılık kelimelerinin yan yana kullanılmasından kaynaklanmakta ve insanların tutum ve düşünceleri üzerinde oldukça etkili rol oynamaktadır.

Çalışmada bu noktadan hareket ederek Müslümanların dünyada ve Avrupa’da yaşanan terör eylemlerinden çoğunlukla sorumlu tutulduğu ve bu anlamda Batı toplumlarında Müslümanlara yönelik kin ve nefret içeren duygu ve eylemlerinin daha da pekiştiği 2015-2018 döneminin ele alınması tesadüf değildir. Çalışmanın amacı İngiltere yazılı basınında Müslümanların nasıl ve ne şekilde resmedildiği sorusuna cevap aramaktır. Bu bağlamda İngiltere’nin sağ ve sol tandanslı yazılı basın kaynakları birlikte değerlendirilerek haberlerin yansıtılış biçiminin ülkenin siyasi yapısıyla ilintili olup olmadığı da görülmek istenmektedir. Basın kaynaklarının yaşanan terör olaylarını Müslümanlara mal ederek kötü imaj üzerine oturmuş bir algı operasyonu görevi mi üstlendiği yoksa Müslümanlara yönelik herhangi bir algının oluşmasına sebep vermeden haberleri okuyucuların yorumuna mı bıraktığı da sorgulanmaktadır. Müslümanlara yönelik genel algının süreç içerisinde değişime uğrayıp uğramadığı da gözlemlenmek istenmektedir. Çalışma bu yaygın kanıyı somut veriler üzerinden test etmesi ve görünür kılması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada, Ocak 2015-Temmuz 2018 sürecinde İngiliz yazılı basında sol eğilimli yayın yapan The Guardian ve Daily Mirror ile sağ eğilimli yayınlar yapan The Sun ve The Daily Telegraph gazetelerinde yer alan Müslümanlara yönelik haberlerin manşetleri ve içerikleri analiz edilmiş ve bu bağlamda İngiliz gazetelerinde Müslümanların bütünüyle ve sürekli olarak olumsuz tasvir edildiğine dair genel kanı değerlendirilmektedir. “İslamofobi”, “İslam karşıtı nefret”, “İslam” ve “Müslüman” anahtar kelimeleri kullanılarak taranan haberler, Müslümanlara dair olumlu ve olumsuz imaj çizenler şeklinde ikili bir gruplandırma yapılarak incelenmektedir. Çalışmada elde edilmesi planlanan bulgularla, İngiliz yazılı basınının Müslümanları nasıl göstermeye çalıştığı değerlendirilecektir. Ayrıca sağ ve sol görüşlü gazetelerin ideolojik anlamda farklılaşmaları dolayısıyla oluşturdukları algıda farklılaşıp farklılaşmadıkları anlaşılmasına çalışılacaktır.

II. İngiliz Yazılı Basını ve Müslümanlar

Bilginin taşıyıcılığını yapan ve gerçekliğin çeşitli versiyonlarını sunan medya, sahip olduğu güç ve meydana getirdiği etki sayesinde düşünceleri şekillendiren bir araçtır. Van Dijk’in (2000) de belirttiği gibi medya söylemleri insanların düşünce, duygu davranış ve ideolojilerinin temelinde yer alan ve onları etkileyen unsurdur. Toplumda var olan herhangi bir azınlık gruba karşı yerel halkın bilgi düzeyinin az olması gerçeği karşısında bir veri merkezi olan medya daha da önemli hale gelmektedir. Gazetelerin yayınladıkları haberler ve kullandıkları dil gazetenin sahip olduğu ideoloji ve fikirlerden bağımsız değildir. Özellikle etnik azınlıklarla ilgili yapılan haberlerin içeriği ve kullandığı dilin çoğu zaman gizli bir ırkçılık barındırdığı da söylenebilmektedir.(van Dijk, 1991) İngiltere’de 11 Eylül saldırıları ile 2004 Madrid, Salman Rüşdi olayı, 2005 Londra bombalamaları, 2011 isyanları ile birlikte İslam ve Müslüman karşıtlığı giderek artmış ve bu eğilim İslamofobik bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde,

özellikle İngiltere’de İslam, Müslümanlar, İslam karşıtı nefret en çok gündemde olan konular haline gelmiştir. İngiltere’de Müslümanlara yönelik uygulanan politikalar (burka yasağı, dini okullar vs.) ve medyaya yansıyan haberler neticesinde, halkın Müslümanlara olumsuz tutum sergilediği ve Müslümanların birçok olayda kınanma ve aşağılanmaya maruz kaldığı görülmüştür. (Sian, Law ve Sayyid, 2012) Bu bağlamda, İngiliz yazılı basınında Müslümanlar ve İslam’la ilgili negatif haberler, halkın düşüncelerini de bu doğrultuda etkileme noktasında önem arz etmektedir.

Müslümanların Batı medyasındaki temsilleri üzerine yapılan araştırma ve çalışmalarda, 11 Eylül terör saldırılarının ardından artış görülmekle birlikte Müslümanların “ötekiler” olarak görüldüğü ve şiddet ve terör eylemleriyle ilişkilendirildiği çalışmalar 11 Eylül öncesinde de bulunmaktadır. Aslına bakılırsa, İslam ve Müslümanlar üzerine kalıplaşmış yargılar nedeniyle 11 Eylül öncesinde de birtakım uygulamalara, dışlanmalara ve bazen de saldırılara maruz kalmışlardır. Ama 11 Eylül ile birlikte zaten kurumsallaşmakta olan ve geniş bir tabana yayılan İslam korkusu tamamen su yüzüne çıkmıştır.

İslamofobinin tarih sahnesine çıkışı ve dönüşümüyle ilgili bazı çizgilerin netleştirilmesi gerekmektedir. 1960’larda İslam coğrafyalarından Avrupa’ya göç edenler, Avrupalılar tarafından iş hayatı içerisinde duyulan gereksinimi karşılayacak olan emek arz ediciler olarak algılanmışlar ve dolayısıyla ilk 10-15 yıllık süreçte olumsuz bir toplumsal tepkiyle karşılaşmamışlar ya da karşılaşsalar bile bunlar çoğunlukla iş piyasalarının ve bazı sektörlerin koşullarından dolayı ekonomik bazlı karşılaşmalar şeklinde olmuştur. 1970’lerin ikinci yarısından 1980’lerin sonuna kadarki dönemde ise, göçmen işçi talebi azalmış fakat Avrupa’ya girişlerin siyasi iltica, evlilik ya da yasa dışı yollarla devam etmesiyle Müslümanların Avrupa’daki varlıklarına itiraz aslında ekonomik gerilemenin neden olduğu baskılara dayalı kalmıştır. Ancak zamanla Müslümanların toplumsal yaşamın diğer alanlarındaki görünürlüklerine karşı da tepkiler gösterilmeye başlanmıştır. Bu tepkilerin dinle ilişkilendirilmesi ve İslamofobiye dönüşmesi ise 1990’lı yıllarla birlikte ortaya çıkan ve günden güne şiddetlenen apayrı bir meseledir. (Samur, 2017:155-156)

Özellikle 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Batı dünyasında başta ABD’de bazı politikacıların ve düşünce kuruluşlarının yeni bir “düşman” diğer bir ifadeyle “öteki” arayışına girdikleri ve bu bağlamda da İslam’ı ötekileştirdikleri bilinmektedir. Daha sonra yaşanan gelişmeler doğrultusunda bir tehditten ziyade bir sorun olarak gerek medyada gerekse akademik çevrelerde İslamofobi kavramı ortaya atılmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından İslam dininin terör, şiddet, köktendircilik ile anılmasına yol açmış ve Müslümanlara karşı ön yargı ve toptancı bir yaklaşımı benimseyen düşünceler baskın hale gelmiştir. Bu fobi siyaset ve medyanın etkisiyle Batı toplumlarına empoze edilmiş (Kirman, 2010:23) ve dolayısıyla İslam karşıtlığının yükselmesine yol açmıştır. Özellikle muhafazakâr, popülist ve aşırı sağcı siyasi partilerin yaygın olarak dillendirdikleri İslam karşıtlığı ve

Müslüman düşmanlığı gün geçtikçe artmakta ve kaygı verici bir hal almaktadır. (Aktaş, 2014: 33-34)

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından medyada İslam ve Müslümanlarla ilgili yer alan haber ve yorumlar, farklı din ve etnisiteye bağlı toplulukların kamuoyunda nasıl resmedildiğine ilişkin önemli bilimsel çalışmalara konu olmuştur. İngiltere'deki birçok Müslüman akademisyen, grup ve aktivist de bu konuda İngiltere mediasında yer tuttuğu şekilde çizilen olumsuz, haksız ve ayrımcı tavrın gittikçe yerleşen bir hal aldığından endişe ettiklerini ve bu durumun doğal olarak İngiliz toplumunun merkezinde Müslüman bir suçlu tabakanın yer aldığı bir korku atmosferi oluşturduğunu ifade etmişlerdir. İngiliz yazılı mediasında Müslümanların bu şekilde tasvir edilmesi, azınlık gruplarının "ötekileştirilmesi" sorununa neden olurken, özellikle bireylerin okudukları gazete başlıkları ve haberlerde yer alan söylemlerden dolayı Müslümanlara yönelik tutumlarının etkilenebileceğini savunmaktayız. Bu bağlamda, İslam'ın diğer dinlere yaşam hakkı tanımayan, savaççı ve şiddet içerikli bir din olduğu yönünde basılı ve görsel medyada yayınlar yapılması ve İslam hakkında doğru ve yeterli düzeyde bilgi sahibi olmayan gayrimüslim bireylerin bu yayınlardan etkilenmeleri İslamofobi'ye neden olmaktadır. Bu durum karşısında medyanın ırkçı ve ayrımcı söylemler bağlamında toplum üzerinde itici güç olduğu, endişe ve önyargıyı artıran etnik bir konsensüs sağladığını ifade eden van Dijk (1991), Poole (2002) ve Richardson (2004)'ın çalışmalarında da bu durum ayrıntılı olarak ifade edilmektedir. Poole, İngiltere'de sağ tandanslı gazete haberlerinin Müslümanların İngiltere kültürüne ve ulusal güvenliği üzerinde tehdit oluşturdukları, sürekli artan sayılarının ileride ülke değerlerine zarar vereceği mesajlarına dayandığını belirtmiştir. (Poole, 2002: 84) Ayrıca bu dönemde, İngiltere'de yaşayan Müslümanlara karşı sadece fiziki ve sözlü saldırılarda değil, İngiliz ırkçı gruplarının mobilize olmasında da büyük artış meydana geldiği ifade edilmiştir.

Moore, Mason ve Lewis (2008: 3), benzer bir kantitatif yaklaşım kullanarak 2000-2008 yılları arasında İngiliz gazetelerinde yer alan 974' ün üzerinde haberin içeriğini ve görsel imgelerini analiz etmiştir. Gazetelerde İngiliz Müslümanlarına ayrılan kısımların çoğunda onların "bir tehdit", "bir sorun" ya da "her ikisi" olarak yansıtıldığı sonucuna ulaşan yazarlar, gazetelerin daha çok terörle ilgili, "militanlık" ve "radikalizm" gibi kelimelerin kullanıldığı haberlere yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Baker, Gabrielatos ve McEnery (2013: 255), İngiliz gazetelerinde İslam ve Müslümanlara dair haberlerin analizini yaptıkları çalışmada, İslam ile ilgili tüm yazılanların olumsuz olduğu sonucuna varmışlardır. İslam hakkında 200.000'den fazla medya makalesini inceleyerek bazı önemli sorunların üzerine eğilmek amacıyla eleştirel bir söylem analizi kullanan yazarlar Müslümanlara ve İslam'a yönelik söylemlerin ön yargı içerdiği sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte, nitel analizden ziyade nicel analiz kullanan çok sayıda bilim adamı da - Richardson (2004), Jaspal ve Cinnirella

(2010), Morey ve Yaşin (2011)- İngiliz basınında Müslümanların olumsuz tasvir edildiğini iddia etmişlerdir.

III. Yöntem

Çalışmada yapılan analizde içerik çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem yazılı, sözel ve diğer iletişim kanallarının açık içeriğinin nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla tanımlanmasını sağlamaktadır (Berelson, 1971: 18; Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22). Ayrıca medya tarafından verilen mesajların bilim insanları tarafından sınıflandırılmasını ve çıkarım yapılmasını sağlayan bir araştırma tekniğidir. (Stempel, 2003: 103)

Araştırmanın evrenini Ocak 2015-Temmuz 2018 sürecinde İngiltere genelinde yayın yapan, günlük ulusal gazetelerin manşet haberleri oluşturmuştur. Örneklem olarak da The Sun, The Telegraph (sağ eğilimli); Daily Mirror, The Guardian (sol eğilimli) gazeteleri seçilmiştir. Bu gazetelerin seçilmesinde; 15 yaş ve üstü İngiliz yetişkinlerin yaklaşık %82'sine ulaşan dört büyük gazete olması ve gazetelerin siyasi duruşları göz önünde bulundurulmuştur. Farklı okuyucu kitlesine ulaşan bu gazeteler üzerinden Müslümanlara yönelik algı analiz edilmektedir. Bu tarihlerin seçilmesinin nedeni 2015 sonrası dünya genelinde Müslümanlara karşı yapılan eylem ve propagandalarda artış olması ve buna bağlı olarak yapılan haberlerin de yoğunlaşmış olmasıdır. Nüfusunun yaklaşık %5 'i Müslümanlardan oluşan İngiltere'nin çalışmaya konu olması ülkedeki Müslüman sayısında hızlı artışın ve Hristiyan demografisindeki yaşlanmanın bir kültürel değişime yol açacağı endişesi ve buna paralel olarak da İslam karşıtı saldırıların artması ile ilgilidir.

Çalışmada kullanılacak olan haberleri belirleyebilmek amacıyla araştırmacılar tarafından birtakım tarama ve seçim ölçütleri belirlenmiştir. İlk olarak Batı basınında Müslümanlar ile ilgili haberlerde sıkça yer alan 4 anahtar kelime "İslamofobi", "İslam karşıtı nefret", "İslam" ve "Müslüman" belirlenmiştir. Anahtar kelimeler belirlenen tarihler arasında ilgili gazetelerde iki farklı araştırmacı tarafından taranmıştır. Elde edilen tüm haber manşetleri gazetelerde yer aldığı şekliyle tablolara aktarılmıştır. Her araştırmacı tarafından tablolastırılan haberler karşılaştırılarak, her bir araştırmacı tarafından aynı haberlere ulaşıp ulaşılmadığı kontrol edilmiştir.

Medya tüketicileri çoğunlukla bir olayla ilgili çıkan haberlerin tamamından ziyade manşetlerine bakarak yorum getirirler de manşetlerin magazinsel nitelik taşıması ve tam anlamıyla haberlerin içeriğini yansıtmaması nedeniyle yanlış algılamalara sebebiyet verebilmektedirler. Müslümanlara yönelik olumlu ve olumsuz algıyı ölçmeye yönelik bir değerlendirme yapılması amaçlandığından dolayı haber manşetlerinin anlamsal açıklık ya da kapalılık durumları da göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda haber içerikleri de incelenerek yanlış yorumlamaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Herhangi bir algı operasyonuna imkân vermeyen haberler çalışmanın dışında tutulmuştur. Bu

çalışma sonunda elde edilen haberler tekrar kontrol edilerek çalışma kapsamına alınıp alınmayacağına ölçütler temel alınarak karar verilmiştir. Bu şekilde araştırmanın güvenilirliği ve iç geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen 885 haber içerisinde ölçütlere uygun olan 159 haber Müslümanlara yönelik ılımlı-olumlu bir yaklaşım içeren ve daha olumsuz bir tablo çizenler şeklinde her bir gazete için ikili kategorizasyona tabii tutulmuştur. Yapılan analizi sağlam bir zemine oturtabilmek adına olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırdığımız haberler aşağıda örneklendirilmiştir:

Tablo 1. Müslümanlara Yönelik Algıyı Yansıtan Örnek Haber Başlıkları

Müslüman Algısı (+)	Müslüman Algısı (-)
“Bir camiye yapılan saldırı hepimize yapılmış bir saldırdır.” (An attack on a mosque is an attack on us all: Political leaders rally around shocked community)	“İslam ve terörizm arasında açıkça bir bağlantı vardır. Bunun önüne geçmek hepimizin görevi.” (There is a clear link between Islam and terrorism. It's up to all of us to break it)
“Medyanın artık Müslümanlar’a adil davranma zamanıdır” (It’s time the media treated Muslims fairly)	“Müslümanlar İngiltere’yi hamamböceği gibi istila ediyor.” (Muslims are invading Britain like COCKROACHES)
“İslamofobi apaçık ırkçılıktır.” (Islamophobia is racism, pure and simple)	“Müslüman korkusu İngiltere’yi parçalıyor.” (Fear of Muslims tearing British society apart.)
“İslamofobi gerçektir. Başka kelimeler türetmeyi bırakın.” (Islamophobia is real. Stop the obsession with semantics)	“İngiliz Müslümanların Çeyreği Charlie Hebdo teröristlerine sempati duyuyor” (Quarter of British Muslims sympathise with Charlie Hebdo terrorists)
Teşekkürler, ancak bir Müslümanı sevin günü” İslamofobi ile başa çıkmak için yeterli değil. (Thanks, but a ‘Love a Muslim Day’ isn’t enough to counter Islamophobia)	“Müslüman Avrupa: kıtamızı dönüştüren demografik saatli bomba” (Muslim Europe: the demographic time bomb transforming our continent)

Bu analiz, hem İngiltere basınında İslam’a ve Müslümanlara yönelik genel algının yönünü belirleyebilmek hem de her bir gazetenin diğerlerinden bağımsız olarak konuya yaklaşımını değerlendirebilme noktasında anlamlıdır.

IV. Bulgular

Literatürde yaygın olan Batı medyasında Müslümanlara ve İslam'a yönelik çoğunlukla negatif tutum sergilendiğine dair görüşlere benzer sonuçlar elde edileceği varsayılarak, çalışmada, İngiltere'nin The Sun, Daily Mirror, The Guardian, The Daily Telegraph gazetelerinde yer alan ilgili haberler gazetelerin ideolojileri de dikkate alınarak incelenmiş ve Müslümanlara yönelik genel algının belirtilen süreç içerisinde değişime uğrayıp uğramadığı gözlemlenmek istenmiştir. Bu noktada konu bütünlüğünü sağlamak ve elde edilen sonuçları desteklemek adına çalışmada taranan gazetelerden örnekler vermek anlamlı olacaktır.

The Daily Telegraph'ın 20 Kasım 2015'te yayınladığı başlıklardan biri "There is a clear link between Islam and terrorism. It's up to all of us to break it"/ "İslam ve terörizm arasında açıkça bir bağlantı vardır. Bunun önüne geçmek hepimizin görevi." şeklindeydi. Yazının devamında ise Müslümanları terörist ilan eden ve İslam ve terör arasındaki bağlantının kaçınılmaz olduğuna vurgu yapan bir yazı hâlihazırda okuyucu ile buluşmaktadır. 9 Mart 2016'da yayınlanan "London more Islamic than Muslim World"/ Londra, Müslüman dünyasından daha Müslüman" başlıklı haberde ise İslamın hoşgörü ve adalet dini olduğunu vurgulayan Müslümanların bu özellikleri taşımadığı ve İngiltere halkının İslam'ın özünde yer aldığı söylenen bu özellikleri Müslümanlardan daha çok taşıdığı vurgulanarak, Müslümanları aşağılayıcı bir tutum sergilenmiştir.

The Sun gazetesinin 23 Mayıs 2018 tarihinde yayınladığı "The Sun Says As moving as Manchester Together was, let's not just trust in 'hope', let's give our security services every penny they need": başlıklı haberde terörle bağlantısı olduğu vurgulanan Müslümanlarla mücadele etmek için ülkenin güvenlik servislerine bütün imkânların sağlanmasının gerekliliği üzerinde durularak, yerel halkın tedirginliğinin bu sayede bertaraf edilebileceği vurgulanmaktadır. Sağ ideolojiye sahip The Sun gazetesinde yansıtılan Müslüman algısı beklenen şekilde daha keskin ifadelerle sunulmaktadır. Müslümanların negatif yansıtıldığı haber başlıklarına sıkça rastlanmasına rağmen, gazetede yer alan haberlerin tümünün bu yönde olmadığı saptanmıştır. Örneğin, 10 Nisan 2017'de yayınlanan "United Against Hate" başlıklı yazıda türban takan Müslüman bir kadına yapılan saldırı kınanmış, hem insan hakları ihlaline karşı hem de nefret söylemlerinin önüne geçilmesi noktasında birlik olunması çağrısında bulunulmuştur. Ancak İngiltere'de bu durumun, yerel halk arasındaki görüş farklılıklarının ve incelenen dönemde yayınlanan haberlerin başlık ve içeriklerinin keskin nitelikte olması nedeniyle kolay gerçekleşemeyecek nitelikte olduğu görülmektedir.

Sağ tandanslı gazetelerde yer alan haberler, İngiltere'de Müslümanlara yönelik olumsuz tutum, davranış ve söylemlerin Müslümanların kültürel, dini, demografik özelliklerini de ilgilendiren boyutlara ulaştığını göstermektedir. Burkanın toplumsal düzene aykırı görülmesinden dolayı yasaklanması, Müslüman nüfusun gelecek yıllar için kültürel bir felaket oluşturacağı endişesi,

Müslüman isimlerinin ülkede hoş karşılanmaması gibi birçok olumsuz haber yer almaktadır. “Nursery worker banned from wearing Islamic dress because it is 'tripping hazard’” (The Daily Telegraph, 12 June 2015); “Anti-Muslim sentiment on rise in Europe due to migration and Isil as continent rejects multi-cultural society” (The Daily Telegraph, 12 July 2016); “Teacher whose surname is Islam told to remove hoodie with his name on because it was offending people” (The Sun, 21 July 2016) bu haberlere örnek olarak gösterilebilir.

Bunun yanında Avrupa’da terör eylemlerinin olduğu dönemlerde Müslümanların bu eylemlerden sorumlu tutulduğu da dikkat çekmektedir. Özellikle İngiltere’de Sağ tandanslı gazetelerin Müslümanlara yönelik olumsuz söylemler içeren haberlere yer verdiği yönündeki genel algı doğrulanmıştır. Haberlerin yansıtılış biçimi ve kullanılan ifadeler sol tandanslı gazetelere göre daha keskindir. Ancak yayınlanan haberlerin tümüyle ve her dönem Müslümanlara yönelik olumsuz haber yaptıklarını da söylemek doğru olmamaktadır. “Islamophobic Britain: Where Muslim women are spat on, punched and covered in faeces” (The Daily Telegraph, 7 September 2015); “It was definitely a hate crime Jameel Muhktar who was doused in acid along with cousin Resham Khan as they sat at traffic lights says attack was because of rising Islamophobia” (The Sun, 30 June 2017) başlıklı haberlerde görüldüğü gibi sağ tandanslı gazeteler de bazen müslümanlara yönelik saldırıları islamofobik eylem olarak değerlendirmektedir.

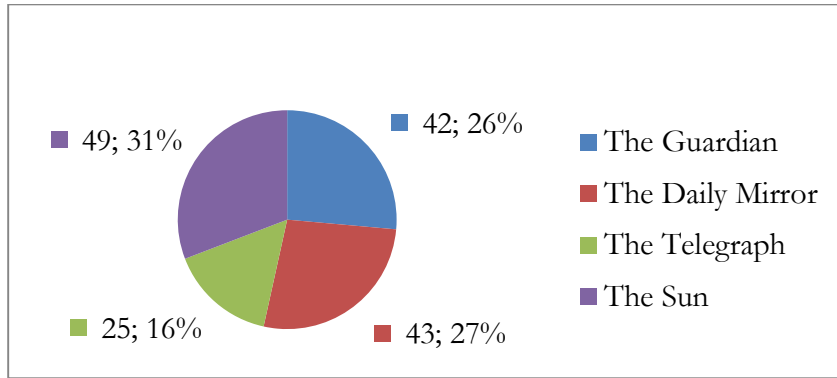
Çalışmaya konu olan sol tandanslı The Daily Mirror ve The Guardian gazetesine bakacak olursak, Müslümanlar ile ilgili yazıların genellikle yorumsuz olarak verildiği ve Müslümanlara karşı daha ılımlı bir tavır sergilendiği görülmektedir. The Guardian’da 4 Nisan 2018’de yayınlanan “Teşekkürler, ancak bir Müslümanı sevin günü” İslamofobi ile başa çıkmak için yeterli değil. / Thanks, but a ‘Love a Muslim Day’ isn’t enough to counter Islamophobia” başlıklı haberde İslamofobik hareketlerin önüne geçilmesinin ve Müslümanların daha güvenli ve emin bir ortamda hayatlarını devam ettirmenin sağlanması için gerekli çabanın gösterilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. The Daily Mirror gazetesinin 10 Mart 2016’da yayınlanan “Horrific ‘Punish a Muslim Day’ letters send out offering rewards for throwing acid and burning or bombing a mosque” başlıklı haberinde, Müslümanlara ve İslam’a karşı şiddete çağırarak korkunç olarak nitelendirilmiş, nefret içerikli eylemler eleştirilmiştir. Haberler yoğun şekilde Müslümanların çoğunun islamofobik hareketlere maruz kaldığı, dışlandığı ve çeşitli alanlarda ayrımcılığa tabii tutulduğuna dair ifadeler içermektedir.

Sol tandanslı olan bu gazetelerde Müslümanlarla ilgili haberlerin yansıtılış biçiminin ülkenin içinde bulunduğu siyasi konjonktürden sol tandanslı gazetelere göre görece daha az etkilendiğini söylemek mümkündür. Sol tandanslı gazetelerde müslümanların olumsuz yansıtıldığı haberler sağ tandanslı gazetelere

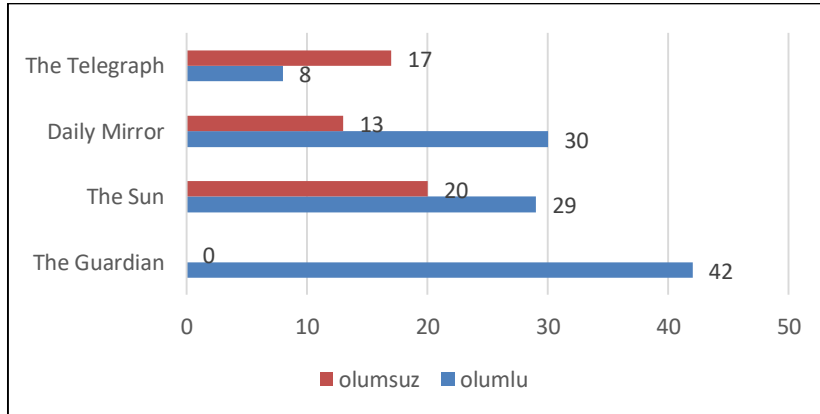
Müslümanlara Yönelik Medya Algısı: İngiliz Yazılı Basını

göre sayıca daha az olmakla birlikte bu haberler de Müslümanlara yönelik ırkçı söylemler üzerine oturmaktadır.

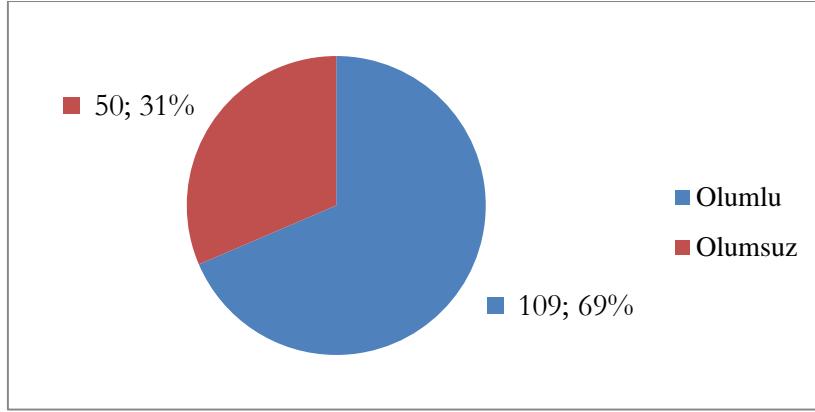
Müslümanların son dönemde İngiliz yazılı basınında nasıl yansıtıldığının incelendiği çalışmadan elde edilen bulgular, 2001 yılından itibaren yazılı basında çizilen olumsuz imajı ve Müslümanların teröristlerle ilişkili olduğuna dair genel kanıyı bütünüyle desteklememektedir. Elde edilen bulgular, terör olaylarının arttığı dönemlerde islamofobik eylemlerin ve söylemlerin de arttığını ve dolayısıyla medyada da bunun yansımalarının aynı doğrultuda olduğunu doğrulamakla birlikte, günümüzde İslamofobinin varlığının kabul edildiği ve öncelikle başa çıkılması gereken önemli konulardan biri olarak ele alınmasının gerekliliğinin vurgulandığını göstermektedir.

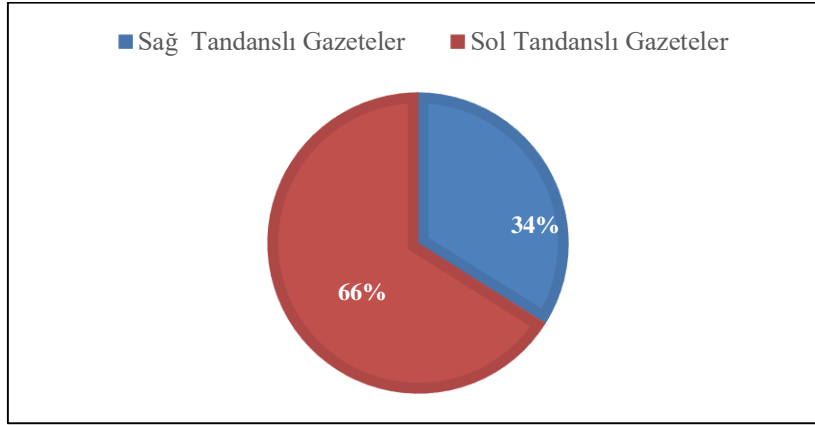
Grafik 1. Gazetelere Göre Haber Dağılımı

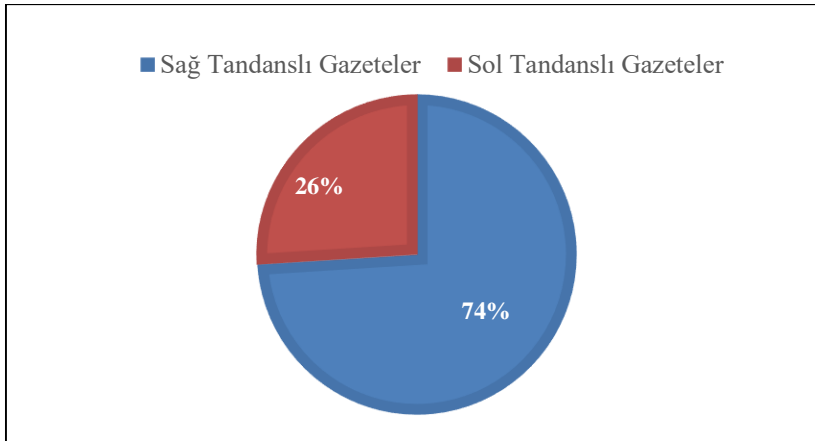
Grafik 2. Gazetelere Göre Olumlu-Olumsuz Haber Sayıları

Grafik 3. İngiltere Basınında Müslüman Algısı

Grafik 4. Olumlu Haber Oranı

Grafik 5. Olumsuz Haber Oranı

Çalışmaya konu olan 159 haberin gazetelere göre dağılımını gösteren ilk tablo incelendiğinde, bu haberlerin % 49'unun The Sun gazetesinde; %43'ünün The Daily Mirror'da; %42'sinin The Guardian'da ve %25'inin ise The Telegraph'da yer aldığı görülmektedir. İkinci tabloda ise bu 159 haberin 109'unun (%69) müslümanlara yönelik olumlu imaj çizdiği, 50'sinin ise (% 31) Müslümanları olumsuz olarak yansıttığı görülmektedir. Bu çerçevede, İngiliz medyasında yer tuttuğu şekliyle ve literatürdeki yaygın kanının aksine Müslümanlara yönelik olumsuz, haksız ve ayrımcı tavrın her dönemde geçerli olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

V. Sonuç

İslam ve Müslüman kavramlarının korku, öfke duygularına neden olmasının arka planında medya, siyasiler, din adamları ve eğitimcilerin İslam ile bireyin güvenlik ve yaşam güdülerini tehdit eden terör, şiddet, bombalama ve intikam gibi negatif duygu ve davranışların sürekli birlikte ilişkilendirilmesi yer almaktadır. Müslümanlara karşı İslamofobik davranışların yaygın olduğu Batı ülkelerinde genellikle İslamofobi Müslümanlardan kaynaklanan bir sorun olmaktan çok, yanlış Müslüman algısının bir sonucu olarak ve farklı kültürlerin ve dinlerin bir arada yaşamasına tahammülün olmadığı yerlerde ortaya çıkmaktadır.

3 milyona yakın Müslümanın yaşadığı İngiltere'de, Müslümanlara ilişkin haberler İngiliz yazılı ve görsel medyasının en önde gelen konuları arasında yer almaktadır. Müslümanların İngiliz toplumundan farklı olan kültürel ve sosyal yapısı medya aracılığıyla değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. 11 Eylül saldırıları ve akabindeki saldırılardan sonra akademisyenler, siyasi aktörler ve etnik azınlık aktivistlerinin de arasında bulunduğu pek çok temsilci medyada Müslümanların olumsuz bir şekilde yansıtıldığı konusunda görüşlerini dile getirmişlerdir. Çalışmada, elde edilen bulgular ışığında, literatürde çok yaygın şekilde tartışılan İngiliz yazılı basınının Müslümanları daima ve bütünüyle olumsuz şekilde tasvir ettiğine dair genel kanı desteklenmemektedir.

Elde edilen bulgular, Müslümanların İngiliz gazetelerinde nasıl tasvir edildiği hakkında daha ayrıntılı bir anlayış sunan çeşitli sistematik bulguları da ortaya koymaktadır. Farklı gazete türlerinin incelenmesi ve sonuçların karşılaştırılması neticesinde özellikle sağ tandanslı gazetelerin sol tandanslı gazetelere oranla daha fazla olumsuz haber yansıttığı ve haberlerin daha kesin ve net cümleler içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle Avrupa'da terör saldırılarının olduğu dönemlerde Müslümanlara yaklaşım gazeteler arasında farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Sol tandanslı gazetelerde daha yorumsuz ve doğrudan haberlere yer verilmiş, bununla birlikte, Müslümanların tasviri genel olarak olumlu şekilde yapılmıştır. Çalışma, İngiliz medyasında Müslümanların tasvirinin literatürde hâkim olan bilimsel ya da yaygın görüşlerden daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Farklı görüşlere sahip gazetelerin ve tüketicilerin

tercihlerinin medyada Müslümanların nasıl resmedildiği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu da açığa çıkarmaktadır. Çalışma ilerleyen zamanlarda farklı tarih aralıkları kullanılarak, farklı ülkelerde bulunan Müslümanlar veya farklı gruplar için genişletilebilir. Ayrıca farklı metodolojiler kullanılarak sadece yazılı basın değil diğer sosyal medya araçları yardımıyla da karşılaştırmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Aktaş, M. (2014). Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 13 (1), 31-54.
- Bail, C.A. (2012). The fringe effect: civil society organizations and the evolution of media discourse about Islam since the september 11th attacks. *American Sociological Review* 77 (6), 855–879. doi:10.1177/0003122412465743.
- Baker, P. and Gabrielatos, C. (2013). *Discourse analysis and media attitudes: the representation of Islam in the British press*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker, P. (2010). Representations of Islam in British broadsheet and tabloid newspapers 1999–2005. *Journal of Language and Politics*, 9 (2), 310–338.
- Benson, R. (2013). *Shaping immigration news: a French-American comparison*. New York: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139034326.
- Berelson, B. (1971). *Content Analysis in Communications Research*. New York: Hafner Publishing.
- Benson, R. and Saguy, A.C. (2005). Constructing social problems in an age of globalization: a French-American comparison.” *American Sociological Review* 70 (2), 233–259.
- Cottle, S. (2000). *Ethnic minorities and the media: changing cultural boundaries*. Buckingham: Open University Press.
- Dolezal, M. and Helbling, M. (2010). Debating Islam in Austria, Germany and Switzerland: ethnic citizenship, Church–state relations and right-wing populism. *West European Politics* 33 (2), 171–190.
- Greenberg, D. and Miazhevich, G. (2012). Assimilationism vs. multiculturalism: U.S. identity and media representations of British muslims over a 12-year span. *Communication, Culture & Critique* 5 (1), 75–98.
- Jaspal, R. and Cinnirella, M. (2010). Media representations of British Muslims and hybridised threats to identity. *Contemporary Islam* 4 (3), 289–310.
- Kirman, M. Ali. (2010). İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?. *Journal of Islamic Research* 21(1), 21-39.

- Moore, K. Mason, P. and Lewis, J. M. W. (2008). Images of Islam in the UK: the representation of British Muslims in the national print news media 2000–2008. cardiff: cardiff school of journalism, *media and cultural studies*.
- Morey, P. and Yağın, A. (2011). Framing Muslims: stereotyping and representation after 9/11. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Poole, E. (2002), Reporting Islam: media representations of British Muslims. London: I. B. Tauris.
- Poole, E. and Richardson, J. (2006). Muslims and the news media. London: I. B.Tauris.
- Richardson, J. (2004). (Mis)Representing Islam: the racism and rhetoric of british broadsheet newspapers. Amsterdam: John Benjamins.
- Samur, H. (2017). Avrupa'nın Önyargılarının ve Çelişkilerinin Bir Sonucu Olarak İslamofobi. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 15 (29), 147-173.
- Sian, K., Law, I. and Sayyid, S. (2012). The media and Muslims in the UK Centre for ethnicity and racism studies. University of Leeds.
- Stempel, H.G. (2003). İçerik Analizi, İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi. M. S. Çebi (çev.). Ankara: Alternatif Yayınları.
- Tavşancıl, E., Aslan E. (2001). İçerik Analizi Ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Espiyon Yayınları.
- Valentino, N. and Brader, T. (2013). Immigration opposition among U.S. Whites: general ethnocentrism or media priming of attitudes about Latinos? *Political Psychology* 34 (2), 149–166. doi:10.1111/j.1467-9221.2012.00928.x.
- Van Dijk, T. A. (1991). Racism and the press. London: Routledge.

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği*

Elifnur TERZİOĞLU**
Fatma GEÇİKLİ***

Alınış Tarihi: 23 Ekim 2018

Kabul Tarihi: 03 Temmuz 2019

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin yürütülmesi ve Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri sürecinde, medyanın gündemi belirlemedeki olası rolünü, algı yönetimi yaklaşımı çerçevesinde incelemektir. Bu doğrultuda çalışmada, "amaçlı örnekleme yöntemi" ile Türkiye'nin ulusal çapta yayın yapan en yüksek tirajlı iki gazetesi olan; Sabah ve Hürriyet gazeteleri incelenmiştir. 01 Ocak 2011 ve 31 Aralık 2016 tarihleri arasında yayınlanan Avrupa Birliği ve Türkiye konulu haberlerinin kamuoyunda nasıl algı oluşturduğu içerik analizi yöntemine tabi tutularak incelenmektedir. Araştırmadan elde edilen verilere göre, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin ilk sayfalarında çıkan haberlerin güvenlik, iç politika, dış politika, demokratikleşme ve ekonomi başlıklarından oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Hürriyete Gazetesi üzerinde yapılan incelemeye göre, AB-Türkiye ilişkileri ve katılım müzakerelerine ilişkin toplam 162 haberde en fazla iç politikaya vurgu yapılırken, en az işlenen konunun ekonomi olduğu ortaya konmuştur. Oluşturulan bu beş kategori için iki gazetede de verilen olumlu haber sayısı, olumsuz haber sayısına nazaran daha az görülmekte, her iki gazetede olumlu haber sayısı eşit verilmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, ele alınan yazılı basın haberlerinde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve katılım müzakereleri ile ilgili olumsuz bir algı yönetimi olduğu ve bu algı yönetiminde de demokratikleşme hususunun payı olduğu çıkarımına varılabilir.

Anahtar Kelimeler: Algı Yönetimi, Avrupa Birliği, AB-Türkiye İlişkileri, Medya, Yazılı Basın

The Role of Media in Perception Management: The Case of European Union-Turkey Negotiation Process

Abstract: The aim of this study is to explore the role of media in terms of perception management regarding Turkey-EU relations and negotiations. To this aim, a corpus of news on EU-Turkey relations published between January 1, 2011- December 31, 2016 in the newspapers of high circulation, Hürriyet and Sabah in terms of management of public's perception, which was compiled on the basis of purposive sampling, was analyzed by following content analysis framework. The content of news majorly relates to the categories of security, internal affairs, foreign policy, democratization and economics. Specifically, the findings show that most of 162 news published in Hürriyet were on the affairs of internal affairs while the issues regarding economics were the least included ones. As for Sabah, it is seen that internal affairs was heavily dealt in most of 197 news; on the other hand, security was rarely focused. Besides, the number of favorable news was observed few compared to unfavorable news, and the number of favorable news published in both newspapers was equal. These findings suggest that the way the newspapers published the news regarding European Union and Turkey relations and negotiation process seem to have moved on operating the perception in negative ways, which may be based on the matter of democratization.

Keywords: Perception Management, European Union, EU-Turkey Relations, Media, Printed Press

* Bu makale, Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ danışmanlığında Elifnur TERZİOĞLU tarafından hazırlanan "Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği - Türkiye Müzakere Süreci Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Koordinatör, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, AB Bilgi Merkezi

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

I. Giriş

Algılama; bireyin çevresinde olup bitenlerin farkında olması ve onları yorumlama süreci olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama halkla ilişkiler çerçevesinde ele alındığında, algılama, örgütü etkileyen iç ve dış çevrenin farkında olma süreci olarak belirtilebilir. Halkla ilişkilerin temeli tanıma ve tanıtmaya dayanmaktadır. Bu "tanıma" işlevi hedef kitlenin belirlenmesi ve analizinde önemli bir yer teşkil ederken, tanıma işlevi de tanıma işleviyle birlikte hedef kitleyi harekete geçirme faaliyeti olarak kullanılmakta, halkla ilişkilerin içinde var olan "algı" unsurunu, algı yönetimi anlayışı olarak ortaya çıkarmaktadır. Algının yönetilmesi sadece örgütsel süreçlerin doğru biçimde anlaşılması konusunda değil, aynı zamanda bireylerin tanınmasındaki gerçeklikleri ortaya koyma açısından da önemli bir unsurdur. "Algı" kavramı diğer gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlarda olduğu gibi Türk medyasında da önemli bir rol oynamaktadır. Medyanın zaman içerisinde, bireylerin duygu, düşünce, inanç, tutum ve davranışlarını etkileyebilecek çok büyük bir güce sahip olduğu söylenebilir. Yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumsal grupların, toplumsal kurum ve kuruluşların, kısacası toplumun tamamı medyanın şekillendirici ve belirleyici özelliğinden etkilenmektedir. Bu nedenle medyanın gündemi belirlediğini ve bunu da medyayı oluşturan kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüzde gündemi kitle iletişim araçları (özellikle gazete, televizyon ve radyo) önemli ölçüde belirlemektedir. Kitle iletişim araçları insanların, toplumların ilişkilerini, tercihlerini, kararlarını etkilemekte ve kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmektedir. Bununla birlikte, hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelen kitle iletişim araçları gündem belirleme işlevini her zaman bilinçli ve düzenli olarak yerine getirmez, bazen de bu işlevini bilinçsiz ve farkına varmadan yerine getirmektedir.

Bu makalede; son yıllarda Türkiye'nin iç ve dış politikasında siyasi açıdan vazgeçilmez bir unsur haline gelen ve kamuoyunda sıkça tartışılan Türkiye-AB ilişkilerinin Türk yazılı basınında nasıl algılandığı ve topluma karşı oluşturulan algıda medyanın rolünün ne derece etkin olduğu tartışılmaktadır. 2011-2016 yılları arasında sosyolojik gelişmelere bağlı olarak AB algısının ne yönde ilerlediğini incelemeye yönelik yapılan akademik çalışmaların kısıtlı olması ve AB-Türkiye ilişkileri ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunlukla siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve hukuk gibi alanlarda yoğunlaşması, buna karşın AB-Türkiye ilişkilerinin iletişim disiplini kapsamında yeteri kadar ele alınmamış olması, bu çalışmanın yapılmasında belirleyici temel faktör olmuştur.

İlişkilerin sürecine paralel olarak var olan tartışmalar bazen olumlu bazen de olumsuz yönde olmaktadır. Kamuoyunun TR-AB ilişkilerine olan ilgisi, özellikle dinamik gelişmelerin yaşandığı dönemlerde artış göstermiştir. Bu dönemler ve gelişmeler başlıca; 1959 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) resmi olarak ortaklık başvurusunda bulunması, 1963 yılında taraflar arasında imzalan Ankara Antlaşması ve sonraki dönem, 1987 yılında

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunması, 1996 yılında taraflar arasında imzalanan Gümrük Birliği (GB), 1999 yılında Türkiye'nin aday ülke konumuna getirildiği Helsinki Zirvesi, Türkiye'nin 2004'te üyelik müzakereleri için bir tarih alması, 2005 yılında Brüksel Zirvesi'nde üyelik müzakerelerine başlamasıdır. Bu dönemlerde kamuoyunda yer alan Türkiye-AB ilişkileri günümüzde gelişen kitle iletişim araçları vasıtası ile daha fazla tartışılmaya başlanmış ve hemen her kesimin ilgisini çekmiştir. Son yıllarda Kıbrıs sorunu, sözde Ermeni Soykırımı iddiaları, mülteci meselesi, Gümrük Birliği, Gezi Olayları, Paralel Yapı (FETÖ) gibi bazı konular AB ile ilişkiler paralelinde Türkiye gündeminde üst sıralara yerleşmiştir. AB-Türkiye ilişkilerinin gelişim sürecine paralel olarak, kamuoyunun konu ile ilgili tutumu da zaman zaman değişmiş ve medyanın da etkisiyle yönlendirilmiştir.

Bu çalışmada, “amaçlı örneklem yöntemi” ile seçilen Türkiye özelinde ulusal yayın yapan tirajı en yüksek (medyatava.com) iki gazetenin (Sabah ve Hürriyet Gazetesi) 01 Ocak 2011 ve 31 Aralık 2016 yılları arasında ilk sayfalarında yayınlanan AB-Türkiye ilişkileri konulu haberleri ile ilgili olarak, haberi sunuş biçimi vasıtasıyla toplum üzerinde ne gibi algılar oluşturmak ve/veya mevcut algıları değiştirmek istediği, özellikle algı yönetimi açısından ikna ve inandırıcılığı arttırmak maksadıyla tematik yapının analiz edilmesi ve medyanın bu durumu olumlu ya da olumsuz olarak nasıl yönlendirdiğinin araştırılması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda makalede, medyanın algı yönetimi kapsamındaki rolünün ne olduğu ve nasıl kullanıldığı incelenecek ve bu da Türkiye'nin iç ve dış siyasetinin en önemli gündem maddelerinden biri olan Avrupa Birliği Müzakere Süreci'ne odaklanılarak yapılacaktır. Bu araştırmanın önemi, medyanın bilinçli veya bilinçsiz olarak, toplum algısını ne derecede etkilediğini ortaya koymasında ve bu sayede toplumda farkındalık yaratmaya çalışmasındadır. Bu araştırma konusunun seçilmesi, ele alınan 2011-2016 yıllarında yaşanan sosyolojik gelişmelerden kaynaklı olarak AB algısının ne yönde ilerlediğini incelemeye yönelik yapılan akademik çalışmaların kısıtlı olması ve TR-AB ilişkileri ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve hukuk gibi alanlarda yoğunlaşması, iletişim disiplini içerisinde bu konuyla ilgili yapılan çok az çalışma olduğunun tespit edilmesinden dolayı önemli bir yere sahiptir.

II. Literatür Özeti

“Algı yönetimi” kavramından bahsetmeden önce, öncelikle “algı” kavramından bahsetmek ve algı yönetimini anlamak adına algı kavramını anlamak gereklidir. Filozoflar ve bilim adamları yüzyıllardır bu konunun üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu nedenle algı kavramı literatürde birçok kişi tarafından farklı tanımlarla açıklanmıştır. İnceoğlu (2010: 68) algıyı, “Dış dünyamızdaki soyut/somut nesnelere ilişkin olarak aldığımız duyumsal (sensible) bilgiyi (information) algılama” olarak tanımlamıştır. Morgan ise (1981: 265) söz konusu kavramı “duyularını yorumlama, onları anlamlı hale getirme süreci”

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

olarak tanımlamıştır. Bu tanımlara bakıldığında, algılamayı, bireyin dış dünyadan gelen sinyalleri kendi içinde anlamlandırması ve yorumlamasıdır. Bu dışarıdan gelen sinyaller ya da uyarıcılar, duyarlar vasıtasıyla farkına varılır ve bir şekilde bunların seçilmesi, organize edilip yorumlanması süreci algıyı oluşturur. Aynı zamanda, algı bir olay karşısında takınılan tutum ve davranışlar olarak da betimlenebilir. İnsanlar dış dünyadan gelen sinyalleri duyum ve algılarla edinir, önce duyu organları ile bilgiyi alır sonra da onu algılar. Fakat algı, “duyu” ile yakın anlam taşıdığı için karıştırılmaktadır. Hâlbuki Tutar’a göre (2013: 186-187), “Duyu, duyarlar vasıtasıyla eşyadan beğenme, beğenmeme, iyi, kötü, önem veya önemsizlik gibi bir takım etkiler almaktır”. Yani algı, duyuyla benzer gibi görünse bile aslında birbirinden farklıdır. Duyu, tanımda da belirtildiği gibi duyu organları vasıtasıyla alınan bilginin veya sinyallerin işlenmemiş halidir. Young’un modeline göre algılama, herhangi bir olayı, nesneyi ya da ilişkiyi görmektir, duymaktır, dokunmaktır, koklamaktır, tatmaktır ve hissetmektir (Chisnall, 1975: 13). Yani algı, duyu organlarından gelen bilgileri veya sinyalleri işler ve belirli bir yapı veya organizasyona sokar.

Algı yönetimi kavramı ise halkla İlişkiler alanında 80’li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır ve ilk kez PR Week dergisinin yayınladığına göre, 23 Şubat 1996 yılında Burson-Marsteller şirketi bu kavramı kullanmaya başlamıştır (Moloney, 2000:23).). Algı yönetimi kavramı en kısa tanımıyla belirsizliği az olan ve bireye daha çok fayda sağlayan veri akışını geliştirmek aynı zamanda kontrol etmek anlamına gelen son yıllarda oldukça popüler hale gelmiş yeni bir yönetim tekniği olarak ifade edilmektedir (Özer, 2012: 48). Özer, ayrıca algı yönetim kavramının ilk kez ABD Savunma Bakanlığı içinde bulunan birimlerce, ABD siyasi kararlarının ülkede ve diğer ülkelerde benimsenmesi için kullanılan bir teknik olduğunu belirtmiştir. Buradan algı yönetimi anlayışının temelinde “anlama” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü anlamak, bir birey veya olayla ilgili oluşturulan farklı düşüncelerin yarattığı mantığın kendi içinde de tutarlı olduğunu varsaymaktır. Tutar’a göre (2008:103) algılama tutum ve davranışları etkileyen bilişsel bir süreç olarak tanımlanabilir. Bundan dolayı kişileri yönetmeye ilk olarak algıları yönetmekle başlamak gerekmektedir çünkü uyaranlara verilecek olan tepkiyi belirleyen şey onları algılama biçimleri olduğundan insan yönetimine algılama yönetimi ile başlanmalıdır. Bu durumda “Davranış yönetimi dediğimiz şey aslında algılama yönetiminden başka bir şey değildir” demek yanlış olmayacaktır.

Algıları yönetmede medyanın rolünü azımsamamak gereklidir. Çünkü bireyler toplumda meydana gelen olayları kitle iletişim araçları sayesinde medya yoluyla öğrenirler. Kitle iletişim, düşünce ve tutumların bireylerin cinsiyetlerine, mesleklerine, yaşam şekillerine bakılmaksızın insan topluluklarına kitle iletişim araçları vasıtasıyla iletilmesidir. Bu iletişimin alıcıya gönderdiği iletilere mesaj denmekte ve göndericinin isteği ve yönlendirmesi doğrultusunda algı yaratmaktadır. Bazı haberlerin oluşmasında veya seçilmesinde kitle iletişim araçları hedef kitlenin yani okuyucu ya da izleyicilerin seçilen konuları ne derece

önemseyeceklerini de belirlemektedir (Yaylagül, 2006: 68). Diğer bir deyişle, kitle iletişim araçlarının bütün haberleri aynı önem sırasıyla iletemeyeceği için bazı haberleri diğerlerine nazaran ön plana çıkarır ve bu yöntem hedef kitle üzerinde iletilen haberin önemli olduğunun algılanmasını sağlar. Yani önemsenip seçilen bazı haberler kitle iletişim araçları tarafından gündeme getirilmekte ve toplumun gündemini belirlemektedir. Fakat medya bazen gerçek dünyanın yerine kurgulanmış dünyayı gerçek gibi sunabilir. Medya üzerinde yapılan bazı araştırmalara göre, medya gündemi belirleyip, toplumun tutum ve fikirlerinin oluşumunda yardımcı olurken, diğer araştırmalara göre, medya fikir ve tutum oluşturmaktan ziyade, çevresel etkilerle oluşan fikir, tutum ve davranışları pekiştirmektedir. (Picard, 1991: 55). Medya aynı zamanda bireyin toplumdaki sosyal ve politik olayları öğrenmesini, bu dünyada aktif rol almasını sağlar. Başka bir ifade ile kamuoyu oluşturmaktır. Peki medya bu görevini nasıl yerine getirmektedir? Bu sorunun cevabını bulmak için uzmanlar uzun yıllar araştırmalar yapmıştır. Genel olarak bu kapsamda yapılan araştırmaların sonuçlarını şu şekilde vermek mümkündür; medyanın gündem oluşturma özelliği vardır. Herhangi bir konu hakkında farkındalık yaratıp bilinmeyen olayları bireyin aklına getirerek onun hakkında düşünmesini sağlar. Bernard Cohen “*Basın insanlara ne düşüneceğini söylemede başarısızdır buna mukabil okuyucusuna ne hakkında düşüneceğini söylemede oldukça başarılıdır*” (Dearing ve Rogers, 1996: 12) ifadesi ile medyanın kanaatleri değiştirmedeki etkisinden bahsetmektedir. Kısaca medyanın bir konu hakkında yayın yapma sıklığı arttıkça o konunun kamuoyunda konuşulması ve tartışılması da o ölçüde artmaktadır.

Medyanın kamuoyunu yönlendirmede gösterdiği bu etkin rol Türkiye’de en çok Avrupa Birliği ile yürütülen müzakere sürecinde hissedilmektedir. Bugün Avrupa Birliği (AB) gelişmekte olan ülkelerin katılmak için birçok görevi yerine getirmeye çalıştıkları önemli bir birliktir. Bu Birliğe Türkiye’nin dahil olma çabası 1950’lerden itibaren başlamıştır. İnişli çıkışlı ilerleyen ve kamuoyunda sıkça yer alan Türkiye-AB ilişkileri, kitle iletişim araçları yolu ile topluma iletilmekte ve medya tarafından kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz algı yaratılmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği ilk olarak Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) olarak 1951 yılında o yıllarda savaş kaynağı olan kömür ve çeliğin barış aracına dönüştürülmek istenmesiyle oluşturulmuştur. AKÇT’nin ekonomik bütünleşme çabaları 1955 yılında Roma Antlaşması ile gerçekleşmiş ardından, Türkiye’nin de AB’ye üyeliği için köprü görevi gören Avrupa Ekonomik Topluluğu 1957 yılında kurulmuştur. (İKV, 2017) Bununla birlikte nükleer endüstrinin kurulmasını ve enerjinin tehdit unsuru olmaktan çıkıp fayda sağlama amacı ile kullanılmasını hedefleyen Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu da aynı yıllarda kurulmuştur. Bütün bu toplulukların ortak havuzda toplanması amacıyla Brüksel Antlaşması imzalanmış, ortak iç pazarın kurulması adına da Avrupa Tek Senedi imzalanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2002: 82). 1992 yılında imzalanan ve 1993 yılında

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

yürürlüğe giren Maastricht, AET'nin AB olma yolunda ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi için atılan son adımdır. Hırvatistan'ın 2013 yılında üye olmasıyla birlikte 28 üye devlete sahip olan AB'ye aday ülkeler arasında Türkiye de görülmektedir. AB-TR ilişkileri süreci boyunca yaşanan tartışmalar bazen olumlu bazen de olumsuz yönde olmakta hatta kamuoyunun konu ile ilgisi bazı dönemlerde yoğunlaşarak gündemde yer almıştır. Türkiye ile AB arasında var olan ekonomik çıkar sebebiyle ilişkiler her ne kadar olumsuz boyuta ulaşsa da kopmamıştır. AET'ye 1959 yılında ortaklık başvurusunda bulunan Türkiye, üyelik için yeterli bulunmamış, fakat ilişkilerin kopmaması adına iki taraf için geçerli olan ortaklık anlaşması yani Ankara Antlaşması 1963 yılında imzalanmıştır (Bozkurt, 1997: 285). Taraflar arasında Gümrük Birliği'nin zamanla oluşumunun sağlanması, işçilere serbest dolaşım hakkının verilmesi, ticaretin gelişmesi adına 1970 yılında Katma Protokol imzalanmıştır. O yıllarda yaşanan Kıbrıs Askeri Harekatı ve 12 Eylül olayları nedeniyle ilişkiler kesintiye uğramış ve ancak 1983 yılında yeniden demokrasiye geçiş sürecinin başlaması ile tekrar canlanmıştır. 1987 yılında Türkiye'de ekonomik sıkıntıların iyileşmesinin AB üyelik yolundan geçildiğine inanılması, Türkiye'yi 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusuna itmiştir. Fakat Komisyon, topluluğa yeni bir üye alınamayacağını açıklamıştır (AB Başkanlığı). 1996 yılında Türkiye ve Avrupa Topluluğu arasında Gümrük Birliği ilişkileri başlamıştır. Türkiye ilişkileri daha da güçlendirmek adına 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde tam üyelik için bir kez daha başvurmuş fakat AB, Kıbrıs ve Yunanistan sorununun çözülmesi konusunda olumlu bir adımın atılmasını istediğini belirtmiştir. Öyle ki bu zirvede diğer aday ülkelerle aynı muameleyi görmeyen Türkiye, ayrımcılık yapıldığı fikrine kapılmıştır (Şen, 2006: 62). Türkiye'nin üye aday konumuna geçmesi 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde gerçekleşmiştir. Birliğin genişleme süreci için önemli bir adım olan Kopenhag Zirvesi'nde, Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerinin başlatılması konusu reddedilmiştir (Erdemli, 2005: 6). İlişkilerin uzun bir geçmişe sahip olması ve bir türlü nihai sonuca bağlanamamasını eleştiren Türkiye, 2004 yılında yapılan Brüksel Zirvesi'nde, 2005 yılında müzakerelerin başlama kararı ile AB ile ilişkilerinde dönüm noktası yaşamıştır (Akgönenç, 2009:184).

Avrupa Birliği- Türkiye ilişkilerinin seyrini belirleyen bir diğer konu ilerleme raporlarıdır. Bu raporlar AB'ye üye olmak isteyen aday ülkeler için yol haritası niteliğindedir. Dolayısıyla AB'ye başvuran aday ülkeler uyum sürecinde getirilen eleştirileri dikkate almak durumundadır. Türkiye'de yaşanan gelişmeler, Avrupa'nın Türkiye algısını olumsuz yönde etkilemiş olduğu söylenebilir. Raporlarda özellikle yargı, adalet, ifade özgürlüğü, demokrasi, terörle mücadele, mülteci, güvenlik ve ekonomi konularına değinilmiş ve çoğunlukla eleştirel bir yaklaşım sergilendiği sonucuna varılması mümkündür. Bu dönemlerde kamuoyunda yer alan Türkiye-AB ilişkileri kitle iletişim araçları yolu ile topluma iletilmekte olduğu ve olumlu ya da olumsuz algı yaratılmaya çalışıldığı ifade edilebilir.

III. Yöntem

Çalışmanın evreni 01 Ocak 2011 ve 31 Aralık 2016 tarihleri arasında yazılı basında yayınlanan AB-TR ilişkileri haberleri ile sınırlandırılmıştır ve araştırmanın örneklemini bu tarihler arasında, Türkiye özelinde tirajı en yüksek olan iki ulusal gazetenin (Hürriyet ve Sabah Gazetesi) (medyatava.com) ilk sayfalarında yayınlanan AB-TR haberleri oluşturmuştur. Kitle iletişim araçlarının gündeminde yer alan olayları saptamak amacıyla günlük olarak yayınlanan bu iki gazetede, AB-TR ilişkilerinin gündemine, geçmişte var olan Ermeni Meselesi, Kıbrıs Sorunu ve Gümrük Birliği gibi konulara ek olarak, mülteci meselesi, Gezi Olayları ve FETÖ gibi yeni konular AB ile ilişkiler paralelinde Türkiye gündeminde 01 Ocak 2011 ve 31 Aralık 2016 tarihleri arasında üst sıralara yerleşmiş ve ilişkiler bu yıllar arası daha çok ivme kazanmıştır. İki gazetede AB-Türkiye ilişkileri boyutunda, 01 Ocak 2011 ve 31 Aralık 2016 tarihleri arasında çıkan ilk sayfa haberler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

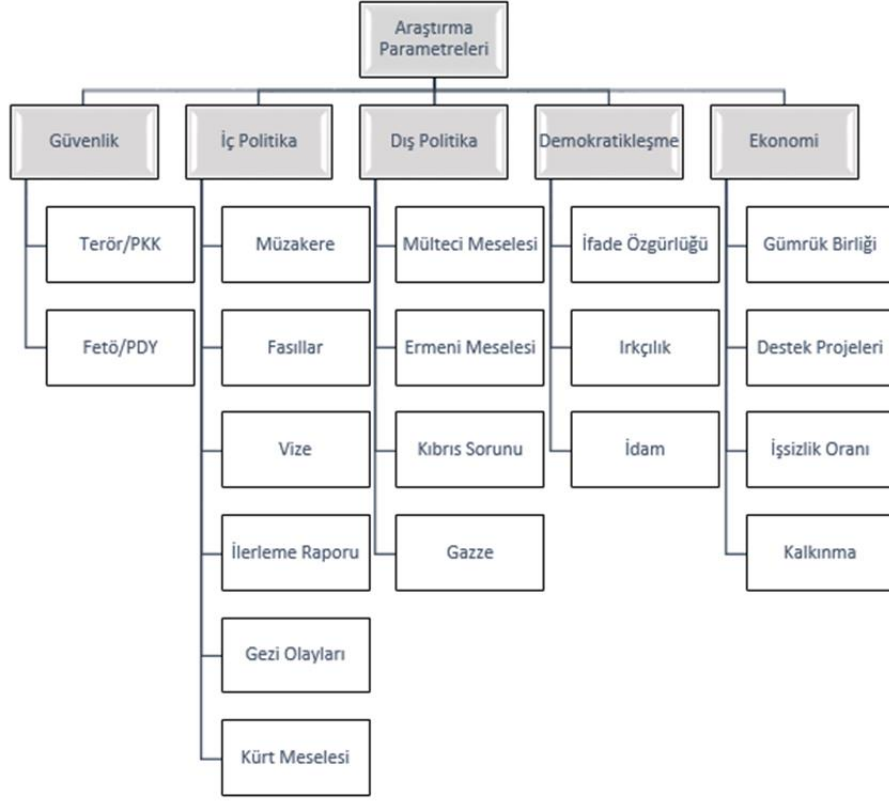
Araştırmanın amaç ve sınırlılıkları da dikkate alınarak evrenden ‘amaçlı örnekleme’ yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklemede, araştırmacı örneklem için hangi temaların seçileceğine kendisi karar vermekte ve uygun gördüğü temaları, grupları ya da birimleri araştırmanın amacına göre belirlemektedir (Koçak ve Arun, 2006: 26). Bu tür bir örnekleme, evrene genellenmenin gerekli olmadığı durumlar için kullanılmakta ve bu örneklemede kategoriler birtakım karakteristik özellikleri dikkate alarak seçilmektedir. Haber metinlerine uygulanan içerik analizinde genel olarak evren, araştırma sorusu çerçevesinde araştırmacının zamanı ve kaynakları ile sınırlı olmakla birlikte, gazeteler, kitaplar, dergiler, mektuplar, konuşmalar ve bunlara benzer diğer doküman ve metinlerden oluşabilmektedir. Ancak, bir araştırma için evrenin sınırlanması ya da belirlenmesi zorunludur. İçerik analizinde evren dört temel yaklaşımla sınırlanabilmektedir (Koçak ve Arun, 2006: 24): Nerede (Türkiye), ne zaman (01 Ocak 2011- 31 Aralık 2016), hangi aracıyla (gazeteler) ve hangi konuda (Türkiye-AB ilişkileri ve müzakere süreci). Bu bağlamda, Türkiye özelinde gerçekleştirilen bu çalışmada, 01 Ocak 2011- 31 Aralık 2016 tarihleri arasında, tirajı en yüksek olan iki ulusal gazetenin (Hürriyet ve Sabah Gazetesi) ilk sayfalarında yayınlanan AB-TR ilişkileri haberleri örneklem olarak alınmaktadır. Bu çalışmada, gazetelerin ilk sayfaları gündemi belirleme ve algı yönetimi açısından önemli olduğu için, gazetelerin ilk sayfaları dikkate alınmıştır.

Medya araştırmaları konusunda literatürü incelediğimizde, haber ve habercilik konusu üzerinde en fazla araştırma yapılan medya türünün gazete olduğu ve araştırmaların bu gazeteler arası karşılaştırmaya yöneldikleri görülmektedir. Çünkü gazetenin, televizyon ve radyo gibi elektronik medya türlerinden farklı olarak daha kolay erişilebilir, arşivlenebilir ve üzerinde çalışılabilir bir medya türü olduğu ortadadır (Dursun, 2004: 114). Gündem belirleme ve algı yönetimi konuları literatürde genel olarak değerlendirildiğinde, çalışmaların büyük bir bölümünün gazeteler üzerinde yoğunlaştıkları

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

görülmektedir. O nedenle bu çalışmada da, gazeteler üzerinden inceleme yapılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi çerçevesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi özellikle sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir gözlem tekniğidir. Simon ve Burnstein, içerik analizinin, yazılı ve sözlü öğelerin sistematik biçimde analiz edilip, hedef kitlenin söyledikleri ve yazdıklarının belirli kurallara göre kodlanarak nicelleştirilmesi süreci olduğunu belirtmektedir (Aslan ve Tavşancıl, 2001: 19). Duvarger'e göre ise içerik analizi, bir metnin öğelerinin önceden belirlenmiş kategorilere göre sınıflandırılmasına dayanmaktadır (Duvarger, 1989:144). İçerik analizinin temel özellikleri nesnellik, sistematiklik, sayısallaştırma olarak sıralanabilir. Bunlardan birincisi, nesnellik koşuludur. Nesnellik, kesin bir biçimde tanımlanmış olan kategorilerin, farklı analizciler tarafından aynı doküman üzerinde, aynı sonuçları gözleyebilmesini ifade etmektedir. Yani nesnellik, araştırmanın güvenilirliğini garanti altına almaktadır. İkinci koşul sistematikliktir. Sistematiklik, belli bir kategoriye girecek ya da girmeyecek olan temaların belirlenmesinde hep aynı ölçütün kullanılmasını gerektiren koşuldur (Aslan ve Tavşancıl, 2001: 23). Üçüncüsü ise analizin sayısallaştırılmasıdır. Belli kelimelerin, sembollerin yani açık şekilde kodlanabilecek birimlerin sıklığını belirlemede özetle araştırmacının nicel olarak kesin yargılarda bulunabilmesi bakımından önemlidir (İrvan, 2000: 74-75). İçerik analizinin en önemli özelliklerinden bir diğeri ise araştırmacının araştırma sonuçları üzerindeki yorumunu en aza indirmektir. Aynı konu üzerinde yapılan araştırma başka araştırmacılar tarafından yapıldığında da aynı sonuçlara ulaşılması gerekmektedir. Bu çalışmada farklı uzman görüşü alınıp ve literatür taraması yapıldığında bununla birlikte ilerleme raporlarında ve incelenen haberlerde bahsi geçen konular dikkate alındığında şu kategoriler ve temalar (parametreler) oluşturulmuştur.

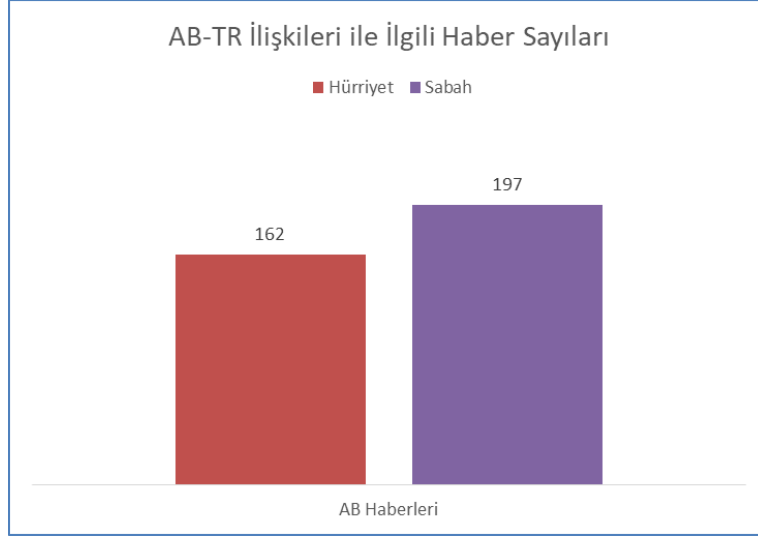

Şekil 1: Araştırma Parametreleri

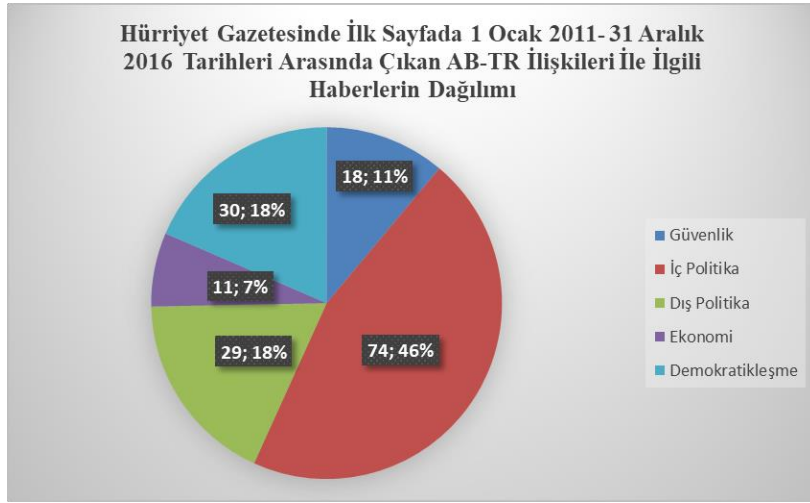
IV. Bulgular ve Analiz

Bu kısımda araştırma kapsamında incelenen Hürriyet ve Sabah gazetelerinin 1 Ocak 2011-31 Aralık 2016 tarihleri arasında AB-Türkiye müzakereleri ile ilgili çıkan ilk sayfa haberlerinin belirlenen kategoriler dahilinde ayrıştırılarak analizi yapılmıştır. Bu ayrıştırma Hürriyet gazetesinin ilk sayfalarında çıkan toplam 162 AB-TR İlişkileri haberlerinden ve Sabah gazetesinin ilk sayfalarında çıkan toplam 197 AB-TR İlişkileri haberlerinden faydalanılarak yapılmıştır.

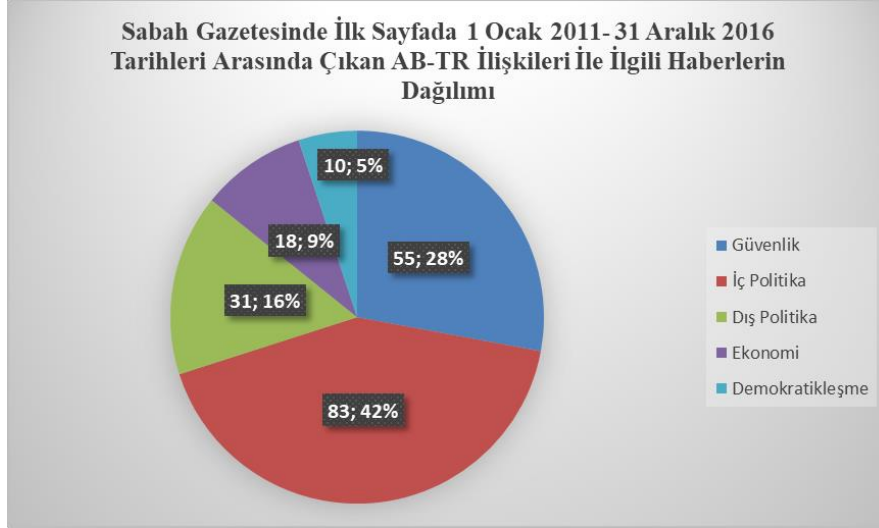
Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

Şekil 2: Gazetelere Göre Haber Sayıları

Şekil 3: Hürriyet Gazetesindeki Türkiye-AB İlişkileri İle İlgili Haberlerin Kategorilere Göre Dağılımı

Şekil 4: Sabah Gazetesindeki Türkiye-AB İlişkileri İle İlgili Haberlerin Kategorilere Göre Dağılımı

İçerik Analizi

Bu başlık altında 1 Ocak 2011- 31 Aralık 2016 tarihleri arasındaki Hürriyet ve Sabah gazetelerinin ilk ilk sayfalarında değinilen haberlerin AB ile ilgili olumlu ya da olumsuz olma durumlarına yönelik içerik analizi sonuçları verilmiştir. Tablo 1’de haberlerin genel olarak sayıları verilmiştir.

Tablo 1: Haberlerin Temalara Göre Olumlu/Olumsuz Yönleri İle Dağılımı

	Hürriyet		Sabah	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Güvenlik	3	15	0	55
İç Politika	26	48	21	62
Dış Politika	3	26	4	27
Demokratikleşme	0	30	0	10
Ekonomi	9	2	16	2
TOPLAM	41	121	41	156

Tablo 1’de görüldüğü gibi Hürriyet ve Sabah Gazetelerinde olumlu haber sayısı olumsuzlara nazaran daha azdır, Sabah gazetesinin daha fazla haber barındırdığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesinde toplamda 41 olumlu, 121 olumsuz habere rastlanırken; Sabah gazetesinde 41 olumlu 156 olumsuz haber bulgulanmıştır. Hürriyet gazetesinde güvenlik ile ilgili haberlerden 3’ü olumlu, 15’i olumsuz nitelikteyken Sabah gazetesinde güvenlik ile ilgili olumlu haber

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

bulunmayı 55 olumsuz habere rastlanmaktadır. İç politika haberleriyle ilgili Hürriyet gazetesinde 26 olumlu 48 olumsuz haber yer alırken; Sabah gazetesinde 21 olumlu, 62 olumsuz haber bulunmaktadır. Dış politika başlığında Hürriyet gazetesinde 3 olumlu, 26 olumsuz; Sabah gazetesinde 4 olumlu, 27 olumsuz habere yer verilmiştir. Demokratikleşme içerikli haberlerde Hürriyet gazetesinde olumlu habere bulunmamakta, 30 olumsuz haber yer almaktayken; Sabah gazetesinde de olumlu haberlere yer verilmemiş, 10 olumsuz haber yer almıştır. Ekonomiyle ilgili haberlerde Hürriyet gazetesinde 9 olumlu, 2 olumsuz haber yer alırken; Sabah gazetesinde 16 olumlu, 2 olumsuz haber yer almaktadır.

Güvenlik İle İlgili Haberlerin Analizi

Her iki gazete için, Güvenlik kategorisi altında 2 tema oluşturulmuş bunlar Terör/PKK ve Fetö/PDY Örgütü olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: *Güvenlik İle İlgili İçerik Analizi Sonuçları*

	Güvenlik			
	<i>Hürriyet</i>		<i>Sabah</i>	
	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
FETÖ/ PDY	2	6	0	15
PKK/Terör	1	9	0	40
TOPLAM	3	15	0	55

Hürriyet gazetesinde güvenlik ile ilgili haberlerden FETÖ/PDY içerikli haberlerden 2'si olumlu, 6'sı olumsuz nitelikteyken Sabah gazetesinde olumlu haber bulunmayı 15 olumsuz habere rastlanmaktadır. PKK/Terör haberlerinde Hürriyet gazetesindeki haberlerin 1 olumlu, 9'u olumsuzken; Sabah gazetesinde olumlu haber bulunmamakta, 15 olumsuz habere rastlanmaktadır. Güvenlik başlığında toplamda Hürriyet gazetesinde 18 haber yer alırken, Sabah gazetesinde 55 haber yer almıştır.

İç Politika İle İlgili Haberlerin Analizi

Her iki gazete için, İç Politika kategorisi altında 6 tema oluşturulmuştur. Bunlar Müzakere, Fasıllar, Vize, İlerleme Raporu, Gezi Olayları ve Kürt Meselesi'dir.

Tablo 3: *İç Politika İle İlgili İçerik Analizi Sonuçları*

	İç Politika			
	<i>Hürriyet</i>		<i>Sabah</i>	
	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
Müzakere	9	24	8	27
Vize	13	11	6	14
Fasıl	3	1	7	6
İlerleme Raporu	0	5	2	8
Gezi Olayları	0	7	0	4
Kürt Meselesi	1	0	0	1
TOPLAM	26	48	23	60

Hürriyet gazetesinde iç politika ile ilgili haberlerden müzakere içerikli haberlerden 9'u olumlu, 24'ü olumsuz nitelikteyken Sabah gazetesinde 8'i olumluyken, 27 olumsuz habere rastlanmaktadır. Vize haberlerinde Hürriyet gazetesindeki haberlerin 13'ü olumlu, 11'i olumsuzken; Sabah gazetesinde 6'sı olumlu haberken, 14 olumsuz habere rastlanmaktadır. Fasil başlığında Hürriyet gazetesinde 3 olumsuz, 1 olumlu haber varken; Sabah gazetesinde 7 olumlu, 6 olumsuz haber bulunmaktadır. İlerleme raporuyla ilgili haberlerde Hürriyet gazetesinde olumlu haber bulunmazken, 5 olumsuz haber yer almakta; Sabah gazetesinde ise 2 olumlu, 8 olumsuz haber yer almaktadır. Gezi olayları içerikli haberlerde Hürriyet gazetesinde hiç olumlu habere rastlanmamakta, 7 olumsuz haber bulunurken; Sabah gazetesinde de olumlu habere rastlanmazken, 4 olumsuz haber bulunmaktadır. Kürt meselesiyle ilişkili haberlerde Hürriyet gazetesinde 1 olumlu habere rastlanırken, olumsuz haber bulunmamakta; Sabah gazetesinde hiç olumlu haber bulunmamakta, 1 olumsuz habere yer verilmektedir. İç politika başlığında toplamda Hürriyet gazetesinde 74 haber yer alırken, Sabah gazetesinde 83 haber yer almıştır.

Dış Politika İle İlgili Haberlerin Analizi

Her iki gazete için, Dış Politika kategorisi altında 4 tema oluşturulmuştur. Bunlar Mülteci Meselesi, Ermeni Meselesi, Kıbrıs Sorunu, Gazze Olayları ile ilgili haberlerdir.

Tablo 4: Dış Politika İle İlgili İçerik Analizi Sonuçları

	Dış Politika			
	Hürriyet		Sabah	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Mülteci Sorunu	3	19	3	11
Ermeni Meselesi	0	3	0	12
Kıbrıs Meselesi	0	4	0	3
Gazze	0	0	1	1
TOPLAM	3	26	4	27

Atatürk
Üniversitesi

Hürriyet gazetesinde dış politika ile ilgili haberlerden mülteci içerikli haberlerden 3'ü olumlu, 19'u olumsuz nitelikteyken Sabah gazetesinde 3'ü olumluyken, 11 olumsuz habere rastlanmaktadır. Ermeni Meselesi haberlerinde Hürriyet gazetesinde hiç olumlu haber bulunmazken, 3 olumsuz haber yer almakta; Sabah gazetesinde de Ermeni Meselesi ile ilgili olumlu habere rastlanmamış, sadece 12 olumsuz habere yer verilmiştir. Kıbrıs Meselesi ile ilgili Hürriyet gazetesinde olumlu habere rastlanmazken, 4 olumsuz habere yer verilmiştir. Sabah gazetesinde ise Kıbrıs Meselesi ile ilgili olumlu haber bulunmamakta; sadece 3 olumsuz habere rastlanmaktadır. Gazze içerikli haberlerde Hürriyet gazetesinde hiç habere rastlanmamakta, Sabah gazetesinde 1 olumlu 1 olumsuz haber bulunmaktadır. Dış politika başlığında toplamda

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

Hürriyet gazetesinde 29 haber yer alırken, Sabah gazetesinde 31 haber yer almıştır.

Ekonomi İle İlgili Haberlerin Analizi

Her iki gazete için, Ekonomi kategorisi altında 4 tema oluşturulmuştur. Bunlar Gümrük Birliği, Destek Projeleri, İşsizlik Oranı ve Kalkınma haberleridir.

Tablo 5: *Ekonomi İle İlgili İçerik Analizi Sonuçları*

Ekonomi				
	<i>Hürriyet</i>		<i>Sabah</i>	
	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
<i>İşsizlik</i>	0	1	4	0
<i>Kalkınma</i>	8	0	12	2
<i>Destek Projeleri</i>	1	0	0	0
<i>Gümrük Birliği</i>	0	1	0	0
<i>TOPLAM</i>	9	2	16	2

Hürriyet gazetesinde ekonomi ile ilgili haberlerden işsizlik ile ilgili haberlerden hiç olumlu haber bulunmamakta, 1 olumsuz habere rastlanmaktadır. Sabah gazetesinde işsizlik içerikli haberlerden 4'ü olumlu olup, olumsuz habere rastlanmamaktadır. Kalkınma haberlerinde Hürriyet gazetesinde 8 olumlu, 1 olumsuz habere yer verilmektedir. Sabah gazetesinde Kalkınma ile ilgili haberlerde ise 12 olumlu, 2 olumsuz habere rastlanmaktadır. Destek Projeleri haberlerinde Hürriyet gazetesinde 1 olumlu habere yer verilirken, hiç olumsuz haber bulunmamaktadır. Sabah gazetesinde ise Destek Projeleri içerikli haberlere yer verilmemiştir. Gümrük Birliği ile ilgili haberlerde Hürriyet gazetesinde hiç olumlu haber bulunmazken, 1 olumsuz haber yer almaktadır. Sabah gazetesinde ise Gümrük Birliği ile ilgili habere rastlanmamaktadır. Ekonomi başlığında toplamda Hürriyet gazetesinde 11 haber yer alırken, Sabah gazetesinde 18 haber yer almıştır.

Demokratikleşme İle İlgili Haberlerin Analizi

Her iki gazete için, Demokratikleşme kategorisi altında 3 tema oluşturulmuştur. Bunlar İfade Özgürlüğü, Irkçılık ve İdam'dır.

Tablo 6: *Demokratikleşme İle İlgili İçerik Analizi Sonuçları*

Demokratikleşme				
	<i>Hürriyet</i>		<i>Sabah</i>	
	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
<i>İdam</i>	0	4	0	4
<i>İrkçılık</i>	0	3	0	2
<i>İfade Özgürlüğü</i>	0	23	0	4
<i>TOPLAM</i>	0	30	0	10

Hürriyet gazetesinde demokratikleşme ile ilgili haberlerden idam içerikli haberlerden olumlu habere yer verilmezken, 4 olumsuz habere yer verilmektedir. Sabah gazetesinde de yine olumlu haber bulunmazken, 4 olumsuz habere rastlanmaktadır. Irkçılık ile ilgili haberlerde Hürriyet gazetesinde olumlu haber yer almamakta, yalnızca 3 olumsuz haber mevcut iken; Sabah gazetesinde de olumlu habere yer verilmemiş, sadece 2 haber olumsuzluk içermektedir. Hürriyet gazetesinde İfade Özgürlüğü konusunda olumlu habere rastlanmamış, 23 olumsuz habere yer verilmiştir. Sabah gazetesinde de olumlu haber bulunmamakta, 4 olumsuz habere rastlanmaktadır. Demokratikleşme başlığında toplamda Hürriyet gazetesinde 30 haber yer alırken, Sabah gazetesinde 10 haber yer almıştır.

V. Sonuç

Hedef kitleyi tanıyıp, anladıktan sonra, fikirleri üzerinde yönlendirme yapmak için algılama sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Algılama süreci hedef kitlenin etrafında ne olup bittiğini duyu organları aracılığıyla kavrayabilmesi ve yorumlayabilmesi olarak ifade edilebilir. Algılama hedef kitlenin beklentilerine, ihtiyaçlarına, özelliklerine ve değerlerine göre değişmekte olduğu için, her bir bireyin çevreyi aynı şekilde algılaması mümkün değildir. Hedef kitle üzerinde oluşturulmaya çalışılan algı düşünceler, yorumlar, tutum ve davranışlar şeklinde sonuca ulaşmaktadır. Kısaca bireyler dış dünyadan gelen sinyalleri alır, algılar, yorumlar ve sonucunda bir tutum oluşturur. Algı yönetimi hedef kitleleri kendi çıkarı ve istekleri doğrultusunda yönlendirmek ve ona göre bir tutum oluşturmayı ifade eden bir unsurdur. Algının yönetilmesinde kitle iletişim araçlarının önemi yadsınmaz bir gerçektir. Kitle iletişim araçları toplumsal değerleri, tarihsel önemli gelişmeleri gelecek kuşaklara aktarabilmek adına çok önemlidir. Bu mirasın aktarılabilmesi için somut olgulara ihtiyaç duyulmaktadır. Gazete, haber ve bilgileri belirli aralıklarla hedef kitleye aktarmasından, hedef kitleyi yaşadıkları toplum hakkında bilgilendirmesinden, kamuoyunu etkileme gücünden dolayı kitle iletişim araçları arasında önemli bir yere sahiptir. Medya, kitle iletişim araçları vasıtasıyla hedef kitleye kamuoyu oluşturma gibi bir fonksiyona sahiptir. Fakat medya bazen hedef kitleye var olan bilgiyi doğrudan aktarmaz, insanların zihnini, onların önceliklerini göz önünde bulundurarak istediği şekilde yönlendirip, algıları kolayca yönetebilmektedir.

Türkiye özelinde gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı; 1 Ocak 2011- 31 Aralık 2016 tarihleri arasında, tirajı en yüksek olan iki ulusal gazetenin (Hürriyet ve Sabah Gazeteleri) ilk sayfalarında yayınlanan AB-Türkiye ilişkileri haberlerinin, toplum üzerinde nasıl bir algı yaratılmaya çalışıldığını içerik analizi yöntemi ile analiz etmektir. Bu kapsamda Hürriyet ve Sabah gazetelerinin ilk sayfalarında çıkan AB-Türkiye ile ilgili haberler kategorilendirilmiş ayrıca temalar oluşturulmuştur. Kategorilendirilen haberler; güvenlik, iç politika, dış politika, demokratikleşme ve ekonomi başlıklarından oluşmaktadır. Hürriyet Gazetesi'nde toplam 162 haber tespit edilmiş, bunların çoğunluğunun iç

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

politikadan, en azının ise ekonomiden oluştuğu; Sabah Gazetesi'nde ise toplam 197 haber olduğu ve bu haber yoğunluğunun yine iç politikada görüldüğü, en az haberin ise güvenlik bölümünde yer aldığı tespit edilmiştir. Oluşturulan bu beş kategori için iki gazetede de hem Avrupa Birliği perspektifinden Türkiye, hem de Türkiye perspektifinden Avrupa Birliği'ne bakış noktasında verilen olumlu haber sayısı, olumsuz haber sayısına nazaran daha az görülmekte, her iki gazetede olumlu haber sayısı eşit verilmektedir. Ayrıca Sabah gazetesinde çıkan olumsuz haber sayısının, Hürriyet gazetesinde çıkan olumsuz haber sayısından fazla olduğu görülmektedir.

AB-Türkiye ilişkilerinin basın tarafından algı yönetimi çerçevesinde incelenen güvenlik başlığında hem Hürriyet hem de Sabah gazetelerinde olumsuz haberlerin olumlu haberlere nazaran daha fazla yer aldığı ifade edilebilir. Bu durum Türk basını tarafından, Türkiye'nin güvenlikle ilgili AB ile sıkça çatıştığı, birliğin terör algısını eleştirdiği ve güvenmediğini dile getirdiği söylenebilir. Güvenlikle ilgili yaratılan algıda AB'nin teröre destek verdiği ve müzakerelerde FETÖ/PDY için "terör" ifadesine yer vermediği dikkate alındığında güvenlik algısı basın tarafından olumsuz yönde şekillendirildiği sonucuna varılabilir.

İç Politika başlığında, iki gazetede de olumsuz habere daha fazla yer verildiği, Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinde vize ve müzakere haberlerinin diğer temalara nazaran daha fazla tartışıldığı görülmektedir. Fasil başlığı altında verilen olumlu haberlerin genellikle açılan fasıllar ile ilgili olduğu ve bunların Türkiye üyelik süreci için atılan önemli adımlar olduğu çıkarımı yapılabilir. İlerleme Raporu, gezi olayları konusunda her iki gazetede de olumlu haberin olmaması, AB- Türkiye ilişkilerinde bu konularda ilerleme kaydedilmediği sonucunu gösterebilir. Kürt meselesinin her iki gazetede de az işlendiği ve bu konunun Hürriyet gazetesinde olumlu haber, Sabah gazetesinde ise olumsuz haber olarak verilmesi, ilişkiler boyutunda kafa karıştırıcı bir tablo çizebilmektedir.

Dış Politika başlığı altında algı yönetimi çerçevesinde incelenen temaların olumsuz habere daha fazla yer vermesi, ilişkiler bazında olumsuz bir algı oluşturulmaya çalışıldığını gösterebilir. Hürriyet ve Sabah gazetesinin Ermeni ve Kıbrıs Meselesi ile ilgili olumlu habere yer vermemesi, tarihsel süreçten de anlaşılacağı gibi, AB-TR arasında çözüme kavuşamayan bir konu olarak ifade edilebilir. Mülteci sorununa ilişkin haberlerin daha fazla işlenmesi, son dönemde AB-TR ilişkilerinde dış politika boyutunda önemli olan konunun mülteci meselesi olduğu çıkarımı yapılabilir. Ayrıca Gazze haberlerinin sadece Sabah gazetesi tarafından haber yapılması bu konunun ikili ilişkiler adına çok da önemli olmadığı sonucuna varılabilir.

Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinin ekonomik çıkar üzerine kurulduğu daha önce belirtilmiştir. Bu nedenle ekonomi ile ilgili övgü dolu haberlerin, olumsuz haberlere nazaran fazla olması şaşırtıcı değildir. Özellikle kalkınma temalı haberlerin daha fazla işlenmesi, Türkiye'nin aslında ekonomik açıdan AB'ye hazır olduğunu fakat siyasi konular yüzünden ilişkilerin bir türlü nihai

sonuca ulaşamadığı ifade edilebilir. Destek Projeleri ve Gümrük Birliği'nin de fazla yer almadığı haberlerde işsizlik ile ilgili olumlu haberlerin daha fazla olduğu ve bu kapsamda olumlu bir algı oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

AB'nin Türkiye üyeliği ile ilgili en çok eleştirdiği başlık olan demokratikleşme konusunda hiç olumlu haber bulunmadığı, özellikle ifade özgürlüğü teması üzerinde çok fazla durulduğu söylenebilir. Türkiye'de demokratikleşme süreçleri, yaşanan sosyal medya kısıtlamaları, basın özgürlüğü konularının eleştirel bir şekilde ifade edildiği çıkarımı yapılabilir. Türkiye'ye kültürel ve dinsel farklılığı vurgulayan AB'nin, Türkiye tarafından ırkçı olarak nitelendirildiği, AB'nin yeterince duyarlı davranmadığından şikâyet ettiği ve haberlerin kamuoyunun algısını da bu doğrultuda şekillendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. İdam konusunda AB'nin Türkiye'nin hassasiyetlerini anlamadığının vurgulandığı ve bunun sonucunda demokratikleşme konusunda asıl eleştirilmesi gerekenin AB olduğu algısı yaratılmaya çalışıldığı ifade edilebilir

Sonuç olarak, uzun yıllardan beri müzakere içinde olan ve nihai sonuca ulaşamayan Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinin, Türk medyasının dolayısıyla Türk halkının tam üyelik konusundaki inancını yapılan haberler doğrultusunda etkilediği söylenebilir. Bu sonuçlardan hareketle, ele alınan yazılı basın haberlerinde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve katılım müzakereleri ile ilgili olumsuz bir algı yönetimi yaratılmaya çalışıldığı ve bu olumsuz algı yönetiminin temelinde de demokratikleşme hususunun payının olduğu çıkarımına varılabilir. Son olarak, diğer kitle iletişim araçları ve yeni medyada AB algısının nasıl oluşturulmaya ya da şekillendirilmeye çalışıldığı konusunun çalışılması gerektiği literatüre katkı için önerilebilir.

Kaynaklar

- Akgöneç, O. (2009). *Türkiye'nin AB Stratejisi*. Ankara: Nobel Yayın
- Aslan, E., Tavşancıl, E. (2001). *İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- Bozkurt, V.(1997). *Türkiye ve Avrupa Birliği*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Chisnall, P.M. (1975). *Marketing: a behavioural analysis*. McGraw Hill
- Dearing, J.W. ve Rogers, E.M. (1996). *Communication Concepts 6*. Sage: Agenda-Setting. Thousand Oaks
- Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2002). *Avrupa Birliği Kronolojisi 1946-2002*. Ankara: Doğuşum Matbaacılık.
- Dursun,Ç. (2004). *Türkiye'de Haber ve Habercilik Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirmesi: 1980- 2003*". Der: Çiler Dursun. *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*. Ankara: Elips Kitap.
- Duverger, M. (1980). *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*. Çev: Ünsal Oskay. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Erdemli, Ö. (2005). *Chronology: Turkey's Relations with the EU', Turkey and The European Union. Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*. Ed: Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin. London.

Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği- Türkiye Müzakere Süreci Örneği

- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum Algı İletişim*. 5. Baskı. No:69. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları
- İrvan, S. (2000). *Metin Çözümlemelerinde Yöntem Sorunu*. Ankara: Medya ve Kültür, 1. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri İletişim Dergisi Yayınları.
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). *İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu*. Konya: Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi: Selçuk İletişim 4 (3).
- Tutar, H. (2013). *Davranış Bilimleri Kavramlar ve Kuramlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Moloney, K. (2000). *Rethinking Public Relations: The Spin and The Substance*. London: Routledge
- Morgan, C.T. (1981). *Psikolojiye Giriş*. Çev. S. Karakaş ve diğerleri. Ankara: Meteksan
- Özer, M.A. (2012). *Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi Ve İç Güvenlik Hizmetleri*. 33.sayı. Karadeniz Araştırmaları.
- Picard, G.R. (1991). *The Journalist's Role in Coverage of Terrorist Events*. Eds. Odasuo Alali ve Kenoye Eke. *Media Coverage Of Terrorism*. California: Sage Publications.
- Şen, F. (2006). *Türkiye-AB ilişkilerinin Beş Temeli ve Bu Çerçeve de Türkiye'nin Tam Üyeliğinin AB'ye Olası Etkilerinin Tahmini, 'Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi-Politik Tezler'*. Ed. İrfan Kalaycı. İstanbul.
- Tutar, H. (2008). *Simetrik ve Asimetrik İletişim Bağlamında Örgütsel Algılama Yönetimi*. 1. Baskı Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. 1.baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.

<http://www.medyatava.com/tiraj> (06.10.2017)

<http://www.ikv.org.tr> (27.10.2017)

<http://www.ab.gov.tr/111.html> (09.06.2017)

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

Tuncer GÖVDELİ*

Alınış Tarihi: 29 Mayıs 2018

Kabul Tarihi: 03 Temmuz 2019

Öz: Çalışmada, Wagner Yasası ile Keynesyen Hipotez açısından Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1930-2014 dönemi için analiz edilmiştir. Serilerin durağanlıkları geleneksel birim kök testleri ve yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerine göre sınanmıştır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla çoklu yapısal kırılmalara izin veren Maki (2012) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan sonra, eşbütünleşme katsayı tahmincisi olan FMOLS kullanılarak eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Son olarak, Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlarda, kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi artırdığı ve kamu harcamasından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Elde edilen bulgularda, Türkiye’de, ele alınan dönemde Wagner Yasasının geçerli olmadığı, ancak Keynesyen Hipotezin geçerli olduğunu destekleyen nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Testi, Ekonomik Büyüme, Türkiye

Public Expenditures and Economic Growth: Empiric Analysis of Wagner Law and Keynesian Hypothesis in Turkey

Abstract: This study attempts to test Wagner’s Law and Keynesian Hypotheses examined by the relationship between public expenditures and economic growth in Turkey for the 1930 and 2014 period. Stationary of the series have been tested with traditional unit root tests and allowing structural breaks unit root tests. In order to determine long-term relationships between the series that allow multiple structural break Maki (2012) Cointegration Test was used. After finding cointegration relationship, FMOLS Cointegration Coefficient Estimator is used for cointegration coefficients estimated. Finally, Hatemi-J (2012) asymmetric causality method was used. The results obtained in there is long-run relationship between public expenditures and economic growth. Moreover, according to the results of causality analysis, there is a direction of causality is from public expenditures to economic growth. The findings discussed in Turkey in the period of the Wagner Act does not apply, however, it has seen the Keynesian hypothesis supports causality.

Keywords: Public Expenditures, Unit Root and Cointegration Tests with Structural Breaks, Economic Growth, Turkey

I. Giriş

Ülkelerin büyüme ve kalkınmalarında kamu harcamalarının rolü uzun zamandır tartışılmalı bir konudur. Kamu harcamaları ile birlikte piyasayı canlandırmayı amaçlayan politika yapımcıların aldıkları karar sorgulanmaktadır. Çünkü piyasanın makro etkenlerinin bu kararı doğru biçimde algılayarak gerekli tepkiyi vermesi önem arz etmektedir. Kamu harcamalarının piyasayı daha kötüye götürebileceği gibi, yerinde kararlar ile piyasayı canlandırabileceği bir gerçektir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kamu harcamalarının genellikle ülke

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

refahını artırdığı söylenebilir. Özel sektörün elinde yeterince sermaye olmaması sebebiyle devletin ekonomide olması piyasada itici güç unsuru olmaktadır.

Büyük Buhrandan sonra ülkelerin kamu harcamalarını giderek artırması o dönemin şartları için ekonomiye olumlu etki etmesine rağmen uzun dönemde farklı sorunları beraberinde getirmiştir. 1980 sonrasında ülkeler aşırı kamu harcamalarının getirdiği sorunları ortadan kaldırmak için liberalleşme ve özelleştirme yoluna başvurmuşlardır. Buna rağmen pek çok ülkede kamu harcamalarının ekonomideki payı artmaya devam etmiştir. Hazine ve Kalkınma Bakanlığı veri tabanına göre, Türkiye’de 1930 yılında, kamu harcamaları ekonomiden %8,2 pay almasına karşılık, 1950 yılında %9,9, 1980 yılında %16,3, 2000 yılında %28 olmuştur. 2001 krizi sonrası Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomideki payı daha da artmış ve %33,5 ile Türkiye tarihinin en yüksek seviyesine gelmiştir. 2014 yılında kamu harcamalarının ekonomideki payı %25,6 seviyesine inmiştir.

Kamu yatırımlarının özel sektör ile rekabet edecek sektörlerde (konut, gıda vb.) gerçekleşmesi durumunda kamu, özel sektörü ikâme edici pozisyona gelmektedir. Böylece bu tür yatırımlar aynı sektörde yatırım yapan özel sektör yatırımlarında dışlama (crowding-out) etkisi oluşturabilir. Bu durum özel sektörün daralmasına yol açabilecektir. Kamu harcamalarının bu tür yatırımlar yapmak yerine tamamlayıcı sektörler üzerinden ekonomiye destek vermesi (alt yapı, eğitim vb.) daha yerinde bir durum olacaktır. Bu tür harcamalar özel sektörün maliyetini düşürerek kârlılığının artmasına yol açacaktır. Özel sektörün yatırım harcamaları üzerinde olumlu etki eden kamu harcamalarının olduğu durum çekme (crowding-in) etkisidir (Yavuz, 2005).

Devletin ekonomide etkin olması bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Kamu harcamalarının rasyonel kullanılmaması, hantal devlet kurumlarının ihtiyaçlarından daha fazla kaynak harcamaları, kamu harcamalarının yerinde yapılmaması vb. gibi sorunlar kamu başarısızlığına yol açmaktadır. Rasyonel beklentiler ve anayasal iktisat okulları gibi yeni iktisat savunucuları devletin ekonomide minimum seviyede etkin olmasını ve kamu harcamalarının daha rasyonel ve etkin olması gerektiğini savunmaktadırlar.

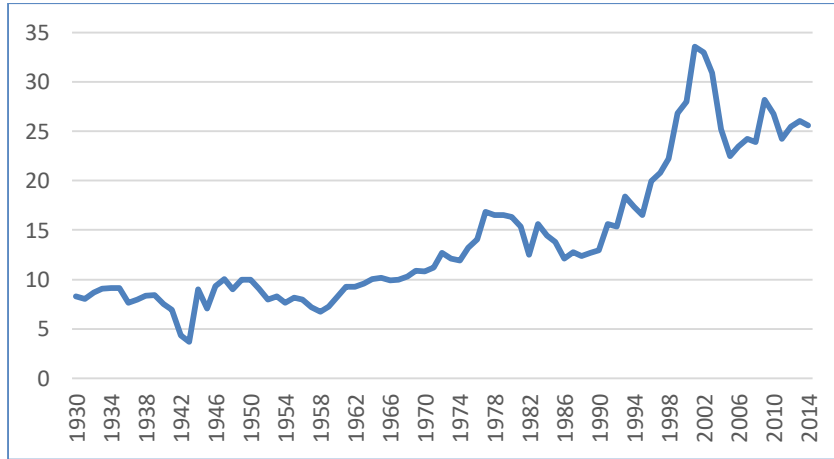
Gelişmiş ülke ekonomilerinin temel problemi devletin ekonominin içinde olmayıp, düzenleyici bir rol üstlenmesinden gelmektedir. Bu tarz yaklaşımlar kısa ve orta vadede olumlu etki oluşturmalarına karşılık uzun vadede ekonomik krizlerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu ülkelerdeki ekonomik krizler sadece kendilerini değil, aynı zamanda diğer ülkelerin ekonomilerini de sarsmaktadır. Aslında yapılması gereken, serbest piyasa ekonomisi ile devlet müdahalesini bir araya getirilmesidir. Bunun da yolu belli dönemlerde devletin maliye politikalarını daha etkin uygulayarak ekonominin sağlam ayaklar üzerinde durmasını sağlamaktır.

Maliye politikasının temel amacı ülkenin büyüme ve kalkınmasını sağlayarak ülke refahını artırmaktır. Ülkelerin gelişmesinde çok önemli bir yere sahip olan kamu harcamalarının nereye aktarılacağına politika yapıcılar tarafından çok iyi belirlenip yürürlüğe konulması gerekmektedir. Kamu harcamalarının etkin ve rasyonel kullanılmaması ülke ekonomilerine zarar verebilmektedir.

Kamu harcamaları ile ilgili yapılan çalışmalar 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Alman iktisatçı Adolph Wagner, kendi ismini taşıyan Wagner Yasasını literatüre kazandırmıştır. Buna göre, ekonomik büyümedeki artış kamu harcamalarındaki artışın nedenidir. Yani, ekonomik büyümeden kamu harcamasına doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Wagner, ekonomik büyümedeki artış oranından daha fazla kamu harcamasında artış olacağını ifade etmektedir.

Kamu harcamaları ile ilgili bir diğer görüş Keynesyen Hipotezdir. Bu hipoteze göre, kamu harcamasından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Kamu harcamaları Keynes ve Keynesyen iktisatçılara göre ekonomik büyümeyi artırmak ve kısa dönemli dalgalanmaları düzenlemek için kullanılabilir politik bir araçtır. Keynesyen Hipotezde kamu harcamaları dışsal bir faktör iken, Wagner Yasasında kamu harcamaları içsel faktördür (Arısoy, 2005).

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme serileri kullanılarak yapılan çalışmalarda seriler arasında sebep sonuç ilişkisine bakılmayıp yalnızca esneklik katsayısını yorumlamak, sonuçlar için tartışma konusu olmaktadır. Bu iki değişken arasındaki ilişki belirlenmeden regresyon sonuçlarına bakılarak esneklik katsayılarının yorumlanması yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir (Bağdiken ve Beşer, 2009).

Şekil 1. Türkiye’de Kamu Harcamaları (GSYH’ya Oranı, Yüzde)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

Türkiye’de 1930’dan itibaren kamu harcamaları dalgalı bir trend izlemiştir. Özellikle kriz zamanlarında kamu harcamalarında büyük değişimler olmaktadır. Türkiye’de meydana gelen 1994 yılı krizinden sonra kamu harcamalarının GSYH’ya oranı 2001 krizi ile birlikte tavan yaparak %33.54’e yükselmiştir. 2008 küresel krizin etkisiyle Türkiye’de kamu harcamalarının GSYH’ya oranı artmıştır. 2014 yılında ise bu oran %25,62’ye gerilemiştir (Şekil 1)

Bu çalışmanın motivasyonu Türkiye’de kamu harcamalarının etkin ve rasyonel kullanılıp gerçekten ekonomik büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığını analiz etmektir. Bu amaçla, 1930-2014 döneminin yıllık bazda verileri kullanılmıştır. İlk olarak, serilerin durağanlığını incelemek için geleneksel birim kök testlerinden olan Genelleştirilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Serilerin durağanlıklarını incelemede ikinci aşamada yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden olan Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003, 2004) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) testleri kullanılmıştır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek için beş kırılma sayısına kadar izin veren Maki (2012) Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır. Fully Modified OLS (FMOLS) tahmincisi yardımıyla eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Çalışmanın son aşamasında ise Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi kullanılarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

II. Literatür Taraması

İktisat literatüründe, kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma vardır. Yapılan çalışmalarda ortak bir sonuç çıkmamaktadır. Bazı çalışmalarda, kamu harcamasıyla ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmasına karşılık, bazılarında kamu harcamasından ekonomik büyümeye veya ekonomik büyümeden kamu harcamasına doğru tek yönlü ilişki bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda ise ekonomik büyüme ile kamu harcaması arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmamaktadır.

Wagner Yasasını destekleyen çalışmalardan Courakis vd. (1993), 1958 ile 1985 yıllarını kapsayan çalışmasında Yunanistan ve Portekiz ülkelerini ele alarak kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgularda, Wagner Yasasını destekleyen sonuçlar çıkmıştır. Ram (1986), 115 ülke için yatay kesit verileriyle kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Ülkelerin genelinde ekonomik büyümenin kamu harcamalarına etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Samudram vd. (2009), Malezya için 1970 ile 2004 yıllarını kapsayan çalışmalarında, kalkınma, eğitim ve tarımsal yatırımlara ilişkin kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlarda Wagner Yasasını destekleyen sonuçlar bulmuşlardır. Lamartina ve Zaghini (2011), 1970-2006 dönemini kapsayan 23 OECD ülkesi için yaptıkları çalışmada Wagner Yasasını destekleyen sonuçlar bulmuşlardır. Verma ve Arora (2011), Hindistan için 1950-

2007 dönemini kapsayan çalışmalarında, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Literatürde Wagner Yasasını destekleyen Türkiye için yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Günaydın (2000), 1950-1998 dönemini kapsayan çalışmasında, kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi incelenmiş ve ortaya çıkan sonuçlarda Wagner Yasasını destekleyen sonuçlar bulunmuştur. Aytaç ve Güran (2010), 1987 ile 2005 dönemini ele almışlardır ve Türkiye için Wagner Yasasının geçerliliğini analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Böylece Türkiye’de Wagner Yasası geçerlidir hipotezine ulaşılmıştır. Altunç (2011), 1960-2011 döneminde kamu harcamaları ve kamu harcamaları bileşenlerinin ekonomik büyümeye etkisini incelemiştir. Analiz sonuçlarında, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Yasasını destekler nitelikte bulunmuştur. Nişancı vd. (2011), 1950-2010 döneminde kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini inceledikleri çalışmada, Wagner hipotezinin uzun dönemde geçerli olduğu, ancak Keynes hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan Keynesyen görüşü destekler nitelikte yapılmış pek çok çalışma da vardır. Alexiou (2009), Güneydoğu Avrupa’da bulunan 7 ülkenin 1995-2005 dönemi kapsayan çalışmasında, Keynesyen Hipotezi destekler sonuçlar bulunmuştur.

Türkiye için yapılmış Keynesyen Hipotezi destekleyen çalışmalardan olan Ulutürk (2001), 1963-1994 döneminde kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme yönünde bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Kamu harcamalarının fazla olması, ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Kaya (2006), 1968 ile 2004 dönemi için kamu harcamasından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit ederek Keynesyen Hipotezin Türkiye için geçerli olduğunu tespit etmiştir. Uysal ve Mucuk (2009), Türkiye için 1980 ile 2006 dönemini ele almışlardır. Elde edilen sonuçlara göre Keynesyen Hipotez kabul edilmiştir. Gül ve Yavuz (2011), 1963 ile 2008 dönemi için yaptıkları çalışmada eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgularda, nedensellik ilişkisi kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olarak tespit etmişlerdir. Analiz sonuçları Türkiye için Keynesyen Hipotezi destekler niteliktedir. Yüksel ve Songur (2011), çalışmalarında 1980 ile 2010 dönemini ele almışlardır. Türkiye için yapılan çalışmada, Keynesyen Hipotez kabul edilmiştir. Telek ve Telek (2016), Türkiye için 1998 ile 2015 dönemi için üçer aylık verileri kullanmışlardır. Nedensellik ilişkisi, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur ve Türkiye’de Keynesyen Hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

Hem Wagner Yasasını hem de Keynesyen Hipotezi destekleyen çalışmalarda literatürde bulunmaktadır. Yıldız ve Sarısoy (2012), 1980-2010 döneminde 33 OECD ülkesi için kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemişlerdir. Ortaya çıkan sonuçlarda Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin OECD ülkelerinde ilgili dönem için geçerli olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye için Wagner yasası ve Keynesyen Hipotezi destekleyen çalışmalardan örnekler şunlardır; Taşseven (2011), 1960 ile 2006 dönemi için yaptıkları çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme serilerini kullanmıştır. Toda – Yamamoto Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşmıştır. Bu nedenle, Türkiye için Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotez geçerlidir. Güder vd. (2016), Türkiye için 2006 ile 2015 dönemi çeyrek verilerini kullanmışlardır. Nedensellik testi sonucuna göre çift yönlü nedensellik tespit edilerek hem Wagner Yasasının hem de Keynesyen Hipotezin geçerli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Tulumce ve Zeren (2017), 1975 ile 2014 verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında Hacker-Hatemi J ve Asimetrik Nedensellik testini kullanmışlardır. Test sonuçlarına göre, pozitif şoklarda, transfer harcamaları ve kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuç Keynes ve Wagner yaklaşımlarının geçerli olduğunu göstermektedir.

Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Türkiye için geçerli olmadığı çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Bağdiden ve Çetintaş (2004), 1965 ile 2000 dönemini kapsayan çalışmalarında eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle Wagner Yasasını ve Keynesyen Hipotezi analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgularda kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir. Bu durumda Türkiye’de ne Wagner Yasası ne de Keynesyen Hipotez yaklaşımları geçerlidir. Başar vd. (2009), Türkiye için 1975 ile 2005 dönemini kapsayan çalışmalarında Sınır Testini kullanmışlardır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki tespit edememişlerdir. Ulucak ve Ulucak (2014), Türkiye’de 1950 ile 2011 dönemini ampirik olarak test etmişlerdir. Hacker-Hatemi J nedensellik analizine göre, kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında nedensellik tespit edememişlerdir. Diler (2016), 1998 ile 2010 dönemi için üç aylık verileri kullanarak Türkiye için kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sınamıştır. Elde ettiği analiz sonuçlarında, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik tespit edememiştir. Bu durumda, Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotez Türkiye için geçersizdir.

III. Veriler

Bu çalışma, yıllık bazda 1930 – 2014 dönemini kapsamaktadır. Kullanılan değişkenler Türkiye için geçerli olup, ekonomik büyüme (GDP) ve kamu harcamaları (KH) verileridir. Ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan 1998 yılı sabit fiyatlarıyla GSYH (BİN TL) verileri Kalkınma Bakanlığından, kamu

harcamaları verileri ise Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan alınmıştır. Kamu harcamaları verileri, 1998 deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. Çalışmada kullanılan model:

$$GDP_t = f(KH_t) \quad (1)$$

şeklinde. Burada, GDP ; 1998 yılı sabit fiyatlarıyla GSYH (BİN TL) ve KH ; reel kamu harcamalarını göstermektedir.

Eşitlik 1'in doğal logaritması alındığında;

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln KH_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

elde edilir. Burada, t ; periyodu, $\ln GDP$; 1998 yılı sabit fiyatlarıyla GSYH'nin doğal logaritmasını, $\ln KH$; reel kamu harcamalarının doğal logaritmasını göstermektedir.

IV. Ampirik Bulgular

A. Birim Kök Analizi

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları analiz edilmiştir. Bu amaçla Genelleştirilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) testlerinin yanı sıra yapısal kırılmaya izin veren testler (Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003, 2004), Carrion-i-Silvestre vd. (2009)) kullanılmıştır. Aşağıda ADF ve PP birim kök testleri sonuçları sunulmuştur.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Testleri

Değişken	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
$\ln GDP$	-0,230	-2,803	-0,211	-2,851
$\Delta \ln GDP$	-10,607***	-10,544***	-10,607***	-10,544***
$\ln KH$	-0,075	-3,439*	-0,145	-3,440*
$\Delta \ln KH$	-11,763***	-11,718***	-11,733***	-11,912***

Not: Gecikme seçiminde Schwarz Bilgi kriteri (SIC) kullanılmıştır.

*** %1 anlam düzeyini,

** %5 anlam düzeyini,

* %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 1, ADF ve PP birim kök testleri sonuçlarını vermektedir. Elde edilen sonuçlarda, her iki serinin de düzeyde birim kök içerdiği, farkının alınmasıyla durağan hale geldiği görülmektedir.

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

Tablo 2. *Zivot ve Andrews Birim Kök Testi*

Değişken	Model	Gecikme	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler	
					1%	5%
<i>lnGDP</i>	A	2	1962	-3,410	-5,34	-4,8
	C	2	1951	-4,734	-5,57	-5,08
<i>lnKH</i>	A	3	1971	-3,836	-5,34	-4,8
	C	3	1947	-4,105	-5,57	-5,08

* Kritik değerler Zivot ve Andrews (1992)’den alınmıştır.

Tablo 2’de te yapısal kırılmaya izin veren Zivot ve Andrews (1992) birim kök testinin sonuçları verilmiştir. Model A ve Model C bulgularında değişkenlerde test istatistiğinin kritik değerlerden daha büyük olmasından dolayı sıfır hipotez olan “seri birim köklüdür” hipotezi reddedilememiştir. Bu nedenle serilerin seviyesinde birim köklü oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. *Lumsdaine ve Papell Birim Kök Testi*

Değişken	Model	Gecikme	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
					1%	5%	10%
<i>lnGDP</i>	AA	2	1942 1954	-4,762	-6,74	-6,16	-5,89
	CC	2	1942 1978	-6,429	-7,19	-6,75	-6,48
<i>lnKH</i>	AA	3	1967 1995	-4,62	-6,74	-6,16	-5,89
	CC	3	1944 1984	-4,882	-7,19	-6,75	-6,48

* Kritik Değerler Ben David vd. (2003)’den alınmıştır.

Lumsdaine ve Papell (1997) birim kök testi iki kırılmaya izin vermektedir. Elde edilen bulgularda *lnGDP* ve *lnKH* serilerinin sabit terimde kırılmayı dikkate alan Model AA ile sabitte ve trendde kırılmayı dikkate alan Model CC test istatistikleri, kritik değerlerden büyük olduğu için ortaya çıkan kırılma tarihleriyle yapısal kırılmalı birim kök H_0 hipotezi reddedilememiştir. Böylece, serilerin seviyesinde birim köklü olduğu belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 4. *Tek Kırılmalı Lee ve Strazicich Birim Kök Testi*

Değişken	λ Değeri	Model	Gecikme	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
						1%	5%	10%
<i>lnGDP</i>		AA	4	1949	-2,7676	-4,239	-3,566	-3,211
	$\lambda 1:0,32$	CC	5	1956	-4,351	-5,15	-4,45	-4,18
<i>lnKH</i>		AA	1	1992	-1,968	-4,239	-3,566	-3,211
	$\lambda 1:0,44$	CC	3	1964	-4,067	-5,05	-4,5	-4,18

* Kritik değerler Lee, Strazicich (2004)’ten alınmıştır.

Tablo 4'te Lee ve Strazicich tek kırılmaya izin veren kök testi sonuçları sunulmuştur. Seviyesinde kırılmaya izin veren Model AA'da ve Sabitte ve trendde kırılmayı dikkate alan Model CC sonuçlarında *lnGDP* ve *lnKH* serilerinde sıfır hipotezi reddedilemediğinden serilerin birim köklü oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 5. İki Kırılmalı Lee ve Strazicich Birim Kök Testi

Değişken	λ Değeri	Model	Gecikme	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
						1%	5%	10%
<i>lnGDP</i>		AA	4	1949 1965	-3,093	-4,545	-3,842	-3,504
	$\lambda_1:0,25$ $\lambda_2:0,49$	CC	5	1951 1972	-6,467	-6,42	-5,65	-5,32
<i>lnKH</i>		AA	3	1948 1982	-2,841	-4,545	-3,842	-3,504
	$\lambda_1:0,23$ $\lambda_2:0,78$	CC	3	1949 1996	-4,621	-6,33	-5,71	-5,33

* Kritik değerler Lee, Strazicich (2003)'ten alınmıştır.

Lee ve Strazicich iki kırılmalı birim kök testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Model AA sonuçlarına göre *lnGDP* ve *lnKH* serilerinde sıfır hipotezinin reddedilemediği, serilerin düzeyde birim köklü oldukları tespit edilmiştir. Model CC sonuçları incelendiğinde *lnGDP* serisinin düzeyde durağan olduğu, *lnKH* serisinin ise düzeyde birim köklü olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Çoklu Yapısal Kırılmalı Carrion-i-Silvestre vd. Birim Kök Testi

Değişken	Test İstatistikleri					Kırılma Tarihleri
	PT	MPT	MZA	MSB	MZT	
<i>lnGDP</i>	7,53 (5,54)	7,43 (5,54)	-12,33 (-17,33)	0,20 (0,17)	-2,48 (-2,90)	1938, 1947, 1957, 1977, 1998
<i>lnKH</i>	7,73 (5,54)	6,94 (5,54)	-13,14 (-17,33)	0,20 (0,17)	-2,56 (-2,90)	1943, 1958, 1977, 1989, 2002
$\Delta lnGDP$	2,25 (5,54)	2,25 (5,54)	-41,291 (-17,33)	0,10 (0,17)	-4,54 (-2,90)	
$\Delta lnKH$	2,28 (5,54)	2,33 (5,54)	-39,09 (-17,33)	0,11 (0,17)	-4,42 (-2,90)	

* Kritik değerler parantez içerisinde gösterilmiş olup, bootstrap kullanılarak 10.000 yineleme ile üretilmiştir.

Carrion-i-Silvestre vd. (2009) beş kırılmalı birim kök testinin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Bulgularda, düzeyde sıfır hipotezi reddedilemeyerek serilerin birim köklü oldukları tespit edilmiştir. Serilerin farkının alınmasıyla sıfır

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu nedenle seriler I(1) mertebede durağan oldukları belirlenmiştir.

Seriler, hem geleneksel birim kök testlerine göre, hem de yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleri sonuçlarına göre birinci farkında durağan olmaktadır I(1). Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi Maki (2012) eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir.

B. Eşbütünleşme Analizi

Maki (2012), yapısal kırılmalı eşbütünleşme testini dört farklı model kullanarak literatüre kazandırmıştır. Bu modeller;

Model 0: Sabit terimde kırılmaya izin verilen trendsiz model,

Model 1: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin verilen trendsiz model,

Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin verilen trendli model,

Model 3: Sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmaya izin verilen modeldir.

Tablo 7. Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Kritik Değerler			Kırılma Tarihleri
		1%	5%	10%	
MODEL 0	-6,296***	-5,776	-5,230	-4,982	1933, 1943, 1951, 1981
MODEL 1	-7,221***	-6,193	-5,699	-5,449	1935, 1943, 1951, 1985, 1998
MODEL 2	-6,556**	-6,915	-6,357	-6,057	1940, 1944, 1951, 1981, 1986
MODEL 3	-8,656***	-8,004	-7,414	-7,110	1943, 1956, 1978, 1998, 2003

Not: Kritik değerler Maki (2012) Tablo 1’den alınmıştır.

*** %1 anlam düzeyini,

** %5 anlam düzeyini,

* %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

Atatürk
Üniversitesi

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişki Maki (2012) beş kırılmaya kadar izin veren eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Bulgularda, dört modelde de sıfır hipotez olan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Böylece değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

C. FMOLS Eşbütünleşme Katsayıları Tahmincisi

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olmasından dolayı eşbütünleşme katsayıları FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisi kullanılarak analiz edilmiştir. Literatürde en sık kullanılan MODEL 2’de elde edilen kırılma tarihleri analize dahil edilmiştir.

Tablo 8. FMOLS Tahmincisi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Test İstatistiği
Sabit Terim	13,238***	31,167
<i>lnKH</i>	0,592***	21,269
<i>D1940</i>	0,352***	4,128
<i>D1944</i>	-0,309***	-3,433
<i>D1951</i>	0,394***	5,754
<i>D1981</i>	0,108	1,439
<i>D1986</i>	0,058	0,768

*** %1 anlam düzeyini,

** %5 anlam düzeyini,

* %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8, FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisinin sonuçlarını vermektedir. Elde edilen bulgularda, *D1981* ve *D1986* değişkenleri dışındaki değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Kamu harcamalarında oluşacak %1 artış ekonomik büyümeyi %0.592 artırmaktadır. 1940, 1951, 1981 ve 1986 yıllarını temsil eden kukla değişkenlerin katsayısının pozitif olduğu, 1944 yılını temsil eden kukla değişkeni katsayısının ise negatif olduğu görülmektedir.

Yapısal kırılma tarihlerindeki şoklar incelendiğinde, ikinci dünya savaşının etkisiyle 1940 yılında artan kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemiştir. 1944 yılında ikinci dünya savaşı harcamaların artmasına yol açmıştır ve bu durum bütçe açığına sebep olarak ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Türkiye ekonomisi 1950 yılından itibaren uygulanmaya konulan sanayileşme, serbestleşme ve kalkınmaya dayalı politikalar ile ekonomik sıçrayış yaşamıştır.

D. Asimetrik Nedensellik Analizi

Pozitif ve negatif şokların etkisinin görülebileceği Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçları aşağıda verilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu HJC (Hatemi-J Criterion) kriteriyle belirlenen VAR (Vector Autoregressive) modele 1 gecikme eklenmiştir. HJC kriteri tüm yöntemlerde 2 olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle, uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Uygun kritik değerlere ulaşabilmek için 10000 bootstrap simülasyonu yapılmıştır.

Tablo 9. *Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları*

Model	Temel Hipotez	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			
			Gecikme Uzunluğu	1%	5%	10%
$\ln KH \rightarrow \ln GDP$	+ ≠ +	21.161***	3	12,476	6,699	4,829
	- ≠ -	7.347**	3	10,675	4,583	2,855
$\ln GDP \rightarrow \ln KH$	+ ≠ +	0.475	3	9,906	6,375	4,828
	- ≠ -	0.067	3	9,976	4,169	2,671

*** %1 anlam düzeyini,

** %5 anlam düzeyini,

* %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 9’da Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testinin sonucu sunulmuştur. Elde edilen bulgularda, kamu harcamalarında pozitif ve negatif şoklardan, ekonomik büyümede pozitif ve negatif şoklara doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Asimetrik nedensellik testi yardımıyla, kamu harcamasında meydana gelebilecek şoklardan ekonomik büyümede meydana gelebilecek şoklara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Böylece, Keynesyen Hipotezi destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

V. Sonuç

Bu çalışmada, 1930-2014 dönemi için Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi analiz edilmiştir. Ampirik analizde öncelikle değişkenlerin durağanlıkları sınanmıştır. Serilerin I(1) mertebede durağan oldukları tespit edildikten sonra Maki (2012) beş kırılmaya kadar izin veren eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Maki (2012) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre kamu harcamalarıyla ekonomik büyümenin uzun dönemde birlikte hareket edeceği belirlenmiştir. FMOLS eşbütünleşme katsayı tahmincisi yardımıyla kamu harcamalarının esneklik katsayısı tahmin edilmiştir. Kamu harcamasındaki %1’lik artış, ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve %0.592 artırmaktadır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi yardımıyla analiz edilmiştir. Kamu harcamalarında meydana gelebilecek negatif ve pozitif şoklardan, ekonomik büyümede negatif ve pozitif şoklara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Keynesyen Hipotez baz alınarak yapılan bu çalışmada, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi aynı yönde etkilemektedir. Bu nedenle, seçilen dönem için Türkiye’de Keynesyen Hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Keynesyen Hipoteze göre, kamu harcamalarının maliye politikası aracı olarak kullanılması reel ekonomiyi pozitif yönde etkilemektedir. Türkiye için bu

durumun geçerli olduğu söylenebilir. Yeni iktisat savunucularının görüşlerinin aksine, Türkiye’de kamu harcamaları ekonomiyi olumlu etkilemektedir.

Özel sektörün daha rasyonel çalıştığı yadsınamayacak bir gerçektir. Özel sektörün ekonomide olması, kaynakların daha verimli kullanılarak israfın önüne geçirecektir. Ancak, sosyal devlet anlayışına göre devletin ekonomide olup, halka daha ucuz hizmetler ve mallar sağlaması tartışmanın bir diğer boyutudur. Bu ikileme kalan politika yapımcılarının vereceği kararlar uzun vadede ülkenin geleceğini şekillendirecektir. Bu makalenin özü, kamu harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğundan Türkiye’de sosyal devlet anlayışının daha baskın olduğudur. Bu anlayışın getirilerinin olduğu gibi, götürüleri de vardır. Ekonomik boyuttan incelendiğinde, ekonomik işlevler hâlâ yerine tam oturmadığından, devlet ekonomide etkin olarak yer almalıdır.

Kriz dönemleri, ülkeler için son derece sıkıntılı geçmektedir. Keynes böyle dönemlerde ekonomiye devletin müdahalesi olmadan ekonominin düzelemeyeceğini söylediğinde, bazı politikacılar bu durumun kabul edilemez olduğunu söylemişlerdi. Büyük buhran ve sonrası göstermiştir ki devlet ekonomiden tamamen geri çekilmemelidir. Türkiye’de meydana gelen başlıca krizler; 1946, 1958, 1960, 1974, 1980, 1982, 1990, 1994, 2000- 2001 ve 2008 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde kamu harcamaları genellikle artırılmıştır, böylece krizin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

Politika yapımcıları aldıkları kararlarda kamu harcamalarının istikrar için önemli olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Kamu harcamalarının, kamu yatırımları olarak en etkin sektörlerle kayması, uluslararası segmentler çok iyi analiz edilip, uzun vadede getirisi en yüksek olan sektörlerle yatırım yapılması gerekmektedir. Özel sektörün yatırım yapmaktan çekindiği sektörler başta olmak üzere, nano teknoloji, ilaç sanayisi, uzay bilimleri gibi yatırım maliyeti yüksek ancak uzun vadede getirisi fazla olan sektörler hedef alınmalıdır. Böylece, ülke hem ekonomik hem politik konularda diğer devletlerin önüne geçebilecektir. Kamu harcamalarının artması gereken bir diğer konu araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri olmalıdır. Gelişen dünyada geri kalmamak için gereken adımların atılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akçacı, T. (2013), “Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 65-79.
- Alexiou, C. (2009), “Government Spending and Economic Growth: Econometric Evidence From The South Eastern Europe (SEE)”, *Journal of Economic and Social Research*, 11(1), 1-16.
- Altunç, Ö. F. (2011), “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’ye İlişkin Ampirik Kanıtlar”, *Yönetim Ve Ekonomi*, 18(2), 145-157.

- Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi*
- Arısoy, İ. (2005), “Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Aytaç, D. ve Güran, M. (2010), “Türkiye’de Kamu Sektörü Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi”, *Sosyo Ekonomi*, 6(13), 129-152.
- Bağdigen, M. ve Çetintaş, H. (2004), “Causality between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case”, *Journal Of Economic And Social Research*, 6(1), 53-72.
- Bağdigen, M. ve Beşer, B. (2009), “Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-17.
- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M. S., ve Polat, Ö. (2009), “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D., ve Perron, P. (2009), “GLS-based Unit Root Tests with Multiple Structural Breaks Under Both the Null and the Alternative Hypotheses”, *Econometric Theory*, 25(06), 1754-1792.
- Courakis, A. S., Moura-Roque, F. ve Tridimas, G. (1993), “Public Expenditure Growth in Greece and Portugal: Wagner’s Law and Beyond”, *Applied Economics*, 25(1), 125-134.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Diler, H. (2016), “Kamu Harcamaları – Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 21-36.
- Güder, F., Yücekaya, P., ve Şenyurt, A. (2016), “Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Keynesyen Görüş Mü? Wagner Kanunu Mu Geçerli? (2006-2015 Dönemi)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 47-60.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011), “Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi”, *Maliye Dergisi*, 160, 72-85.
- Günaydin, İ. (2000), “Türkiye için Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi”, *İktisat İşletme ve Finans*, 15(175), 70-86.
- Hatemi-J, A. (2003), “A New Method to Choose Optimal Lag Order in Stable and Unstable VAR Models”, *Applied Economics Letters*, 10(3), 135-137.
- Hatemi-j, A. (2012), “Asymmetric Causality Tests with an Application”, *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Kaya, E. (2006), “Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri”, *Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Balıkesir.

- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992), "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We that Economic Time Series Have a Unit Root?", *Journal of Econometrics*, 54(1), 159-178.
- Lamartina, S. ve Zaghini, A. (2011), "Increasing Public Expenditure: Wagner's Law in OECD Countries", *German Economic Review*, 12(2), 149-164.
- Lee, J., ve Strazicich, M. C. (2003), "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks", *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J., ve Strazicich, M. C. (2004), "Minimum LM unit root test with one structural break", *Manuscript, Department of Economics, Appalachian State University*, 1-16.
- Lumsdaine, R. L., ve Papell, D. H. (1997), "Multiple Trend Breaks and The Unit-Root Hypothesis", *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Maki, D. (2012), "Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks", *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Nişancı, M., Uçar, M. ve Karabıyık, İ. (2011), "İktisadi Büyüme ve Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 111, 1-17.
- Perron, P. (1989), "The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Phillips, P. C., ve Perron, P. (1988), "Testing for a unit root in time series regression", *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Samudram, M., Nair, M. ve Vaithilingam, S. (2009), "Keynes and Wagner on Government Expenditures and Economic Development: The Case of a Developing Economy", *Empirical Economics*, 36(3), 697-712.
- Taşseven, Ö. (2011), "The Wagner's Law: Time Series Evidence for Turkey, 1960-2006", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 304-316.
- Telek, C. ve Telek, A. (2016), "Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 30, 628-642.
- Tülümce, S. Y., ve Zeren, F. (2017), "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 299-310.
- Ulucak, R. ve Ulucak, Z.Ş. (2014), "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 81-98.
- Ulutürk, S. (2001), "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 131-139.

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi

- Uysal, D., ve Mucuk, M. (2009), “Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 46(527), 39-48.
- Verma, S. ve Arora, R. (2010), “Does the Indian economy support Wagner’s law? An econometric analysis”, *Eurasian Journal of Business and Economics*, 3(5), 77-91.
- Yavuz, N.Ç. (2005), “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi (2003-1980)”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 269-284.
- Yıldız, F. ve Sarısoy, S. (2012), “OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33(2), 517-540.
- Yüksel, C., ve Songur, M. (2011), “Kamu Harcamalarının Bileşenleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)”, *Maliye Dergisi*, 161, 365-380.
- Zivot, E., ve Andrews, D. W. K. (2002), “Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price Shock, and The Unit-Root Hypothesis”, *Journal of Business and Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz*

Ömer YILMAZ**
Şeyda ÜNVER***

Alınış Tarihi: 21 Şubat 2019

Kabul Tarihi: 05 Temmuz 2019

Öz: Çalışmanın amacı, 1983-2013 dönemi yıllık verilerden hareketle Türkiye’de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serileri analizi ile test etmektir. Çalışmada yükseköğretim kademelerinde okul başına düşen öğrenci sayısı, yıllık istihdam rakamları ve yükseköğretim brüt okullaşma oranı değişkenleri beşeri sermayeyi temsilen kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Johansen-Juselius eşbütünleşme testi, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Türkiye için incelenen dönemde beşeri sermaye ile büyüme arasında granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Zaman Serileri, Birim Kök

The Relationship Between Human Capital and Economic Growth: An Econometrics Analysis on Turkey

Abstract: The aim of this study is to test the relationship between human capital and economic growth in Turkey with the analysis of the time series with reference to 1983-2013 period. In the study, the number of students per school at the stage of higher education, yearly employment figures and the gross enrollment ratio of higher education were used to represent human capital. As a result of the study, the Johansen-Juselius cointegration test revealed the existence of a long-term relationship between human capital and economic growth. Also, in the analysed of period for Turkey the relationship of granger causality results can not be found between human capital and economic growth.

Keywords: Human Capital, Economic Growth, Time Series, Unit Root

I. Giriş

Bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek ve niteliklerin; bireysel, sosyal ve ekonomik refah yaratılmasını kolaylaştırması olarak tanımlanan beşeri sermaye, insana yapılan yatırımlarla artmakta ve üretim sürecinin vazgeçilmez bir girdisi olmaktadır. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, modern kalkınma literatürünün önemli tartışma konularından biridir. Beşeri sermaye kavramı iktisat biliminin doğuşuyla birlikte kullanılmaya başlanmasına rağmen, insan faktörünün sermaye unsuru olduğuna ilişkin görüşler daha çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra teorik bütünlük kazanmıştır (Kiker, 1971: 51-53). 1960'ların başından itibaren, bu alanın öncü araştırmacılarından Schultz ve Denison'un teorik ve uygulamalı katkılarıyla birlikte, ekonomik büyümenin bir

Atatürk
Üniversitesi

* Bu makale Prof. Dr. Ömer YILMAZ danışmanlığında Şeyda Ünver tarafından hazırlanan “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

*** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

bölümü fiziki sermaye ile açıklanırken, bir bölümü de beşeri sermaye ile açıklanmaya başlamıştır (Schultz, 1967: 132). 1980'li yılların sonlarından itibaren de beşeri sermayeye dayalı olarak ortaya atılan içsel büyüme teorileriyle, iyi eğitilmiş ve nitelikli işgücü olarak ele alınan beşeri sermaye ekonomik büyümenin motoru olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Nesterova ve Sabirianova, 1998: 5).

Eğitim, sağlık ve beyin göçü, beşeri sermayenin unsurlarını oluşturmaktadır. Bu unsurlardan en fazla ön plana çıkan eğitimidir ve eğitim, beşeri sermayenin etkisini vurgulamaktadır. Eğitimin etkisi en çok gelir düzeyinde artış yaratılması, gelir dağılımının düzeltilmesi, verimlilik artışı sağlanması, kişinin ve toplum sağlığının kalitesinin yükseltilmesi, doğurganlık oranında düşüş sağlanması ve üretimde optimizasyonun sağlanmasında karşımıza çıkmaktadır. Sağlık açısından değerlendirildiğinde ise hem eğitim alabilme hem de gelir düzeyinde etkili bir unsur olarak etkisini hissettirmektedir. Beyin göçü, beşeri sermayeye sahip kişilerin transferi olduğundan yetişen beşeri sermayeye sahip bireyler, tam üretime fayda sağlayacakları zamanda başka ülkelere göç ettiğinde, yetiştikleri toplum bu işgücünden yararlanamamış olacak ve bu durum ülke açısından bir kayıp olacaktır.

II. Literatür Taraması

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek için birçok ampirik çalışma yapılmıştır.

Orhan (2017), Çakmak ve Gümüş (2005), Kahiloğulları (2010) beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Türkiye ölçeğinde incelemiştir. Orhan, çalışmada otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yaklaşımı ve Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testini kullanarak beşeri sermayeyle ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedenselliği incelemiştir. Veri seti, 1971-2013 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada beşeri sermayeyi ölçmek için ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere farklı eğitim seviyelerinde brüt kayıt oranları dikkate alınmıştır. Çalışmanın sonucunda diğer eğitim düzeylerinin yanı sıra, yükseköğretimde beşeri sermaye birikiminin, Türkiye'de ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ve yükseköğretim ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki ve çift yönlü nedensellik bulunduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye için beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme teorisini desteklemektedir. Ayrıca yazar, yüksek vasıflı insan sermayesi ile istikrarlı bir uzun vadeli ekonomik büyüme elde edilebileceğini ifade etmektedir.

Çakmak ve Gümüş çalışmalarında ilk, orta ve yükseköğretimden mezun olanlara çeşitli ağırlıklar uygulayarak Türkiye için beşeri sermaye endeksi oluşturmuşlar ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme analizini kullanarak ekonometrik olarak araştırmışlardır. Araştırmacılar, 1960-2002 dönemine ait yıllık verileri kullanarak GSMH, iş gücü, fiziki sermaye, beşeri sermayeye ait değişkenler ve beşeri sermaye endeksine ait

verileri analiz etmişlerdir. Beşeri sermaye değişkenleri olarak tüm eğitim kademelerindeki öğrenci sayıları analize katılmıştır. Çalışmanın hipotezi beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif ilişki bulunduğu şeklindedir. Yapılan analize göre Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Öte yandan analiz, Türkiye ekonomisinde fiziki ve beşeri sermayenin GSMH üzerinde pozitif, iş gücünün ise GSMH üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yine GSMH üzerinde fiziki sermayenin pozitif katkısının beşeri sermayenin pozitif katkısından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre, Türkiye'de beşeri sermaye üretime gelişmiş ülkelerdeki kadar katkı sağlayamamaktadır. Bu durumun başlıca nedenleri, mevcut beşeri sermaye ekonominin ihtiyaçlarına yeterince cevap vermeyen nitelik ve dağılıma sahiptir ve yüksek nitelikli olduğu halde kendisine Türkiye'de istihdam alanı bulamayan bazı beşeri sermaye sahiplerinin ülke dışına göç etmesidir. Çakmak ve Gümüş, üretime dönük uygulamalı eğitime ağırlık veren, AR-GE yatırımlarının özendirilmesinin Türkiye'de beşeri sermayenin olumlu ekonomik etkilerinden daha yüksek oranda faydalanılabilmesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Kahiloğulları ise çalışmasında, reel GSYİH ile İnsani Gelişim İndeksinin eğitim ve sağlık bileşenlerinden oluşan göstergeleri kullanarak Vektör Oto regresyon (VAR) ve Johansen-Juselius eşbütünleşme yöntemleri ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Ampirik analizden elde edilen bulgular, eğitim, sağlık ve ekonomik büyüme göstergeleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nedensellik ilişkisinin, eğitim ve ekonomik büyüme değişkenleri için çift yönlü, sağlık ve ekonomik büyüme değişkenleri için ise ekonomik büyümeden sağlığa doğru tek yönlü olarak çalıştığı saptanmıştır. Yani ülkemizde sağlık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme sürecinde nedensel etkilere sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kahiloğulları bu çalışmada beşeri sermaye göstergeleri olarak kabul edilen HDI sağlık ve eğitim endeksleri arasından sadece HDI eğitim endeksi için ekonomik büyümeye yönelik bir nedensellik ilişkisi saptamıştır. Dolayısıyla Kahiloğulları, Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyümenin birbirini besleyen bir etkileşim içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu çalışmada, eğitime yapılan yatırımların artırılması ve kesintisiz şekilde devamlılığının sağlanmasının ekonomideki potansiyel üretim ve istihdam artışı olanaklarını geliştirerek, sağlık alanında da iyileşmeler yaratabileceği ileri sürülmüştür.

Chuang (2000) ve Ener ve diğ. (2015) çalışmalarında zaman serisi analizi ile ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Her iki çalışmada da Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleriyle değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Ener ve diğ. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Ayrıca bu çalışmada ihracat ile beşeri sermaye arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş olup, ihracat ile ekonomik büyüme arasında ise doğrudan bir nedensellik bulunamamıştır.

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Çalışmanın ampirik sonuçları beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki önemini ortaya koyan içsel büyüme teorisini desteklemektedir.

Chuang ise 1952-1995 dönemini ele aldığı çalışmasında beşeri sermaye ölçümü olarak üniversite kayıt oranlarını ele almıştır. Çalışmanın hipotezi, dış ticarete açılmanın beşeri sermaye birikimini teşvik ettiği şeklindedir. Çalışmada uygulanan Granger nedensellik sonuçlarına göre, ihracat ve üniversite eğitimi arasında çift yönlü ve üniversite eğitiminden reel GSYİH'ye yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca büyüme üzerinde ihracatın doğrudan etkisi bulunamamıştır. Yani ülke dışa açıldığında ekonomik büyüme değil, beşeri sermayenin birikim süreci hızlanmaktadır. Çalışmanın sonucunda Chuang, Tayvan ekonomisinde beşeri sermaye birikimi sayesinde 1950'lerden sonraki dışa açılma ve 1980'lerdeki eğitime yönelik beşeri sermaye yatırımlarındaki artıştan dolayı mucizevi bir büyüme gerçekleştiğini ifade etmektedir.

III. Yöntem ve Veriler

Çalışmada, Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırabilmek için zaman serisi analizlerinden yararlanılmıştır. Zaman serisi analizi, oluşturulan gözlem setinin söz konusu zaman periyodundaki gelişimini görme açısından oldukça önem taşıyan bir tekniktir (Brockwell ve Davis, 2006: 8).

Çalışmada kullanılan veri seti 1983-2013 dönemleri arasındaki yıllık verilerden oluşmaktadır. İnceleme dönemi veri mevcudiyetine bağlı olarak seçilmiştir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi temsilen 1998 baz yılı gayri safi yurt içi hasıla kullanılırken diğer değişkenler açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlerden yükseköğretim kademelerinde okul başına düşen öğrenci sayısı, yıllık istihdam rakamları ve yükseköğretim brüt okullaşma oranı beşeri sermayeyi temsilen kullanılmıştır. Ekonometrik tahminler yapılırken tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Çünkü serilerin logaritması alınarak üstel bir büyüme gösteren seri doğrusal hale getirilir böylece varyans stabilize olur ve aykırı gözlemlerin etkisi azalır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Kalkınma Bakanlığı'ndan temin edilmiştir. Ayrıca veriler EViews 8.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Tablo 1, çalışmaya dâhil edilen değişken adlarını ve bu değişken adlarının kısaltmalarını göstermektedir.

Tablo 1: *Çalışmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Göstergeler*

Değişken Adı	Kısaltma
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	LGSYİH
Toplam Sabit Sermaye Yatırımları	LTSSY
Yükseköğretim Kademelerinde Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı	LYOÖ
Yıllık İstihdam Rakamları	LYİR
İhracat Rakamları	LİHR
Yükseköğretim Brüt Okullaşma Oranı	LYBO

Zaman serisi analizlerinde en sık karşılaşılan sorun, serilerin durağan olmaması sorunudur. Serilerin durağan olmadığı durumda sahte regresyon durumu ile karşılaşma ihtimali yüksektir. Yüksek R², anlamlı t ve F değerleri ve sabit terimin pozitif olması gibi durumlar sahte regresyon durumundan şüphelenilmesini gerektiren belirtilerdir. Sahte regresyon, açıklayıcı ve bağımlı değişken arasında hiçbir ilişki olmadığı halde ilişki varmış gibi yanıltıcı sonuçlar verebildiği için serilerin durağan hale getirilmesi gerçek sonuçlar vermesi açısından önem taşır (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 369). Bu nedenle, model çözümlerinde kullanılacak olan değişkenlerin durağan olup olmadıkları ve eğer durağan iseler hangi seviyede durağan oldukları Dickey-Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi ile belirlenmiştir.

ADF birim kök testinde kullanılan süreç, aşağıda (1) numaralı denklemde gösterilmiştir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Trend + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ADF testi, tahmin edilen (1) numaralı regresyon denkleminde ρ 'nun sifıra eşit olup olmadığını test etmektedir. H₀ hipotezi, yani $\rho = 0$ reddedilebiliyorsa, Y değişkeninin orijinal seviyesinde durağan olduğuna, aksi durumda durağan olmadığına karar verilir (Yamak ve Küçükkale, 1997: 6). Orijinal seviye değerlerinde durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması için fark alınması gerekecektir ki, (1) numaralı denklemdeki süreç bu defa serilerin birinci farkları için tekrarlanır ve seri için birinci dereceden bütünleşik denir (Kennedy, 2006: 356). Yukarıdaki süreç, seriler durağan bulununcaya kadar tekrar edilir. (1) numaralı regresyon denklemindeki $\rho = 0$ için hesaplanan t istatistiği, MacKinnon (1991) tarafından geliştirilen kritik değerler ile karşılaştırılarak değişkenin durağan olup olmadığına karar verilir. Elde edilen t istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğunda serinin durağan olduğuna, küçük olduğunda ise serinin durağan olmadığına karar verilir (Tarı, 2005: 395).

Daha sonra, modellere dâhil edilen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştıran eş-bütünleşme sınaması yapılır. Çalışmada bu amaçla Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Johansen-Juselius yöntemi, durağan olmayan serilerin doğrusal bileşimlerinin durağan olup olmadığının test edilmesini sağlar. Buna ilaveten seri durağan ise değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin araştırılmasına da olanak tanımaktadır.

Bu amaçla birinci dereceden bir vektör otoregresif zaman serisi aşağıdaki gibi verilmiş olsun.

$$Y_t = A Y_{t-1} + e_t \quad (t = 1, 2, 3, \dots, n) \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte A matrisi k boyutlu parametre matrisi olmak üzere e_t 'ler varyans kovaryans matrisi V olan beyaz gürültü sürecini göstermektedir.

$\Pi = A - I$ olmak üzere, Π matrisinin rankı sıfır ise seri eş-bütünleşik değildir. Buradaki Johansen testi iz istatistiği (trace statistics) olarak da adlandırılan olabilirlik oranına (likelihood ratio) dayandırılır. Eş-bütünleşme testinin sonucuna göre hata düzeltme mekanizmasının uygulanıp uygulanamayacağına karar verilir. Şayet değişkenler arasında bir eş-bütünleşme, diğer bir deyişle uzun dönemli bir ilişki varsa hata düzeltme mekanizması uygulanır (Yılmaz ve Kaya, 2006: 26).

İki değişken arasında eşbütünleşme olması, iki seri arasında uzun dönem bir denge ilişkisi olduğu anlamına gelmektedir. Yani eşbütünleşme uzun dönem ilişkisini araştırmaktadır. Kısa dönemde ise iki değişken arasında bir denge durumu olmayabilir. Bu durumda bulunan hata terimleri u_t , kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında bir köprü kurulmasını sağlamaktadır. Bu amaçla hata düzeltme modeli geliştirilmiştir. Hata düzeltme modeli (Error correction model), kısaca ECM ile gösterilmektedir. En basit şekli ile hata düzeltme modeli şöyle gösterilebilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \alpha_2 u_{t-1} + v_t \quad (3)$$

Burada Y ve X değişkenlerinin eşbütünleşik olduğu varsayılmaktadır. ΔY_t , X_t değişkenindeki kısa dönem dalgalanmaları, u_{t-1} ise uzun dönem dengeye doğru olan ayarlanmaları ifade etmektedir. Ayarlama veya uyarlama hızı olarak da adlandırılan α_2 katsayısı sapmayı gösterir. Bu katsayı istatistiksel bakımdan anlamlı ise X_t ' deki kısa dönem dengesizliğin bir dönem sonra ne oranda düzeltilebileceğini göstermektedir. α_2 pozitif çıkarsa dengeden uzaklaşma söz konusuken negatif çıkarsa sapma uzun dönem değerine yaklaşmaktadır. Bu durumda hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve sapmanın azaldığı sonucuna varılabilir (Dikmen, 2010: 331-332).

Çalışmada, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmak amacıyla "Granger Nedensellik Sınaması" yapılmıştır. Granger (1969) tarafından nedensellik şöyle tanımlanmıştır; "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir". İlişki, bu tanımlamanın doğruluğu test edildikten sonra $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilmektedir. Nedensellik testi ile tahmin yapılmaz, nedensellik çıkarsaması yapılır. Bu yüzden değişkenlerin önceden durağanlaştırılması gerekmektedir (Granger, 1988).

İki değişken arasında "sebeplilik ilişkisi" araştırılırken aşağıdaki kalıplar uygulanır: (Kutlar, 2007: 267).

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + u_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i Y_{t-i} + u_{2t} \quad (5)$$

Burada, u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerinin ilişkisiz oldukları varsayılmaktadır. Böylece, (4) ve (5) numaralı denklemler değişkenlerin geçmiş değerlerine bağlı olduğu kadar, kendi geçmiş değerlerinin de bir fonksiyonudur. Granger nedenselliğinde Y_t ile X_t arasında tek ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olabileceği gibi, değişkenler arasında bağımsızlık durumu da söz konusu olabilir.

IV. Uygulama Bulguları

Zaman serilerine ait durağanlık sınamalarına geçmeden önce tablo 2’de değişkenlere ilişkin korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Katsayıları

	LGSYİH	LTSSY	LYOÖ	LYİR	LİHR	LYBO
LGSYİH	1.000000	-0.473917	0.642887	0.966102	0.989772	0.988978
LTSSY	-0.473917	1.000000	-0.288813	-0.369890	-0.549442	-0.49255
LYOÖ	0.642887	-0.288813	1.000000	0.644533	0.652030	0.677692
LYİR	0.966102	-0.369890	0.644533	1.000000	0.944763	0.973496
LİHR	0.989772	-0.549442	0.652030	0.944763	1.000000	0.982186
LYBO	0.988978	-0.492554	0.677692	0.973496	0.982186	1.000000

Tablo 2’de verilen korelasyon katsayıları incelendiğinde, oldukça yüksek korelasyonlar dikkat çekmektedir. Dolayısıyla çoklu doğrusal bağlantının olabileceğinden şüphelenilmiştir. Çoklu regresyon modelinde açıklayıcı değişkenlerden bazılarının veya tümünün kendi aralarında güçlü bir ilişki içinde olmalarına çoklu doğrusal bağlantı denir. Çoklu doğrusal bağlantının varlığının araştırılmasında kullanılan sistematik bir test bulunmamaktadır. Ancak değişik göstergelere dayanan farklı yöntemlerle çoklu doğrusal bağlantı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemlerden biri de Varyans Büyütme Faktörü (VIF)’dür. VIF, tahmin edilen bir parametrenin, çoklu doğrusal bağlantı nedeniyle gerçek değerden uzaklaşmasının bir ölçüsüdür. VIF değerinin 5’ten büyük olması, çoklu doğrusal bağlantının varlığını göstermektedir (Tarı, 2010: 161-165). Modelde bu durum araştırıldığında çoklu doğrusal bağlantının tespit edildiği tablo 3’te görülmektedir. Çünkü VIF değerleri 5’ten büyüktür. Çoklu doğrusal bağlantı bulunması halinde kullanılacak farklı çözüm yolları bulunmaktadır. Örnek büyüklüğünü arttırma, modeli daraltma, değişkenleri dönüştürme yöntemi bunlardan bazılarıdır. Özellikle zaman serisi verilerinde çoklu doğrusal bağlantıyı gidermek için değişkenleri dönüştürme yöntemi kullanılmaktadır.

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Modelde de bu yöntem kullanılmıştır. Modele dönüşüm uygulandığında yani değişkenlerin 1. dereceden farkları alındığında VIF değerlerinin 1 ile 5 arasında olduğu için çoklu doğrusal bağlantı sorununun ortadan kaldırıldığı tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 3: VIF Değerleri Sonuçları

Değişkenler	VIF Değerleri
LTSSY	2.133560
LYOÖ	1.91870
LYİR	28.25620
LİHR	34.13234
LYBO	70.21970

Tablo 4: VIF Değerleri Sonuçları

Değişkenler	VIF Değerleri
FARKLTSSY	1.070345
FARKLYOÖ	1.183539
FARKLYİR	1.141074
FARKLİHR	1.106736
FARKLYBO	1.374981

Tablo 5'te çoklu doğrusal bağlantı giderildikten sonra elde edilen korelasyon katsayıları görülmektedir.

Tablo 5: Değişkenlere Ait Korelasyon Katsayıları

	FARK LGSYİH	FARK LTSSY	FARK LOÖ	FARK LYİR	FARK LİHR	FARK LYBO
FARKLGSYİH	1.000000	0.574912	0.152282	-0.112763	0.409264	-0.022065
FARKLTSSY	0.574912	1.000000	0.089331	0.137984	0.142930	0.100672
FARKLYOÖ	0.152282	0.089331	1.000000	0.000412	0.050388	0.356463
FARKLYİR	-0.112763	0.137984	0.000412	1.000000	0.134322	-0.290190
FARKLİHR	0.409264	0.142930	0.050388	0.134322	1.000000	-0.225407
FARKLYBO	-0.022065	0.100672	0.356463	-0.290190	-0.225407	1.000000

Analiz sonuçlarının anlamlı olabilmesi açısından serilerin durağan olması önem taşımaktadır. Yani analize devam edilebilmesi için serilerin durağan olması ön şarttır. Çalışmada kullanılan zaman serilerinin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök testinde süreç işletilirken öncelikle sabitli trendlide

sınama yapılır; burada durağanlık elde edilmiş ise sabitli ve sabitsiz sınama sürecine geçilmeksizin bu değerler esas alınır (Enders, 1995, s.256–259). Tablo 6 FARKLTSSY değişkeninin birinci fark değerinde, diğer değişkenlerin ise seviye değerlerinde durağan çıktıklarını göstermektedir.

Tablo 6: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye Değerleri	I. Fark Değerleri
FARKLGSYİH	-5.99(0) ^(a)	-
FARKLTSSY	-2.23(1)	-13.21(0) ^(a)
FARKLYOÖ	-4.94(1) ^(a)	-
FARKLYİR	-4.95(0) ^(a)	-
FARKLİHR	-4.98(0) ^(a)	-
FARKLYBO	-5.47(1) ^(a)	-
Kritik Değerler	a : %1	-4.30
	b : %5	-3.57
	c : %10	-3.22

*Parantez içerisindeki rakamlar uygun gecikme uzunlukları olup Akaike Bilgi Kriteri ve Schwarz Bayesian Kriteri esas alınarak elde edilmişlerdir.

Tablo 7: EKK Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t Değerleri	Olasılık Değerleri
Sabit Terim (C)	0.0441	2.8061	0.0098
FARKLTSSY	0.0139	3.8534	0.0008
FARKLYOÖ	0.0661	0.8532	0.4020
FARKLYİR	-0.4944	-1.7990	0.0846
FARKLİHR	0.1280	2.1960	0.0380
FARKLYBO	-0.0934	-0.7882	0.4383
R ² = 0.5143 DW = 1.9672 F = 5.0839 F(Prob) = 0.0025			

Regresyon tahmin sonuçlarının gösterildiği Tablo 7'ye göre, olasılık değerlerine bakıldığında FARKLYOÖ ve FARKLYBO değişkenleri hariç olmak üzere diğer değişkenler %10 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Anlamlı bulunan değişkenlerden FARKLTSSY ve FARKLYİHR pozitif işaretli çıkmıştır. Yani bu iki değişkendeki artış büyümeyi artırmaktadır. Yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Teyyare ve Sayaner, 2018; Ağayev, 2011). Bununla birlikte FARKLYİR ve FARKLYBO değişkenleri ise negatif işaretli çıkmıştır. Dolayısıyla bu değişkenlerdeki artış büyüme üzerinde azalmaya neden olmaktadır. Modelin anlamlılık düzeyini ifade eden diğer göstergelere bakıldığı zaman söz konusu dönemde modelde ele alınan açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün (R²) 0.5143 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden F-testinin 5.0839 ve F-istatistik

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

olasılık değerinin 0.0025 olduğu görülmektedir. Sonuç olarak modelin genel olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu söylenebilir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki Johansen-Juselius testi ile belirlenecektir. Johansen-Juselius testi yapılmadan önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. LR, Son Tahmin Hatası, Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn kriterlerinde en düşük değeri alan kritere karşılık gelen gecikme, VAR modeli için uygun gecikme uzunluğudur. Bununla birlikte Lütkepohl (1985), Monte Carlo simülasyon çalışmalarıyla gerek gecikme uzunluğunun doğru belirlenmesi ve gerekse de daha küçük ortalama öngörü hatası elde edilmesi açısından SIC ölçütünün diğer ölçütlere kıyasla daha üstün sonuçlar verdiğini ifade etmiştir (Akıncı ve Yılmaz, 2014).

Tablo 8: VAR Modeli Gecikme Sonuçları

Gecikme	Düzenlenmiş Sırasal LR Test İstatistiği	Son Tahmin Hatası	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan-Quinn Bilgi Kriteri
0	NA*	7.83e-13*	-10.84801*	-10.56254*	-10.76074*
1	41.01437	1.55e-12	-10.22965	-8.231342	-9.618747
2	41.83571	1.86e-12	-10.44727	-6.736127	-9.312735

*Kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 8’de uygun gecikme uzunluğu LR, Son Tahmin Hatası, Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn test istatistiklerine göre "0" olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından eşbütünleşme testi yapılmıştır.

Atatürk
Üniversitesi

Tablo 9: Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişken çifti	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık	Maksimum Öz Değer İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık*
FARKLGSYİH-FARK LTSSY	102.0576 0.812976	69.81889	0.0000	45.26604 0.812976	33.87687	0.0015
FARKLGSYİH-FARKLYOÖ	56.79155 0.659181	47.85613	0.0058	29.06293 0.659181	27.58434	0.0321
FARKLGSYİH-FARKLYİR	27.72863 0.487951	29.79707	0.0850	18.07203 0.487951	21.13162	0.1272
FARKLGSYİH-FARKLİHR	9.656597 0.294995	15.49471	0.3081	9.437845 0.294995	14.26460	0.2515
FARKLGSYİH-FARKLYBO	0.218752 0.008069	3.841466	0.6400	0.218752 0.008069	3.841466	0.6400

*MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleridir.

Tablo 9 FARKLGSYİH ile incelenen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını gösteren Johansen-Juselius eşbütünleşme test sonuçlarını göstermektedir. Buna göre FARKLGSYİH ile FARKLTSSY ve FARKLYOÖ değişkenleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı görülmüştür. Yani FARKLGSYİH ile bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiden söz edilebilir.

Serilerin durağan hale getirilmesi için serilerin farkı alındığında uzun dönem bilgi kayıpları ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden hata düzeltme modeli ortaya çıkan dengesizlikleri yok etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Tablo 10: Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
U_{t-1}	-0.024335	0.255957	-0.095076	0.9251
D(FARKLTSSY)	0.007263	0.002866	2.534592	0.0189
FARKLYOÖ	0.034687	0.094680	0.366363	0.7176
FARKLYİR	-0.194094	0.322101	-0.602586	0.5529
FARKLİHR	0.150403	0.073398	2.049124	0.0526
FARKLYBO	0.029847	0.019142	1.559304	0.9251
R-kare	0.385976			
Düzeltilmiş R-kare	0.218515			
Durbin -Watson	1.777989			
F-istatistiği	2.304867			
Akaïke Bilgi Kriteri	-3.398039			
Schwarz Bilgi Kriteri	-3.068002			

Değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin bulunması durumunda, hata düzeltme modeli katsayısının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması beklenir. Tablo 10'a göre hata düzeltme katsayısı -0.024 değeriyle, negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla bu durum kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların uzun dönem ilişkisine yakınsamayacağını ve bu yüzden hata düzeltme modeli mekanizmasının çalışmadığını göstermektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu olsa da kısa dönemli bir dengesizlik söz konusudur.

Çalışmanın bu bölümünde, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Tablo 11, Granger nedensellik test sonuçlarını göstermektedir. Granger nedenselliğinde F istatistiğine ait olan olasılık (probability) değerleri, belirlenen anlamlılık düzeyinde dikkate alınarak nedenselliğin yönü hakkında bilgi edinilir (Yılmaz ve diğ., 2011). Nedensellik analizi sonucunda, %10 anlamlılık düzeyinde FARKLTSSY ve FARKLİHR değişkeninin FARKLGSYİH değişkeni ile arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu ilişki FARKLTSSY'den FARKLGSYİH'ye ve FARKLGSYİH'den FARKLİHR'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisidir. Toplam sabit sermaye

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

yatırımlarındaki artışlar FARKGSYİH'deki artışları beraberinde getirmektedir. Sabit sermaye yatırımları, ülkelerin sermaye birikimine, dolayısıyla da üretim kapasitesi ve istihdam artışına yol açarak ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmektedir. Bu durum temel iktisadi büyüme yaklaşımları tarafından da kabul edilen bir olgudur. FARKGSYİH'deki artışlar ise ihracat rakamlarındaki artışı beraberinde getirmektedir. Hızlandırıcı mekanizmasıyla ekonomik büyüme beraberinde yeni yatırımları ve böylelikle ihracatı artıracaktır. Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini vurgulayan bu ilişki literatürde “büyümeye dayalı ihracat” hipotezi ile ifade edilmektedir.

Tablo 11: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Nedenselliğin Yönü	F Değeri	P Değeri
FARKLGSYİH- FARKLTSSY FARKLTSSY- FARKLGSYİH	- →	2.183 5.208 ^(a)	0.3357 0.0740
FARKLGSYİH - FARKLYOÖ FARKLYOÖ - FARKLGSYİH	- -	0.356 0.709	0.8367 0.7015
FARKLGSYİH - FARKLYİR FARKLYİR - FARKLGSYİH	- -	0.765 3.949	0.6820 0.1388
FARKLGSYİH - FARKLİHR FARKLİHR - FARKLGSYİH	→ -	7.451 ^(a) 4.260	0.0241 0.1188
FARKLGSYİH - FARKLYBO FARKLYBO - FARKLGSYİH	- -	1.793 0.793	0.4079 0.6725

*Tabloda yer alan “a” harfi, ilgili istatistiğin %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

V. Sonuç

Bireylerin yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin tek yolu olan ekonomik büyüme, bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasıdır. Bu nedenle hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmek tüm ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden biridir. Ekonomik büyümeye kaynak oluşturan beşeri ve fiziki sermaye birikimi ile teknolojik gelişmenin birlikte çalışması büyümenin gerçekleşebilmesi için gereklidir. Bu kaynakların birlikte çalışması, verimlilik artışı-teknolojik gelişme ilişkisi çerçevesinde büyümeye artan oranda etki yapmaktadır. Fiziksel yatırımlar tek başına bir ülke ekonomisinin büyüebilmesi için yeterli olmamaktadır. Ekonomik büyüme sürecinde başarılı olabilmenin en önemli nedenlerinden biri, yapılacak işin gerektirdiği nitelikte eğitim-öğrenime sahip insan kaynaklarına sahip olmaktır. Diğer bir deyişle, bir ülke ekonomisinin uzun vadedeki başarısı, sahip olunan insan gücü kaynaklarının nitelikleri ile sınırlı ve orantılıdır. Fiziksel sermaye (makine-teçhizat), mali ve doğal kaynaklar ne ölçüde büyük olursa olsun beşeri sermaye olmadan ülke ekonomisinin uzun vadede kalıcı bir başarıya ulaşması mümkün değildir.

Eğitim-öğretim, sağlık ve beslenmeyle ilgili alanlara yapılacak yatırımlarla ortaya çıkan beşeri sermaye, ekonomik faaliyetlere katkıda bulunan iş gücünün bilgi, beceri ve diğer özelliklerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Hem birey hem de devlet açısından, kısa vadede tüketim harcaması olarak görülen beşeri sermaye uzun vadede yatırım harcaması niteliğindedir. Bireyler açısından, özellikle eğitim alanına yapılan yatırımlar bireye daha iyi iş imkânı ve daha yüksek gelir sağlayarak yaşam kalitesinin artmasını sağlayacaktır. Devlet açısından ise, sağlık ve eğitim düzeyi yüksek toplum demek, daha üretken, daha yenilikçi, demokrasi ve insan haklarına saygılı ve her türlü sosyal ve siyasal yeniliklere uyum sağlayan bir toplum, ekonomik açıdan ise daha yüksek vergi geliri, daha fazla üretim ve talep demektir. Zaman ve mekân açısından beşeri sermayenin daha etkin kullanımını sağlamak devlete düşen en önemli görevdir.

Çalışmada Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyüme etkisinin ampirik analizi için 1983-2013 dönemlerini kapsayan yıllık verilerden hareketle, Granger nedensellik ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Dikkate alınan değişkenler ilk olarak birim kök testine tabi tutulmuş ve FARKLTSSY değişkeninin birinci fark düzeyinde, diğer değişkenlerin ise seviye düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sonuçlarına göre beşeri sermaye göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Çakmak ve Gümüş, 2005; Kahiloğulları, 2010; Quadri ve Waheed, 2011).

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, beşeri sermaye göstergelerinden büyümeye ve büyümeden beşeri sermaye göstergelerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Benzer sonuçların yapılan çalışmalarda da elde edildiği görülmektedir (Ditimi ve Nwosa, 2011; Taban 2004; Kar ve Ağır, 2003). Ancak büyümeden FARKLİHR değişkenine, FARKLTSSY değişkeninden ise büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Literatürde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların bir bölümünde ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Thornton (1996) ve Hye vd. (2013) bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Çalışmaların büyük bir bölümünde (Ramos (2001), Michelis ve Zestos (2004), Konya (2006), Hsiao ve Hsiao (2006), Awokuse (2007), Canning ve Pedroni (2008), Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), Dritsaki ve Stiakakis (2014), Shahbaz ve Mohammad (2014)) ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu çalışmada olduğu gibi büyümeden ihracata doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulan bazı çalışmalar ise şunlardır; Köse ve Yiğidim (2000), Şimşek (2003), Tuncer (2002), Aktaş (2009), Temiz vd. (2010), Omotor (2008), Jenkins ve Katırcıoğlu (2010), Guru-Gharana (2012), Saad (2012), Hye vd. (2013), Abu Shihab vd. (2014), Ajimi vd. (2015), Tang vd. (2015). Ancak bu sonuç, ekonomi politikaları açısından ihracatın önemsenmemesi şeklinde

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

yorumlanmamalıdır. Ekonomik büyüme ile beraber artan gelire paralel olarak yeni yatırımlar yapılmaktadır ve teknolojik ilerlemeler sağlanmaktadır. Bu sayede ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücü yükselmekte, bu durum ise ihracata pozitif katkı sağlamaktadır. Verimlilik artışını beraberinde getiren teknolojik ilerlemeler sayesinde birim başına maliyetler azalmaktadır. Ülkede ihracata yönelik sektörlerde ekonomik büyümenin yarattığı verimlilik artışı gerçekleştiği takdirde ihracat bu durumdan pozitif yönde etkilenecek ve artacaktır. Bu nedenle ihracat, bütün ekonomiler için olduğu kadar Türkiye ekonomisinin gelişmesi ve kalkınması açısından da önemsenmesi gereken önemli bir araçtır. Dolayısıyla, Türkiye’de ihracata yönelik büyüme stratejisinin sürdürülmesinde yarar bulunduğu söylenebilir.

Çalışmada 1983-2013 yılları için büyüme ve istihdam oranları arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı da test edilmiştir. Her iki değişken için de nedensellik ilişkisi reddedilmiştir. Bu anlamda büyüme oranının istihdamı arttırdığı ya da istihdam oranının büyüme oranını arttırdığı sonucuna ulaşılamamaktadır. Uygulanan politikalar ile bu ilişkiyi daha güçlendirmek ve geçici çözümler bulmak yerine daha etkin politikalar üretilmelidir. İş arayan ve işverenler bir araya getirilmeli bu bağlamda İŞKUR’un etkinliği artırılmalı ve çeşitli portallar üretilmelidir. Ayrıca Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) ve Kalkınma Ajansları gibi kuruluşların girişimciyi desteklemesi ve cesaretlendirmesi için gerçekçi düzenlemeler yapılmalı ve destek arayan girişimci evrak kalabalığında kaybolmamalıdır. Artan nüfusa çeşitli meslek eğitimleri verilmeli ve üniversite-sanayi işbirliği artan oranda sağlanmalıdır. Bu sayede iş gücünün piyasanın istediği niteliklerle donatılması mümkün olabilecektir. Ülkemizin avantajlı olduğu sektörlerde çeşitli kolaylıklar sağlanarak bu sektörlerin dış piyasalarda rekabet edebilecek boyuta getirilmesi önem arz etmektedir.

*Atatürk
Üniversitesi*

Kaynaklar

- Ağayev, S. (2011) “İhracat Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eşleşme ve Panel Nedensellik Analizleri”. **Ege Akademik Bakış**, 11 (2), ss. 241 254.
- Brockwell, P. J. ve Davis, R. A. (2006), **Time Series: Theory and Methods**. Springer, New York.
- Chuang, Y.C. (2000) “Human Capital, Exports and Economic Growth: A Casualty Analysis for Taiwan, 1952-1995” , **Review of International Economics**, 8 (4), ss. 712 720.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005) “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 60 (1), ss. 59 72.
- Dikmen, N. (2012), **Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar**, Dora Yayınevi, İstanbul.

- Einarsson, T., Marquis, M.H. (1998) "An RBC Model with Growth: The Role of Human Capital", **Journal of Economics and Business**, 50, ss. 431 444.
- Ditimi A. ve Nwosu P. (2011) "The impact of unemployment rate on productivity growth in Nigeria: An error correction modeling approach", **Journal of Economics and sustainable development**, vol.4, No.9, 2013.
- Enders, W. (1995), **Applied Econometric Time Series**, John Wiley & Sons, New York.
- Ener, M., Karanfil, M. ve Yıldırım, E. (2015) "Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 10 (2), ss. 71 83.
- Granger, C. W. (1988) "Some Recent Developments in a Concept of Causality", **Journal of Econometrics**, 39, ss. 199 211.
- Granger, C.W.J. (1969) "Investigating Casual Relations By Econometric Model and Cross – Spectral Methods", **Econometrica**, 37 (3), ss. 424 438.
- Kahiloğulları, A. (2010). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2003) "Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi", II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, (Derbent-İzmir), ss. 181 190.
- Kennedy, P. (2006), **Ekonometri Klavuzu**, (Çev. : Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz). Gazi Kitabevi. (1979), Ankara.
- Kicker, B. F. (1971) "The Historical Roots of the Concept of Human Capital," [Beşeri Sermaye Kavramının Tarihsel Kökleri]. Kicker, B. F. (eds.), Investment in the Human Capital (Colombia: University of South Carolina Press): ss. 51 75.
- Kutlar, A. (2007), **Ekonometriye Giriş**, Nobel Yayınları, Ankara.
- Nesterova, D. V., Sabirianova, K. Z. (1998) "Investment in Human Capital Under Economic Transformation in Russia", **EERC Working Paper Series**, 99 / 04: ss. 1 54.
- Orhan, H.S. (2017) "Human Capital and Economic Growth: Bounds and Causality Analysis for Turkey", **Research Journal Economics and Management**, 5 (1), ss. 22 34.
- Qadri, F. S. , Waheed, A. (2011) "Human Capital And Economic Growth: Time Series Evidence From Pakistan", **Pakistan Business Review**, 1, ss. 815 833.
- Schultz, T. W. (1967), "**Investment in Human Capital, Readings in Economics**", 5th Edition, Mc Graw Hill Book Company, New York.
- Taban, S. (2004). "Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi". III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri, 25-26 Kasım 2004, Osmangazi Üniversitesi: Yay. , ss. 3 12. Ankara
- Tarı, R. (2005), **Ekonometri**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

- Teyyare, E. ve Sayaner, K. (2018). “ Türkiye’de Sabit Sermaye Yatırımları, Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Analizi”.**Sosyal Bilimler Çalışmaları**, 6 (1), ss. 179 196.
- Yamak, N. ve Küçükkale, Y. (1997). “Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi”. **İktisat İşletme Finans**, 12 (131), ss. 514.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2011). “İktisadi Büyüme İle Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15 (2), ss. 363 377.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2006). “Finansal Kalkınma ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik”. **İktisat, İşletme ve Finans**, 21 (244), ss. 120 131.
- Yılmaz, Ö., Kaya, V. ve Akıncı, M. (2011). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Büyümeye Etkisi (1980-2008)” . **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 25 (3-4), 13.
- Yüce, G., Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2014). “The Macroeconomic Determinants of the Financial Development: A VAR Model for Turkey”[Finansal Gelişmişliğin Makroekonomik Belirleyicileri: Türkiye İçin Bir VAR Modeli]. **International Journal of Alanya Faculty of Business**, 6 (1) ss. 1 15.

YAZIM DÜZENİ

(1) İktisadi ve İdari Bilimler ve ilişkili alanlarda hazırlanmış ve yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce herhangi bir şekilde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş orijinal çalışmalar olmalıdır. Dergimiz,

a) Hakemli Makaleler

b) Editöre Mektup

c) Hakemsiz Yazılar olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Hakemli makaleler normal şekilde makale kaydı derginin genel ağ (*web*) sayfasından yapılmalı, editöre mektup, yazının başlığında editöre mektup olduğu belirtilmeli, hakemsiz yazılar güncel konu tartışmalarını kapsayan siyasi içerikli olmayan yazılar olmalıdır.

(2) Yazıların işletme, iktisat, kamu yönetimi, ekonometri, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, uluslararası ilişkiler, yönetim bilişim sistemleri, sosyal hizmet, uluslararası ticaret ve lojistik alanlarında teorik veya uygulamayla desteklenmiş çalışmalar olması arzu edilmektedir.

(3) Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinden biriyle yayım yapılabilir. Yazıların başında, 150-200 kelimeyi geçmeyen Türkçe ve İngilizce "Başlık/Title", "Öz/Abstract" ve "Anahtar Kelimeler/Keywords" bulunmalıdır. **Türkçe ve İngilizce özetler Times New Roman yazı formatında, tek aralıklı ve 9 punto ile hazırlanmalıdır.** Öz; yazının amacına, temel tespit ve sonuçlarına açıklık getirmelidir.

(4) Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş'ten itibaren **I, II, III, ...** gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise **A, B, C, ...** şeklinde italik büyük harflerle sıralanmalıdır.

(5) Kaynaklara yapılan göndermeler için APA 6.0 metin içi atıf yöntemi kullanılmalıdır. Metin içerisinde verilmesi gereken açıklamalar, "Notlar" başlığı altında, yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.

(6) "Şekil" ve "Tablolar" metin içerisinde verilmelidir. Şekillerin adı, Şeklin altında; Tablo adı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil numaraları, Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3 şeklinde ve Tablo numaraları Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3... gibi verilmelidir.

(7) Denklemler sağa yaslı olarak parantez içinde verilecek rakamlarla sıralanmalıdır. Denklemlere yapılacak göndermeler xxx. ifade edilerek yapılmalıdır.

(8) Yararlanılan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra, aynı bir sayfada "Kaynaklar" başlığı altında verilmelidir. Kaynaklarda aşağıdaki biçim kurallarına uyulmalıdır.

Tek Yazarlı Kitaplarda:

Soyadı, A. (Yıl), *Kitabın adı (İtalik)*, Şehir, Yayınevi.

Birden Çok Yazarlı Kitaplarda:

Soyadı, A., Soyadı, A. (Yıl), *Kitabın adı (İtalik)*, Şehir, Yayınevi.

Kitap Bölümü:

Soyadı, A. (Yıl), Bölümün başlığı, Editörün A. Soyadı içinde, *Kitabın adı (İtalik)*, (s. sayfa aralığı), Şehir, Yayınevi.

Dergi Makalesi:

Soyadı, A. (Yıl), Makalenin başlığı, *Derginin adı (İtalik)*, Cilt(Sayı), syf.

İnternet Alıntısı:

Soyadı, A. (Yıl), *Başlık (İtalik)*, web sitesi, (erişim tarihi).

(9) Yazılar, Dergipark web sayfası üzerinden (<http://dergipark.gov.tr/atauniiibd>) imzalı başvuru dilekçesi ile birlikte sisteme yüklenmelidir.

(10) Yazım kuralları olarak sayfa yapısı, üstten **5, alttan 5.5, sol 4.25, sağ 4.25 cm ve tek satır aralıklı Times New Roman 11 punto** olmalı, dipnotlar ise metnin içerisinde yer almalı ve 9 punto olarak yazılmalıdır. **Makalenin tümü, 20 sayfayı geçmemelidir.** Yazım yanlışlarının çok fazla olması, bilimsellik şartlarına uyulmaması ve 2. maddede belirtilen alanların dışında kalması, makalenin geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

(11) Hakemli Makale yazarlarının makalenin ilk gönderilişinde 200 (İki Yüz) TL, Halkbank Dadaşkent Şubesi: Atatürk Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı **TR84 0001 2001 4840 0006 0000 26** nolu hesaba yatırarak, dekontunu taratılmış pdf dosyası halinde Dergipark sistemi veya iibfdergi@atauni.edu.tr adresi üzerinden editör kuruluna göndermeleri gerekmektedir. Yayınlanmaya uygun bulunmayan makalelerin ya da süreci devam eden makalelerin ücretleri geri ödenmeyecektir.

(12) Makalenizi, <http://dergipark.gov.tr/atauniiibd> adresinden takip edebilirsiniz. Yayın Kurulunca ön elemeyen geçirilen ve uygun bulunan yazılar, iki ayrı hakeme değerlendirilmek üzere gönderilmektedir.

(13) Kabulden sonra; yazıların yayına hazırlanması aşamasında tespit edilen sorun ve eksikliklerin giderilmesinde birincil sorumluluk yazarlara aittir. Aynı zamanda dizgisi tamamlanan yazılar son gözden geçirme için yazarlara gönderilir. Yazarların en geç bir hafta içinde gözden geçirmelerini tamamlaması ve gözden geçirilmiş metni iletmeleri beklenir. Aksi halde çalışma, arşive alınacaktır. Son gözden geçirme aşamasında, sadece biçimsel müdahalelere izin verilir. Bu aşamada, yazıların içeriğini ciddi biçimde etkileyecek değişikliklere izin verilmez. Bu tür değişikliklerde ısrar edilmesi halinde, Editör Kurulu, yazının değişmiş halini tekrar hakem değerlendirmesine gönderme yetkisine sahiptir.

(14) Dergide yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, ilk olarak yayın komisyonumuzun ön değerlendirmesinden geçmektedir. Daha sonra içerik ve biçim açısından değerlendirilmek üzere en az iki hakeme gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara ve makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir. Yazarlar, aynı zamanda tüm bu süreci kullanıcı sayfalarından takip edebilirler.

(15) Bir yazar, dergide yayınlanmak üzere bir takvim yılı içinde birden fazla makale gönderemez. Yıl içinde dergimizde hakemlik yapan öğretim üyelerinin bir makalelerini ücretsiz olarak sisteme yükleme hakları bulunmaktadır.

SPELLING ORDER

- (1) Articles that are sent to be published must be original studies that have never been, in any way, published or sent to be published.
- (2) Editors wish the articles sent, to be the studies that are supported by application (practice) in business, economics, international relations, public administration, econometrics, labour economics, industrial relations, management of information systems, social services, and international trade and logistics.
- (3) In this periodical, articles written in Turkish and English are published. Articles should include Title, Abstract and Keywords in both of Turkish and English. Abstract does not exceed 150- 200 words and should explain the aims and major conclusions of the paper.
- (4) The subject headlines in the article, beginning from introduction, must be ordered by Roman numerals (I,II,III) sub headlines though, must be ordered by capital letters (A,B,C).
- (5) For references, APA 6.0 in-text citation method should be used. If any explanation is needed this should be made under the heading of "Notes", in the end of the article, and in a different page.
- (6) Figures and Tables must be given each in a different page and by following an order. Numbers of figures must be given as Figure 1, Figure 2, Figure 3... and Numbers of Tables must be given as Tables 1, Tables 2, Tables 3..
- (7) Equations must be indicated as ordered with the numbers in parenthesis given on the right of the line.
- (8) Benefited sources must be given after notes, if there are any, and in different pages under the heading of "Bibliography". In bibliography it is necessary to follow formal rules stated below.

In books:

Author's last name, N. (year), *Name of the book (italic)*, city, publisher

In periodicals:

Author's last name, N. (year), "title of the article", *name of the journal (italic)*, Volume(issue), pages.

In collections (anthologies):

Author's last name, N. (year), "title of the article", Editor's last name, n. (col.), *Name of the book (italic)*, city, publisher, pages.

Websites and online references:

Author's last name, N. (year), link of the website, (accessed date).

- (9) It is required that the author has to write his/her article and send it in electronic.
- (10) As spelling rules, page format has to be arranged so as to leave 5 cm from above, 5.5 cm from below, 4.25 cm from right, 4.25 cm from left, Article has to be written in Times New Roman with 11 point. Footnotes have to be within the article in 9 point. Articles must not exceed 20 pages.
- (11) From articles 200-TL will be taken for postal expenses. This paying will be paid to Halkbank Dadaşkent Branch, Atatürk Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. Account number is **TR84 0001 2001 4840 0006 0000 26 31**. The payment slip should be send to iibfdergi@atauni.edu.tr.
- (12) You can check your article by using: <http://dergipark.gov.tr/atauniibd>. The articles are now pre-screened by the editorial board prior to being sent to the reviewers, and then, are sent to two different referees for review.
- (13) After acceptance; authors are responsible for eliminating the problems and shortcomings encountered by the layout editor during typesetting. Also, proofs are sent to the authors to be corrected. In principle, the authors are expected to correct the proofs and send them back to the journal in a week. Only minor corrections regarding the format and typographical errors are allowed to be made at this stage. In case of any substantial revisions made to the papers at this stage, the editorial board may consider to send out the paper for peer review.
- (14) The authors are also informed by e-mails which is sent by the system related to all of these process.
- (15) An author cannot submit more than one article in a calendar year for publication in the journal. Academicians who are arbitrators in our magazine within the year have the right to upload their articles to the system free of charge.